

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

СТЕФАНИШИН ЮЛІЯ МИРОНІВНА

УДК 811.162.1'373.7

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ПРОЗІ

10.02.03 – слов'янські мови (польська)

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
Кравчук Алла Миколаївна
кандидат філологічних наук, професор

Львів – 2016

ЗМІСТ

Вступ	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ.....	15
1.1. Поняття фразеологічної інновації, фразеологічної норми і фразеологічного контексту	15
1.2. Типологія фразеологічних інновацій.....	26
1.2.1. Інновації з огляду на характер перетворення фразеологізму	26
1.2.2. Інновації з огляду на ступінь перетворення фразеологізму.....	30
1.3. Функції фразеологічних інновацій	36
1.4. Новаторсько-девіантний аспект мови сучасного художнього тексту.....	40
1.5. Методологія і методика дослідження фразеологічних інновацій у художньому тексті.....	47
Висновки до розділу 1	54
РОЗДІЛ 2. ІННОВАЦІЇ ЗІ ЗМІНОЮ СТРУКТУРИ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ	
В ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ПРОЗИ.....	57
2.1. Поширення компонентного складу фразеологізму.....	57
2.1.1. Уведення поширювачів-конкретизаторів	60
2.1.2. Уведення поширювачів-буквалізаторів	65
2.1.3. Уведення поширювачів-інтенсифікаторів	72
2.1.4. Уведення поширювачів-експлікаторів	78
2.1.5. Уведення кваліфікаторів ідіоматичності	80
2.2. Заміна компонента (компонентів) фразеологізму.....	83
2.2.1. Заміна компонента субститутом-інтенсифікатором.....	86
2.2.2. Заміна компонента субститутом-конкретизатором	91
2.2.3. Заміна компонента субститутом-експресивом.....	96
2.2.4. Заміна компонента субститутом-буквалізатором	99
2.2.5. Заміна компонента субститутом-рефрешером.....	100
2.2.6. Заміна компонента субститутом-експлікатором.....	102
2.3. Фразеологічна деривація.....	105
2.3.1. Семантична фразеологічна деривація	108
2.3.1.1. Каузативізація і декаузативізація	108
2.3.1.2. Конверсія.....	110

2.3.1.3. Фіналізація	111
2.3.1.4. Неосемантизація	112
2.3.2. Синтаксично-семантична фразеологічна деривація	113
2.3.2.1. Сегментація дієслівних зворотів.....	113
2.3.2.2. Ідіоматизація паремій	114
2.4. Фразеологічна контамінація	116
2.4.1. Контамінація фразеологізмів зі спільним семантичним компонентом	118
2.4.2. Контамінація фразеологізмів зі спільним семантичним і формальним компонентами.....	121
2.4.3. Контамінація фразеологізмів зі спільним формальним компонентом	124
2.4.4. Контамінація фразеологізмів без спільних семантичних і формальних компонентів.....	125
2.5. Фразеологічна перифраза.....	127
2.5.1. Описування фразеологізму	128
2.5.2. Структурна інверсія	129
2.5.3. Структурно-семантична інверсія	131
Висновки до розділу 2	132
РОЗДІЛ 3. ІННОВАЦІЇ БЕЗ ЗМІНИ СТРУКТУРИ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ	
В ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ПРОЗИ.....	
3.1. Подвійна актуалізація.....	135
3.1.1. Одночасна подвійна актуалізація	139
3.1.2. Неодночасна подвійна актуалізація.....	144
3.1.2.1. Неодночасна подвійна актуалізація з рівноцінною реалізацією фразеологічного і буквального значень	144
3.1.2.2. Неодночасна подвійна актуалізація з перевагою буквального значення	151
3.2. Розгорнута метафора	154
3.2.1. Континуація образної ситуації	155
3.2.2. Реалізація елемента фразеологічного образу за межами фразеологізму	158
3.2.3. Корекція фразеологічного образу	160
3.3. Розширення лексико-семантичної сполучуваності фразеологізму	164
3.3.1. Інноваційні схеми сполучуваності фразеологізмів, які традиційно	

вживають з іменниками на позначення особи.....	166
3.3.1.1. Заміна назви особи на назву спільноти	
у схемі сполучуваності фразеологізму.....	164
3.3.1.2. Заміна назви особи на назву неістоти	
у схемі сполучуваності фразеологізму.....	170
3.3.2. Інноваційні схеми сполучуваності фразеологізмів, які традиційно	
вживають із неособовими іменниками.....	176
Висновки до розділу 3	177
Висновки.....	180
Список використаних джерел.....	187
Додатки	228

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ФО фразеологічна одиниця

Назви лексикографічних джерел:

- ISJP** Inny słownik języka polskiego pod redakcją M. Bańki
- NKP** Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich pod redakcją J. Krzyżanowskiego
- SFJP** Słownik frazeologiczny języka polskiego S. Skorupki
- SFPWN** Słownik frazeologiczny PWN pod redakcją A. Kłosińskiej
- SFWP** Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny S. Bąby i J. Liberka
- SJP** Słownik języka polskiego pod redakcją W. Doroszewskiego
- SWJP** Słownik współczesnego języka polskiego pod redakcją B. Dunaja
- USJP** Uniwersalny słownik języka polskiego pod redakcją S. Dubisza
- WKS** W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego K. Mosiołek-Kłosińskiej
- WSFJP** Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego P. Muldnerna-Nieckowskiego
- WSFzP** Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami pod redakcją A. Kłosińskiej, E. Sobol, A. Stankiewicz

Назви творів:

- B** „Bingo”
- Bm** „Bombel”
- BL** „Bocian i Lola”
- BMN** „Blondynka moralnego niepokoju”
- BW** „Błogosławiony wiek”
- C** „Cud”
- CW** „Cierpkość wiśni”
- CwN** „Cukier w normie”

DMC	„10 minut od centrum”
DP	„Dobry Pan”
G	„Gesty”
H	„Heroina”
HJ	„Herbatniki z jagodami”
HN	„Hormon nieszczęścia”
IT	„Idę w tango”
KI	„Kobieca intuicja”
MT	„Mężczyzna do towarzystwa”
N	„Nionio”
Nh	„Niehalo”
NBS	„Niech to nie będzie sen”
NKC	„Nowy Kwiat Cesarza”
OC	„Osiem cztery”
PJ	„Przypadek Justyny”
PK	„Paw królowej”
R	„Ruchy”
SH	„Szklana huta”
SiIP	„Seks i inne przykrości”
SŚM	„Smak świeżych malin”
ŚT	„Świńskim truchtem”
SŻR	„Szalone życie Rudolfa”
T	„Tartak”
TO	„Tango ortodonto”
U	„Ulica”
WPR	„Wojna polsko-ruska pod flagą biało-czerwoną”
Z	„Zwał”
ZJ	„Zielone jabłuszko”

ВСТУП

Динамічність мови зумовлена функціонуванням і взаємодією в ній традиційних, нормативних знаків і нетрадиційних, інноваційних одиниць. Реалізуючись у мовленні, мовний знак отримує своєрідний “карт-бланш” на втілення всіх своїх потенцій, зокрема на вихід за межі норми, зміну форми та змісту, збільшення діапазону системних можливостей і стилістичних функцій. Фразеологічні одиниці (далі – ФО), з огляду на образність і семантичну бінарність, чи не найбільш промовисто демонструють умовність загальноприйнятих мовних норм. Вивченням передумов і наслідків неконвенційного вживання стійких словосполучень, з’ясуванням мовленнєвого потенціалу ФО зі зміненою формою / семантикою / контекстом активно займаються мовознавці в межах актуального комунікативно-прагматичного напрямку лінгвістики. Досліджуючи чинники, що визначають вибір фразеологізмів у процесі організації висловлювання та мотиви або причини недотримання мовцем усталеної конвенції в послуговуванні ними, науковці звертають увагу на найрізноманітніші комунікативні простори – сфери функціонування ФО. Аспекти нетрадиційної реалізації стійких словосполучень у художній прозі, поезії, публіцистиці на базі різних мов вивчали, зокрема, мовознавці А. Пайдзінська [291; 293–296], С. Бомба [203–206; 210; 212; 219], Я. Ліберек [277; 279], Г. Дзямська-Ленарт [239–246], Й. Ігнатович-Сковронська [254–255; 257–258; 261], Г. Майковська [284–287], А. Кригер-Лончковська [265–267], А.М. Левицький [275], П. Фліцінський [252], У. Навроцька [289], Є. Тредер [308], М. Кабата [263], А. Ліца [283], Ю.М. Стефанишин [10; 60–64; 150] (польська мова), І.С. Гнатюк і В.М. Білоноженко [24], Л.Г. Авксентьев [2], О.А. Сербенська [144], Ж.В. Колоїз [79], Л.Ф. Щербачук [194], Л.В. Давиденко [52–53], А.М. Григораш [47–48], В.А. Папіш [121], О.Г. Важеніна [30] (українська мова), М.М. Шанський [188], Н.Л. Шадрін [187], І.Ю. Третьякова [160–173], В. Подгурська [125], І.А. Єременко [67], А.М. Мелерович [106], В.М. Мокієнко [111], Д.П. Вовчок [34], К. Дембська [234], Бабенко Н.Г. [15], А.М. Бакіна [16], О.В. Бойко [25] (російська мова), Н.С. Хороз [180–182] (хорватська мова),

О.В. Кунін [92], Л.І. Ройзензон [132], С.І. Вяльцева [36–37], А.Ч. Начисчионе [114], М.Л. Шадрін [187], С.О. Гурбанська [51] (англійська мова), Я.А. Баран [17–19], С.Б. Пташник [129] (німецька мова), Т.В. Цимбалюк [183] (іспанська мова). Функціонування окремих пластів фразеології сучасної польської мови, зокрема, в аспекті відповідності ФО фразеологічній нормі, досліджували (на базі Національного корпусу польської мови) Ю.І. Сагата [134–137], О.Г. Лозинська [96–100], Х.М. Ніколайчук [116–118].

Наукова активність довкола питань перетворення традиційних фразеологізмів свідчить про невичерпаність проблематики. Незважаючи на інтенсивні дослідження, ані в українському, ані в польському мовознавстві немає розгорнутих монографічних праць, присвячених функціонуванню фразеологічних перетворень різних типів у сучасній польській художній прозі. **Актуальність дослідження** обґрунтовуємо комунікативно-прагматичною спрямованістю сучасної лінгвістики та необхідністю (у зв'язку з динамічним розвитком мови на сучасному етапі) продовжувати роботу з розкриття потенціалу перетворених фразеологізмів у художньому тексті, адже використання сучасного прозового тексту як бази для дослідження таких ФО може виявити нові, досі не вивчені факти, закономірності, перспективи функціонально-семантичної та стилістичної контекстної реалізації фразеологізмів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка, вона пов'язана з науково-дослідницькою темою кафедри “Актуальні проблеми польської філології в Україні: дослідницька проблематика і методика викладання” (номер державної реєстрації 0115U003727). Тему дисертації затверджено на засіданні бюро Наукової ради “Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності” НАН України, протокол № 4 від 20 жовтня 2010 р.

Мета роботи – дослідити структурно-семантичні та функціонально-прагматичні особливості фразеологічних перетворень – інновацій – у текстах сучасної польської художньої прози.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати типи перетворювальних прийомів, що лежать в основі фразеологічних інновацій зі зміною структури ФО у текстах сучасної польської прози;
- 2) окреслити механізми виникнення фразеологічних інновацій без зміни структури ФО;
- 3) установити характер і ступінь впливу зміни структури та / або контексту ФО на значення фразеологізму на кожному з його трьох рівнів – сигніфікативному, денотативному, конотативному;
- 4) визначити функції фразеологічних інновацій;
- 5) з'ясувати прагматичний потенціал перетворених ФО у художньому тексті;
- 6) дати кількісну та якісну характеристику, а також виявити домінантні типи фразеологічних інновацій у текстах кожного з десяти авторів.

Об'єктом дослідження є фразеологічні інновації, виявлені в текстах сучасної польської художньої прози: 1) ФО, що не відповідають фразеологічній нормі польської мови через зміни у формальній структурі; 2) ФО, що не відповідають фразеологічній нормі сучасної польської мови через зміни в контекстному оточенні. Фразеологізмом у межах цієї праці вважаємо семантично неподільне сполучення не менш ніж двох повнозначних слів, що характеризується відтворюваністю в процесі мовлення, відносною стійкістю, образністю та експресивністю. Займаємо проміжну позицію в розумінні обсягу фразеології, розглядаючи в її межах усі стійкі надслівні конструкції з повністю або частково переосмисленим значенням, зокрема й прислів'я. Під фразеологічною інновацією, опираючись на досвід головної польської фразеологічної школи, розуміємо кожне перетворення, при якому в семантичній і / або формальній структурі традиційної ФО помітні будь-які відхилення від сучасної польської фразеологічної норми, що зафіксована у джерелах кодифікації.

Предметом дослідження є структура, семантика, функції та прагматичний потенціал фразеологічних інновацій у художньому тексті.

Джерельною базою дисертації є тексти 36 прозових творів 10 сучасних польських письменників: Й. Фабіцької (“Szalone życie Rudolfa” [316], “Świńskim truchtem” [317], “Seks i inne przykrości” [315], “Tango ortodonto” [318], “Idę w tango” [314]), І. Сови (“Cierpkość wiśni” [343], “Smak świeżych malin” [345], “Herbatniki z jagodami” [344], “Zielone jabłuszko” [346], “10 minut od centrum” [342]), Д. Нощинської (“Blondynka moralnego niepokoju” [328], “Hormon nieszczęścia” [329]), Д. Стец (“Kobieca intuicja” [348], “Mężczyzna do towarzystwa” [349], “Bingo” [347]), Д. Масловської (“Wojna polsko-ruska pod flagą biało-czerwoną” [322], “Paw królowej” [324]), І. Карповича (“Niehalo” [321], “Cud” [319], “Nowy Kwiat Cesarza” [322], “Gesty” [320]), С. Схути (“Zwał” [341], “Cukier w normie” [339], “Ruchy” [340]), Т. Пйонтека (“Heroina” [336], “Przypadek Justyny” [338], “Nionio” [337], “Dobry Pan” [335], “Błogosławiony wiek” [334]), Д. Одії (“Ulica” [333], “Tartak” [332], “Szkłana huta” [331], “Niech to nie będzie sen” [330]), М. Нагача (“Osieć cztery” [327], “Bombel” [326], “Bosian i Lola” [325]), сукупно – 7571 сторінка тексту. Серед авторів є як визнані, так і менш відомі прозаїки (чоловіки і жінки), однак усі ці тексти, що виходили друком протягом першого десятиліття ХХІ сторіччя (2000–2010 рр.) кількісно і якісно репрезентативні щодо фразеовживання та фразеоперетворення, містять прийоми мовної гри.

Факт відхилення ФО від норми встановлюємо за допомогою таких лексикографічних джерел, як “Фразеологічний словник польської мови” С. Скорупки [359], „Фразеологічний словник сучасної польської мови” за редакцією С. Бомби та Я. Ліберека [353], “Великий фразеологічний словник польської мови” за редакцією П. Мюльднера-Нецковського [356], “Великий фразеологічний словник PWN з прислів’ями” за редакцією А. Клосінської, Е. Соболя, А. Станкевич [364], “Фразеологічний словник PWN” за редакцією А. Клосінської [360], Фразеологічний словник польської мови “У кількох словах” К. Мосьолек-Клосінської та А. Цесельської [355], “Нова книга прислів’їв і приказок” за редакцією Ю. Кшижановського [357], “Словник польської мови” за редакцією В. Дорошевського [361], “Словник сучасної польської мови” за редакцією Б. Дуная [362], “Інший словник польської мови PWN” за редакцією

М. Банька [354], „Універсальний словник польської мови” за редакцією С. Дубіша [363].

Матеріал дослідження становлять 4933 випадки фразеовживання, серед яких – 902 фразеологічні інновації, що їх проаналізовано в аспекті застосування прийомів трансформації структури або контекстного оточення.

Методи та прийоми дослідження. При формуванні реєстру фразеологічних інновацій використано прийом вибірки. Для інтерпретації мовних явищ, інвентаризації та типологізації фразеологічних інновацій, пояснення особливостей їхньої будови і функціонування в сучасному польському художньому тексті застосовано описовий метод; для дослідження елементів аналітичної семантичної структури фразеологізмів – структурно-семантичний аналіз, для зіставлення нормативних ФО та фразеологічних інновацій – зіставний метод. Для виявлення відхилень у схемах лексико-семантичної сполучуваності ФО та семантичних відхилень фразеологізмів при інкорпорації в нетиповий максимальний контекст використано контекстно-семантичний аналіз. До математичного методу, а саме – прийому кількісних підрахунків вдаємося для з’ясування кількісного співвідношення між групами фразеологічних інновацій різних типів у дослідженій прозі загалом і творах кожного письменника, зокрема.

Наукова новизна дослідження. У дисертації вперше проведено комплексний аналіз способів інноваційного вживання фразеологізмів у текстах сучасної польської прози, показано найпродуктивніші прийоми трансформації структури і контексту ФО, які частково відображають основні тенденції розвитку та процесу оновлення фразеологічного складу сучасної польської мови, вироблено типологію фразеологічних інновацій на потреби власного дослідження художніх текстів, запропоновано терміни на позначення інноваційних прийомів, які ще не були об’єктом вивчення (зокрема, підтипів фразеологічної перифрази, субституції, розгорнутої метафори), визначено три ступені інноваційності ФО для диференціації фразеологізмів-відхилень від норми за критерієм зміни значення ФО внаслідок перетворення її форми і / або контексту.

Теоретичне значення праці. Результати комплексного порівняльного аналізу польських та східнослов'янських мовознавчих концепцій з теорії фразеологічної інновації та типологію інноваційних ФО, яку ми запропонували в дисертації, можна використовувати в подальшому вивченні проблеми функціонування фразеологізмів зі зміненою формою і / або семантикою. Результати праці можуть бути придатні в дослідженні тенденцій розвитку фразеологічного складу сучасної польської мови, з'ясуванні закономірностей функціонування, ролі та потенціалу фразеологічної складової в мові сучасного польського прозового тексту й ідіостилю письменника.

Практичне значення праці полягає в тому, що теоретичні положення і фактичний матеріал дисертації можна використати у процесі викладання студентам-полоністам низки навчальних курсів і спецкурсів: „Лексикологія та лексикографія сучасної польської мови”, „Стилістика сучасної польської мови”, „Культура сучасної польської мови”, „Актуальні проблеми польського мовознавства”, „Фразеологія сучасної польської мови”, „Основні тенденції розвитку сучасної польської мови”, „Зіставна лексикологія польської та української мов”, „Зіставна фразеологія польської та української мов”, а також для створення підручників і посібників із цих навчальних дисциплін. Фактичний матеріал праці можна використати для створення сучасного реєстру інноваційних уживань польських фразеологізмів, укладання польсько-українського та українсько-польського фразеологічних словників, словників індивідуально-авторських фразеологізмів, словників ідіостилів сучасних польських письменників, словників уживання фразеологізмів у текстах різних стилів і жанрів.

Особистий внесок здобувача. Результати дисертації одержано самостійно. Усі статті написано одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на розширеному засіданні кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка. Окремі положення дисертації апробовано на 30 наукових

конференціях (7 із них за кордоном, з них 2 Світові конгреси закордонної полоністики):

- всеукраїнських і міжнародних конференціях: восьми міжнародних славістичних колоквиумах (Львів, 2006–2012, 2016 рр.), Міжнародній славістичній конференції, присвяченій 10 річниці викладання хорватської мови у Львівському національному університеті імені Івана Франка (Львів, 2006 р.), двох (III і IV) Світових конгресах закордонної полоністики (Познань (Польща), 2006 р., Краків (Польща), 2008 р.), Всеукраїнській науковій конференції “Іван Ковалик і сучасне мовознавство”, присвяченій 100-річчю від дня народження доктора філологічних наук, професора І. Ковалика (Івано-Франківськ, 2007 р.), трьох (I, II, III) міжнародних наукових конференціях “Тексти та підтексти у викладанні польської мови як іноземної” (Краків (Польща), 2007 р., Лодзь (Польща), 2008, 2010 рр.), Міжнародній науково-практичній конференції “Європейський вимір української полоністики” (Київ, 2007 р.), Міжнародній конференції “Мова як іноземна: проблеми сертифікації за європейськими стандартами” (Львів, 2009 р.), IX Міжнародних славістичних читаннях пам’яті академіка Леоніда Булаховського (Київ, 2009 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми фразеології” (Сімферополь, 2009 р.), Міжнародній конференції “Ідентичність на межі культур” (Вільнюс (Литва), 2009 р.);
- семи щорічних звітних конференціях філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2007-2012, 2016 рр.);
- трьох наукових семінарах кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2007, 2008 рр.).

Основні положення дисертації розкрито в 17 наукових публікаціях, зокрема у 15 статтях, 8 із яких опубліковано у фахових українських виданнях, 7 – в іноземних виданнях, та 2 тезах.

Структура й обсяг праці. Дисертація загальним обсягом 251 сторінка складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (364 найменування), додатків, які унаочнюють результати дослідження (список використаних джерел і додатки займають 71 сторінку).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

1.1. Поняття фразеологічної інновації, фразеологічної норми і фразеологічного контексту

Термін „фразеологічна інновація” характерний для польської мовознавчої традиції, а його виникнення і поширення пов’язані з іменем С. Бомби, концепція фразеологічних інновацій якого стала підґрунтям для наукових досліджень багатьох польських учених варшавсько-познанської школи фразеології. Під фразеологічною інновацією С. Бомба розуміє будь-яке відхилення від фразеологічної норми як сукупності апробованих освіченими користувачами польської мови фразеологізмів і правил їх реалізації в текстах [206, с. 46]. У східнослов’янському мовознавстві термін майже не функціонує: в наукових працях, присвячених аналізу випадків нетрадиційного фразеовживання в текстах різних стилів і жанрів, натрапляємо на інші найменування цього явища (див. Таблицю 1.1).

Розмаїття термінів не означає глобального розходження наукових концепцій. Дослідження фразеологічних okazionalizmів, трансформацій, трансформ, модифікацій, деформацій, видозмін тощо, так само, як дослідження фразеологічних інновацій, зводяться, по суті, до одного процесу – виявлення серед реалізованих у тексті фразеологізмів таких одиниць, які чимось відрізняються (на рівні форми і / або семантики) від певного усталеного взірця. Розбіжності між підходами і термінами значною мірою залежать від того, яка точка опори є для дослідника пріоритетною у процесі опису виявленого фразеологічного матеріалу – об’єктивна площина мовної норми чи суб’єктивна площина тексту, іншими словами – фразеоцентричний чи текстоцентричний¹ спосіб аналізу перетворень ФО [26, с. 105].

¹ Терміни Н.Г. Большакової [26, с. 105].

Таблиця 1.1

Терміни на позначення перетворень ФО

Термін	Мовознавці
<i>фразеологічна інновація (innowacja frazeologiczna)</i>	С. Бомба [206], Я. Ліберек [277], Г. Дзямська-Ленарт [243], Г. Серочинський [302], К. Мосьолек-Клосінська [288], Й. Ігнатович-Сковронська [255], А. Ліца [283], М. Кабата [263], П. Фліцінський [251], Ю.І. Сагата [138], О.Г. Лозинська [100], Х.М. Ніколайчук [118], Ю.М. Дільна [60], А.М. Григораш [47–58]
<i>трансформація ФО²</i>	В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [24], О.А. Сербенська [144], Н.С. Хороз [182], І.А. Єременко [67], Д.П. Вовчок [34], О.І. Андрейченко [9], Т.В. Цимбалюк [183], І.М. Ярова [197], Н.В. Мазур [102], А.П. Супрун [151], М.А. Бакіна [16], О.К. Ніколаєва [115], А.І. Грищенко [50], А.М. Архангельська [12], А.А. Брагіна [27], О.Г. Сальнікова [140], Н.Р. Халітова [179], Ю.Р. Гепнер [44]
<i>індивідуально-авторське перетворення / обробка / видозміна ФО</i>	А.М. Мелерович [106], В.М. Мокієнко [111], В.К. Приходько [128], А.П. Супрун [151], В.Н. Вакуров [31], М.А. Бакіна [16], Л.Г. Авксентьєв [2], Т.В. Цимбалюк [183], І.М. Ярова [197], М.М. Шанський [188], С.І. Вяльцева [37], Д.П. Вовчок [34], О.К. Ніколаєва [115], А.В. Іцкович [73], Н.Р. Халітова [179], А.І. Грищенко [50], З.А. Павлова [120], О.Г. Сальнікова [140], І.М. Абрамович [1]
<i>фразеологічний okazionalizm, okazionalna FO³</i>	І.Ю. Третякова [162], М.В. Попкова [126], Н.Г. Бабенко [15]
<i>фразеологічна модифікація⁴</i>	С.Б. Пташник [129], Л.Б. Давиденко [53]
<i>фразеологічна трансформа⁵</i>	О.Г. Важеніна [30], Г.Г. Біловус [23], Ж. Куліш [89]
<i>деформація ФО</i>	Д.П. Вовчок [34]

Східнослов'янські мовознавці при аналізі фразеологізмів, ужитих невідповідно до норми, зазвичай обирають текстоцентричний підхід: зводять об'єкт дослідження до ФО з яскраво вираженими функціями трансформації. Вони дотримуються естетичного критерію відбору фактичного матеріалу, відкидаючи прийом суцільної вибірки з огляду на те, що далеко не кожен фразеологічний новотвір у художніх текстах є „естетично орієнтованим знаком” [15, с. 8]. Орієнтація на текст (а вже потім на норму) як на точку опори при дослідженні

² Трансформація ФО – „цілеспрямована видозміна її значення і / або форми” [182, с. 4].

³ Okazionalnyi frazeologizm – це одиниця мовлення, що утворена на базі мовної ФО, але відрізняється від свого прототипа семантикою або / і структурно-граматичними характеристиками [162, с. 9].

⁴ Фразеологічні модифікації – „такі okazionalni peretvorennya struktury i / або semantiki FO, які автор застосовує з певною інтенцією і які виходять за рамки тих змін форматива, котрі необхідні для морфо-синтаксичної інтеграції фразеологізму в реченні” [129, с. 5].

⁵ Фразеологічна трансформа (трансформа ФО) – „індивідуально-авторське перетворення вже наявних у мові ФО, що набуває в конкретному тексті конкретного характеру, та індивідуально-авторське (okazionalne) tvorennya FO за наявними семантичними і структурними моделями” [23, с. 246].

фразеологічних інновацій відображена, зокрема, у відповідній східнослов'янській термінології: науковці часто послуговуються термінами, в яких присутній складник „авторський” („авторські видозміни”, „індивідуально-авторські перетворення ФО” тощо), що передбачає запланованість зміни ФО.

Польські мовознавці, які послуговуються терміном „фразеологічна інновація”, дотримуються змішаного фразео-текстоцентричного підходу до дослідження фразеологічних перетворень у текстах. Він передбачає опис **усіх випадків** відхилень ФО від фразеологічної норми із зазначенням того, які з них позбавлені виражених оказіональних функцій трансформації або мають слабо виражені функції, а які є інноваціями-„перлинами” з яскраво вираженим функціональним багажем. Концепція ґрунтується на виборі строго об'єктивної площини фразеологічної норми і суб'єктивної площини тексту як рівноцінних точок опори при описі фразеологічних перетворень. Отже, термін „фразеологічна інновація” – нейтральний, об'єктивний і відображає максимально широкий підхід до зіставлення реалізованої в тексті одиниці із взірцем, охоплюючи свідомі і несвідомі порушення фразеологічної норми⁶.

Дослідження перетворень ФО передбачає необхідність чітко окреслити об'єктивний взірець для встановлення факту відмінності від нього певного фразеологічного знака. Фразеологічна норма польської мови максимально наближена до такого взірця. Саме „максимально наближена”, оскільки окреслити чіткі межі норми – надзвичайно важко. Тим не менше, структуризація поняття „фразеологічна норма”, а також поняття „відхилення від фразеологічної норми” як

⁶ С. Бомба звертає увагу на те, що в обох випадках – при свідомому і несвідомому порушенні фразеологічної норми – постає фразеологічна інновація: в першому випадку вона є бажаною і передбачуваною, в другому – може бути помилкою і порушити ефективність комунікації. Причиною виникнення свідомих інновацій є: 1) необхідність назвати нове явище, полегшити спосіб висловлення думки; 2) бажання здивувати, вразити слухача або читача (інновації, мотивовані дотепом, жартом, мовним комізмом); 3) запрограмована „недовіра” до мови як знаряддя суб'єктивного опису та інтерпретації світу (інновації у т. зв. лінгвістичній поезії і сучасній експериментальній прозі); 4) „мовна впертість”; 5) прагнення творити неповторний, оригінальний стиль висловлювання, намагання влучно „одягти” думки у слова. Несвідома інновація найчастіше буває результатом незнання структури фразеологізму, його значення і лексичної сполучуваності, а також тиску обставин або „мовного лінивства”, яке заважає носієві мови контролювати всі ті асоціації, що спадають на думку під час усного чи писемного мовлення. Такі інновації, які не мають функціонального обґрунтування, деформують текст або взагалі позбавляють його будь-якого сенсу, вважають фразеологічною помилкою [206, с. 67–70].

Про те, що фразеологічна інновація – ширше поняття, свідчить також факт, що мовознавці в його межах досліджують і т. зв. фразеологічні новотвори (innowacje uzupelniające) – якісно нові фразеологізми, що виникають у результаті зовнішнього чи внутрішнього запозичення з лексики окремих суспільних груп, діалектів і т. ін. [200, с. 25].

ключових сегментів явища фразеологічного перетворення – одне з основних завдань цієї праці, адже від його виконання залежить ефективність практичної частини дослідження.

Складність трактування фразеологічної норми зумовлена, з одного боку, розумінням її як частини складнішого цілого – мовної норми⁷, а з іншого – визнанням і врахуванням її особливостей порівняно з нормами, що функціонують у межах інших мовних площин, – лексичної, граматичної, словотвірної тощо. Серед фразеологізмів, що входять до складу фразеологічної норми сучасної польської мови, мовознавці виділяють стабільні одиниці, що функціонують у польській мові дуже давно і не змінюють своєї структури і значення, регресивні одиниці, що виходять із ужитку (у словниках біля них подають відповідний кваліфікатор *przestarzałe, dawne*), та експансивні одиниці – нові фразеологізми, що переходять до норми з узусу [206, с. 21–22]. Перші свідчать про стійкість норми, другі – про її консерватизм, треті – про гнучкість. Нестабільність фразеологічної норми виявляється також у варіантності підконтрольних їй одиниць. У межах норми ФО мовознавці виділяють одновидові (неваріантні) і багатовидові (варіантні) фразеологізми. Одновидові ФО характеризуються незмінністю лексичного складу і синтаксичної структури, стабільністю числа, виду, стану,

⁷ Структура мовної норми сучасної польської мови – результат її становлення у діячій і розвитку на сучасному етапі: польські лінгвісти приділяють велику увагу цьому поняттю, дослідження над його суттю не припиняються. Відомо про два аспекти мовної норми: об'єктивний і суб'єктивний. На перший впливають такі чинники, як ступінь всезагального вживання певної мовної одиниці, частота використання в текстах; на другий – її оцінка як мовцями, так і спеціалістами, представниками нормативної лінгвістики. Оцінка носіїв мови виражається у формі загальної апробації чи елімінації певних мовних засобів, а отже спонтанного, часто навіть неусвідомленого їх відбору. Натомість думка мовознавців виливається в низку правил і зауваг, які є інструментом свідомого та цілеспрямованого вибору найбільш точних і добре вмотивованих особливостями структури чи мовною традицією елементів.

Традиційним вважають суб'єктивний аспект: особливості норми як суспільно-історичного явища, як прикладу взірцевої мовної поведінки у визначених комунікативних ситуаціях. Спілкування за таким взірцем для представників конкретного мовного середовища є обов'язковим, оскільки порушення загрожує визначеними санкціями: неефективністю мовленнєвого акту або небажаною комічністю тексту.

Об'єктивне – новіше – трактування норми як одного з рівнів внутрішньої структури мови сягає часів початку структуралізму і пов'язане з діяльністю Празької лінгвістичної школи. Воно характерне для сучасних дефініцій мовної норми: „це сукупність усіх тих засобів (звуків, морфем, слів, способів їх вимови та поєднання і т. ін.) певної мови, які, з огляду на суспільну апробацію, повинні саме в такий спосіб уживати всі носії мови, оскільки в іншому випадку висловлювання сприймається „не таким, як має бути”” [248, с. 253]; „це сукупність тих елементів мовної системи (слів, їхніх форм, сполучуваності, способів творення, поєднання, вимови і написання всіх мовних одиниць), які на конкретному часовому зрізі визнані конкретним суспільством (найчастіше всіма його представниками, а насамперед – освіченими) як взірцеві, правильні або, принаймні, допустимі” [358, с. 1701].

Сьогодні польські мовознавці виділяють два рівні норми сучасної польської мови – зразкову й ужиткову. Остаточна концепція дворівневої норми була сформульована в NSPP за ред. А. Марковського [358, с. 1701–1704]. У виданні зроблено спробу диференціації ужиткової норми на поточну загальну, регіональну та професійну.

словотвірної будови компонентів. У свідомості мовців такі фразеологізми функціонують як винятки, які треба запам'ятати в їхній особливій, закріпленій традицією формі, бо такою є умова правильного використання їх на практиці. У багатовидових ФО допускається взаємозамінюваність компонентів, зазвичай у межах ідентичності або подібності значень. Варіантність закінчень компонента ФО проявляється передусім у зміні категорії числа (*diabeł wie / diabli wiedzą*), диференціація словотвірної структури часто зводиться до заміни іменного компонента на його здрібнілу форму (*wpaść komu w oko / oczko*), а синтаксичної структури – до заміни відмінка, якого дієслово вимагає від компонента (*uchylić rąbka tajemnicy / uchylić rąbek tajemnicy*) [200, с. 12–14].

Д. Буттлер зазначає, що варіантність ФО – особлива (порівняно з варіантністю в межах інших мовних норм), адже вона невмотивована, має “цілком факультативний, вільний характер, не обмежений ані стильовою приналежністю членів варіантного ряду, ані регіональною приналежністю, ані їхньою синтаксичною позицією” [224, с. 76–79]. Невмотивованість варіантності ФО частково заперечує С. Бомба, зауважуючи, що різниця між елементами варіантного ряду викликана різними чинниками: хронологічним, фреквенційним, експресивним, рідше – територіальним. Учений звертає увагу на те, що неоднорідність фразеологізмів з огляду на частоту вживання і хронологічна неоднорідність частково перетинаються: варіант, котрий виступає рідше, є, як правило, старшим і рецесивним, натомість той, котрий трапляється частіше, – новішим і експансивним. Саме тому, описуючи норму, ці два види диференціацій (хронологічну і фреквенційну) слід розглядати разом. Опозицію “старіший” – “новіший” С. Бомба ілюструє парою ФО *trzymać pierwsze skrzypce / grać pierwsze skrzypce*, опозицію “частіше вживаний” – “рідше вживаний” – парою *snać jak kamień / spać kamieniem*, “нейтральний” – “емоційно забарвлений” – парою *kłaść co komu do głowy / kłaść co komu do łba* [200, с. 13–15].

Існування факультативних варіантів ФО, з одного боку, сприяє свободі висловлювання, а з іншого – обтяжує пам'ять мовців, адже вони повинні пам'ятати допустимі межі диференціації того чи іншого фразеологізму. На

внутрішньомовному рівні надмірна варіантність ФО розмиває межі фразеологічної норми, ускладнюючи тим самим процес відмежування традиційного фразеологізму від нетрадиційного. Мовознавці наголошують на тому, що фразеологічні перетворення і приклади нормативного фразеовживання творять доволі неднорідні сфери і лише деякі зони цих сфер мають чітко окреслені межі. Якщо у сфері традиційного фразеовживання умовно виділити центральну зону і помістити до неї ФО, що цілком відповідають нормі, натомість серед нетрадиційних фразеовживань виділити групу глибоко модифікованих фразеологізмів, то недотичність, віддаленість цих зон буде очевидною. Однак обидві вищезгадані сфери мають зони, що частково дотичні одна до одної: це зона умовної нормативності і зона умовної інноваційності. Смуга на їхньому стику („сіра зона” або „демаркаційна смуга”) – це ділянка, де відрізнити новотвір від нормативного фразеовживання найважче [277, с. 12; 73, с. 183].

Семантична стійкість і відносна стабільність структури фразеологізму зумовлює таку характерну ознаку фразеологічної норми, як дворівневе обмеження реалізації системних можливостей компонентів, що входять до складу ФО (т. зв. „обмеження обмежень”): перший рівень охоплює вільні мовні одиниці, що входять до складу словосполучення-прототипа ФО, другий – додатковий, власне фразеологічний. Ігнорування обмежень на якомусь із цих рівнів є відхиленням від фразеологічної норми [73, с. 183]. Межі нормативності відображені в основних принципах правильного уживання фразеологізмів⁸: принципі незмінності формальної і семантичної структури ФО, стабільності лексичного контексту, семантичної і стилістичної гармонізації фразеологізму з лексичним фоном висловлювання. Принцип незмінності формальної структури ФО виключає можливість модифікації її лексичного складу і граматичної структури, передбачає відтворення ФО лише згідно з закріпленим нормою взірцем. Адже мовці користуються фразеологізмами, як словами: формуючи висловлювання, не творять їх, а беруть із пам’яті готові структури. Йдеться про те, аби щоразу відтворювати

⁸ Про принципи правильного уживання фразеологізмів пишуть автори праць із теорії культури польської мови [209; 228; 303].

їх однаково, у тому вигляді, в якому вони закріплені мовною традицією. Наважуючись на зміну формальної структури фразеологізму, треба вміти передбачити можливі наслідки, надати модифікаціям відповідний зміст і функціональне навантаження. Принцип стабільності лексичного контексту фразеологізму передбачає його вживання у традиційному лексичному оточенні. Щоб виконати цю умову, треба знати значення ФО і схему її лексичної сполучуваності. Принцип семантичної і стилістичної гармонізації фразеологізму з контекстом передбачає семантичну відповідність ФО її лексичному оточенню. Текст висловлювання має бути гармонійним і нероздільним цілим, витриманим в одній стилістичній тональності. Узгодження фразеологізму з контекстом зводиться до процесу вибору і пристосування: фразеологізм і контекст тільки тоді зливаються в гармонійне ціле, коли взаємодоповнюють одне одного в межах одного семантичного поля.

Отже, до сфери компетенції фразеологічної норми входить регулювання внутрішньофразеологічних (лексичної і граматичної структури ФО) і зовнішньофразеологічних (пов'язаних з контекстом уживання) параметрів фразеологізму. При недотриманні будь-якого з цих параметрів можна стверджувати про порушення норми. Якщо внутрішньофразеологічні параметри – відносно прозорі, оскільки їхню відповідність нормі можна перевірити у джерелах кодифікації⁹, то контекст – імпліцитна категорія нормативного аспекту фразеовживання, параметри якої менш очевидні.

Трактування обсягу терміна „контекст” у лінгвістичній літературі коливається від безпосереднього словесного оточення мовного знака до суми всіх знань людини про світ. Ми не ставимо собі за мету описати всі можливі підходи до цього явища, бо вважаємо, що його межі і характерні ознаки мають бути детерміновані метою дослідження й емпіричним матеріалом. Однак навіть у відносно вузьких межах цієї дисертації поняття фразеологічного контексту можна

⁹ Слід зауважити, що деякі мовознавці наголошують на доволі умовній можливості відображення фразеологічної норми у словниках. Адже „фразеологічна норма і сучасні лексикографічні описи цієї норми – це два різні факти”, „джерела кодифікації не встигають за розвитком норми і не здатні повністю її описати, а словники, що представляють норму, часто неправильно її інтерпретують” [277, с. 35].

розуміти по-різному. Так, для багатоаспектного аналізу фразеологічних перетворень у польській художній прозі перспективним є глобальний, широкий погляд на контекст (напр., концепція вертикального контексту при дослідженні нетрадиційно ужитих ФО у польській прозі загалом, концепція макроконтраксту (контексту твору) при дослідженні стилю художнього твору і концепція контексту творчості при дослідженні ідіостилю / ідіолекту письменника¹⁰). Натомість для ідентифікації фразеологічних перетворень у тексті і відмежування їх від прикладів нормативного фразеовживання релевантним є вузьке розуміння контексту як доволі близького „словесного оточення мовної одиниці, в якому вона виявляє своє значення і призначення” [350, с. 159]. Контекст у цьому трактуванні належить до компетенції фразеологічної норми.

Проблему контексту досліджували такі учені, як Н.А. Амосова [10], Г.В. Колшанський [80], О.В. Кунін [92], В.І. Кодухов [75], І.Ю. Третьякова [165], О.С. Ахманова [14], С. Бомба [209, 214–215; 218; 220], Я. Ліберек [277], Г. Дзямська-Ленарт [243] і ін. Важливим компонентом фразеологічного контексту мовознавці вважають **фразеологічний актуалізатор** – „слово, словосполучення, речення або групу речень, що семантично пов’язані з ужитими в певному контексті фразеологізмами і реалізують їх у мовленні в узуальному чи оказіональному вигляді” [92, с. 233]. Контекст є поєднанням фразеологізму і його актуалізатора, а його розміри коливаються від речення до абзацу (Н.Н. Амосова обмежує фразеологічний контекст межами речення, Г.В. Колшанський розмежовує мікроконтекст – контекстні показники, що містяться в рамках одного речення, і макроконтракст – контекстні показники, що містяться в рамках абзацу,

¹⁰ На широке трактування контексту натрапляємо в працях Н.Г. Бабенко, присвячених функціонуванню оказіоналізмів у художній літературі. Мовознавець виділяє такі складові контексту: а) **нульовий контекст** – такий контекст, у якому оказіоналізм проявляє, експлікує свою семантику повністю через внутрішню форму, у такому випадку контекст свого роду зайвий у процесі семантичної інтерпретації новотвору; б) **контекст найближчого оточення, або мініконтекст** – це контекст рядка або строфи, речення або абзацу, достатній для визначення семантики новотвору; в) **контекст твору, або макроконтракст** – використовується для аналізу оказіональних утворень, експлікація значення яких можлива лише в рамках усього художнього твору; г) **контекст творчості** – береться до уваги при дослідженні еволюції використання оказіоналізмів автором; д) **історико-культурний контекст, або вертикальний контекст** – позамовний контекст історичного чи літературного періоду, що може допомогти при аналізі семантики оказіоналізмів [15, с. 13–14].

Горизонтальний і вертикальний контексти виділяє О.С. Ахманова. Якщо горизонтальний контекст – це лінгвістичне оточення мовної одиниці, то вертикальний – це філологічна проблема, це питання про те, як і чому письменник передбачає у своїх читачів здатність сприймати інформацію, об’єктивно закладену ним у художній твір [14, с. 49].

О.В. Кунін виділяє три типи контексту: внутріфразовий – фразеологізм і його актуалізатор, виражений словом або словосполученням у рамках простого чи складного речення, фразовий – фразеологізм і його актуалізатор, виражений простим або складним реченням, і надфразовий – фразеологізм і його актуалізатор, виражений двома і більше простими чи складними реченнями).

Про роль контексту не тільки в реалізації, а й у “народженні” нових ФО і нових значень ФО свідчить факт виділення мовознавцями **контексту функціонування і контексту творення**¹¹ [75, с. 26; 92, с. 233]. Безпосереднє відображення нормативного аспекту фразеовживання виявляється у протиставленні **контексту, що відображає сферу мови** (фрагмента тексту, в лінійному просторі якого лексико-граматичне оточення ФО, завдяки своїм системним властивостям, “підтримує” й, одночасно, обмежує спектр потенційних реалізацій фразеологічного значення) і **контексту, що відображає сферу мовлення** (нетипового, неоднорідного лексико-граматичного оточення ФО, яке змінює її системне значення, порушуючи смислову дистрибуцію і допускаючи оказіональні семантико-прагматичні перетворення [65, с. 29]; **узуальної конфігурації** (контексту, в якому реалізуються стилістичні можливості ФО без відхилень від норми) й **оказіональної конфігурації** (контексту, в якому реалізуються стилістичні можливості фразеологічних перетворень)¹² [92, с. 243–248].

¹¹ В.І. Кодухов пояснює: „заввичай, коли контекст розглядають не як умову реалізації, а як умову спеціалізації значення мовної одиниці, мають на увазі контекст функціонування”, однак, „окрім функції спеціалізації, контекст здатний виконувати функцію творення значень у процесі реалізації мовних одиниць, а також творення самих цих одиниць: це і є контекст творення” [75, с. 26]. На думку О.В. Куніна, „будь-які оказіональні зміни ФО, перш ніж бути зафіксованими в системі мови, проходять стадію мовленнєвої реалізації в писемному або усному контексті творення” [92, с. 233], „будь-яке фразеотворення (створення ФО шляхом переосмислення вільних словосполучень, створення ФО за аналогією тощо) – неможливе поза контекстом творення” [92, с. 242]. Однак не всі мовознавці погоджуються з доцільністю наділення контексту функцією творення оказіональних одиниць. Так, М.С. Малєєва застерігає, що в цьому випадку не тільки відбувається відторгнення контексту від його автора та творця – людини, а й спостерігається дивне приписування контекстові певних твірних властивостей. На думку вченої, “доцільніше говорити про наявність у контексті т. зв. твірної інформації, що відображає народження одиниці, її вибір, прийняття, не тільки реєструючи її появу, а й аргументуючи використання” [104, с. 26].

¹² Серед оказіональних конфігурацій О.В. Кунін виділяє оказіональну конфігурацію першого ступеня (реалізація оказіонально перетвореної ФО із застосуванням стилістичних прийомів вклинювання, заміни компонентів, еліпсису, подвійної актуалізації тощо; можливе посилення експресивності і зміна стилістичної тональності) та оказіональну конфігурацію другого ступеня (реалізація оказіонально перетвореної ФО із застосуванням ускладненої конвергенції – поєднання стилістичних прийомів перетворення) [92, с. 243–248].

Отже, нетипове оточення спричиняє дестабілізацію семантичної структури фразеологізму і є одним із засобів перетворення ФО. Мовознавці розглядають нетипові контексти в межах аналізу прикладів нетрадиційного фразеовживання, які у східнослов'янському мовознавстві часто називають семантичними фразеологічними трансформаціями, а в польському – контекстними інноваціями. Виділяють при цьому кілька різновидів перетворень ФО залежно від того, який із двох типів контексту було порушено. Йдеться про мінімальний і максимальний фразеологічні контексти. **Мінімальний контекст** – це найближчий контекст, із яким фразеологізм вступає в безпосередній граматичний і смисловий зв'язок, його лексико-граматична сполучуваність. Схема сполучуваності ФО умовно виглядає як фразеологізм з т. зв. „порожнім місцем” („порожніми місцями”), позначеним (позначеними) займенниками *хто, кого, кому, з ким, що, чого, чому* тощо (напр., *kto + trzyma rękę na pulsie + czego*), яке (які) мовець повинен правильно „заповнити” у процесі мовлення¹³. Схеми сполучуваності ФО входять у рамки компетенції фразеологічної норми, хоча й неповністю відображені в сучасних польських фразеологічних словниках. Порушення схем сполучуваності ФО викликає опір з боку кодифікації, в його результаті виникають т. зв. фразеологічні інновації-розширення (термін С. Бомби) або власне семантичні трансформації ФО (термін В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [24]). Натомість **максимальний контекст** – більш розбудоване лексичне оточення ФО, елементи якого не входять з нею в безпосередній граматичний зв'язок, а пов'язані семантично, можуть міститися на різній відстані від ФО і мати різний обсяг – від одного слова чи словосполучення до кількох речень [277, с. 89]. Зміни максимального контексту можуть спричинити відродження буквального значення ФО. Випадкова, необачна буквалізація фразеологізму викривляє зміст висловлювання, порушує смислову композицію тексту – її вважають фразеологічною помилкою, натомість навмисну, свідому буквалізацію автори використовують для досягнення стилістичного ефекту.

¹³ Проаналізувавши лексичну сполучуваність польських фразеологізмів, С. Бомба виділив серед них такі ФО, мінімальні контексти яких – сталі, впорядковані та передбачувані (системно-нормативні ФО), і такі ФО, мінімальні контексти яких усталені, але їх важко передбачити і впорядкувати (нормативні ФО). На основі дослідження вчений зробив висновок про те, що для більшості польських фразеологізмів характерна системно-нормативна сполучуваність і тільки для деяких – нормативна; з цієї точки зору норма майже статична [206, с. 33].

Терміни „мінімальний контекст” і „максимальний контекст” поширені в польській мовознавчій традиції, ними, зокрема, послуговуються С. Бомба [206], Я. Ліберек [277], Г. Дзямська-Ленарт [243].

Отже, для фразеології як відносно самостійного рівня мовної структури притаманне поняття норми. Під фразеологічною нормою сучасної польської мови розуміємо сукупність апробованих польською мовною спільнотою ФО (відображену в джерелах кодифікації) і перелік правил уживання цих одиниць. В межі компетенції фразеологічної норми входить контроль над стабільністю форми, семантики і відповідністю контекстного оточення ФО. Фразеологічним контекстом вважаємо слово, словосполучення, речення або групу речень, що семантично пов'язані з ужитим фразеологізмом і реалізують його значення у традиційний або нетрадиційний спосіб. Таким чином, у межах дослідження фразеологічних перетворень обсяг потенційних можливостей фразеологічного контексту коливається від участі в реалізації значення ФО в тексті до дестабілізації цього значення.

У результаті порушення мовцем фразеологічної норми постають одиниці, які втрачають ознаки нормативно-системних ФО. У дисертації керуємося фразеотекстоцентричним підходом до аналізу фразеологізмів, ужитих невідповідно до усталеного канону: при вибірці матеріалу опираємося на об'єктивну площину фразеологічної норми польської мови, а при його інтерпретації враховуємо суб'єктивну площину художнього тексту (особливості художнього твору як контексту дослідження, важливість прагматичного впливу на читача, індивідуальний стиль автора тощо). Обираємо термін „фразеологічна інновація” як робочий у дисертації. Цей вибір зумовлений згаданим фразеотекстоцентричним підходом і наміром охопити дослідженням весь спектр виявлених ФО з відхиленнями від фразеологічної норми – як яскравих прикладів із вираженими функціями й очевидною запланованістю, так і одиниць із сумнівною мотивацією відхилення від норми, що може бути результатом її незнання.

1.2. Типологія фразеологічних інновацій

1.2.1. Інновації з огляду на характер перетворення фразеологізму.

Випадки відхилення від фразеологічної норми при вживанні ФО настільки поширені й різноманітні, що факт системності фразеоперетворень, здавалось би, можна піддати сумніву. Основним чинником, що зумовлює системний характер на перший погляд непередбачуваних маніпуляцій автора з фразеологізмами, є, на думку І.Ю. Третьякової, наявність чітко окресленого переліку прийомів перетворення ФО [170, с. 198]. Різні підходи до опису цих прийомів відображені в низці типологій як у польському, так і в східнослов'янському мовознавстві. Найбільш поширеним є поділ фразеологічних перетворень на дві групи з огляду на **критерій збереження цілісності структури фразеологізму**. Виділяють перетворення зі зміною і без зміни структури ФО.

Інновації зі зміною структури ФО іменують по-різному (див. Таблицю 1.2). Натомість розмаїття способів диференціації перетворень цього типу зумовлене тим, що члени опозиційних пар (рядів), які заповнюють кожен із рівнів можливих типологізаційних ієрархій, часто виступають не ізольовано, а накладаються, перетинаються чи навіть зумовлюють один одного. Так, напр., на найвищому рівні однієї з існуючих типологій вчені виділяють опозицію „квантитативні (кількісні) зміни – квалітативні (якісні) зміни ФО”. Відповідно, серед квантитативних досліджують опозиційну пару “кількісно адекватні (напр., заміна компонентів) – кількісно неадекватні (напр., еліпсис) зміни”, а серед квалітативних – диференційний ряд „морфологічні – лексичні – синтаксичні – словотвірні перетворення” з подальшим виділенням у межах цих підгруп конкретних інноваційних прийомів (зміна компонента ФО в категорії відмінка, заміна компонента, дистантне розміщення компонентів тощо). Подібну ієрархію можна вибудувати на прикладі домінантної опозиційної пари „внутрієдиничні перетворення – міжєдиничні перетворення” [73, с. 188]. Можливість виділення опозицій свідчить про системність механізмів інноваційного фразеотворення, про яку Н.Л. Шадрін, зокрема, писав: „Системність ґрунтується на протиставленні

прийомів за принципом наявності або відсутності у них серед загалу спільних ознак якоїсь одної специфічної ознаки” [187, с. 83].

Таблиця 1.2

Терміни на позначення фразеологічних перетворень зі зміною структури ФО

Термін	Мовознавці
<i>інновації-модифікації</i> (<i>innowacje modyfikacje</i>)	С. Бомба [206, с. 48–49], Я. Ліберек [277, с. 149–200], Й. Ігнатович-Сковронська [254–255, 257], А. Ліца [283], Я. Ставніцька [304]
<i>структурно-семантичні трансформації</i>	В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [24, с. 107–141], Н.С. Хороз [182, с. 4–10], І.А. Єременко [67, с. 58–82]
<i>структурно-семантичні перетворення</i>	А.П. Супрун [151, с. 13–15], М.А. Бакіна [16], З.А. Павлова [120]
<i>лексико-семантичні трансформації</i>	А.М. Архангельська [12], Т.В. Цимбалюк [183, с. 132–148],
<i>структурно-семантичні модифікації</i>	Л.Б. Давиденко [53], Г.В. Кузнецова [87]
<i>структурно-семантичні інновації</i>	О.Г. Лозинська [100, 10–12]
<i>структурні модифікації</i>	С.Б. Пташник [129, с. 8]
<i>перетворення структури ФО</i>	В.Н. Вакуров [31, 127–143]
<i>зміна лексичного складу ФО</i>	Г. Дзямська-Ленарт [243, с. 13–98]
<i>формальні перетворення лексичного рівня організації ФО</i>	В.А. Іцкович, Б.С. Шварцкопф [73, с. 188]
<i>внутрішнє варіювання</i>	Л.І. Ройзензон [132]
<i>внутрішньофразеологічні прийоми реалізації експресії ФО</i>	О.В. Бойко [25]

У будь-якому випадку, на найнижчому рівні кожної ієрархії опиняються конкретні прийоми перетворення нормативних ФО, а саме: заміна, додавання, скорочення компонентів ФО, контамінація (схрещування або накладання двох / кількох ФО), фразеологічний натяк, фразеологічна деривація, морфологічні і синтаксичні перетворення тощо. Найчастіше мовознавці або зводять свої класифікації до виділення цих прийомів (у різній кількості і під різними назвами), або „добудовують” ієрархію, співвідносячи прийом із мовним рівнем, на якому він відбувається (як, напр., лексико-семантичні, лексико-граматичні, структурно-семантичні, синтаксичні і комбіновані перетворення у класифікації А.П. Супрун [151]).

Розбіжності в підходах до найменування **фразеологічних інновацій без зміни структури ФО** пов’язані з акцентуванням у назві різних аспектів того самого явища:

Таблиця 1.3

**Терміни на позначення фразеологічних перетворень без зміни структури
ФО**

Термін	Мовознавці
<i>контекстні (контекстуальні) інновації (innowacje kontekstowe)</i>	Я. Ліберек [277, с. 89–136], Г. Дзямська-Ленарт [243, с. 99–132], О.Г. Лозинська [100, с. 9–10], Ю.І. Сагата [135, с. 7–9]
<i>контекстні прийоми реалізації експресії фразеологізму</i>	О.В. Бойко [25, с. 13–18]
<i>контекстуальні модифікації</i>	С.Б. Пташник [129, с. 8]
<i>контекстне оновлення ФО</i>	А. Пайдзінська [296, с. 37–77]
<i>семантичні трансформації ФО</i>	В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [24, с. 83–106], Т.В. Цимбалюк [183, с. 114–122], Н.С. Хороз [182, с. 10–13], І.А. Єременко [67, с. 82–91], Д.П. Вовчок [34]
<i>семантичні перетворення ФО</i>	А.М. Мелерович [106], І.Ю. Третьякова [169], А.П. Супрун [151, с. 9–11]
<i>перетворення семантики ФО</i>	В.Н. Вакуров [31, с. 113–121]
<i>зовнішнє варіювання</i>	Л.І. Ройзензон [132]

Якщо форма ФО після застосування інноваційного прийому залишилася незмінною, то, очевидно, змінилося його значення, звідси – наявність у термінах прикметника „семантичний” (семантичні перетворення, семантичні трансформації тощо). Значення фразеологізму змінюється під впливом лексичного оточення – фразеологічного контексту, звідси – наявність у термінах означення „контекстний” (контекстні інновації, контекстуальні модифікації тощо). Перша група термінів характерна для східнослов’янського наукового середовища, друга – частіша в концепціях польських мовознавців.

У межах групи фразеологічних інновацій без зміни структури ФО прийнято досліджувати такі перетворення фразеологізму, при яких його значення під впливом словесного оточення зазнає більш чи менш відчутних змін, тоді як форма залишається незмінною. Науковці виділяють різні типи контекстних / семантичних перетворень ФО, залежно від того, який саме фразеологічний контекст було модифіковано. Так, непередбачене нормою втручання до мінімального контексту фразеологізму (найближчого оточення, з яким ФО вступає у безпосередній смисловий і граматичний зв’язок) спричиняє розширення його лексико-семантичної сполучуваності (В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [24, с. 84–

87], І.А. Єременко [67, 82–90], Т.В. Цибалюк [183, с. 115–118], А.П. Супрун [151, с. 9–10] і ін.). Прикладом розширення сполучуваності ФО є, напр., уживання фразеологізму, для якого властиве нормативне поєднання з іменниками на позначення особи, з іменниками-назвами предметів, чи навпаки. Своєю чергою, особливе, нетрадиційне наповнення максимального контексту фразеологізму (широкого лексичного оточення, елементи якого не входять у безпосередній граматичний зв'язок з ФО, але пов'язані з нею семантично) є причиною виникнення таких фразеологічних перетворень, як: 1) подвійна актуалізація ФО, коли фразеологізм одночасно сприймають і як метафорично переосмислену одиницю, і як вільне словосполучення, (В.М. Білоноженко та І.С. Гнатюк [24, с. 87–106], Л.Б. Давиденко [53, с. 18–19], Н.С. Хороз [182, с. 10–12], І.І. Чернишова [184, с.128–129], В.К. Приходько [128, с. 34–67], Ю.І. Третьякова [169, с. 139–140], І.М. Ярова [197, с. 13], Ю.І. Сагата [135, с. 8–9], О.Г. Лозинська [100, с. 14] і ін.); 2) розгорнута метафора, коли елементи ФО повторюються в контексті у метафорично переосмисленому, детермінованому значенням ФО, смислі (В.М. Білоноженко та І.С. Гнатюк [24, с. 128–129], Н.С. Хороз [182, с. 12–13], С.А. Ганжа та Н.М. Сінкевич [43, с. 223], В.І. Деревянко [58, с. 208]).

Перетворення структури і контексту ФО, що є основою фразеологічних інновацій, з одного боку, – системне явище, з іншого ж боку, очевидним є змінність, постійний розвиток цієї системи. Досліджуючи фразеологічні інновації в текстах різних жанрів, учені інколи висловлюють сумніви щодо однозначності трактування певного виявленого відхилення у формі або контексті ФО, а це, своєю чергою, ускладнює процес зарахування перетвореного фразеологізму до конкретного типу інновацій. Більше того – у фактичному матеріалі кожного дослідника без сумніву знайдуться такі приклади перетворення ФО, які взагалі неможливо зарахувати до жодного з відомих типів фразеологічних інновацій. Особливо проблемними, скажімо, є перетворення ФО зі скороченням компонентного складу, фразеологічна деривація і фразеологічний натяк. Кожен учений по-своєму трактує ці мовні феномени, оскільки вони не виступають ізольовано, а накладаються один на одного і збігаються окремими ланками.

Однозначність інтерпретації і точність класифікації цих явищ поза фактичним матеріалом – неможлива. Але в рамках конкретного дослідження (зокрема цієї дисертації) необхідним є їх однозначне трактування і чітке розмежування. Власну пропозицію вирішення цим проблем подаємо у відповідних практичних розділах роботи.

Отже, з огляду на характер інноваційного впливу на традиційний фразеологізм, серед ФО-відхилень від норми виділяємо одиниці зі зміною і без зміни структури ФО. Вважаємо за доцільне створити стратегію опису типів фразеологічних інновацій, виділивши основні параметри їх характеристики: 1) перелік термінів, які мовознавці використовують на позначення інновації, 2) погляди на прийом, що лежить в основі інновації, та способи і засоби реалізації цього прийому (з виділенням проблемних, сумнівних моментів процесу ідентифікації інновації і концептуальних розходжень у поглядах мовознавців), 3) думки щодо призначення інновації. У праці детально розглядаємо ті приклади інноваційного фразеотворення, які є для нас релевантними з огляду на зібраний фактичний матеріал. Серед них – заміна компонента (компонентів) фразеологізму, поширення і скорочення компонентного складу ФО, фразеологічна контамінація, фразеологічний натяк, фразеологічна деривація, подвійна актуалізація, розгорнута метафора і розширення лексико-семантичної сполучуваності ФО.

1.2.2. Інновації з огляду на ступінь перетворення фразеологізму. Фразеотекстоцентричний підхід передбачає необхідність інтерпретації доволі неоднорідного – з огляду на вираженість змін у фразеологічних інновацій порівняно з нормативними відповідниками – фразеологічного матеріалу. Тому вважаємо за доцільне звернути увагу на можливість створення додаткової типології фразеологічних інновацій, яка б відображала градацію ступеня відхилення ФО від фразеологічної норми. В цьому допоможуть систематизації подібного плану, що існують у сучасній мовознавчій літературі. Так, напр., Г.Н. Большакова і Н.Г. Бабенко при аналізі фразеології в художньому дискурсі вводять у контекст дослідження поняття ступеня okazіональності індивідуально-

авторських одиниць. Н.Г. Бабенко, зокрема, виділяє: а) **оказіоналізми першого ступеня** – стандартні потенційні одиниці, утворені відповідно до дериваційних норм сучасної мови, б) **оказіоналізми другого ступеня** – частково нестандартні утворення, в яких відхилення від дериваційної норми, що відбулося у процесі створення, не викликають труднощів семантичної інтерпретації, в) **оказіоналізми третього ступеня** – виключно оказіональні, цілком нестандартні утворення, семантична інтерпретація яких – доволі складна, а відхилення від дериваційної норми – суттєве [15, с. 15].

І.Ю. Третьякова, залежно від ступеня перетворювального впливу адресанта на фразеологізм, поділяє трансформовані ФО на дві групи: **оказіональні варіанти узуальних ФО** (одиниці, що функціонують у мовленні, не зафіксовані у нормативних словниках, створені носіями мови з певною комунікативною метою шляхом трансформації традиційних ФО, не виходять за межі семантичної схожості з інваріантами, але характеризуються контекстними смисловими нашаруваннями або частковою зміною компонентного складу; такі утворення є частиною варіантної парадигми фразеологізму, хоч і перебувають на її периферії) і **власне оказіональні (індивідуально-авторські) фразеологізми** (одиниці, що функціонують у мовленні, не є одиницями національного лексикону, не зафіксовані в нормативних словниках, утворені носіями мови з певною комунікативною метою шляхом трансформації традиційних ФО і суттєво відрізняються своєю семантикою і / або структурою від фразеологічних інваріантів; такі утворення є дериватами узуальних ФО, виходять за межі варіантної парадигми, але зберігають дериваційні зв'язки з інваріантом. Серед оказіональних варіантів узуальних ФО дослідниця розглядає такі формально-граматичні і структурно-семантичні модифікації, як: 1) інверсія, 2) вклинювання, 3) дистантне розміщення компонентів, 4) скорочення компонентного складу (еліпсис), 5) поширення компонентного складу, 6) заміна компонентів на основі системних зв'язків між корелятами (синонімічних, паронімічних, гіпонімічних, тематичних), 7) конверсія в межах одного граматичного класу. Оказіональний варіант відрізняється від традиційної ФО наявністю додаткових відтінків

значення, зміною деяких граматичних ознак. Оказіональні авторські ФО, на думку І.Ю. Третьякової, виникають у результаті семантичних і структурно-семантичних змін узуальних фразеологізмів, а саме: 1) антонімічної заміни компонентів, 2) конверсії (переходу з одного класу в інший), 3) семантичної інверсії, 4) авторського переосмислення ФО, 5) зміни синтаксичної моделі, 6) контамінації, 7) утворення за моделлю узуальної ФО. Виникнення оказіональної ФО є наслідком переосмислення традиційного фразеологізму, зміни його внутрішньої форми чи категоріального значення [162, с. 14–15].

Із вищезгаданими функціональними підходами до дослідження фразеологізмів-відхилень від норми тісно переплітаються концепції інших мовознавців. А.М. Мелерович і В.М. Мокієнко серед індивідуально-авторських перетворень ФО виділяють **фразеоперетворення** – семантичні і структурні видозміни фразеологізму, і **фразеотворення** – такі глобальні зміни ФО, результатом яких є поява індивідуально-авторських слів, інших фразеологізмів та авторських оказіональних афоризмів [108, с. 17–35]. О.В. Кунін зазначає, що в межах оказіонального авторського фразеотворення трапляються випадки **необразного перетворення й образного переосмислення значення ФО**. При необразних перетвореннях оказіональна сема не витісняє архисему, фразеологічне значення уточнюється, посилюється чи змінює стилістичне забарвлення, але не зазнає зсуву. Необразні перетворення не породжують оказіональної третинної номінації. Натомість фразеологічне переосмислення – це повна або часткова зміна значення фразеологізму (чи фразеосемантичного варіанта) шляхом семантичного зсуву [92, с. 184]. Таких ефектів (переосмислення та необразного перетворення) досягають шляхом застосування системи стилістичних прийомів: вклинювання, подвійної актуалізації, заміни компонентів тощо¹⁴.

¹⁴ Отже, образне переосмислення передбачає зсув значення ФО, а необразне перетворення – його звуження, розширення, уточнення тощо, тобто семантичні процеси, пов'язані зі зміною обсягу поняття. Логічною основою семантичного зсуву є схрещення понять. Поняття, що схрещуються, – це поняття, зміст яких – різний, а обсяги частково збігаються. Таке часткове накладання семантики проявляється у наявності інваріанта у значенні ФО та значенні її прототипа. Логічною основою семантичних процесів звуження та розширення значення є така взаємозалежність між поняттями, при якій обсяг одного поняття – підлеглого – покривається обсягом другого поняття – того, яке підпорядковує [81, с. 438]. Кожне переосмислення – це образна семантична зміна, але не кожна семантична зміна є переосмисленням. Зміна значення відносно переосмислення є родовим поняттям, оскільки включає і його необразне перетворення [92, с. 184].

Отже, одним із критеріїв типологізації фразеологічних інновацій (окрім критерію збереження цілісності форми фразеологізму) є **ступінь впливу перетворення структури або контексту ФО на її значення**. Цей ступінь ми називаємо **ступенем інноваційності ФО** (термін наш – *Ю.С.*), він може коливатися від незначної модифікації стилістичного забарвлення ФО до глобальної перебудови плану змісту. Для визначення ступеня інноваційності ФО треба з'ясувати, котрий із рівнів складного кількарівневого фразеологічного значення було змінено шляхом трансформації структури або контексту фразеологізму. Для цього, своєю чергою, розглянемо, які аспекти семантичної структури ФО прийнято виділяти.

В.Н. Телія розглядає у структурі фразеологізмів-ідіом сім “зон”: категоріально-граматичну, гіперонімічну, зону денотації, раціонально-оцінної модальності, образно-асоціативну, зону емотивної модальності і нормативно-стилістичної інформації [153, с. 98–101]. В.Н. Вакуров описує декілька видів значень у межах семантичної структури ФО: 1) образно-метафоричне, 2) емоційне, 3) експресивне, 4) стильове [31, с. 25]. Ю.П. Солодуб виділяє денотативний, сигніфікативний, конотативний, етнокультурний, структурний компоненти значення ФО [147, с. 43–45]. А.М. Мелерович основними елементами семантичної структури фразеологізму вважає: 1) денотативно-сигніфікативне (предметно-логічне) наповнення і конотацію, 2) семантичні елементи формального характеру: а) категорійно-граматичне значення, б) граматичні ознаки словоформ і синтаксичних конструкцій, в) внутрішню форму ФО, г) мовну мотивацію фразеологічного значення [107, с. 13]. Крім того, на думку мовознавця, у структурі фразеологічного значення можна виділити експліцитні (співвідносні з окремими компонентами або сполученням компонентів ФО), напівекспліцитні й імпліцитні (такі, що не співвідносні з окремими компонентами, а асоціюються з усім складом ФО) елементи [107, с. 32].

Більшість мовознавців одностайна в тому, що структура багатоаспектного фразеологічного значення містить три основні компоненти – **денотативний, сигніфікативний і конотативний** (М.Ф. Алефіренко [3–5], О.В. Кунін [92],

В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [24], В.Д. Ужченко [179–180], А.М. Кравчук [84], І.М. Тепляков [158], Н.С. Хороз [182], Х.М. Ніколайчук [118], Ю.І. Сагата [135] і ін.). Під сигніфікативним аспектом розуміють обсяг інформації, який несе ФО стосовно позначуваного нею елемента дійсності. Він указує на співвіднесеність ФО з поняттям, визначає її головне, логічне значення, тоді як денотативний аспект виражає співвіднесеність ФО з предметами і явищами реальної дійсності, тому він враховує тип висловлювання, умови комунікації і в зв'язку з цим характеризується – порівняно з сигніфікативним – більшим ступенем конкретності [24, с. 13].

Конотація (в одному зі значень, релевантному до предмета цих досліджень) – „це додаткове значення мовного знака, що містить інформацію про експресивну силу й оцінну вартість даного знака, а також емоції і волевиявлення, що супроводжують його використання” [249, с. 376]. На відміну від предметно-логічного наповнення сигніфікативно й денотативного аспектів фразеологічного значення, конотативний аспект зазвичай віддзеркалює суб'єктивні нашарування в семантичній структурі ФО. Спірним є питання про місце конотацій у загальній смисловій структурі фразеологізму: чи вони провідні, головні компоненти його семантичної значущості чи, навпаки, мають доповнювальний супутній характер. Так, напр., деякі мовознавці взагалі висловлюються проти включення конотативного елемента до семантичної структури ФО, пояснюючи це тим, що стилістична характеристика чи емоційно-експресивне забарвлення – суб'єктивні і можуть виявитися лише в мовленні (В.А. Звєгінцев [71, с. 71]; Л.П. Крисін [86, с. 39]; Ю.С. Сорокін [148, с. 79] і ін.). На думку І. М. Теплякова, „при системному підході, на рівні встановлення значення за сигніфікатом, експресивно-оціночний компонент у структурній ієрархії смислових ознак ФО посідає підлегле положення, тому що повністю залежить від її логіко-понятійного значення”, натомість „ціна „акцій” конотативного аспекту значення в загальному семантичному обсязі ФО значно зростає в конкретному акті мовлення, коли сема „емоційно-експресивна оцінка” з супутньої може перетворитися в провідну, висунути на перший план” [156, с. 90]. Н.Ф. Алефіренко та Л.Г. Золотих [5, с. 206], Е.А. Добриднева [65, с. 31], А.Н. Кожин [76, с. 73] вважають, що конотація може бути притаманна як

мовленню (індивідуальна, ситуативно-контекстна конотація), так і мові (системна конотація).

Спектр поглядів науковців на компонентний склад конотації – широкий. Визнаючи конотацію складним макрокомпонентом фразеологічного значення, мовознавці виділяють різну кількість мікрокомпонентів¹⁵ у її структурі: емоційний, експресивний, оцінний, стилістичний [11, с. 36]; експресивний (що включає емоційний, оцінний, ментальний елементи) і стилістичний [22, с. 16]; емоційний, оцінний, стилістичний (експресивний) [4, с. 196–197]; суб'єктивно-оцінний, кваліфікативний, експресивно-емоційний [152, с. 11], експресивний і емоційний (що включає емоційно-суб'єктивну оцінність) [24, с. 15], емоційний і оцінний [85, с. 27–29]; емотивний [189, с. 12–14] тощо. Аналіз концепцій різних авторів дає підстави вважати релевантними чотири мікрокомпоненти конотативного аспекта значення ФО: 1) емоційність 2) оцінність 3) експресивність 4) стилістичне забарвлення.

Дискусійність мовознавчих позицій щодо кваліфікації складу і співвідношення макрокомпонентів у структурі фразеологічного значення знаходить своє відображення у вирішенні проблеми функцій ФО. Наявність у семантичній структурі фразеологізму денотативно-сигніфікативного компонента

¹⁵ Ці компоненти називають семами, це своєрідні атоми значення ФО, що входять до складу макроелементів – аспектів значення фразеологізму [92, с. 219]. О.В. Кунін виділяє три види сем: **1) архисеми** – загальні семи родового значення, **2) диференціальні семи** видового значення, **3) потенційні семи**, що відображають другорядні характеристики позначуваного об'єкта. Крім того, мовознавець подає детальну класифікацію фразеологічних сем на основі різних критеріїв:

- 1) з огляду на факт приналежності до системи мови: **а) узуальні** – входять до складу значення ФО, **б) оказіональні** – реалізуються лише в контексті, акті комунікації, є носіями оказіональної інформації (часто з'являються в результаті застосування оказіонального прийому вклинювання);
- 2) з огляду на здатність диференціації: **а) інтегральні** – є носіями загальної, спільної для групи ФО інформації, **б) диференціальні** – виконують розрізнявальні функції в межах групи ФО;
- 3) з огляду на факт позначення обов'язкової і необов'язкової ознаки: **а) ядерні** – позначають обов'язкові ознаки, **б) периферійні** – є носіями необов'язкових ознак;
- 4) з огляду на ступінь виявлення: **а) експліцитні** – інформація, що безпосередньо представлена у значенні ФО, **б) імпліцитні** – елементи значення, присутні в плані змісту, але відсутні у плані вираження (характерні для дериватів, утворених шляхом вторинної фразеологізації, можуть з'являтися в результаті оказіонального скорочення компонентного складу ФО (еліпсиса));
- 5) з огляду на стійкість змісту: **а) постійні** – позначають ознаки, притаманні об'єктові завжди, **б) можливі** – позначають ознаки, притаманні об'єктові не завжди, ймовірні;
- 6) з огляду на характер змістового наповнення: **а) чіткі** – семи, зміст яких позбавлений суб'єктивізму, **б) нечіткі** – мають розмитий, нечітко окреслений зміст;
- 7) **прототипні семи** – потенційні семи, характерні лише для ФО з живою внутрішньою формою; виділяються на основі значень складових прототипу – вільного словосполучення, що стало базою фразеологізму;
- 8) **граматичні семи** – макроелементи (категоріальні семи, що означають дію, предметність, стан тощо) і мікроелементи (семи на позначення числа, роду, відмінка тощо) граматичного значення [92, с. 219–232].

породжує номінативну функцію ФО, що полягає в призначенні фразеологізму бути назвою певного предмета, явища навколишньої дійсності, бути засобом позначення поняття про нього. Як і всі номінативні одиниці мови, фразеологізми, а, отже, й фразеологічні інновації, є засобом спілкування і пізнання навколишнього світу, тобто виконують комунікативну і когнітивну (пізнавальну) функції. Номінативну, когнітивну і комунікативну функції О.В. Кунін вважає константними функціями фразеологізмів, тобто такими, що „властиві всім ФО в будь-яких умовах їх реалізації”; всі інші функції мовознавець зараховує до варіантних – притаманних лише деяким розрядам ФО [92, с. 132]. Конотативний компонент фразеологічного значення – відповідальний за виконання прагматичної функції, суть якої – „висловлювати ставлення мовця до дійсності, до змісту висловлювання, до адресата мовлення” [72, с. 13]. Прагматична функція має кілька різновидів¹⁶ і притаманна більшості ФО.

Опираючись на існуючі концепції поділу нестандартно вжитих ФО залежно від ступеня їхнього відхилення від фразеологічної норми і беручи до уваги особливості багатоаспектного фразеологічного значення, в дисертації виділяємо: **інновації нульового, першого і другого ступенів**. До першої групи зараховуємо а) інновації, значення яких не відрізняється від значень фразеологізмів-інваріантів, а мотивація трансформації не піддається поясненню, б) інновації, значення яких не відрізняються від значень інваріантів, однак простежується прагматичний ефект; до другої – необразні перетворення ФО (фразеологізми, які внаслідок авторського втручання зазнали зміни значення при незмінній архисемі), до третьої – образні переосмислення ФО (фразеологізми, які внаслідок авторського втручання зазнали зсувів значення, тобто заміщення архисеми).

1.3. Функції фразеологічних інновацій

Фразеологія художньої прози і фразеологія мови, так само як фразеологія художньої і нехудожньої прози, – це поняття, нетотожні ані кількісно, ані якісно.

¹⁶ О.В. Кунін розглядає стилістичну, кумулятивну, директивну, оцінну і резюмуючу прагматичні функції [92, с. 115], Е.А. Добриднева – фатичну, спонукальну, функцію емоційного впливу, функцію досягнення емпатії, функцію формування думки, функцію естетичного впливу [65, с. 31].

Мовознавці наголошують на потребі врахування відмінностей між методами дослідження фразеологічних інновацій у художньому творі й поза ним, пояснюючи ці відмінності специфікою функцій художнього тексту як опосередкованої форми комунікації, що має (подібно до повсякденного людського спілкування) такі прагматичні параметри, як автор висловлювання, комунікативна мета, адресат і пов'язаний з ним перлокутивний ефект [200, с. 401; 277, с. 11]. В умовах проведення аналізу на базі художньої прози функції фразеологічної інновації можна трактувати дwoяко:

- **широко** – як сукупність текстотвірних функцій елемента художнього твору (ці функції реалізуються в макроконтексті твору і розглядаються на рівні з функціями ФО, що вжиті згідно з фразеологічним каноном);

- **вузько** – як комунікативно-стилістичні функції прийомів відхилення від фразеологічної норми (ці функції реалізуються в межах ФО, її мінімальному і максимальному контексті, і виявляються при порівнянні фразеологічної інновації з інваріантом). Функції фразеологічних інновацій у вузькому розумінні входять до складу функцій у широкому трактуванні.

Досліджуючи на базі художньої літератури функції фразеологічних інновацій у широкому розумінні, мовознавці з'ясовують їхню роль у формуванні художнього тексту і послуговуються термінами „текстотвірна функція”, „текстова реалізація”, „текстова зона”, „текстова категорія” тощо¹⁷. Так, Е.Ю. Попова, досліджуючи

¹⁷ У східнослов'янському мовознавстві проблему текстотвірних функцій ФО дослідила І.І. Чернишова. Під терміном “текстотвірна функція ФО” мовознавець розуміє “реалізацію цими мовними знаками лінгвістичних властивостей, які дозволяють їм на рівні з граматичними й лексичними мовними засобами творити структуру тексту чи бути засобами зв'язку між фрагментами тексту” [185, с. 161]. Якщо текстова функція – це функція, що стосується тексту і виявляється в ньому, то текстотвірна безпосередньо бере участь у реалізації текстових категорій. Текстова категорія – “ознака, без якої не може існувати жоден текст” [105, с. 13], це відображення певного сегмента суті тексту за допомогою різних мовних, мовленнєвих і власне текстових (компаративних) засобів [352, с. 533]. І.Р. Гальперін у праці, присвяченій текстові як об'єктові лінгвістичного дослідження, виділяє такі його параметри: інформативність, подільність, когезія (внутрітекстові зв'язки), континуум, автосемантия відрізків тексту, ретроспекція і проспекція, модальність, інтеграція, завершеність [42]. В.А. Кухаренко серед текстових категорій розглядає: подільність, пов'язаність, проспекцію, ретроспекцію, антропоцентричність, локально-темпоральну віднесеність, концептуальність, інформативність, системність, цілісність (завершеність), модальність, прагматичність [94, с. 71–79]. Т.В. Матвеева на основі функціонально-семантичного критерію виділяє сім основних текстових категорій: тематичну цілісність, локальність і темпоральність, оцінність і тональність, категорію логічного розгортання і композиції [105, с. 14–20]. У мовознавчій літературі існує багато класифікацій текстових категорій, вагомим для нас є той факт, що причетність фразеологічних інновацій до реалізації цих категорій лежить в основі їхніх текстотвірних функцій.

художні функції трансформованих ФО у прозі І.А. Гончарова, поділяє виявлені фразеологізми на три групи з огляду на сферу роману, де проявляється їхній функціональний потенціал. Мовознавець виділяє: 1) ФО, пов'язані з ідейно-естетичним рівнем роману, які а) виконують функцію образного символу авторських уявлень, думок, ідей, б) є засобом мовної характеристики персонажів, в) є засобом вираження іронії і створення комічного ефекту; 2) ФО, пов'язані з жанрово-композиційним рівнем роману, які є матеріалом для розгортання фабульної ситуації і засобом забезпечення композиційної однорідності тексту; 3) ФО, пов'язані з мовним рівнем роману, які а) вносять нові відтінки в семантику звороту, б) є засобом посилення експресії, в) є засобом створення ілюзії живого мовлення, г) органічно „вписують” фразеологізм у контекст [127, с. 13–14]. І.Ю. Третьякова, описуючи трансформації ФО в поетичних текстах, розглядає індивідуально-авторські фразеологізми як засіб створення художнього образу та суб'єктивно-оціного плану твору й аналізує текстотвірні функції цих ФО [161].

Функції фразеологічних інновацій у вузькому розумінні зводяться до семантично-стилістичних ефектів трансформації, якої зазнали нормативні фразеологізми чи їхнє словесне оточення в результаті авторського втручання. Функції ФО, набуті в контексті внаслідок оказіональних змін, мовознавці називають оказіональними функціями і конфронтують їх із узувальними функціями, тобто функціями ФО, ужитих згідно з каноном [92, с. 140]. Ефекти інноваційного фразеоперетворення є своєрідною вихідною точкою при аналізі фразеологічних інновацій у художніх текстах. Так, М.В. Попкова вважає, що причиною трансформування ФО в тексті є авторський замисел, необхідність надання висловлюванню додаткової експресії чи більшої образності. Змінені фразеологізми, порівняно з інваріантами, активізують сприйняття контексту в цілому або ж надають йому певного стилістичного колориту, експресивного наповнення чи додаткових семантичних відтінків [126, с. 14].

Польська дослідниця Г. Майковська при дослідженні фразеологічних інновацій у текстах фейлетонів зосереджує увагу не на формальних способах модифікації нормативних ФО, а саме на з'ясуванні впливу нетрадиційного

фразеологізму на збагачення сенсу висловлювання. Для мовознавця „значно істотнішим від питання „як відбувається модифікація?“ є з’ясування того, що дає ця модифікація для семантичного і стилістичного планів тексту, в якому вона з’являється, тобто, яка її мета” [285, с. 152]. Порівнявши значення фразеологічних інновацій зі значеннями фразеологічних інваріантів (на базі корпусу польських фейлетонів) авторка виділила 9 типів семантичних зсувів, яких може досягти автор шляхом застосування інноваційних прийомів: 1) послаблення метафоричності ФО; 2) запланована двозначність; 3) лжедефразеологізація ФО; 4) антонімічна модифікація ФО; 5) деталізація, конкретизація змісту ФО (семантична актуалізація – пристосування до ситуації, описаної у фейлетоні); 6) розширення значення ФО; 7) алюзія (натяк на зміст і форму традиційної ФО); 8) перетворення ФО в напрямку її асемантизації; 9) зміна емоційного і стилістичного забарвлення ФО (зміна прагматичних властивостей ФО).

Серед причин, що спонукають художників слова вдаватися до індивідуально-авторських перетворень традиційних мовних одиниць, російська дослідниця okazіоналізмів у художніх текстах Н.Г. Бабенко зазначає: а) необхідність точно висловити думку; б) прагнення автора коротко висловити думку; в) потребу висловити своє ставлення до предмета висловлювання, охарактеризувати, оцінити його; г) прагнення з допомогою особливої форми, структури одиниці звернути увагу на її семантику, деавтоматизувати сприйняття; д) потребу уникнути тавтології [15, с. 11].

І.Ю. Третьякова вважає авторські інтенції одним із основних чинників системності явища okazіонального перетворення фразеологізмів. Саме мета трансформації, а не механізм перетворення традиційних стійких словосполучень, є вихідною точкою дослідження в дисертаційній праці мовознавця. Авторка подає детальний перелік цілей трансформації фразеологізмів у тексті: 1) зміна семантики ФО або надання нових елементів значення; 2) зміна оцінних властивостей фразеологізму, зумовлена прагненням переоцінки подій, персонажів, явищ; 3) інтенсифікація експресивно-оцінного плану, пов’язана з посиленням ступеня вияву емоцій, гіперболізацією почуттів, станів, дій, які характеризує ФО; 4) зміна

стилістичної маркованості ФО, зумовлена прагненням „вписати” фразеологізм у рамки стилістичної тональності тексту, переорієнтувати читача на особливості комунікативної ситуації; 5) трансформація образної основи, спрямована на буквально-сприйняття подій та учасників подій, закріплених у фразеологічному образі (буквалізація образу і, як наслідок, подвійна актуалізація (фразеологічного й буквального значень) спричиняють “оживання” образу, що дає яскравий стилістичний ефект); 6) лаконізація висловлювання, спрямована на скорочення компонентного складу ФО, усунення малоінформативних елементів тексту; 7) мовна гра – свідоме обігрування фразеологізму, його зв’язків з контекстним оточенням з метою досягнути яскравого стилістичного ефекту, зокрема ефекту обманутого очікування, каламбуру [162, с. 15–17].

Межі дисертаційної роботи змушують нас обмежити функціональний аспект дослідження фразеологічних інновацій у сучасній польській художній прозі з’ясуванням їхніх функцій у другому, вузькому, розумінні цього слова.

1.4. Новаторсько-девіантний аспект мови сучасного художнього тексту

Дослідження будь-якого мовного явища слід проводити в проекції на джерело, з якого воно зачерпнуто, іншими словами – контекст у широкому розумінні цього слова. З точки зору об’єкта, досліджуваного в цій праці, йдеться не тільки про мінімальний і максимальний контексти ФО, а й про художню прозу як горизонтальний контекст, у якому „народжуються” фразеологічні інновації.

У науковій літературі існує чимало трактувань явища „мова художньої літератури”: 1) один з основних елементів художньої форми літературних творів, який (разом із композицією) служить для вираження їхнього змісту; 2) художньо-белетристичний стиль як один із функціональних різновидів літературної мови, що має свої лінгвістичні й екстралінгвістичні особливості; 3) особливий тип мовлення (художнього), що притаманний естетичній сфері комунікації і для якого характерні такі ознаки, як образність, посилена емоційність, антропоцентризм, естетична функція, естетична вмотивованість, особлива роль контексту тощо; 4) мовні засоби, відібрані автором із мовної системи й ужиті в художньому творі

відповідно до авторського задуму; 5) властивий письменникам і поетам стиль, манера відображення естетичного сприйняття дійсності в художній формі відповідно до мовної і концептуальної картини світу художника слова, його творчого методу [352, с. 651–652]. У концепціях польських дослідників натрапляємо на два способи трактування поняття – широке і вузьке: мова художньої літератури (*język artystyczny*) – це 1) система мовних знаків і форм, притаманних естетично забарвленим літературним текстам (вузьке розуміння), 2) сукупність усіх мовних знаків і форм у літературних текстах (широке розуміння), при чому прихильники широкого трактування вужчу дефініцію застосовують до явища „художній стиль” [310, с. 11]. Неоднозначність інтерпретації цього ключового для філології поняття зумовлена його складністю і можливістю багатоаспектного аналізу, залежно від мети, яку ставить перед собою дослідник. Так, науковці по-різному трактують мову художньої літератури з точки зору історії мови, літературознавства, функціональної тощо.

Складним є питання про статус мови художньої літератури, можливість її трактування як специфічного мовного феномена і її стосюнок до загальнолітературної мови й окремих її варіантів. Так, що стосується кореляції “літературна мова” – “мова художньої літератури”, то мовознавці одностайно визнають очевидний зв’язок між цими поняттями: „користуючись народною мовою свого часу, він (письменник) відбирає, комбінує і – відповідно до свого творчого задуму – об’єднує різні засоби лексичного складу і граматичної структури своєї рідної мови” [32, с. 5]; „поетична мова взагалі не може існувати без міцних коренів у мові реальної дійсності” [33, с. 129]. Однак зв’язок між мовою художньої літератури і загальнолітературною мовою зовсім не означає тотожності цих понять, оскільки „мову художньої літератури не можна без залишку, цілковито „втиснути” в рамки системи і норм загальнолітературної мови, вона має специфічний статус, керується власними особливими правами і відкрита на всілякі несподіванки” [310, с. 13]. Думки мовознавців у цьому питанні

неоднакові: одні вчені схильні вважати мову художньої літератури ширшим явищем, ніж загальнолітературна мова, інші – вузким¹⁸.

Серед характерних ознак мови художньої літератури виділяють: використання мовних засобів інших стилів, образність, яскраво виражену емоційність, „семантичну ускладненість слів”, антропоцентризм, важливість імпліцитного вираження, неповторність і свіжість мовних засобів для створення образів, точність мовлення як вірність образів, наявність внутрішньої форми, різноаспектність, автономність тощо [352, с. 653–655]. Своєрідність мови сучасної художньої літератури мовознавці вбачають у вираженому протиріччі між нормативізацією і тенденцією до ігнорування стандарту. На думку А. Вільконя і Ю. Корнгаузера, мова літератури повсякчас характеризувалася певним ступенем відхилення від „загальноприйнятої” мови, однак це не були глобальні відхилення (вони торкалися лише певних мовних пластів, ба, навіть, певних частин цих пластів, напр., порядку слів у реченні), а на сучасному етапі вона має дуже високий ступінь креативності і новаторства¹⁹. Вчені пов’язують це з тим фактом,

¹⁸ Перші аргументують свою позицію тим, що мова художньої літератури може виходити далеко за межі власне літературної мови як у її минуле, так і у сферу діалектного чи жаргонного мовлення у випадку відповідного естетичного наповнення цих мовних засобів [352, с. 653]. Вчені звертають увагу на те, що в мові художньої літератури можливо у прямому розумінні все. Немає такого слова чи словосполучення, яке (незалежно від його приналежності до котрогось з варіантів мови – соціального, територіального тощо) не могло б стати елементом мови художньої літератури. Письменник може ввести в художній твір будь-яку історичну чи сучасну мовну форму, „вириваючи” її зі звичного контексту. Те, що вважається неможливим у щоденній комунікації, можливе в мові літератури, яка „експлуатує чужі простори” у сфері загальнолітературної мови у вільний, але не довільний спосіб [310, с. 15].

Другі вважають, що мова художньої літератури не має власних системних ознак, а є функціонально-стильовим, експресивно й імпресивно забарвленим варіантом загальнолітературної мови. Учені наводять такі аргументи: 1) хоча в мові художньої літератури й використовуються окремі елементи інших функціональних стилів, їй, як і будь-якому іншому стилеві, притаманні єдність і цілісність, оскільки засоби інших стилів, потрапивши у текст художнього твору, трансформуються, 2) естетична функція належить до функцій літературної мови, це одна зі сфер її реалізації, що спирається на комунікативну функцію, 3) мова художньої літератури, як і інші стилі, має свої лінгвістичні й екстралінгвістичні особливості і стильові ознаки [352, с. 654].

¹⁹ Виділяють три тенденції розвитку мови художньої літератури на сучасному етапі в Польщі (і не тільки): 1) тенденція до збереження традиції (*tendencja zachowawcza*) – полягає в дотриманні норм загальнолітературної писемної мови, а також культурних норм, що передбачають послуговування нежаргонною польською мовою; ця тенденція характерна для творчості деяких письменників, вона домінує в літературній публіцистиці і літературі з виразними дидактичними функціями, літературі для дітей і молоді, багатьох творах масової літератури; 2) тенденція до новаторства (*tendencja nowatorska*) – полягає у прагненні творити „нову” мову, порушувати актуальні норми і взірці; простежується, передусім, у поезії, напр., у т. зв. лінгвістичній поезії, і деяких видах прозових творів; 3) традиційно-новаторська тенденція (*tendencja zachowawczo-nowatorska*) – полягає у частковому ігноруванні усталених норм без відхилення від класичних традицій мови художньої літератури. Саме третя тенденція, на думку вчених, найбільш характерна для мови польської художньої літератури на сучасному етапі [310, с. 20–21].

У статті „Мова в сучасній польській літературі” Ю. Корнгаузер конфронтує стиль письма письменників старшого покоління, які рідко вдаються до мовних експериментів, менше піддаються впливу мовної моди, і мову літератури представників нового покоління, які часто свідомо відрікаються від встановлених попередниками традицій, уповні реалізуючи намір оновлення художнього письма. Це оновлення може відбуватися у двох

що описувати мову сучасної польської літератури по суті значить досліджувати рівень її розмовності²⁰, і саме в розмовного варіанта мови письменники “позичають” такі особливості, як максимальна лаконічність висловлювання і заміна традиційних вербальних засобів вираження емоцій (епітетів, метафор, риторичних запитань тощо) новаторськими, серед яких чи не на першому місці – прийоми свідомого порушення мовних норм (редукція думки, алогізми, довільне застосування граматичних правил тощо). Такий, нібито недбалий, стиль не вважають ознакою втрати мовного чуття, навпаки – це своєрідна сучасна маніфестація особливого трактування індивідуалізму [310, с. 20–21; 264, с. 166, 172–173].

Згадані відхилення від мовної норми як прояви письменницької індивідуальності у творчості є предметом наукового зацікавлення багатьох мовознавців. Мовні елементи (словоформи, речення, значення) художнього тексту, вжиті автором незгідно з усталеною конвенцією, А. Вільконь називає **девіаціями**. Досліджуючи девіантний аспект мови художньої літератури, вчений виділяє два типи девіацій: 1) заплановані відхилення як результат пошуків та експериментів автора, його свідомої мовної творчості²¹, 2) незаплановані відхилення – порушення, не пов’язані з інтенціями автора тексту, однак зосереджує увагу лише першому типі, вважаючи, що незаплановані відхилення

напрямок: у напрямку побудови нової, власної мовної моделі літератури або ж у напрямку новаторства в межах вже існуючої моделі [264, с. 166].

²⁰ Початки такого стану речей слід шукати в політичній ситуації, в якій опинилася Польща в 90-х рр. ХХ ст. Мова літератури, позбавлена „гальм”, ідеологічного тягаря т. зв. новомови, стала автентичною, відкритою, однозначною. Відсутність виразного поділу суспільства на класи чи верстви спричинила зоднаковіння способів мовлення. Сьогодні розмовна мова – дуже поширена в суспільному середовищі, вона знайшла підтримку в засобах масової інформації, особливо на телебаченні, яке для більшості носіїв мови є основним, якщо не єдиним, взірцем мовної поведінки. Розмовність – це засіб, що розв’язує митцям руки в їхньому прагненні оновити, змінити мову літератури відповідно до своїх потреб, зокрема шляхом порушення, ігнорування усталених мовних норм і правил [264, с. 167–168].

²¹ Заплановані відхилення, до яких вдаються автори художніх текстів із певною метою, А. Вільконь ділить на: 1) девіації, що порушують систему літературної мови (сферу *langue*), напр., девіантна відмінкова конструкція – „конфлікт родів” – у реченні *Ty jesteś mój ziemia* в одному з віршів В. Шимборської (*ziemia* – іменник жіночого роду, *mój* – присвійний займенник у формі чоловічого роду); проявляються на всіх рівнях мовної системи; 2) девіації, що порушують норму літературної мови, напр., шляхом уведення в текст регіональних чи діалектних одиниць (*nie idzie wytrzymać* замість нормативного *nie można wytrzymać*), або шляхом поєднання в одному тексті кодів чи субкодів, які ніколи не виступають разом (напр., сарматської польської мови XVII-XVIII ст. з сучасним варіантом польської мови) [310, с. 49].

малоцікаві, їх джерелом є недостатнє знання мови (це, по суті, мовні помилки)²² [310, с. 48–49].

У сучасній польській літературі трапляються відхилення як першої, так і другої групи. В проаналізованій нами прозі, зокрема, помічаємо випадки свідомого порушення правил орфографії польської мови, а саме: фонетичний запис іншомовних слів і висловів (своєрідне вторгнення чужої мови, розмивання мовних кордонів, універсализація висловлювання) чи фонетичний запис власне польського тексту. Завдяки цьому автори досягають такого собі аудіо-ефекту (натякаючи на перевагу говоріння над читанням) або ж ефекту стилізації²³.

Появі відхилень від норми польської мови сприяє, зокрема, вже згадуваний розмовний характер мови сучасної художньої літератури. Йдеться про розмовність в її екстремальному варіанті – вульгаризми, бруталізми, мисленнєві редуції, аінтелектуалізм побудови речень, семантично-формальну несумісність вульгарного й урочисто-піднесеного елементів тексту, що порушує відомий ще з античних часів принцип *decorum* – відповідності („не говори про низьке піднесено і навпаки”) і часто є засобом гротескного, гумористично-сатиричного чи саркастичного забарвлення твору, способом досягнення шокуючого ефекту контрасту тощо²⁴. Автори часто вдаються до вульгаризмів, описуючи фізіологічні

²² Досить цікавим є факт виділення А. Вількономем групи запланованих девіацій. У східнослов'янському мовознавстві термін “девіація” зазвичай уживається тільки у другому розумінні – як негативне явище, яке порушує комунікацію (Див., напр., монографію “Основи комунікативної девіатології” Ф.С. Бацевича [21]). Як бачимо, у польського мовознавця це поняття має не тільки негативні конотації.

²³ На свідоме відхилення з метою стилізації під “сільську” мову натрапляємо у творі І. Соби “10 хвилин від центру”:

Morze okazało się niemal zgodne z opisem na folderach, plaża nieco mniej. Obłożona gęsto turystami, między którymi kursowali tunezyjscy handlarze. Co chwila ktoś przystawał przy Andrzeju i Wieśniaku, usiłując im sprzedać trochę łakoci, owoce, fistaszki lub coś do picia. A czasem kiczowaty dywanik, bistrową hustkę (wątpliwa ochrona przed słońcem) lub sadzonkę palmy.

– *Czy ci ludzie nie widzą napisu “All inclusive”?* – irytował się Andrzej.

– *Widzom i rozumiejom, bo skończyli Oksfort z wyróżnieniem* – odparł Wieśniak, smarując mięsień piwny balsamem szwagra. – *Ale że lubjom* czynny wypoczynek, to po pracy *łażom* nad *może* z bananami, *wypatrujont* policji konnej. A jak *sie natknom* na patrol, bracie, adrenalinka gwarantowana. Od razu *puszczajom* inne *napieńcia*. I luz. Nie mów, że *uwjęzyleś*, stary (DMC, с. 113–114).

²⁴ Вульгаризмами і стилістичними оксиморонами рясніють твори Д. Масловської, М. Нагача, С. Схути: *I wpadł do mnie Pietrek i mówi, że ma na wino, bo mu jakiś bogaty turysta dał za ochronę jego samochodu, bo Pietrek podłapał ten sposób z telewizji i poszedł raz nawet do gieesu i powiedział, że za stówkę będzie ochraniał, a jak Kryśka nie wiedziała, o co chodzi, i on jej wyłożył wszystko czarno na białym, to dostał tak z liścia po mordzie od niej, że mu napuchło i wyglądał, jakby go bolał ząb. No ale wtedy zdobył piątkę, a ja mu mówię, żeby *spierdalał*, bo ja z pijakami i menelami się nie zadaję, bo muszę wydoić krowy i mam gospodarkę na głowie, i że ciekawe, czy jakby on tak nie mógł *się wyszczać*, boby mu zatkało, to czyby mu tak, *kurwa*, było wspaniale na tym świecie. I kazałem mu sobie jednak pomóc, nie *wyjebałem* go całkowicie na zbity pysk, bo to nie po chrześcijańsku. Zresztą to kumpel, więc tym bardziej* (В 20).

процеси, намагаючись таким чином применшити вагомість основної теми, втекти від ідеологізації, традиційної психології. Можна також припустити, що факт зростання кількості вульгарних слів і фразеологізмів на сторінках сучасної літератури (причому як у діалогах, так і в мові автора), свідчить не стільки про вульгаризацію літератури, кільки про зміну статусу вульгаризмів у сучасній польській мові.

У цій праці досліджуємо один із видів відхилень від мовної норми польської мови – фразеологічні інновації. Якщо доцільність уживання вульгаризмів у художньому творі викликає сумніви, то аналіз фразеологічних інновацій цілком підтверджує думку про те, що „романтичний бунт проти мовної системи, норми й узусу приніс багато цінних для поезії і прози явищ” [310, с. 50]. Сучасний художній твір як динамічна відкрита структура, елементи якої взаємодіють, створюючи внутрітекстове напруження, прогнозує появу фразеологічних інновацій; останні, своєю чергою, виконують цінні комунікативні функції, є засобом когезії й інтеграції тексту.

Художній текст є носієм балансу двох механізмів формування – експліцитного (чітко вираженого за допомогою мовних засобів) й імпліцитного (прихованого, який можна розшифрувати лише в контексті). Експлікація та імплікація можуть бути властиві цілим текстам або ж їхнім окремим елементам. До таких елементів належать, на думку Н.Г. Бабенко, okazionalizmi [15, с. 9], а, отже, і фразеологічні інновації. Для них характерне своєрідне „мерехтіння” експліцитного та імпліцитного, тобто коливання від чіткого вираження смислу, визначеності значення до підтекстовості. Таке коливання, навмисне закладене в авторському задумі, активізує читача, змушує його бути в постійному творчому тонусі, щоб зуміти належно розшифрувати підтекст з усіма закладеними в нього смислами.

Фразеологічна інновація як яскравий засіб передачі інформації, переважаючи над своїм словом-віповідником і фразеологічним інваріантом семантичною і стилістичною інформативністю, займають важливе місце в системі номінативних одиниць сучасної художньої літератури. Адже майже кожен фрагмент дійсності

можна відобразити й нефразеологічними мовними засобами або ж традиційними ФО, однак використання фразеологічних інновацій значною мірою знімає чинник обмеженості зображуваного, який полягає в тому, що ситуацію частіше за все можна описати лише з різним ступенем наближеності – через розмаїття елементів і зв'язків, що її співтворяють. Саме тому девіантні експерименти над фразеологією – часте явище в тексті сучасного прозового твору.

Отже, мова художньої літератури – складне явище, неоднозначність інтерпретації якого зумовлена можливістю його багатоаспектного аналізу. В межах мовознавчих досліджень, а зокрема пропонованого аналізу фразеологічних інновацій у сучасній польській художній прозі, доцільно, на нашу думку, трактувати мову художньої літератури саме як „мовні засоби, вжиті письменником у художньому творі відповідно до авторського задуму”. Специфіку мови художньої літератури розглядають крізь призму її функцій. Домінантною функцією мови художньої літератури є естетична функція, тобто здатність мовного знака бути елементом художнього образу. Свідомі порушення актуальної мовної норми – це відгомін розмовності мови сучасної художньої літератури. Девіантне оновлення тексту зумовлене своєрідним авторським індивідуальним відчуттям мови, з одного боку, вказує на обмеженість, недостатність мовної норми, а з іншого – на виразний лібералізм у ставленні до неї. Відхилення від кодифікованих мовних традицій у мові сучасної польської художньої літератури – явище настільки поширене і різноаспектне, що їх можна вважати домінантою художнього стилю на сучасному етапі. Художній текст, з огляду на своє образно-естетичне спрямування, розкриває індивідуальну творчу манеру автора, даючи йому можливість вдаватися до мовних експериментів новаторського (хоч і деструктивного – з позиції норми) характеру, зокрема й над фразеологізмами. Фразеологічні інновації вплітаються в загальну інтертекстуальність сучасного польського прозового твору, допомагаючи висловити те, що не можна передати традиційними вербальними засобами.

1.5. Методологія і методика дослідження фразеологічних інновацій у художньому тексті

Достовірність та об'єктивність результатів дослідження фразеологічних інновацій у текстах художньої прози залежить від багатьох чинників, зокрема від репрезентативності аналізованого корпусу ФО, опрацювання максимальної кількості сучасних лексикографічних джерел, добору оптимальних методів лінгвостилістичного аналізу фразеології прозових творів, тобто сукупності різних прийомів аналізу художнього тексту, за допомогою яких формуються знання про закономірності функціонування в ньому мови. Методологічною основою дослідження є фундаментальні ідеї, сформульовані основоположниками наукових лінгвістичних течій, передусім В. Гумбольдтом і Ф. де Соссюром: динамічна природа мови, її системно-структурна організація, функціональність, прагматична скерованість, комунікативно-діяльнісний характер.

Мову трактуємо як динамічну структуру, що змінюється не тільки протягом довгого періоду функціонування (в діахронії), а й у поточний момент (в синхронії). Динамічність мови в синхронії у сфері фразеології виявляється у змінності фразеологізму – появі в мовленні, поряд із нормативними ФО, інноваційних одиниць. Мовленнєві явища і процеси, як частина реальної мовної дійсності, закономірно пов'язані з системою мови.

Системно-структурний характер фразеології дає змогу встановити парадигматичні і синтагматичні зв'язки між фразеологізмами, що стали об'єктом дослідження, та виявити особливості прояву цих зв'язків у процесі інноваційного фразеотворення. Описуючи процеси перетворення структури і / або семантики ФО, беремо до уваги також явища взаємодії одиниць різних рівнів мовної системи, передусім – фразеологізмів і лексем, фразеологізмів і словосполучень.

З огляду на те, що фразеологічні інновації є фактом мовлення, природним є функціональний підхід до вивчення цього явища. Адже саме в процесі мовленнєвої реалізації ФО відбуваються трансформації формальної і семантичної структури фразеологізму, що спричиняють виникнення фразеологічної інновації. Поява інноваційних ФО має яскраво виражену прагматичну скерованість:

доцільність зміни нормативного фразеологізму є детермінована мовцем, який відчуває постійну необхідність спілкування, вміє послуговуватися мовою в різних комунікативних ситуаціях відповідно до конкретної мети спілкування, виявляє здібності лінгвокреативного мислення, творчого використання мовних одиниць, зокрема фразеологізмів. Активність мовця у процесі інноваційного фразеотворення при спілкуванні зумовлює комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення цього явища.

Методичні засади, якими послуговуємося в дисертації, висвітлюємо в тезах:

1. Вибір художніх текстів. Підставою для вибору текстів сучасної польської прози стала їхня сучасність (2000–2010 рр.) і репрезентативність з точки зору наповнення фразеологізмами, тяжіння авторів до фразеотворчості, мовної гри. Кількісна репрезентативність – не визначальна, важливі теж якісні характеристики матеріалу. Спільною ознакою творів обраних авторів є прагнення позбутись шаблонності на всіх рівнях наративу, великий ступінь заохочення читача до читання “між рядками”, нашарування і переплетення значень, експресивність й емоційне напруження, використання ефекту несподіванки, алогічності, невідповідності порівнюваних явищ, що в сукупності допомагає створити характерний комічний, іронічний чи навіть саркастичний стиль творів.

2. Формування реєстру фразеологічних інновацій. При формуванні корпусу використовуємо прийом вибірки. Створюючи базу, фіксуємо спочатку всі фразеологізми в текстах, згодом, використовуючи лексикографічні джерела, виокремлюємо із загалу ФО фразеологічні інновації. Застосовуємо зіставний метод: конфронтуємо актуалізований у тексті фразеологізм із його прототипами (якщо вони є) у відповідних словниках для з'ясування факту відповідності ФО фразеологічній нормі польської мови чи факту відхилення від неї.

3. Праця з лексикографічними джерелами. Використовуємо дані одинадцяти фразеологічних і загальних словників польської мови. У словниках з'ясовуємо, яка структура, сполучуваність і значення ФО офіційно закріплені за нею шляхом кодифікації.

При встановленні факту інноваційності ФО зважаємо на особливості морфологічної парадигми фразеологізму. В межах нормативних розглядаємо варіантні і словозмінні форми ФО. Граматичну зміну словникової форми компонента фразеологізму (напр., зміну в межах граматичної категорії часу дієслівного компонента), трактуємо як словозмінну форму ФО за умови, якщо парадигма не обмежена кодифікацією (напр., *widział coś w czarnych barwach*). Випадки ад'єктивізації дієслівних фразеологізмів (напр., *widzący coś w czarnych barwach*, *widziany w czarnych barwach*), ФО з дієслівним компонентом у неособовій дієслівній формі (*widziano coś w czarnych barwach*), у формі дієприкметника (*widząc coś w czarnych barwach*) зараховуємо до морфологічної парадигми ФО. Можливість дієслівного компонента фразеологізму реалізувати системні можливості у категорії виду часто обмежена фразеологічною нормою: словники кодифікують дієслівний компонент у визначеному виді – доконаному або недоконаному. Скажімо, у випадку ФО *umierać ze śmiechu* дієслівний компонент, згідно з даними словників, слід уживати лише в недоконаному виді. При порушенні нормативних обмежень цього фразеологізму з уживанням дієслівного компонента в доконаному виді виникає фразеологічна інновація, як, напр., у контексті: *Kiedy tak stałem w upokarzającej pozie na trawniku przed domem, trzymając jej ogon do góry i pokrzykując zachęcająco: „e, e”, wtedy właśnie musiała zobaczyć mnie Łucja! Powiedziała „cześć” i nic więcej już nie zdołała dodać, bo umarła ze śmiechu. Ja to tam pecha!* (SiIP, с. 53).

Необхідність опрацювання якомога більшої кількості лексикографічних джерел пов'язана з існуванням проблеми розмитості меж норми і неоднакового її відображення в джерелах кодифікації. Напр., WSPWN кодифікує лише один варіант ФО *zrzucić coś na czyjeś barki* (тільки в недоконаному виді) [356, с. 60]; SFPWN і WSPWNzP подають два лексичні варіанти цієї ФО, до того ж із вказівкою на можливість уживати дієслівний компонент фразеологізму в доконаному виді: *zrzucić, złożyć (składać) coś na czyjeś barki* [360, с. 526; 364, с. 481]; WKS, USJP, SFWP і ISJP узагалі не фіксують цього фразеологізму. Неоднакове відображення фразеологічної норми у словниках стосується і фразеологічної сполучуваності,

тобто обсягу денотації ФО. Напр., SFPWN, WSFJP і WSFzP кодифікують ФО (*jak*) *na lekarstwo* “дуже мало, трішечки” без жодної вказівки на те, з якими іменниками можна вжити цей фразеологізм. Лише з ілюстративної частини статті довідуємося, що ФО можна вживати на окреслення неособових іменників *słońce, przebój, śnieg* [356, с. 349; 360, с. 189; 364, с. 210]. ISJP у специфічній контекстній дефініції підтверджує можливість уживання цього фразеологізму з іменниками на позначення неістот: “Якщо чогось є *jak na lekarstwo*, то цього є дуже мало” [354, т. 1, с. 755]. Якщо припинити огляд лексикографічних джерел на цьому етапі, то можна вирішити, що ФО *jak na lekarstwo* є інновацією з розширенням меж лексико-семантичної сполучуваності в контексті: *Nadal uważam, że inicjatywa KOCHAJ MNIE! zasługuje na światowy rozgłos, mimo że w Polsce umarła śmiercią naturalną. Mam po prostu zbyt wiele spraw na głowie, nie mogę ciągnąć wszystkiego sam, a następców, którzy dorównaliby mi geniuszem – jak na lekarstwo* (SiIP, с. 246), адже в об’єктному оточенні ФО бачимо особовий іменник *następcy* “наступники”. Однак у хибності такого висновку переконуємося, дослідивши контекстну словникову статтю у WKS, де подано таке визначення: “Говоримо, з відтінком несхвалення, що чогось або якихось людей є *jak na lekarstwo*, якщо цього або цих людей є дуже мало” [355, с. 160]. Отже, вжита у наведеному контексті ФО – не інновація. На прикладі цього фразеологізму простежуємо також відмінності лексикографічної фіксації обсягу семантичного наповнення ФО, зокрема (і найчастіше) це стосується конотативного аспекту значення фразеологізму. В усіх словниках, окрім WKS, значення ФО (*jak*) *na lekarstwo* пояснено як “дуже мало”, і тільки у WKS натрапляємо на вказівку про негативну конотативну сему “з відтінком несхвалення” – елемент значення, який є неабияк важливий для правильного уживання фразеологізму.

Для якнайточнішого тлумачення значення ФО вдаємося до опрацювання дефініцій у фразеологічних і загальних словниках польської мови. Якщо дефініції ФО у словниках – однакові, то в тексті дисертації подаємо визначення на підставі одного з лексикографічних джерел. Якщо в способах тлумачення значення ФО є значні розбіжності, подаємо дефініції з різних джерел.

4. Типологізація й опрацювання матеріалу. Використовуємо поетапний описовий метод: інвентаризуємо фразеологічні інновації, пояснюємо особливості їхньої будови і функціонування в сучасному польському художньому тексті, групуємо й інтерпретуємо їх. Структурно-семантичний аналіз застосовуємо для опису багатоаспектного значення ФО як набору мінімальних семантичних компонентів – сигніфікативного, денотативного і конотативного. Важливим при цьому є не тільки встановлення сем, а й їх ієрархізація, тобто з'ясування місця і ваги кожної семи у значеннєвій структурі ФО. Контекстно-семантичний аналіз використовуємо для з'ясування гармонійності співіснування фразеологізму і його мінімального й максимального контекстів, що має забезпечити успішну реалізацію фразеологічного значення, передбаченого нормою польської мови. Порушення цієї гармонії в контексті художнього твору дає нам підстави стверджувати про появу одного з типів контекстної інновації – подвійної актуалізації, розгорнутої метафори чи розширення лексико-семантичної сполучуваності ФО.

Класифікуючи зібраний матеріал за типами інновацій, свідомо не виділяємо групи т. зв. змішаних інновацій – ФО, до яких при вживанні у художньому тексті застосовано кілька інноваційних прийомів (напр., подвійну актуалізацію і заміну компонента, заміну і скорочення складу тощо). Такий підхід зумовлений бажанням відобразити реальну частотність застосування в польській художній прозі кожного з типів інноваційних прийомів: на базі 902 фразеологізмів із відхиленнями від норми ми зафіксували 1052 випадки застосування механізмів перетворення традиційної структури і / або семантики ФО (виявлено 128 змішаних фразеологічних інновацій). Крім того, в межах опису певного типу фразеологічної інновації на прикладі одиниці, в котрій поряд із одним прийомом (котрому власне і присвячений пункт роботи) застосовано другий – менш вагомий з огляду на ступінь відхилення ФО від норми, може бути відсутній коментар до цього другого прийому з огляду на обмеженість обсягу праці, однак його помічено і враховано у загальному реєстрі фразеологічних інновацій та інноваційних прийомів.

5. Кількісна і якісна характеристика фразеологічних інновацій, виявлених у текстах кожного письменника. Макроконтекст при дослідженні

фразеологічних інновацій на базі сучасної польської художньої прози має в дисертації подвійну природу: як широка площина низки художніх текстів і дещо вужча площина індивідуального творчого доробку. Існують різні шляхи і способи лінгвістичного опису мовних особливостей художніх текстів певного автора: від створення повних частотно побудованих за принципом тезауруса словників лексики письменників до пошуків стильових домінант²⁵ – ключових, найяскравіших мовних індивідуальних ознак текстів того чи іншого письменника. Аналіз фразеологічної складової текстів мовознавці закономірно починають із визначення параметрів опису виявлених ФО. Огляд наукових праць²⁶ схиляє нас до висновку про те, що суть цих параметрів зводиться до двох принципових тез-запитань, а саме: **що** вживає автор і **як** автор це вживає. Відповідь на перше запитання (Що вживає автор?) передбачає синтез кількісно-якісних даних про

²⁵ Р. Якобсон тлумачить категорію домінанти (лат. *dominans* „панівний”, „головний, панівний принцип, ідея, ознака; найважливіша складова частина”) як одне з ключових понять структурного аналізу тексту: „фокусуючий компонент твору мистецтва – домінанта – скеровує інші компоненти, визначає і трансформує їх”, „вона забезпечує цілісність структури”, „визначає специфіку твору” [196, с. 119]. У процесі конкретного дослідження зазвичай виділяють домінанти різних рівнів – фонетичного, лексичного, фразеологічного, стилістичного, синтаксичного. При цьому дослідники, як правило, обмежуються аналізом одиниць якогось одного рівня, виділяючи їх із загальної системи засобів, що формують особливий стиль письменника.

²⁶ Н.Г. Михальчук [109] встановлює такі параметри аналізу ФО у текстах творів М. Булгакова: 1) ступінь вживаності ФО (середня кількість фразеологізмів на сторінку тексту), 2) категоріальна приналежність ФО, 3) стильова приналежність ФО, 4) співвідношення узуальних і трансформованих ФО у тексті, 5) способи індивідуально-авторського перетворення фразеологізмів, 6) зв'язок між семантикою ФО (зокрема змінами значення, спричиненими авторським втручанням у структуру або контекст) і художнім образом, до створення якого її залучено, 7) найхарактерніші прийоми введення ФО в контекст твору (введення в контекст одного фразеологізму, зіткнення в контексті кількох ФО, вживання в одному контексті однакових фразеологізмів або ФО і її варіанта), 8) функції ФО у вираженні авторської думки.

Й. Ігнатівич-Сковронська [254, с. 22] визначає стилетвірні можливості фразеологізмів у сучасній польській повісті на основі таких параметрів: 1) поміркованість насичення нарраторського сегмента тексту і / або мови героїв твору фразеологізмами, що вжиті відповідно до норми з експресивною метою, 2) помірковане або посилене введення до нарраторського сегмента тексту і / або мови героїв твору фразеологізмів у канонічній або інноваційній формі з метою стилізації висловлювання, 3) уведення до нарраторського сегмента тексту фразеологічних інновацій з метою поетизації повісті, 4) уведення до нарраторського сегмента тексту фразеологічних інновацій у ролі фабулотвірних засобів.

М.В. Орхова [119] досліджує фразеологічну складову творів Б. Зайцева за такими критеріями: 1) частотність ФО, 2) співвідношення ядерної і периферійної фразеології (відповідно – ідіом та ФО, що позбавлені яскравої образності, але можуть бути засобом вираження авторських ідей), 3) ключові ФО (з одного боку – найчастотніші фразеологізми, з іншого – ФО, що дають уявлення про основні творчі і життєві принципи письменника), 4) стилістичне розмаїття ФО, 5) співвіднесення ФО з частинами мови, 6) узуальність і трансформованість фразеологізмів.

Ю.І. Кохан [83], досліджуючи фраземіку в системі художньої прози О. Гончара і П. Загребельного, зосереджує увагу на 1) частотності вживання ФО у творах, 2) наявності фразем-фаворитів (найчастотніших ФО, уживання яких зумовлене виражальними і стилістичними властивостями цих одиниць і вподобаннями автора), 3) зв'язку між проблематикою творів, світобаченням письменника і тематичною диференціацією ФО, 4) співвідношенні корпусів ФО у мові автора і мові персонажів творів, 5) стильовій належності й емоційному забарвленню фразеологізмів, 6) функціях ФО, 7) типовості і нетиповості стійких словосполучень, ужитих для різних форм опису – пейзажів, портретів, сюжетних подій, ліричних відступів тощо.

фразеологізми в доробку письменника і є ключовим етапом (з огляду на присутність у більшості праць на цю тематику) дослідження фразеологічної складової текстів. Саме високий показник фреквентності ФО (квантитативний показник), тобто підвищена частота вживання, дає підстави вважати їх домінантним компонентом у текстах творів автора, оскільки “частотні ідіоми, вжиті як узуально, так і з різним ступенем okazionalnosti, є виразниками концептуально важливих авторських смислів” [26, с. 107]. Естетична функція художнього слова письменника, категорія індивідуального створюється насамперед функцією повторюваності та закономірності [149, с. 63]. У межах аналізу фразеологічних інновацій у текстах кожного письменника, квантитативний показник повинен, на нашу думку, відображати дані про: а) середню кількість фразеологічних інновацій на сторінку тексту; б) відсоток ФО з відхиленнями від норми в загальному реєстрі фразеологізмів, виявлених у досліджених текстах письменника; в) відсоток ФО з відхиленнями від норми в загальному реєстрі фразеологізмів, виявлених у текстах усіх десяти письменників. Застосовуємо математичний метод, а саме – прийом кількісних підрахунків при визначенні частотності уживання фразеологізмів і фразеологічних інновацій, з’ясуванні домінантних типів інновацій.

Відповідь на друге запитання (Як автор уживає фразеологізми?) передбачає з’ясування особливостей інтеграції ФО в текст художнього твору. Опис цих особливостей мовознавці зводять до аналізу: а) найхарактерніших прийомів уведення ФО в контекст; б) співвідношення фразеологізмів, уведених мови персонажа / автора; в) співвідношення ФО, ужитих для різних форм опису (пейзажів, портретів, сюжетних подій, ліричних відступів); г) текстотвірних функцій фразеологізмів. З огляду на те, що детальне дослідження авторських ідіостилів²⁷ не є метою нашої праці, доцільною є переорієнтація параметрів якісної характеристики реєстру фразеологічних інновацій і переміщення акценту на

²⁷ Фразеологічні перетворення як твірний елемент ідіостилу письменника досліджували, напр., Н.Г. Михальчук [109], І.А. Горчакова [45; 46], Л.С. Західова [70], Ю.І. Кохан [83], А.А. Бугаєва [28], Т.А. Демидова [54; 55], О.Г. Важеніна [30], Н.Г. Майборода [103], О.І. Скопненко і Т.В. Цимбалюк-Скопненко [145], Л.Ю. Тиха [159], Н.П. Щербань [193], М.В. Орехова [119], Й. Ігнатович-Сковронська [254] і ін.

інформації, що впливає з факту відхилення від норми при вживанні письменником ФО, тобто на даних про: а) механізми трансформації ФО, зокрема, співвідношення груп фразеологічних інновацій зі зміною структури і без зміни структури ФО, співвідношення корпусів фразеологічних інновацій нульового, першого і другого ступеня інноваційності; б) домінантні типи фразеологічних інновацій – інновації-фаворити, найчастотніші, „улюблені” способи відхилення від фразеологічної норми; в) прагматичні ефекти, для досягнення яких і з’являються зазвичай фразеологічні інновації у творах письменника. Домінантними вважаємо чотири найчисленніші типи фразеологічних інновацій за умови, що їх кількість становить більше, ніж 10% усіх виявлених фразеоперетворень у текстах творів письменника.

Висновки до Розділу 1

Фразеологічними інноваціями в межах дисертаційної праці вважаємо всі ФО, в семантичній і / або формальній структурі яких виявлено будь-які відхилення від фразеологічної норми сучасної польської мови. Обраний нами термін і спосіб його трактування визначають об’єктивний підхід до об’єкта дослідження, даючи змогу аналізувати не лише індивідуально-авторські (заплановані, свідомі) одиниці, ужиті автором для досягнення певного стилістичного ефекту, а й одиниці з сумнівною мотивацією відхилення від норми. Ми підтримуємо думку про те, що сформована фразеологічна норма – кодифікований реєстр апробованих польською мовною спільнотою ФО і перелік правил їх уживання – має право бути точкою відліку у процесі аналізу фразеологічних фондів як літературних, так і нелітературних текстів, не зважаючи на те, що джерела кодифікації (навіть найповніші та найавторитетніші) не встигають за розвитком мови і не здатні повністю її описати. Погоджуємося з Я. Лібереком у тому, що не можна цілком і повністю заперечувати ефективності дослідження норми за посередництвом словників, просто треба зберігати критичну дистанцію до її лексикографічного варіанта [277, с. 35]. З іншого боку, вважаємо за необхідне при інтерпретації фразеологічних перетворень зважати і на контекст їхнього функціонування – сферу конкретного

твору, творчості, сучасної польської прози загалом, тобто „увести в гру”, окрім об’єктивної площини фразеологічної норми суб’єктивну площину художнього тексту.

Визначення функцій фразеологічних інновацій вважаємо такою ж принципово важливою складовою їх аналізу, як і їхню структурно-семантичну диференціацію. Функціонально виправданими вважаємо ті інновації, в яких відчуваємо і можемо обґрунтувати якісний результат авторського втручання у форму і / або контекст ФО, а саме: а) перетворення семантики (розглядаємо у проекції на три аспекти фразеологічного значення – сигніфікативний, денотативний і конотативний), б) прагматичний ефект – мовна гра з читачем, оновлення затертих фразеологічних образів, бажання виділити ключові для певного контексту семи фразеологічного значення, контекстна адаптація ФО тощо.

Розуміємо необхідність чіткого окреслення суті кожного із структурно-семантичних типів фразеологічних інновацій для досягнення максимально об’єктивних результатів дослідження. Ми з’ясували, що в межі компетенції фразеологічної норми входить контроль стабільності структури, семантики і контексту ФО. У дисертації основний поділ фразеологічних інновацій проводимо на основі критерію збереження цілісності структури ФО, виділяючи дві основні групи: фразеологічні інновації зі зміною структури ФО (як синонімічний застосовуємо термін „модифікація”, „трансформація”) і фразеологічні інновації без зміни структури ФО (як синонімічний застосовуємо термін „контекстна фразеологічна інновація”). Серед інновацій першої групи розглядаємо, зокрема, випадки розширення і скорочення компонентного складу ФО, заміни компонента (компонентів) фразеологізму, фразеологічної контамінації, деривації, перифрази. Значення стійкого словосполучення може зазнавати змін як унаслідок згаданих типів порушення форми ФО, так і без такого порушення. У другому випадку семантичні коливання спричиняє контекст фразеологізму – мінімальний або максимальний. Серед фразеологічних інновацій без зміни структури фразеологізму виділяємо: 1) інновації з актуалізацією прямого номінативного

значення ФО або її компонентів під впливом максимального або мінімального контексту (подвійна актуалізація ФО), 2) інновації з розгортанням образу ФО у максимальному контексті (фразеологічна метафора), 3) інновації з розширенням обсягу денотативної співвіднесеності ФО (розширення лексичної сполучуваності ФО).

Залежно від ступеня відхилення фразеологізму від фразеологічної норми польської мови, іншими словами – від ступеня інноваційності ФО, виділяємо: інновації нульового, першого і другого ступенів. У межах першої групи розглядаємо інновації, значення яких не відрізняються від значень нормативних відповідників, а доцільність відхилення від норми не піддається поясненню або може бути виправдана лише частково, напр., незначним прагматичним ефектом. У межах другої групи розглядаємо фразеологізми, в яких унаслідок авторського втручання відбулася зміна значення при незмінній архисемі. До третьої групи зараховуємо фразеологізми, в яких унаслідок авторського втручання відбулася глобальна смислова перебудова – заміна архисеми.

Що стосується дослідження фразеологічних інновацій у текстах кожного з десяти письменників, то в межах цієї роботи ми вважаємо цей аспект додатковим, супровідним. З огляду на це, обмежуємо аналіз описом кількісно-якісних параметрів інноваційних ФО в творчості кожного письменника, оминаючи аспект інтеграції інновацій у тексти творів. З'ясуємо, зокрема, кількість фразеологічних інновацій на сторінку тексту, відсоток інновацій від загальної кількості ФО у творах письменника, відсоток інновацій від загальної кількості ФО у досліджених текстах усіх десяти письменників, визначаємо інновації-фаворити.

РОЗДІЛ 2

ІННОВАЦІЇ ЗІ ЗМІНОЮ СТРУКТУРИ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ В ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ПРОЗИ

2.1. Поширення компонентного складу фразеологізму

Поширення компонентного складу фразеологізму – один із найчастотніших типів структурно-семантичного перетворення ФО.

Таблиця 2.1

Терміни на позначення фразеологічних перетворень із поширенням компонентного складу ФО

Термін	Мовознавці
<i>інновація-поширення (innowacja rozwijająca)</i>	С. Бомба [206, с. 51], Я. Ліберек [277, с. 159–169], Й. Ігнатович-Сковронська [255, с. 756], А. Ліца [283], А. Кригер-Лончковська [266–267]
<i>інновація-додавання розширення (поширення) ФО / компонентного складу ФО / складу ФО / форми ФО</i>	О.Г. Лозинська [100, с. 10] В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [24, с. 119–128], В.Н. Вакуров [31, с. 136–142], Б. Подгурська [125, с. 10], Ю.І. Третьякова [162, с. 27–30], М.М. Шанський [188, с. 139], Н.С. Хороз [182, с. 5], Я. Ставніцька [304], В.І. Дерев'янка [58, с. 205–206], М.А. Бакіна [16, с. 69– 70], І.М. Ярова [197, с. 11], Г.В. Кузнецова [88, с. 18– 25], Е.Б. Наумов [113, с. 73], А.М. Григораш [47, с. 295– 305], Ю.І. Сагата [135, с. 12]
<i>додавання компонента</i>	А. Пайдзінська [296, с. 86–111], А.М. Левицький [274, с. 31]
<i>доповнення лексичного складу ФО новими компонентами</i>	Г. Дзямська-Ленарт [243, с. 30–51]
<i>есплікація компонентного складу ФО</i>	О.В. Єлісеєва [66], В.Н. Вакуров [31, с. 136–142]
<i>вклинювання (слів) у структуру ФО</i>	А.П. Супрун [151, с. 11–12], А. Начисчионе [114], Т.В. Цимбалюк [183, с. 137–144], І.А. Єременко [67, с. 64–69]
<i>експансія ФО</i>	С.Б. Пташник [129, с. 8]

Намагаючись уніфікувати погляди мовознавців, ми виявили в їхніх концепціях два „камені спотикання”: один стосується процесу ідентифікації компонентів-поширювачів ФО, другий – інтерпретації результату поширення. Суть першої проблеми полягає в тому, що не завжди вдається легко відрізнити слова найближчого контексту, якими фразеологізм керує або які прилягають до нього, від слів, які входять у межі фразеологізму. Звідси – розходження в наукових концепціях: одні вчені справжніми поширювачами вважають лише ті слова, які

синтаксично поєднуються не з цілою ФО, а з окремими її компонентами; інші допускають ширше трактування, вважаючи поширювачами й ті одиниці, що стосуються ФО загалом, виступають (як і фразеологізм) членами речення і сприяють інтеграції фразеологізму в текст. Друга проблема зводиться до питання про те, чи вклинювання у структуру ФО елементів-„чужинців” спричиняє руйнування фразеологізму. Дехто вважає, що таке вторгнення – недопустиме, бо в його результаті фразеологізм розпадається. Інші дотримуються менш радикальної точки зору, стверджуючи, що у випадку застосування прийому загальне фразеологічне значення зберігається, але набуває нових відтінків, вищого ступеня експресивності.

В основі класифікації фразеологічних інновацій-поширень лежать різні критерії, зокрема:

1) критерії, що стосуються якісних особливостей поширювача у структурі інноваційного фразеологізму:

а) співвіднесення поширювача із частинами мови: додавання прикметника, іменника, прислівника, займенника (А.П. Супрун, Т.В. Цимбалюк);

б) співвіднесення поширювача із членами речення: атрибутивне, об’єктне й обставинне поширення (В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.Н. Вакуров, Г. Дзямська-Ленарт);

в) характер синтаксичного зв’язку між поширювачем і нормативним компонентом: додавання до іменного компонента ФО поширювача на основі підрядного (узгодження, керування, прилягання) чи сурядного (однорідні підмети, означення, додатки, обставини) зв’язку (Г. Дзямська-Ленарт);

2) критерії, що стосуються формальної характеристики поширювача у структурі інноваційного фразеологізму:

а) позиція поширювача: препозитивні поширення (додавання оказіональних елементів до початку ФО), інтерпозитивні поширення (вклинювання) і постпозитивні поширення (додавання оказіональних елементів до кінця ФО) (В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.Н. Вакуров, А.П. Супрун, Т.В. Цимбалюк);

б) ступінь синтаксичного ускладнення конструкції ФО: додавання до субстантивного компонента ФО поширювача, вираженого одним словом (просте розширення у Н.С. Хороз), приєднання до одного із субстантивних компонентів ФО кількох поширювачів (ускладнене атрибутивне розширення у Н.С. Хороз або подвійні, потрійні і т. д. поширення у В.М. Білоноженко та І.С. Гнатюк), приєднання поширювачів до кількох іменних компонентів ФО (складне атрибутивне розширення у Н.С. Хороз або покомпонентне вклинювання в І.А. Єременко).

3) функціональний критерій. В.К. Приходько виділяє „вклинювання нових компонентів у ФО” – інноваційний прийом, мета якого полягає у конкретизації фразеологізму, допасування його до конситуації, і „поширення ФО іншими словами” – інноваційний прийом, що застосовується з метою створення фразеологічного каламбуру²⁸ через відновлення фразеологічної двоплановості [128, с. 142].

Не спосіб, а результат поширення компонентного складу ФО бере до уваги, описуючи інновації-поширення, І.Ю. Третьякова. На основі функціонального критерію вчена поділяє нові компоненти у складі перетворених фразеологізмів на: 1) поширювачі-експлікатори – okazіональні слова-компоненти ФО, що експлікують (виявляють) елементи її семантики, 2) поширювачі-конкретизатори – okazіональні слова-компоненти ФО, що конкретизують значення фразеологізму з огляду на конкретну ситуацію, 3) поширювачі-експресиви – okazіональні слова-компоненти ФО, що виражають суб’єктивно-модальну оцінку, почуття мовця щодо змісту висловлювання, ситуації спілкування, 4) поширювачі-інтенсифікатори – okazіональні слова-компоненти ФО, що забезпечують посилення (або послаблення експресії), інтенсифікацію дії, 5) поширювачі-буквалізатори – okazіональні слова-компоненти ФО, що позначають осіб, предмети, властивості чи стани, які сприймаються буквально, як елемент

²⁸ Про поширення компонентного складу ФО як засіб досягнення каламбурного ефекту писав також В.Н. Вакуров [31, с. 139]

(фрагмент) наочно-чуттєвого образу, що лежить в основі фразеологізму [162, с. 27–30].

У цій праці поширенням компонентного складу ФО вважаємо такі випадки зміни структури фразеологізму, коли в його межах з'являються слова, що вступають у семантичні і граматичні зв'язки з компонентами, а не фразеологізмом загалом²⁹. Аналізуючи приклади поширення ФО, беремо до уваги якісні характеристики поширювача, його позицію у структурі фразеологізму, ступінь синтаксичного ускладнення ФО і призначення поширювача у складі інновації. Введені компоненти зазвичай збагачують семантичну структуру фразеологізму новими елементами значення: до традиційного семного наповнення ФО додаються інноваційні семи. Серед прикладів поширення компонентного складу фразеологізму виділяємо випадки введення поширювачів-конкретизаторів, поширювачів-буквалізаторів, поширювачів-інтенсифікаторів, поширювачів-експлікаторів і поширювачів-кваліфікаторів ідіоматичності.

2.1.1. Уведення поширювачів-конкретизаторів. Суть фразеологічних інновацій цього типу полягає в поповненні традиційного компонентного складу ФО словами, що конкретизують предмет, явище, ситуацію чи ознаку, яку називає фразеологізм, або уточнюють ознаки і властивості (пов'язані із віком, національністю, соціальним становищем, гендерними відмінностями, видом діяльності тощо) суб'єктів та об'єктів, яких стосується стійке словосполучення. Семантичну структуру ФО поповнюють інноваційні семи денотативного характеру, архисема ж залишається незмінною.

На приклад додавання поширювача-конкретизатора до іменного компонента ФО натрапляємо, зокрема, в контексті: *Artur nie tylko imponująco macha kraulem, ale posiada też szeroki kierowniczy gest. Jeszcze piwarka? Proszę bardzo. Duże frytki z*

²⁹ З огляду на це не розглядаємо серед інновацій-розширень випадків суто формального вклинювання у структуру ФО елемента контексту, семантично пов'язаного з цілим фразеологізмом, а не його компонентом, напр.: *Toteż marnie bym wyszła na tym biznesie, jak na reszcie spraw mojego życia, i oddałabym cichutko ducha* (KI, с. 110), пор. *oddać ducha* „померти” (SFPWN, с. 270); *Ledwie zaczął się wrzesień, a jesień dawała już mocno znać o sobie* (HN, с. 54), пор. *dać znać o sobie* „проявитися, звернути на себе увагу, часто у прикрий для оточення спосіб” (SFPWN, с. 618).

keczupem? Nie ma sprawy (DMC, с. 253). Простий узгоджений атрибутивний поширювач *kierowniczu* „керівний” доповнює семантичну структуру ФО *mieć szeroki gest* „бути щедрим” (SFPWN, с. 100) інноваційною семою денотативного значення, яка уточнює соціальний статус носія ознаки, позначеної фразеологізмом. У наведеній цитаті до ФО *mieć szeroki gest* застосовано, окрім прийому поширення компонентного складу, прийом заміни дієслівного компонента *mieć* „мати” на синонімічний субститут *posiadać*. Така субституція не впливає на значення фразеологізму³⁰.

Конкретизація семи „школа” значеннєвої структури ФО *wyjsć z czegoś bez szwanku* „не зазнати шкоди в ситуації, коли існує загроза життю або здоров’ю” (SFPWN, с. 464) семою „фізична” шляхом приєднання до іменного компонента *szwank* відповідного простого атрибутивного поширювача відбувається в контексті: *Kiedy miała pięć dni, znaleziono ją na martwej matce. Leżała na niej i ciągle próbowała ssać pierś. Na szczęście sztywniejąca matka nie wyziębiła się jeszcze na tyle, żeby wyziębło też dziecko. Z tej pierwszej przygody Justyna wyszła bez szwanku. No, bez fizycznego szwanku* (PJ, с. 69). На приклад уточнення семи „перевага” в семантичному наповненні ФО *szala przechyliła się na czyjąś stronę* „хтось здобув перевагу, отримав шанс на перемогу” денотативною семою „естетична” шляхом приєднання до іменного компонента *szala* „шалька” відповідного атрибутивного поширювача натрапляємо в контексті: *Racje dobrego smaku rozkładały się po obu stronach. Trudno dzisiaj wyrokować, na czyją stronę przechyliła się estetyczna szala, kto miał większą rację, kto mniejszą.*

У ролі поширювачів-конкретизаторів виступають виключно атрибутивні компоненти. Це, зазвичай, вклинювання, виражені одним словом і пов’язані з іменним компонентом підрядним зв’язком узгодження. Поодинокі випадки додавання постпозитивних неузгоджених означень-конкретизаторів представлено,

³⁰ Для демонстрації певного прийому перетворення структури і / або семантики ФО, використовуємо як приклади інновацій, в яких цей прийом – єдиний із застосованих, так і приклади ФО, в яких цей прийом – один із застосованих. Такий підхід обираємо з метою якнайповнішого розкриття функцій кожного типу перетворення фразеологізмів. У випадку ФО, до яких застосовано більше ніж один прийом, ми іноді коментуємо лише той із них, якому присвячено поточний пункт праці, якщо інші є менш значущі з огляду на ступінь впливу на значення фразеологізму.

напр., у контекстах: *Aż zrozumiałam, że nikt nie zdejmie ze mnie ciężaru decyzji* (В, с. 9), пор. *zjąć komuś ciężar z piersi* „сприяти в тому, аби хтось перестав турбуватися про щось, підтримати, виручити когось у якійсь справі” (SFPWN, с. 603); – *Martwię? – zdziwiłam się, ale tato nie wyjaśnił, co ma na myśli, bo znowu odpłynął na szerokie wody Internetu* (HJ, с. 85), пор. *wypłynąć na szerokie wody* „почати активно, з розмахом працювати в якомусь напрямку” (SFPWN, с. 545); *Niestety, nie zniósłbym widoku własnych rąk splamionych krwią konkurencji* (SiIP, с. 189), пор. *splamić ręce krwią* „скоїти вбивство” (SFPWN, с. 172).

Аналіз текстів сучасної польської прози виявив, що додавання поширювачів-конкретизаторів є особливо актуальним способом перетворення для трьох семантично близьких фразеологізмів, а саме ФО *rzucić spojrzenie na kogoś, coś* „глянути на когось швидко, мимохідь, поверхово” (SFPWN, с. 402), *omieść, obrzucić kogoś, coś wzrokiem, spojrzeniem* „оглянути когось повністю, але швидко, не дуже ретельно” (SFPWN, с. 288) і *wbić w kogoś, w coś spojrzenie, wzrok* „вдивлятися в когось, у щось, придивлятися до когось, чогось довго, настирливо, оцінюючи” (SFPWN, с. 283). Ми зафіксували чимало випадків конкретизації синонімічних іменних компонентів *spojrzenie* і *wzrok* „погляд” через додавання атрибутивних узгоджених і неузгоджених поширювачів-конкретизаторів, у результаті чого інтегральна, тобто спільна для вищезгаданих ФО сема „дивитися на когось” поповнилася в кожному конкретному випадку диференціальною семою із нейтральним, позитивним чи негативним смисловим навантаженням. У такий спосіб авторам творів вдалося уточнити інформацію про суб’єкт, що виконує дію, позначену ФО: його колір очей, статус, досвід, настрої, ставлення до об’єкта дії, оцінку його поведінки тощо.

Так, позитивні та нейтральні оказіональні диференціальні семи потрапляють до семантичної структури вищезгаданих ФО разом із узгодженими атрибутивними поширювачами *znaczący* „багатозначний”, *wytowny* „красномовний”, *szybki* „швидкий”, *badawczy* „дослідницький”, *porozumiewawczy* „розуміючий”, *łobuzerski* „грайливий”, *rozbawiony* „веселий”, *kokieteryjny* „кокетливий”, *turkusowy* „бірюзовий”, *turkusowo-szary* „бірюзово-сірий”, *nieodgadniony* „загадковий”, *pełny*

nadziei „повний надії”, *niepozbowiony współczucia* „співчутливий” (spojrzenie); *zadowolony* „задоволений” (wzrok) і неузгодженими поширювачами (spojrzenie) *szefowej* „шефа”, *starego bywalca konkursów piękności* „старого бувальця конкурсів краси”. Деякі з цих інновацій ілюструють контексти: – *Dlatego zawsze warto mieć dyskretną ochronę. Taką, co się wstawi i kiedy trzeba i nie zadrze za dużo – poradził Hubert, rzucając Kaśce znaczące spojrzenie* (DMC, c. 49); – *Nawet lubię se obejrzeć dwie panienki na Polsacie – wyznał, rzucając Panu T. porozumiewawcze spojrzenie* (DMC, c. 235); *Rzuciła mi niepozbowione współczucia spojrzenie* (CW, c. 71); – *Nie wiem, czy to takie konieczne. – Rzuciła mu kokieteryjne spojrzenie spod króciutkiej grzywki* (DMC, c. 193). – *Jak to ukręcimy? – Normalnie, jak grzyba z podściółki – wyjaśnił sanitariusz, rzucając mi turkusowe spojrzenie* (HJ, c. 41); *Równo o dwunastej na salę weszła wysoka blondyna. Obrzuciła nas wszystkich spojrzeniem szefowej* (SSM, c. 111); – *Faktycznie. – Milka obrzuciła mnie wzrokiem starego bywalca konkursów piękności. – Bioder brak, biust szczątkowy... (CW, c. 15); Memento mori działa na wszystkich, więc kościół wypełnił się aż po konfesjonały. Ledwo znalazłyśmy wolne miejsce. Wszedł ksiądz, objął zadowolonym wzrokiem skruszony tłum i podjął decyzję* (ZJ, c. 51)³¹.

Диференціальні семи з негативним смисловим навантаженням з’являються в семантичній структурі ФО після введення узгоджених атрибутивних поширювачів-конкретизаторів *lodowaty* „крижаний”, *ostrzy* „гострий”, *mocny* „міцний”, *oskarżycielski* „звинувачувальний”, *nieufny*, *niedowierzający* „недовірливий”, *zmęczony* „втомлений”, *zakłopotany* „зняквовілий”, *zatroskany* „стурбований”, *niespokojny* „неспокійний”, *przerażony* „нажаханий”, *pełny napięcia* „насторожений”, *pełny dezaprobaty* „презирливий” (spojrzenie); *zawistny*, *zazdrosny* „заздрісний”, *głodny* „голодний”, *zły* „злий”, *potępiejący* „осудливий” (wzrok): – *Po prostu... Hmm... – Posąg rzucił Teodorowi lodowate spojrzenie swoich okrągłych*

³¹ Приклади поширень цього типу ілюструють також контексти: – *To teraz ja rzucam – powiedziała Maria, posylając Trawce wymowne spojrzenie* (CW, c. 119); – *Poszli? – Zaraz po Błędzi. A co poniekturzy to nawet wcześniej, tak ich przypiliło. – Rzucił Andrzejowi lobuzerskie spojrzenie. Trefniś jeden* (DMC, c. 103); [...] *Każdy chce żyć, prawda? – Wlepił we mnie pełne nadziei spojrzenie* (SiIP, c. 266); *Zuzia rzuciła mi w przelocie jakieś nieodgadnione spojrzenie i potupała za swoim tancerzem* (HN, c. 142); *Rzucili sobie rozbawione spojrzenia. Pierwsze koty za płoty* (CwN, c. 131); – [...] *Komu powierzyć to niezwykle odpowiedzialne zadanie? – Obrzucił nas badawczym wtrokiem znad pozłacanych okularów* (HJ, c. 119).

*zimnoniebieskich oczu. – To ciekawe (DMC, c. 296); Zgodnie z sugestią Milki odprowadziliśmy Filipa aż do ogrodzenia. Tam przystanęliśmy, **obrzucani nieufnymi spojrzeniami** spoconych ochroniarzy (CW, c. 181); – [...] Dziewczyny – **rzucił nam spojrzenie pełne dezaprobaty** – naszego szpitala nie stać nawet na samoopalacz (CW, c. 197); – Na pewno? – Milena pociągnęła nosem, **rzucając mu niedowierzające spojrzenie** (CW, c. 201). – Ja się wcale nie boję. Niczego – odparła granatowłosa stażystka i odważnie wkroczyła do pokoju. Usiadła na fotelu tuż obok, **obrzucając mnie ostrym nieufnym wzrokiem** spod obficie wytuszowanych na czarno rzęs (HJ, c. 106); – To dlaczego jesteś taka... eteryczna. – **Obrzuciła Inkę zawistnym wzrokiem** (DMC, c. 198); Inni przechodnie **obrzucali go potepiającym wzrokiem**, widząc, że rozmawia z prometejczykami (BW, c. 72); Nie wiem dlaczego, ale odniosłam wrażenie, że pije do mnie. Gdybym się odwróciła, zobaczyłabym **wbity we mnie zły wzrok** (MT, c. 120)³².*

Численні випадки додавання поширювачів-конкретизаторів до складу ФО *rzucić spojrzenie na kogoś, coś, omieść, obrzucić kogoś, coś wzrokiem, spojrzeniem i wbić w kogoś, w coś spojrzenie, wzrok* зумовлені особливостями семантичної структури цих фразеологізмів, адже вони лише частково переосмислені, а компоненти *spojrzenie* і *wzrok* у їхньому складі реалізують свої системні можливості подібно, як і їхні прототипи поза ФО.

Група фразеологічних інновацій, утворених шляхом уведення до складу ФО поширювачів-конкретизаторів, складає 35% усіх випадків поширення структури фразеологізму в досліджених прозових текстах. За допомогою поширювачів-конкретизаторів автор зазвичай вводить у текст додаткову інформацію про героїв твору – їхній вигляд, фізичний стан, соціальне становище, переконання, поведінку, життєві обставини чи відносини з іншими людьми.

³² На подібні випадки додавання поширювачів-конкретизаторів із негативним смисловим навантаженням натрапляємо в контекстах: – *Mhm. – Rzucił mi zmęczone spojrzenie pomiędzy rozsuniętych palców. Jeszcze bardziej zmęczone niż twarz* (HJ, c. 31); – *No to się pomyliłam. – rzuciła mi zakłopotane spojrzenie* (HJ, c. 99); – [...] *Cholera, jeszcze zgubiłem kontakt! – Maciek rzucił nam przerażone turkusowo-szare spojrzenie* (HJ, c. 164); – *No co ty, teraz chcesz się uczyć? – pani Regina rzuciła w moją stronę niespokojnym spojrzeniem – A po co?* (HN, c. 73); *Pięć par wygłodniałych oczu (mama, tata, Gonzo oraz Filip z Helą na gościnnych występach) wbiło we mnie pełne napięcia spojrzenie* (SiIP, c. 53); *Po tym zagadkowym oświadczeniu wbił we mnie oskarżycielskie spojrzenie* (SiIP, c. 182); *Słuchaj – wbiła we mnie mocne spojrzenie – a może twoja mama...* (TO, c. 172); – *Nawet siodelka są dziecinne, nie zauważyłaś? – syknęła obmacując zardrosnym wzrokiem smukłe biodra Andżeli* (DMC, c. 264); – *Miło mi – Anka zatrzepotała powiekami, aż posypał się brokat i obrzuciła Waldka głodnym wzrokiem* (SŚM, c. 186).

2.1.2. Уведення поширювачів-буквалізаторів. Поширювачами-буквалізаторами вважаємо ті нововведені компоненти, що називають внутрішні та зовнішні ознаки елементів образної картини фразеологізму (осіб, предметів тощо), ознаки і деталі дій, описаних у сценарії образної основи ФО. Поширювач цього типу характеризує один з компонентів фразеологізму в його прямому, а не метафорично переосмисленому значенні. Введення поширювача-буквалізатора до складу стійкого словосполучення спричиняє часткову демегафоризацію компонента ФО, а відтак – фразеологізму загалом. Фразеологічні модифікації цього типу можливі завдяки реалізації синтаксичної і семантичної валентності компонентів стійкого словосполучення.

У ролі поширювачів-буквалізаторів переважно виступають означення, що характеризують іменні компоненти ФО у їхньому буквальному, фразелогічно незв'язаному значенні. Крім інновацій із атрибутивними компонентами-буквалізаторами, нам вдалося зафіксувати кілька випадків поширення ФО обставинами-буквалізаторами, а також групу фразеологізмів, у яких поширювач пов'язаний із компонентом ФО сурядним зв'язком – є однорідним додатком або обставиною.

Значний відсоток фразеологічних інновацій із додаванням поширювачів-буквалізаторів виявлено серед ФО з компонентами-назвами частин тіла. Так, напр., на інноваційний, індивідуально-авторський спосіб актуалізації фразеологізму *zacierać ręce* „виявляти задоволення, радість, тішитися чимось” (SFPWN, с. 583) натрапляємо у контексті-діалозі, де герой, у зв'язку зі зміною місця праці, просить свою дівчину переїхати з ним до іншого міста: – *Wstępnie mogę powiedzieć, że chyba tak, ale... muszę to jeszcze przemyśleć. Pozamykać pewne sprawy, odwołać inne. No, sam wiesz. Zadzwońę za jakieś cztery dni i ustalimy konkrety. – Będę czekał dzień i noc – zapewnił P.T., **zacierając w myślach swoje wydepilowane (ale nadal intrygująco męskie) dłonie*** (DMC, с. 210). Подвійне інтерпозитивне означення *wydepilowane (ale nadal intrygująco męskie)* „піддані депіляції (та все ж інтригуюче чоловічі)”, характеризуючи іменний компонент ФО *dłonie* „долоні” (поява якого, до речі, є результатом заміни традиційного

компонента *ręce* „руки” контекстним синонімом) в його прямому значенні, буквализує значення останнього, відроджуючи в уяві читача образну картину „затирання рук”, що лежить в основі фразеологізму.

Уведення атрибутивного поширювача-буквалізатора до фразеологічного компонента-назви частини тіла людини спостерігаємо на прикладі поширення структури ФО *rwać sobie włosy z głowy* „бути у великому розпачі” (SFPWN, с. 544) в контексті: *Byłem tak rozgoryczony, że stworzyłem dla niej wiersz miłosny, którego nigdy nie wysłę. Opublikują go dopiero, jak rozbiję się swoim czerwonym bugatti, niczym nowy James Dean, a ona będzie wtedy rwała sobie resztki włosów z poobijanej przez Blachę głowy* (ŚT, с. 161–162). Фразеологічний образ, в основі якого – процес виривання волосся на голові, актуалізовано шляхом додавання до компонента *głowa* „голова” атрибутивної конструкції *poobijana przez Blachę* „побита Бляхою”, завдяки чому автор досягнув іронічного забарвлення розповіді закоханого героя, який ревнує дівчину до хлопця на ім'я Бляха і малює в уяві картину її невеселого майбутнього зі своїм обранцем, потенційного жалю дівчини за втраченою можливістю побудувати щасливе майбутнє саме з ним. Посиленню експресивності й іронічної тональності висловлювання додатково сприяє заміна традиційного компонента *włosy* на *resztki włosów*. Появу поширювачів-буквалізаторів у складі стійких словосполучень із назвами частин тіла фіксують також контексти: *Z jakim uporem wszyscy ludzie łączą się w pary, zwróciliście uwagę? Choćby na oko zupełnie niedobrane! Tylko ja jedna byłem wciąż sama i sama jak palec bez obrączki!* (B, с. 172), пор. *sam jak palec* „зовсім сам” (SFPWN, с. 296); *Jest noc bardzo późna, głęboka, morze i plaża. Ani żywej duszy, gdyż tamci dawno podwinęli swe skórzane ogony i znikli niczym kamfora, jak gdyby nigdy nie istnieli* (WPR, с. 26), пор. *podwinąć ogon (pod siebie)* „виявити боягузтво, визнати себе переможеним” (WSFJP, с. 480–481).

Іноді правильна інтерпретація фразеологічної модифікації з додаванням поширювача-буквалізатора можлива лише в широкому контексті – контексті всього твору чи його розділу. Так, напр., у цитаті: – *Jak wiesz, byłem na południu. Sam jeden jak biały palec* (NKC, с. 133) додавання поширювача-буквалізатора *biały*

„білий” до іменного компонента *palec* „палець” ФО *sam jak palec* „зовсім сам” (SFPWN, с. 296) пов’язане з тим, що герой твору, який є автором зацитованої репліки, – білошкірий ізраїльтянин.

Серед нечисленних випадків складного атрибутивного поширення трапляються такі інновації, в яких поширювачі стосуються елементів різних рівнів організації ФО (структурного і фразеологічного) і, відповідно, виконують різні функції, напр.: *Uznałem, że taksówkarz wie, co robi. Nie wystawia na niebezpieczeństwo. Nie dlatego, żeby mu jakoś specjalnie na nas zależało. Nie ryzykuje, bo dba o samochód. Swoje **biało-niebieskie, niby trzecie, a jednak pierwsze, oczko w głowie*** (NKC, с. 139), пор. *być czymś oczkiem w głowie* „бути предметом обожнювання, улюбленцем, об’єктом турботи й опіки” (SFPWN, с. 269). Означення *biało-niebieskie* „синьо-біле” є поширювачем-конкретизатором, оскільки окреслює предмет, названий фразеологізмом: у контексті йдеться про автомобіль синьо-білого кольору. Натомість вставлена конструкція *niby trzecie, a jednak pierwsze* „ніби третє, а все-таки перше” виконує роль поширювача-буквалізатора, адже стосується елемента образної картини, що лежить в основі ФО, а саме – компонента *oczko* у прямому, фразеологічно незв’язаному значенні „око”. За допомогою ремарки *niby trzecie, a jednak pierwsze* автор свідомо деметафоризує фразеологізм, намагаючись звернути увагу на важливість автомобіля для героя твору: людина вже має двоє очей, а тому автомобіль мав би бути третім, однак є першим, є пріоритетом.

Доповнення складу ФО компонентами-буквалізаторами характерне не тільки для фразеологізмів, що містять компоненти-назв частин тіла, а й для інших образних ФО з живою внутрішньою формою, зокрема фразеологічних порівнянь, напр.: *Uśmiechnęłam się, chowając przerażenie do **tylnej kieszeni dżinsów*** (CW, с. 141), пор. *schować coś do kieszeni* „утриматися від чогось” (SFPWN, с. 406); *Trzeba losowi dziękować, że wszystko poszło jak trzeba. Że Artur ma zasady, że Jasio **rośnie jak na drożdżach piwnych*** (DMC, с. 261), пор. *rosnąć jak na drożdżach* „дуже швидко збільшуватися, рости, розвиватися” (SFPWN, с. 74); – *Pan Kostkow ma specyficzne obyczaje. Cokolwiek rosyjskie. [...] Portfel pewnie będzie w wewnętrznej*

*kieszeni żakietu. Jeśli nie, to szukaj go w szufladzie sekretarzyka. Pan Kostikow chyba nie będzie go c hował zbyt głęboko, bo zwykle po kolacji **pada na łóżko jak kłoda, jak kłoda zdrowego rosyjskiego³³ dębu*** (BW, s. 64), пор. *leżeć, walić się, zwalić się jak kłoda* „лежати, впасти тяжко, нерухомо, без свідомості” (SFPWN, s. 156).

Використання неатрибутивних компонентів у ролі поширювачів-буквалізаторів – рідкісне явище: у зібраному нами корпусі інновацій є лише кілька прикладів обставинного поширення ФО, напр.: *Po chwili padł strzał. Leszek poderwał się na równe nogi, a serce stanęło mu w piersiach poprzek. Dysząc ze strachu i nerwów szybkim krokiem udał się do pomieszczenia kuchennego* (CwN, s. 123), пор. *serce komuś stanęło* „хтось відчув дуже сильні емоції” (WSFJP, s. 698); – *A ty wiesz, co on ma za płatności? – mówi Gocha, jak już jej melancholia wychodzi bokiem przez nery* (Z 45), пор. *coś wychodzi komuś bokiem* „щось дуже комусь дошкуляє, завдає клопоту, хтось має чогось по саму зав’язку” (SFPWN, s. 18); – *Co tam zrobić? – zapytała wreszcie Inka, tak biała jak ściany w mieszkaniu Stefana* (DMC, s. 212), пор. *ktoś jest biały jak ściana* „хтось дуже блідий” (SFPWN, s. 16). Поширювач-буквалізатор може бути виражений порівняльною конструкцією: – *To zrobmy tak: ty pójdziesz na cztery godziny, a ja zapomnę o złocie. – Ale ja o nim nie zapomnę. Leży mi na wątrobie, jak stary bigos* (ZJ, s. 89), пор. *coś leży komuś na wątrobie* „хтось має якусь причину для хвилювань, хтось дуже чимось стурбований, занепокоєний, але не показує цього” (SFPWN, s. 525).

Нехарактерними для досліджених прозових текстів є також випадки складного поширення складу ФО компонентами-буквалізаторами, коли поширювачі додано не до одного, а до кількох компонентів фразеологізму. Зафіксовано лише один приклад: *Najczęściej wywalał się Bob, może dlatego, że palił najwięcej. Ale nic nie mówił, nie narzekał jak zwykle, że po co tam idziemy, ile jeszcze i jak daleko, bo bolą go nogi, a nie wygrał ich w objazdowym cyrku na fantowej loterii* (BL 27), пор. *nie wygrałem (nie wygrałam, nie wygrałeś itp.) nóg na loterii* „форма відмови від пропозиції піти кудись (пішки), залагодити якусь справу” (SFPWN,

³³ Уважаємо, що поширювач *rosyjskiego* виконує додаткову функцію конкретизатора, адже чоловік, про якого йдеться в цитаті, – росіянин.

с. 562). Образна картина, закладена у фразеологізм, оживає в уяві читача завдяки її деталізації шляхом додавання складного обставинного поширювача-буквалізатора *w objazdowym cyrku* до дієслівного компонента й атрибутивного поширювача-буквалізатора *fantowa* до іменного компонента ФО.

Поширювачами-буквалізаторами можуть бути не лише компоненти, що називають ознаки елементів образної картини фразеологізму, а й такі слова, що доповнюють фразеологічний образ через приєднання до традиційного компонента ФО на основі сурядного зв'язку. Нововведені елементи деметафоризують ФО, семантично пов'язуючись з окремими її компонентами в прямому значенні. Приклад інновації цієї групи ми зафіксували в контексті: *Szczerze mówiąc, nie rozumiałam obiekcji Gustawa. To był jak najprawdziwszy Ken. Z krwi, kości i kosmetyków. Zachował nienaganną fryzurę nawet we śnie* (В, с. 177), пор. *(ktoś) z krwi i kości* „про когось, хто має всі ознаки, притаманні людям певного типу, певної групи, хтось справжній, автентичний” (SFPWN, с. 172). В.К. Приходько у праці „Фразеологічна стилістика. Перетворення фразеологізмів у мовленні” [128] називає інноваційний прийом цього типу одним із трьох основних способів створення фразеологічного каламбуру шляхом уведення до структури ФО синтаксично однорідних з одним із компонентів, але семантично неспоріднених з усім фразеологізмом елементів³⁴. Однорідний додаток *kosmetyki* спричиняє відродження образної основи ФО *(ktoś) z krwi i kości* „з крові та кісток” дотепно доповнюючи цей перелік „складників” людини елементом „косметика”: таким чином автор натякає на той факт, що герой твору зловживає косметикою (через що стає дуже схожим на ляльку Кена, хлопця Барбі). Ступінь буквалізації фразеологізму залежить від ступеня реальності образу, що лежить в основі стійкого словосполучення.

Серед фразеологічних інновацій із поширювачами-буквалізаторами, приєднаними до традиційного компонента ФО на основі сурядного зв'язку, ми

³⁴ С.А. Лук'янов у праці „Апліквативний каламбур” [101] детально розглядає цей спосіб перетворення ФО. Інноваційний прийом, на думку вченого, полягає у розбудові буквального значення ФО шляхом накладання словосполучення і фразеологізму: „... *подавать надежды и доносы*”, або через накладання кількох фразеологізмів: „... *взял за душу и за горло*”.

виділили специфічну групу одиниць, у яких автор навмисне вплітає поширювач у структуру фразеологізму з метою корекції, виправлення усталеного словосполучення під впливом контексту, іншими словами – з метою пристосування ФО до конситуації через пропозицію власної, авторської версії її компонентного складу. Такий тип поширювачів називаємо **поширювачами-коректорами** (термін наш – Ю.С.), напр.: *O obchodzeniu przepisów nie ma mowy. Kiedy wydaje mi się, że znalazłem jakiś wylom w biurokratycznych murach i tym razem będą zmuszeni zaakceptować moje argumenty, wtedy **nabierają wody, albo raczej piasku, w usta*** (НКС, с. 104), пор. *nabrać wody w usta* „перестати говорити, писати на якусь тему, замовкнути; мовчати” (SFPWN, с. 238). Герой роману-репортажу І. Карповича „Нова квітка імператора” мандрує Ефіопією – державою у Східній Африці, без доступу до моря із субтропічним, подекуди тропічним, вкрай сухим кліматом і перевагою піщаних пейзажів. Цей факт і пояснює прагнення автора твору уточнити, виправити традиційну ФО *nabrać wody w usta*, запропонувавши замість іменного компонента *woda* „вода” контекстно обґрунтований компонент *piasek* „пісок”. Інновація виникає шляхом додавання до нормативного іменного компонента складного сурядного поширювача, при цьому фразеологічне значення модифікації не відрізняється від значення вихідної ФО, однак його реалізація супроводжується відродженням буквального смислу словосполучення *nabrać [wody, piasku] w usta* „набрати [води, піску] в рот”. На подібну мовну гру і „мерехтіння” переносного та буквального значень стійкого словосполучення натрапляємо в репліці героїні твору – вагітної жінки: – *Chyba lyknę koniaku. **Zaleję robala albo raczej bobasa*** (С 97), пор. *zalewać robaka* „напиватися, аби розвіяти смуток, забути про якусь проблему, втамувати неспокій, позбутися неприємних відчуттів” (SFPWN, с. 384), *bobas* – дуже маленька дитина, немовля.

Варто зазначити, що такий тип поширення компонентного складу фразеологізму вже був об’єктом дослідження мовознавців, зокрема польської ученої Г. Дзямської-Ленарт. У монографії „Фразеологічні інновації в повоєнній польській фейлетоністиці” [243] мовознавець виділяє специфічну групу інновацій, а саме – інновації з уточнювально-коректувальною функцією (*innowacje o funkcji*

uściślająco-korygującej), суть яких полягає у поповненні складу традиційної ФО сурядним поширювачем, що семантично протиставляється фразеологізмові загалом або ж одному з його компонентів, коректуючи таким чином усталене словосполучення³⁵. Авторка наголошує на тому, що такі інновації завжди свідомі й обґрунтовані контекстом, а їх визначальними ознаками є 1) уведення до структури ФО заперечної частки, що стосується одного з її компонентів, 2) наявність у складі модифікованої одиниці протиставних сполучників (напр., *ale, lecz*), 3) наявність у структурі модифікації модальних слів (напр., *raczej, właściwie, nawet, zwłaszcza, zgoła*) [243, с. 47].

На випадок поповнення складу ФО *mąż stanu* „видатний політик або дипломат” (ISJP, т.1, с. 836) поширювачем-коректором натрапляємо в контексті: *O nasz wizerunek dba pani Zosia. Nieodmiennie z nienaganną fryzurą i w żakiecie opinającym doskonałą figurę. Ma w sobie posągowość egipskich rzeźb i inteligencję godną męża stanu, lub raczej – ha, ha, ha – kobiety stanu* (Nh, с. 8). Модифікація ФО обґрунтована змістом твору, адже її вжито на позначення жінки – пані Зосі.

Поширювачі-коректори *głowa* „голова” і *bębenki* „барабанні перетинки” з’являються у складі фразеологізмів поряд із традиційними компонентами *konto* „рахунок” і *skóra* „шкіра” в контекстах: – *Usiądź. Dzięki temu nie zemdlejesz i nie zrobisz sobie krzywdy. – Zawsze mogę spaść z krzesła – odpowiedziała, dotykając guza nabytego w Akademii. – Mam już pewne sukcesy na tym konczie czy raczej na głowie* (С, с. 185), пор. *mieć coś na konczie* „досягнути результатів у чомусь, мати якийсь доробок, зазвичай у професійній сфері чи суспільній діяльності” (SFPWN, с. 161); *Znowu to samo – przedzieram się przez wianuszek dzieci krzyczących you, money, hello, mister. Następne skrzyżowanie, następna brygada i tak w kółko, przez dwa miesiące. You, money, hello, mister. You, money, hello, mister. You, money, hello, mister. You, money, hello, mister. Tornado. Tego nie można sobie wyobrazić, tego trzeba doświadczyć na własnej skórze, na własnych bębenkach* (NKC, с. 34),

³⁵ Детально цей тип інновацій мовознавець описала у статті „О певным типе фразеологических инноваций развивающихся – инновации о функции кorygująco-uściślającej” [245].

пор. *doświadczyć czegoś na własnej skórze* „пережити щось, переконатися в чомусь особисто” (SFPWN, с. 418).

Поширення компонентного складу ФО шляхом додавання поширювачів-буквалізаторів – популярний прийом модифікації образних фразеологізмів у сучасній польській прозі: корпус інновацій цього типу складає 34% усіх зафіксованих нами випадків розширення структури ФО. Дослівне прочитання фразеологізму, як ефект додавання до його структури нового компонента, іноді супроводжується інтенсифікацією значення ФО. Випадки поповнення складу фразеологізмів компонентами-поширювачами з функціями інтенсифікації і буквалізації (з виразною перевагою першої) розглядаємо, зокрема, у наступному пункті роботи.

2.1.3. Уведення поширювачів-інтенсифікаторів. Поширювачами-інтенсифікаторами вважаємо такі нововведені компоненти, що вказують на підвищення або зниження інтенсивності прояву ознаки чи перебігу процесу, позначеного фразеологізмом. У ролі поширювачів-інтенсифікаторів виступають прислівники, прикметники, числівники, іменники. Це можуть бути елементи лексико-семантичного поля „кількість”, „повторюваність”, „інтенсивність” тощо. Архисема ФО після трансформації не змінюється, а семантична структура фразеологізму збагачується конотативними підсилювальними семами: зі зміною інтенсивності прояву дії чи ознаки, яку позначає стійке словосполучення, змінюється і його експресивне наповнення.

Зазвичай посилення значення фразеологізму здійснюється шляхом введення до його складу слів, що вказують на крайній ступінь вираження ознаки, як, напр., прикметників *totalny, kompletny* і прислівників *całkowicie, kompletnie* в контекстах: *Coraz bliżej do naszego występu na przeglądzie muzycznym. Mam w głowie totalną pustkę. Nic dziwnego, moja muza przeminęła z wiatrem, który zawinął do dalekiego Bostonu.* (SiIP, с. 245), пор. *mieć pustkę w głowie* „нічого не пам’ятати, не могли чогось згадати” (SFPWN, с. 219); *Moja pani doktor zaproponowała mi tymczasem jako rekompensatę darmowe piaskowanie. Zgodziłem się tylko dlatego, że Amerykanie*

mają kompletnego fiola na punkcie zębów (ТО, с. 228), пор. *mieć fiola* „бути психічно неврівноваженим, дивакуватим, маніакально залежним від чогось” (SPP 76); *Po kolacji odwiedził nas Ozyrys i mam zmonopolizowała rozmowę, wypyując zachłannie o jego afro. Ma kompletnego świra. Powinna żyć w Stanach w latach siedemdziesiątych, nosić rozszerzane spodnie, lustrzane okulary i wić się w amoku na parkiecie przed występem Barry’ego White’a.* (ŚT, с. 51), пор. *mieć świra* „бути дивакуватим, несповна розуму” (WSFJP, с. 793); *Pani Regina, wycieńczona rodzinnym szczęściem dziś także przysypiała po kątach, dając mi całkowicie wolną rękę* (HN, с. 269), пор. *dać komuś wolną rękę* „дозволити комусь самотійно приймати рішення” (SFPWN, с. 380); *Ci (Ozi i Elka) mają mnie kompletnie w dupie, bo jak dotąd żadne z nich nawet nie zapytało, co słyhać* (SiIP, с. 18), пор. *mieć kogoś, coś w dupie* „легковажити кимось, чимось, ігнорувати когось, щось” (SFPWN, с. 218). Уведені компоненти впливають на значення ФО: збагачують семантичну структуру фразеологізмів оказіональними підсилювальними конотативними семами. Так, фразеологічні модифікації *mieć w głowie totalną pustkę, mieć kompletnego fiola, mieć kompletnego świra, dać komuś całkowicie wolną rękę* і *mieć kogoś, coś kompletnie w dupie* означають, відповідно, „зовсім нічого не пам’ятати”, „бути цілком і повністю залежним від чогось”, „бути абсолютно несповна розуму”, „дати комусь повну волю у вирішенні якогось питання”, „зовсім не зважати на когось, щось”.

Серед поширювачів-інтенсифікаторів компонентного складу ФО в сучасній польській прозі ми зафіксували чимало таких, у яких функція посилення значення традиційного фразеологізму супроводжується функцією дефразеологізації усталеного словосполучення, іншими словами – поширювачів, що є інтенсифікаторами і буквалізаторами фразеологічного значення водночас. Вплив на значення ФО автори здійснюють шляхом:

- 1) додавання до іменного компонента ФО підсилювального підрядного інтерпозитивного атрибутивного поширювача;
- 2) додавання до компонента ФО сурядного постпозитивного однорідного поширювача;

3) доповнення фразеологічного порівняння постпозитивним обставинним поширювачем.

Так, фразеологічними модифікаціями першої групи є, напр., випадки поширення компонентного складу фразеологізму *umarłego by obudził* „про сильний звук, галас, крик, який неможливо витримати” (SFPWN, с. 511) в контекстах: *Zegar jest wielkości rondla, jego cykanie przypomina odgłos końskich kopyt na mokrym asfalcie, a dzwonek może obudzić zeszłorocznego trupa* (CW, с. 41); *Ale co to był za głos! Mógłby obudzić kilkudniowe zwłoki leżące na samym dnie chłodni*. *Pacjenci unieśli głowy i nastawili uszu. A mnie po kręgosłupie przebiegł prawdziwy dreszcz* (HJ, с. 76). Під пером І. Сови фразеологічний інваріант *umarłego by obudził* зазнав складних перетворень. По-перше, традиційний іменний компонент *umarły* „померлий” в обох цитатах замінено синонімічними компонентами *zwłoki* „рештки (людини)” і *trup* „труп”, що, без сумніву, вплинуло на експресивно-стилістичне забарвлення ФО. Значно відчутніших семантичних зрушень авторка досягає шляхом поширення компонентного складу фразеологізму: простого атрибутивного поширення в першому випадку й ускладненого атрибутивного поширення в другому. В обох випадках додані компоненти, характеризуючи елемент образної картини усталеного словосполучення, частково буквалізують його значення. Однак на першому плані – інша функція поширювачів, а саме інтенсифікація значення фразеологізму. Так, додавання до іменного компонента *trup* атрибута *zeszłoroczny* „торішний” підсилює значення ФО експресивними конотатами: адже якщо припустити реальність ситуації, що лежить в основі фразеологізму (процес будіння померлого), то закономірним здається те, що торішний труп важче розбудити, ніж, так би мовити, „свіжий”. З огляду на це, фразеологічна модифікація в першій цитаті набуває оновленого значення „надзвичайно сильний звук”. Підсилення значення характерне і для модифікації у другій цитаті, причому цей ефект є результатом подвійного поширення традиційного фразеологізму. По-перше, до іменного компонента *zwłoki* авторка додає атрибут *kilkudniowe* „кількаденні”, що інтенсифікує значення ФО (хоча й не так сильно, як поширювач *zeszłoroczny* у попередньому прикладі). По-друге, до

цього ж компонента авторка додає складний поширювач *leżące na samym dnie chłodni*, „ускладнюючи” ситуацію, що лежить в основі фразеологізму, образом холодильної ями із згаданим у ФО трупом на дні, і спричиняючи, таким чином, додаткове нашарування експресивних конотатом і підсилення значення фразеологізму (аби „розбудити” померлого на відстані потрібен надзвичайно сильний звук) і його часткову дефразеологізацію.

Прикладом фразеологічної модифікації другої групи є поширення компонентного складу ФО *pukać do czyichś drzwi* „просити когось про щось, добиватися чогось від когось або намагатися залагодити якусь справу в певній установі” (SFPWN, с. 371) в контексті: *Po zakończeniu stażu Bolek przymierzył wszęsz i wzdłuż szpitale, przychodnie i kliniki południowej Polski. **Pukał do drzwi i okien**, wszędzie pytając o pracę na etat, jedną czwartą etatu, umowę-zlecenie, a także na czarno* (HJ, с. 55). З додаванням до дієслівного компонента *pukać* „стукати” обставинного поширювача (*do*) *okien* „у вікна”, однорідного з традиційним *do drzwi* „у двері” в уяві читача оживає відповідна образна картина, в основі якої традиційна дія суб’єкта – стукання у чиїсь двері – ускладнена додатковою дією (додатковим зусиллям), а саме – стуканням у чиїсь вікна. Таким чином денотативне значення фразеологізму – „шукати роботу” – під пером автора збагачується оказіональними конотативними експресивними семами „активно, невтомно, наполегливо”. На випадки поповнення семантичної структури фразеологізмів інноваційними підсилювальними семами шляхом додавання до компонентів ФО сурядних однорідних поширювачів натрапляємо також у контекстах: – [...] *A poważnie mówiąc mamy tylko relanium, pyralgin, trochę wacików i spirytusu. – **Nędza z biedą i starymi kartoflami** – skwitowałam* (HJ, с. 53), пор. *bieda z nędzą* „скрутна матеріальна ситуація, нестача всього” (SFPWN, с. 14), значення інновації – „дуже скрутна матеріальна ситуація”; *No i proszę, nawet nie musiałam kombinować. A jednak wcale mnie to nie cieszy. Poczułam, jakbym **odbierała** Józkwi **chleb i owies*** (HJ, с. 62), пор. *odbierać komuś chleb* „позбавити когось засобів існування, роботи” (WSFJP, с. 112), значення інновації – „позбавити когось геть усього (навіть те, що не дуже цінне), залишити з нічим”. У результаті

трансформації змінився не тільки експресивний, а й стилістичний сегмент конотативного наповнення ФО: фразеологізм, який у словнику поданий із кваліфікатором *книжн.*, стилістично знижено через негармонійність поєднання майже сакрального слова *chleb* „хліб” з уведеним компонентом *owies* „овес”, який не має ознак піднесеного стилю і не асоціюється з чимось дуже важливим, святим, а радше – навпаки.

Необхідність максимально інтенсифікувати значення фразеологізму іноді спонукає авторів вдаватися до ускладнених інноваційних прийомів, як, напр., у випадку перетворення фразеологізму *po nas choćby potop* „комусь байдуже, що діятиметься після його відходу, після вчинення ним якоїсь дії, завершення певної діяльності” (SFPWN, с. 431) в контексті: *Udało się, jestem w Etiopii. Po mnie choćby potop, choćby straszliwszy od biblijnego (i zaraza)* (NKC, с. 13). Характеристика елемента фразеологічного образу через додавання до іменного компонента *potop* „потоп” складного атрибутивного поширювача *choćby straszliwszy od biblijnego* „нехай навіть страшніший від біблійного” супроводжується розгортанням образу ФО шляхом поповнення її складу однорідним поширювачем *zaraza* „пошесть, зараза”. Обидва прийоми спричиняють інтенсифікацію значення фразеологізму: до семи „байдужість” додається експресивна конотатаема „цілковита”, а до семи „потенційна небезпека” – конотатами „велика”, „неодна”. Зміни традиційного компонентного складу ФО супроводжуються частковою буквалізацією його значення.

Модифікації третьої групи – це випадки розгортання фразеологічного образу усталених порівняльних конструкцій через поповнення їхнього складу постпозитивними обставинними поширювачами, напр.: *Strasznie tu zimno – wyszeptalam schrypniętym głosem, trzęsąc się niczym galareta w pedzącym dyliżansie* (CW 103), пор. *trząść się jak galareta* „тремтіти від холоду” (SFPWN, с. 494); – *Ręce mi się trzęsą jak gałęzie osiki na wietrze*. – *A mnie z nerwów swędzą dziąsła – poskarżyła się Milena* (CW, с. 214), пор. *trząść się jak liść (osiki)* „тремтіти від страху” (SFPWN, с. 494). Підкреслені в контекстах обставини інтенсифікують значення фразеологічних порівнянь: обидві інновації означають „дуже тремтіти”

(у першому випадку – відчуваючи сильний холод, у другому – відчуваючи сильний страх). Мотивація оновлених, посиленних експресивними конотативними семами, значень ФО не викликає у читача труднощів, адже і образи традиційних одиниць, і образи інновацій – цілком читабельні: очевидним є те, що холодець „дрижатиме” сильніше в диліжансі, що рухається, а гілки (поширення складу ФО супроводжується заміною компонента *liść* елементом того ж семантичного ряду *gałęzie*, однак цей прийом, на нашу думку, не впливає на значення фразеологізму) дерева рухаються інтенсивніше саме на вітрі.

Уведення до складу традиційних ФО поширювачів-інтенсифікаторів здебільшого пов'язане з бажанням підсилити їхні значення. Випадків додавання нових компонентів з метою досягнення зворотного ефекту – послаблення значення фразеологізму – дуже мало. На один із прикладів натрапляємо в контексті: ***Oddałbym (lewą) rękę za możliwość przeniknięcia jej myśli*** (НКС, с. 153), пор. *dać sobie rękę uciąć za kogoś, za coś* „бути готовим до найбільших жертв заради когось чи чогось” (SFPWN, с. 56). Простий атрибутивний поширювач *lewa* „ліва”, який уведено для характеристики іменного компонента *ręka* „рука” в його прямому, фразеологічно незв'язаному значенні, спричиняє часткову деметафоризацію стійкого словосполучення. Крім того, внаслідок поширення складу ФО, її семантична структура, на нашу думку, втрачає конотативну експресивну сему, що вказує на крайній ступінь вираження ознаки, а саме – сему „найбільші” (жертви): фразеологічна інновація *oddać (lewą) rękę* очевидно означає „бути готовим до певних жертв заради когось чи чогось”, адже віддати ліву (так би мовити – менш „потрібну” з огляду на ступінь функціональності) руку – це менша жертва, аніж позбутися правої.

Корпус фразеологічних модифікацій із додаванням поширювачів-інтенсифікаторів становить 20% усіх випадків поширення компонентного складу ФО в польській прозі. У половині ФО посилення фразеологічного значення пов'язана з частковим відродженням буквального смислу словосполучення-прототипа, тобто групи поширювачів буквалізаторів і поширювачів-інтенсифікаторів – не ізольовані, а частково накладаються одна на одну.

2.1.4. Уведення поширювачів-експлікаторів. Поширювачі-експлікатори – це нові компоненти ФО, що не вносять до семантичної структури фразеологізму жодних нових відтінків, а лише дублюють елементи його смислу, тобто є еквівалентними семам сигніфікативно-денотативного значення стійкого словосполучення. Прикладом інновації цього типу є перетворення фразеологізму *rzucić spojrzenie na kogoś, coś* у контексті: – *Bo wiem, że warto. – Rzucił mi szybkie spojrzenie. I zaraz przeniósł je na otwartą puszkę* (НІ, с. 117). До іменного компонента *spojrzenie* „погляд” нормативної ФО додано простий інтерпозитивний атрибутивний поширювач *szybkie* „швидко”, який дублює сему „швидко” традиційного фразеологічного значення: пор. *rzucić spojrzenie na kogoś, coś* „глянути на когось швидко, мимохідь, поверхово” (SFPWN, с. 402). Появу поширювачів-експлікаторів у складі традиційних фразеологізмів ми зафіксували також у таких контекстах (сему, яку експлікує нововведений компонент, підкреслено в дефініції): *A cała ludzkość to pryszcz? A miliony lat ewolucji? Dokonania cywilizacyjne? Osiągnięcia kulturowe? Moje przyszłe orgazmy? To wszystko ma być zaprzepaszczone, bo jacyś kolesie wścibiają swoje ciekawskie nosy tam, gdzie nie powinni?* (ТО, с. 202), пор. *wścibiać nos nos gdzieś* „цікавитися тим, що когось не стосується, без потреби втручатися в щось, якісь справи тощо” (SFPWN, с. 260); *Taksówkarz, starszy mężczyzna o pomarszczonej twarzy, szczyrzy w uśmiechu zdekompletowany zestaw zębów* (НКС, с. 195), пор. *szczyrzyć zęby (do kogoś)* „посміхатися широко, улесливо, часто намагаючись сподобатися комусь” (SFPWN, с. 600); *Ale kiedy Leopold zerwie się z łańcucha samokontroli, kichy latają po stolowym* (DMC, с. 44), пор. *zerwać się z łańcucha* „втратити самоконтроль” (WSFJP, с. 365); *Pokolenie pełne nieuzasadnionych pretensji i niezdolne zatroszczyć się o własne sprawy. Ci ludzie, usłyszał zawstydzony Wiesiek, wyciągają żebraczą łapę po nieswoje* (DMC, с. 141), пор. *wyciągać rękę* „жебрачити, просити милостині, допомоги” (SFPWN, с. 559).

Особливу групу фразеологічних інновацій із додаванням поширювачів-експлікаторів становлять випадки поширення складу фразеологічних порівнянь, у яких нововведені компоненти дублюють значення *comparatum* – порівнювального

елемента, носія порівняння, що є обов'язковим елементом порівняльної конструкції поряд із *comparandum* – об'єктом порівняння. Вважається, що умовою зіставлення *comparandum* і *comparatum* є наявність спільної для цих обох елементів семантичної ознаки – основи порівняння або *tertium comparationis* [290, с. 36]. Якщо ця ознака вербально виражена (chłop wielki jak dąb), то порівняльну конструкцію можна вважати експліцитною, якщо ж її опущено (в такому випадку реципієнт повинен додумати її самостійно: *chłop jak dąb*) – імпліцитною [290, с. 48–49]. До інноваційних ми відносимо ті фразеологічні порівняння, які, будучи традиційно імпліцитними, під пером автора тексту стали експліцитними, напр.: *Odkrywczość tej złotej myśli wprost zaparła mi dech w piersiach, ale Waldkowi sformułowanie głębszej życiowej filozofii **poszło gładko jak po maśle*** (В, с. 130), пор. *coś komuś poszło jak po maśle* „щось комусь удалося без зусиль, хтось легко з чимось упорався” (SFPWN, с. 132); *Chryste, nienawidziłam Ani Robotek bardziej niż Marasa, byczego karku i czegokolwiek na świecie. Ponieważ miała **serce twarde jak glaz*** (МТ, с. 131), норм. *mieć serce jak glaz* „бути нечуйним, байдужим, особливо до нещастя інших” (SFPWN, с. 408). Уведення *tertium comparationis* до складу фразеологічного порівняння деякі мовознавці вважають недоцільним, адже це значно знижує рівень ідіоматичності вислову, тоді як основа порівняння і без того знаходить своє виявлення в порівняльній частині звороту, яка є носієм образу. Однак, скажімо, на думку І.Ю. Третьякової, такі поширювачі допомагають авторові наголосити, підкреслити ключові для певного контексту семи фразеологічного значення [165, с. 28]. Ми погоджуємося з ученою і вважаємо, що введення до складу фразеологізму поширювача, який ніяк не впливає на його значення, – невиправдане з точки зору фразеологічної норми, але може бути доцільним у плані прагматики: полегшувати сприйняття тексту, підказувати читачеві суть ФО, звертати увагу на головні елементи значення фразеологізму.

Фразеологічні модифікації із додаванням поширювачів-експлікаторів становлять 7% усіх випадків поширення компонентного складу ФО в дослідженій прозі.

2.1.5. Уведення кваліфікаторів ідіоматичності. Сумнівно доцільними в мовознавчому середовищі вважають модифікації, що виникли внаслідок додавання до іменних компонентів ФО означень *przysłowiowy*, *tak zwany*, *metaforyczny*, як, напр., в контекстах: *Okazało się jednak, że Jacuś **ma tak zwany leb na karku** i dość szybko dorobił się więcej niż sporej fortuny* (BMN, с. 12), пор. *mieć leb na karku* „бути розумним, кмітливим, уміти дати раду в будь-якій ситуації” (SFPWN, с. 218); *Magda natomiast z czystym sumieniem i równo przyciętymi paznokciami mogła przystąpić do pisania pamiętników patologicznych, co do zbytu których nie miała wątpliwości, na obecnym poziomie rozwoju społeczeństwa – sprzedadzą się. I to z **przysłowiovym palcem w dupie!*** (CwN, с. 83), пор. *z palcem w dupie* „легко, без надмірних зусиль” (WSFJP, с. 507); – *Bo widzisz, nie ja pierwsza odeszłam z tego zakładu przez Malwinę. Ja byłam widać tą **przysłowiową... ostatnią brzytwą**, czy jakoś tam. – Dessską. **Ostatnią deską**, raczej – wtrąciła bełkotliwie Iwonka.* (BMN, с. 16), пор. *ostatnia deska ratunku* „щось, що може врятувати, або хтось, хто може допомогти у важкій ситуації” (SFPWN, с. 60).

На думку польських мовознавців, поширювачі *przysłowiowy*, *tak zwany*, *metaforyczny* виконують у тексті функцію кваліфікаторів ідіоматичності (пол. *wyznacznik testimonialności*) – елементів, що вказують на джерело вислову [206, с. 53; 243, с. 34], і дуже часто свідчать про прагнення автора, так би мовити, „перестрахуватись” – уникнути відповідальності за вжите в тексті стійке словосполучення. В. Дорошевський вважає випадки поповнення складу фразеологізмів згаданими компонентами „свідченням того, що письменники „випадають” з течії історії польської мови, а традиційні стійкі словосполучення стають для них чимось чужим, конвенційним” [237, 159–160]. Ми частково підтримуємо польських науковців у негативній оцінці кваліфікаторів ідіоматичності у структурі ФО. Погоджуємося з думкою Г. Дзямської-Ленарт про те, що вживання найпопулярнішого з детермінантів – слова *przysłowiowy* – недоцільне вже хоча б тому, що його зазвичай уводять до складу ідіом (див. цитати вище), у той час як його значення – „такий, що міститься у прислів’ї, взятий із прислів’я, є прислів’ям” – передбачає функцію акцентування уваги

читача на факті, що далі по тексті він натрапить саме на прислів'я чи його елемент, як, напр., у контексті: *W jakiś subtelnie humorystyczny i symboliczny zarazem sposób wiadomo od razu, jeszcze nim petent pokona cerberów u bramy, kto jest przysłowiową kozą, która przyszła do woza* (NKC, с. 93), пор. *przyszła koza do woza* „хтось просить про допомогу, яку раніше відкидав” (WSFzP, с. 185). Однак вважаємо, що частково виправдати вживання кваліфікаторів ідіоматичності можна тоді, коли авторська підказка „увага, мовний елемент, що наводиться далі, вжито в переносному значенні” справді необхідна: напр., коли фразеологізм зазнав глибоких перетворень і його важко упізнати (як, скажімо, у випадку фразеологічної перифрази) або ж коли фразеологізм ужито в нетиповому лексичному оточенні і детермінант додатково вказує на це, напр.: *I chociaż źródła pisane wyschły czy też nabrały wody w metaforyczne usta, tradycyjne legendy opowiadają dzieje tamtych stuleci* (NKC, с. 190) – традиційно ФО *nabrać wody w usta* „перестати говорити, писати на якусь тему, замовкнути; мовчати” (SFPWN, с. 238) вживається у поєднанні з назвами осіб (*kto* + *nabrał wody w usta*), а не неістот, як у наведеній цитаті.

Випадки додавання кваліфікаторів ідіоматичності до складу ФО становлять близько 4% усіх прикладів поширення компонентного складу фразеологізму в дослідженій художній прозі.

Група фразеологічних інновацій-поширень в сучасній польській прозі – найчисленніша (31%). Поява фразеологізмів із доповненим лексичним складом у художніх творах не випадкова, адже в конкретному тексті зміст стійкого словосполучення іноді виявляється недостатнім для передачі потрібного значення чи відтінку значення. В результаті виникає потреба підсилити його, оптимізувати, наблизити до змісту твору через уточнення, корекцію чи доповнення характеристики персонажів, ситуацій тощо. Однак здатність різних традиційних ФО до розширення усталеної структури неоднакова. Аналіз фразеологічного корпусу 36 польських прозових творів показав, що більшість ФО, до складу яких автори вводять нові компоненти, морфологічно співвідноситься з дієсловами.

Диференціація корпусу інновацій-поширень з огляду на якісні характеристики поширювача, його позицію у структурі ФО та ступінь синтаксичного ускладнення фразеологічної конструкції виявила його відносну одноманітність: 90% усіх інноваційних ФО складають випадки простого інтерпозитивного поширення іменного компонента фразеологізму узгодженим означенням. Решта 10% – випадки простого неузгодженого атрибутивного поширення, складного й ускладненого узгодженого атрибутивного поширення, а також випадки обставинного й об'єктного поширення та поширення компонентами на основі сурядного зв'язку.

На основі функціональної класифікації виділено 5 груп поширювачів із різним призначенням, а саме – поширювачі-конкретизатори (уточнюють деталі, ознаки і властивості дії, процесу, стану, що позначені фразеологізмом), поширювачі-буквалізатори (називають внутрішні і зовнішні ознаки елементів образної картини фразеологізму), поширювачі-інтенсифікатори (вказують на підвищення або зниження інтенсивності прояву ознаки чи перебігу процесу, позначеного фразеологізмом), поширювачі-експлікатори (дублюють семи фразеологічного значення) і поширювачі-кваліфікатори ідіоматичності. Групи кількісно нерівноцінні. Нововведені компоненти зазвичай збагачують значення фразеологізмів новими okazіональними семами денотативного чи / і конотативного характеру, однак це трапляється не завжди: ступінь перетворювального впливу на семантичну структуру ФО залежить від якості поширювача і коливається від нульового до першого.

Фразеологічними інноваціями першого ступеня вважаємо випадки поширення складу ФО конкретизаторами, інтенсифікаторами і буквалізаторами, адже введення цих компонентів супроводжується появою в семантичній структурі фразеологізмів додаткових інноваційних сем при незмінних архисемах. Значення модифікацій з поширювачами-експлікаторами і кваліфікаторами ідіоматичності не відрізняються від значень фразеологізмів-інваріантів, тому вважаємо їх фразеологічними інноваціями нульового ступеня. Доцільність уведення до структури ФО поширювачів цього типу частково можна пояснити з прагматичної

точки зору: вони сприяють правильному розумінню і полегшують сприйняття метафорично переосмисленого фрагмента тексту. Фразеологічних інновацій другого ступеня, тобто випадків радикальної зміни значення ФО внаслідок додавання нових компонентів до її структури, серед інновацій-поширень не виявлено.

2.2. Заміна компонента (компонентів) фразеологізму

У межах цієї групи фразеологічних перетворень мовознавці зазвичай розглядають випадки цілеспрямованої заміни компонентів фразеологізму: „субституція полягає в усуненні з вихідної форми ФО одного (або декількох) компонентів, місце якого займає інший (або інші) компоненти, що здатний більш адекватно виконати комунікативне завдання тексту” [20, с. 11].

Таблиця 2.2

Терміни на позначення фразеологічних перетворень із заміною компонента ФО

Термін	Мовознавці
<i>інновації-заміни</i> (<i>innowacje wymieniące</i>)	С. Бомба [206, с. 54], Я. Ліберек [277, с. 150–158], Й. Ігнатович-Сковронська [255, 753–754], А. Туруля [309, с. 506–507], А.М. Левицький [275, с. 79], О.Г. Лозинська [100; 104, с. 10], Ю.І. Сагата [135, с. 10–12]
<i>(лексична) заміна компонентів</i> (<i>wymiana członu</i>)	Г. Дзямська-Ленарт [243, с. 15–28], А. Пайдзінська [296, с. 116–133], А.М. Левицький [275, с. 77], В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [24, с. 108–119], Т.В. Цимбалюк [183, с. 124–127], М.М. Шанський [188, с. 139], В.Н. Вакуров [31, с. 127–136], А.П. Супрун [151, с. 12], В.Д. Ужченко [174, с. 229–237], Я.В. Дінова [59], В.А. Іцкович [73, с. 188–191], А.М. Григораши [47, с. 271–280], М.А. Бакіна [16, с. 68], Б. Подгурська [125, с. 10], Д.П. Вовчок [34, с. 116–118], Е.Б. Наумов [113, с. 72–73], А.И. Молотков [112, с. 196–198], Н.Л. Шадрін [187, с. 194–196], О.Г. Сальнікова [140, с. 58–60], Ю.Р. Гепнер [44, с. 67–68], [58, с. 207–208], І.Ю. Третякова [162, с. 30–33]
<i>субституція компонентів</i>	В.М. Білоноженко та І.С. Гнатюк [24, с. 108–119], О.І. Андрейченко [9, с. 158–163], Н.С. Хороз [182, с. 7–10], І.А. Єременко [67, с. 58–64], С.Б. Пташник [129], Л.А. Баркова [20], О.Г. Важеніна [30], Г.В. Кузнецова [88, с. 31–39], І.М. Ярова [197, с. 12]

Актуальною є проблема відмежування лексичних трансформацій ФО, які приводять до зрушень у семантиці і стилістичному забарвленні фразеологізмів, від

лексичних варіацій, які зовсім не порушують семантичної структури фразеологізму [24, с. 109]. У випадку дослідження всіх без винятку випадків заміни компонента ФО, учені диференціюють їх, виділяючи дві групи інновацій – обґрунтовані контекстною ситуацією і необґрунтовані контекстною ситуацією [243, с. 16–28]. На позначення компонента-замінника вживають терміни „субститут” (В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, І.А. Єременко, Н.С. Хороз і ін.), „варіатор” (В.Н. Вакуров), „корелят” (І.Ю. Третьякова). У межах дослідження відхилень з’ясовують:

1) **ступінь охоплення ФО субституцією**, тобто кількість заміненних компонентів нормативного фразеологізму. Так, виділяють мінімальний (заміні підлягає один компонент), помірний (замінюються два, три або чотири компоненти) і максимальний (заміні піддаються всі компоненти) ступені охоплення фразеологізму субституцією [24, с. 119]. Проблемним є питання про те, чи доцільно розглядати в межах цього типу інновацій випадки заміни всіх компонентів ФО. Одні мовознавці роблять саме так: у цьому випадку мова йде про вже згадану абсолютну (максимальну) лексичну субституцію чи про „специфічний прийом створення оказіональної ФО за моделлю вже існуючої” (162, с. 18); другі розглядають такі інновації окремо (пор. аналогічні ФО в А. Пайдзінської [296, с. 134–141]) або в межах інших типів інновацій (напр., серед фразеологічних натяків (Н. Хороз [182, с. 7]));

2) **кількісне співвідношення заміненних нормативних компонентів і компонентів-замінників**. Науковці зауважують, що для цього типу фразеологічних перетворень характерні рівноцінні, кількісно адекватні заміни (слово – слово), однак трапляються і кількісно неадекватні заміни, коли субститутом є словосполучення (напр., перифраза чи синекдоха) [24, с. 111];

3) **якісне співвідношення заміненого компонента і субститута**. На місці традиційного компонента вчені помічають: **синонім** (В.М. Білоноженко та І.С. Гнатюк, В.А. Іцкович, Б.С. Шварцкопф, І.А. Єременко, Н.С. Хороз, Г. Дзямська-Ленарт, Я. Ліберек, В.Н. Вакуров, О.Г. Важеніна, А.П. Супрун, Т.В. Цимбалюк, Я.В. Дінова), **псевдосинонім** (В.К. Приходько), **антонім** (В.А. Іцкович,

Б.С. Шварцкопф, І.А. Єременко, В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, Н.С. Хороз, Г. Дзямська-Ленарт, Я. Ліберек, В.Н. Вакуров, О.Г. Важеніна, А.П. Супрун, Т.В. Цимбалюк, Я.В. Дінова), **псевдоантонім** (В.К. Приходько), **паронім** (В.Н. Вакуров, Н.С. Хороз, Г. Дзямська-Ленарт, Я. Ліберек, Я.В. Дінова, І.А. Єременко), **гіпонім / гіперонім** (Ю.І. Третякова, Я.В. Дінова, В.Н. Вакуров), **конверсив** (І.Ю. Третякова), **елемент того ж семантичного поля** (В.А. Іцкович, Б.С. Шварцкопф, О.Г. Важеніна, Я.В. Дінова, В.К. Приходько), **слово, що семантично не пов'язане з нормативним компонентом: контекстуальний синонім, контекстно і ситуативно зумовлене слово** (О.Г. Важеніна, В.А. Іцкович, Б.С. Шварцкопф, В.К. Приходько), **метафоричний корелят** (В.Н. Вакуров), **власну назву** (В.К. Приходько).

Семантичні наслідки заміни компонентів фразеологізму залежать від того, наскільки планованим, свідомим було застосування прийому (адже, як показує практика, воно не завжди є таким), і від семантичної віддаленості традиційного компонента від корелята. Фразеологічні інновації, утворені цим шляхом, мають великий потенціал у плані оновлення і контекстної адаптації традиційних ФО. Їх використання „значно розширює комунікативно-прагматичні можливості мовця, оскільки семи вихідного компонента і компонента-замінника можуть як доповнювати, так і витіснити один одного, що дає різний ефект: від незначної зміни конотації до корінної перебудови плану змісту” [59, с. 165].

У цьому пункті розглядаємо фразеологічні інновації, суть яких полягає в заміні одного або декількох (але не всіх) компонентів нормативного фразеологізму. Терміни „заміна” і „субституція” у праці вживаємо як синонімічні, а на позначення компонента, уведеного до складу ФО замість традиційного, використовуємо терміни „субститут”, „компонент-замінник” („замінник”). Серед фразеологічних інновацій цього типу виділяємо, зокрема, випадки заміни компонента ФО субститутом-конкретизатором, субститутом-інтенсифікатором, субститутом-експресивом, субститутом-буквалізатором, субститутом-експлікатором і субститутом-рефрешером.

2.2.1. Заміна компонента субститутом-інтенсифікатором. Замінником-інтенсифікатором вважаємо таку лексичну одиницю, значення якої наближене до значення традиційного компонента фразеологізму, але відрізняється від нього більшою або меншою інтенсивністю. Архисема ФО після трансформації не змінюється, а семантична структура фразеологізму збагачується конотативними підсилювальними семами – змінюється інтенсивність дії чи ознаки, позначеної ФО, а відповідно – й її експресивне наповнення.

Не у всіх випадках, на нашу думку, можна однозначно стверджувати, що, уводячи до складу ФО інноваційний компонент замість традиційного, автор мав на меті посилити чи послабити її значення. Є інновації, де такий авторський намір – очевидний, а є й такі, в яких зміна значення могла відбутися мимоволі, в той час як автор прагнув лише бути оригінальним, творчим, оновити образність стійкого словосполучення. Так, напр., до перших відносимо випадки **гіперболічної і літотної субституції**.

Гіперболічна субституція (терміном послуговуємося услід за І.А. Єременко [67, с. 63]) полягає у:

1) заміні традиційного квантитативного компонента ФО на інноваційний квантитативний компонент із більшим числовим значенням, напр.: *A ty z Mackiem obieramy ziemniaki na wczesną kolację. To znaczy próbujemy. Bo ja – wiadomo, **trzy lewe ręce**, a Maciek ledwo trafił nożem w kartofel* (HJ, с. 162), пор. *mieć dwie lewe ręce* „бути нездарою, лінивим до роботи, не вміти працювати, не квапитися до роботи” (SFPWN, с. 381); *Obsługa **troi się i czworzy**, by tak ważnym gościom, rozsiadającym się swobodnie w fotelach, miło się działo* (Nh, с. 162), пор. *dwoić się i troić* „бути надзвичайно активним; докладати всі зусилля, дуже старатися” (SFPWN, с. 81). Числове значення субститута – як у першому, так і в другому випадку – перевищує значення традиційного компонента, звідси – поява в семантичних структурах фразеологізмів конотативних підсилювальних сем: ФО *mieć trzy lewe ręce* розуміємо як „бути повним нездарою в чомусь (у цьому випадку – в чищенні картоплі)”, ФО *troić się i czworzyć* як „надзвичайно сильно старатися”;

2) кількісно-неадекватній заміні традиційного іменного компонента без квантитатива на оказіональну конструкцію з числівником, напр.: *Mama oświadczyła, że teraz jest osobą publiczną i za nic w świecie nie może rzucać słów na wiatr i odwoływać przyjęcia, choćby nasz dom dotknęła powódź i susza zarazem! Oczywiście, wszystko spoczywa na moich barkach, bo teraz leży w wannie, pijana jak trzy dzikie świnie* (SZR, с. 156), пор. *pijany jak świnia* „дуже п’яний” (SFPWN, с. 317). Підсилювальний ефект зумовлений підвищенням концентрації ознаки „п’яний” шляхом трансформації *comparatum* фразеологічного порівняння, а саме – збільшення кількості метафоричних носіїв ознаки від одного до трьох: *świnia* – *trzy świnie* і додаткової характеристики цих носіїв за посередництвом конотативно негативного поширювача-буквлізатора *dzikie* „дикі”. Інновацію *pijana jak trzy dzikie świnie*, відповідно, слід розуміти як „надзвичайно п’яний”.

Літотна субституція (термін наш – Ю.С.) – обернена до гіперболічної й полягає в заміні традиційного квантитативного компонента на оказіональний квантитативний компонент із меншим числовим значенням, напр.: *Pramolan okazał się strzałem w ósemkę. Może nawet w dziewiątkę* (SŚM, с. 44), пор. *strzał w dziesiątkę* „винятково хороша ідея” (SFPWN, с. 448). Субститути *ósemka* „вісімка” і *dziewiątka* „дев’ятка”, свідомо вжиті замість традиційного компонента з більшим числовим значенням *dziesiątka* „десятка”, змінюють традиційне значення фразеологізму: сема „винятково хороша” зазнає незначного (з огляду на мінімальну різницю між числовими значеннями корелятивів) послаблення і трансформується у „непогана”.

У випадку **метонімічної субституції** (термін наш – Ю.С.) свідомо або несвідомо замінено традиційний компонент, що є назвою частини цілого на оказіональний компонент-назву цілого або навпаки. Результатом трансформації цього типу може бути як посилення, так і послаблення значення ФО. Так, посилення спостерігаємо в контекстах: *Niech no ja ją jeszcze raz na swojej drodze spotkam, to tak przeświczę, że ruski rok popamięta! – zapowiedział groźnie* (BMN, с. 175), пор. *popamiętać ruski miesiąc* „запам’ятати покарання на довго, пережити щось особливо відчутно” (SFPWN, с. 397): денотативна сема „на довго”

трансформується у „на дуже довго” після заміни традиційного компонента, що в неметафоричному застосуванні позначає менший відтинок часу, на компонент зі значенням більшого відтинку часу (*miesiąc* „місяць” – *rok* „рік”); – *Oczywiście, jeśli pan złamie naszą umowę, już nigdy pana nie obsłużę. Nie będę maczał rak w pańskiej śmierci* (Н, с. 75), пор. *maczać w czymś palce* „брати участь, зазвичай таємно, у якійсь ганебній справі, спричинятися до того, що оцінюють негативно” (SFPWN, с. 295): ступінь заангажування суб’єкта дії, яка лежить в основі фразеологічного образу і виражена вербальним словосполученням *мочити пальці у чомусь* (у випадку традиційної ФО) та *мочити руки у чомусь* (у випадку інновації) збільшується прямо пропорційно до збільшення площі об’єкта цієї дії (*пальці* = менша площа, *руки* = більша площа) внаслідок трансформації фразеологізму, а це, своєю чергою, спонукає доповнити сему „участь” вищезгаданого традиційного значення „брати участь, зазвичай таємно, у якійсь ганебній справі” новими підсилювальними конотатами „активну, безпосередню”.

Послаблення значення фразеологізму внаслідок метонімічної субституції ілюструють контексти з ФО, в яких іменні компоненти-назви цілого замінені на компоненти-назви частини цілого: – *Jak się ma choć kawalek głowy na karku, to powinna ona stać na własnych nogach* (BMN, с. 31), пор. *mieć łeb, głowę (na karku)* „бути розумним, кмітливим, уміти зарадити в будь-якій ситуації” (SFPWN, с. 218); – *A macałaś może kiedyś Katie Maluę? – No nnnie – straciłam kolejny kawalek gruntu pod nogami* (HN, с. 11), пор. *ktoś traci grunt pod nogami* „хтось втрачає впевненість у собі, у завтрашньому дні” (SFPWN, с. 123); – *Co tam dalej. Aha, dyskoteka: dam se uciść durzy palóch lewej stopy, że zamknienta na cztery spósty*³⁶ (DMC, с. 110), пор. *ktoś da sobie głowę, rękę, łeb uciść, że...* „хтось цілком впевнений у тому, що ..., впевнено стверджує, що ...” (SFPWN, с. 56). Кількісно-неадекватна заміна іменних компонентів призвела до появи у значеннєвій структурі ФО послаблювальних конотатом. Таким чином, у першому випадку внаслідок заміни компонента *głowa* „голова” на *kawalek głowy* „шматок голови” сема „розумний, кмітливий” трансформувалася в „трохи розумний, кмітливий”; у другому випадку внаслідок

³⁶ Подаємо оригінальний запис цитати (з орфографічними помилками).

заміни компонента *grunt* „грунт” на *kawalek gruntu* сема „втрачає” трансформувалась у „частково втрачає” (поширювач *kolejny* додатково вводить сему поступовості втрати); в третьому випадку результатом субституції *ręka* „рука” – *durzy palóch lewej stopy* „великий палець лівої стопи” стала інноваційна трансформація семи „цілком впевнений” у „впевнений”.

Прикладом кількісно неадекватної заміни іменного компонента ФО на елемент, що не має із традиційним прямого семантичного зв'язку, але належить до того ж семантичного поля, є фразеологізм у контексті: – *Myślałam, że skoro sama bujasz w górnej warstwie stratosfery... – odezwała się wreszcie Milka. – Oczywiście że bujam, ale to nie znaczy, że mój facet ma dotrzymywać mi kroku – wyjaśniła Maria. – Niech zostanie sobie na ziemi, byle płacił rachunki* (CW, с. 159), пор. *bujać w obłokach* „бути далеким від реального життя; також: бути замріяним, мріяти” (SFPWN, с. 24). Компонент *obłoki* „хмари” змінено на *górna warstwa stratosfery* „верхній шар стратосфери”. Хмари – скупчення на певній висоті в тропосфері продуктів конденсації водяної пари (водяні хмари) чи кристалів льоду (льодяні хмари), чи тих і інших (змішані хмари), а стратосфера – шар земної атмосфери між тропосферою і мезосферою (від 10–18 км до 40–50 км). Як бачимо, стратосфера знаходиться вище, ніж тропосфера, у якій скупчуються хмари. На основі значень фразеологізму *bujać w obłokach* „бути далеким від реального життя; бути замріяним, мріяти” і словосполучення-прототипа *łiżać w chmurach* робимо висновок про логічну залежність між ступенем замріяності, відірваності від реального життя і висотою польоту: чим вищий політ, тим більш замріяною є людина. Таким чином, субститут у цьому випадку є інтенсифікатором фразеологічного значення.

Серед субститутів-інтенсифікаторів натрапляємо й на такі, що семантично не пов'язані з традиційними компонентами, напр.: *Serce Wiktorii bywa miękkie niczym serek homogenizowany* (CW, с. 22), пор. *ktoś ma serce miękkie jak wosk* „про когось добродушного, лагідного, вразливого, співчутливого, готового до поступок” (SFPWN, с. 222); *[Gustaw Chmara] trawę przycinał nożyczkami krawieckimi, z linijką w rękę, równo na pięć centymetrów. Młodziaki zrobili taackie oczy, dzieci się bawiły,*

żona była wesola, Gustaw Chmara zapraszał niektórych sąsiadów na kielbaski z grilla i piwo (U, с. 12), пор. *zrobić duże (wielkie, okrągłe) oczy* „бути дуже здивованим, зацікавленим, наляканим тощо” (SFPWN, с. 282). У першому випадку *comparatum wosk* „віск” фразеологічного порівняння *ktoś ma serce miękkie jak wosk* замінено на кількісно неадекватний субститут *serek homogenizowany* „плавлений сирок”. Обом компонентам – традиційному і субституту – притаманна семантична ознака „м’який”, що є основою порівняння, або *tertium comparationis* цього звороту. Однак ступінь м’якості обох продуктів, на нашу думку, різний: плавлений сир м’якший, ніж віск. Таким чином, фразеологічна інновація *serce miękkie niczym serek homogenizowany* описує когось дуже добродушного, лагідного, вразливого, співчутливого, готового до поступок. У цьому випадку трансформація конотативного аспекту значення ФО пов’язана також із тим, що традиційний компонент *wosk* асоціюється із чимось сакральним, на відміну від субститута *serek homogenizowany*.

У другому контексті атрибутивний компонент *duże* “великі” фразеологізму *zrobić duże oczy* “бути дуже здивованим, зацікавленим, наляканим тощо” замінено на *taaakie*. Займенник „такий” сам по собі не є носієм ознаки, а лише вказує на ознаку, яку мовець назвав раніше або вказав на неї жестом. Особливий орфографічний запис слова (кількаразове повторення літери *a*) викликає в уяві читача відповідний інтонаційно-мімічний образ, і, разом з контекстом, указує на те, що займенник слід сприймати як синонім прикметника „великий” (мовець вказує на ознаку мімікою, роблячи великі очі) із дещо вищою, на нашу думку, концентрацією цієї ознаки порівняно з традиційним носієм-компонентом фразеологічного етимона. Таким чином, значення ФО *robić, zrobić duże (wielkie, okrągłe) oczy* в результаті заміни прикметникового компонента трохи посилилося й набуло суті „бути надзвичайно здивованим, приголомшеним”.

Модифікації із заміною компонента на субститут-інтенсифікатор складають четверту частину усіх виявлених нами фразеологічних інновацій-замін. Значна кількість перетворень цього типу підтверджує особливо важливу роль структурно і семантично складного образного знака – ФО – у творенні художнього тексту.

2.2.2. Заміна компонента субститутом-конкретизатором. Заміна компонента ФО субститутом-конкретизатором пов'язана з бажанням конкретизувати, уточнити, описати людину, предмет, явище чи ситуацію, яку називає фразеологізм, дати додаткову характеристику денотата на вимогу контексту або й безпосередньо назвати його. Семантична структура стійкого словосполучення при цьому поповнюється оказіональними уточнювальними денотативними семами. Архисема залишається незмінною.

Серед фразеологічних інновацій із заміною компонента субститутом-конкретизатором виділяємо дві групи з огляду на наявність чи відсутність семантичного зв'язку між традиційним компонентом і корелятом. Випадки, коли узуальний компонент і субститут належать до одного семантичного поля, – поодинокі. Прикладом є пари:

- *kieliszek* „чарка”, *butelka* „пляшка” – *kufel* „кухоль” у контексті: *Muszę ci zrobić zdjęcie – powiedziała kiedyś Ewka. – Ty z kubkiem kefiru w dłoni. Włosy na wszystkie strony, bezmyślne spojrzenie i ta cisza w powietrzu. Zatyтуhuję je „Nazajutrz” i powieszę ci nad łóżkiem, może rzadziej będziesz zaglądać do kufla* (SŚM, с. 93), пор. *zaglądać do kieliszka, butelki* „регулярно вживати алкоголь” (SFPWN, с. 587). Шляхом заміни компонента *kieliszek, butelka* на *kufel* „опукла посудина, зазвичай із товстого скла, яку використовують для вживання пива” (ISJP, т.1, с. 728)” конкретизовано сему „алкоголь” семантичної структури вихідного фразеологізму: інновація *zaglądać do kufla* набуває значення „регулярно вживати пиво”.

- *słowa* „слова” – *groźby* „погрози” в контексті: *A jak już przejdziemy kwas siarkowy, to pójdziemy pod szkołę, aby porozmawiać z chłopaczkiem i zlecić mu zadanie specjalne. Zadanie specjalne, z którego wróci w kajdankach. Ja nigdy **nie rzucam gróźb na wiatr*** (DP, с. 27), пор. *nie rzucać słów na wiatr* „говорити, обіцяти щось відповідально, тримати слово” (SFPWN, с. 532). Внаслідок субституції *słowa* „слова” – *groźby* „погрози” обмежено обсяг семи „говорити, обіцяти щось” до „погрожувати”, при цьому імпліцитна конотативна сема „щось позитивне” нівелювалася, а нове значення ФО набуло негативного забарвлення.

• *oczy „очі” – nozdrza „ніздрі”* в контексті: *W nozdrza uderzał swąd gnijących roślin, podobny do wyziewów z szaletu miejskiego* (U, с. 12), пор. *coś uderza w oczy* „щось чи хтось вирізняється, привертає увагу, зазвичай своїм виглядом, дуже помітне” (SFPWN, с. 279). Архисемою в семантичній структурі ФО є „помітність, вирізнення з-поміж інших”, натомість сема „причина помітності” – периферійна і може варіюватися (вирізнитися можна виглядом, станом, поведінкою тощо), про що свідчить і словникове пояснення фразеологізму („...зазвичай своїм виглядом...”). У наведеному контексті компонент *oczy* „очі”, що є носієм таких потенційних диференційних сем, замінено на *nozdrza* „ніздрі”, а отже конкретизовано “причину помітності”: нею є запах.

Значно частіше натрапляємо на інновації, в яких між лексичними значеннями субститутів-конкретизаторів і традиційних відповідників немає семантичної спорідненості, вони зближуються лише на основі переносних, фразеологічних значень. У семантичній структурі таких фразеологізмів з’являються оказіональні семи-характеристики денотатів, напр.: *Wreszcie pora przejrzeć albumy, oddzielając wartościowe fotografie od plew bezlitośnie obnażających obfite kalafiory na udach matki lub plebejskie rozrywki ojca* (DMC, с. 80), пор. *oddzielić ziarno od plew* „відділити добре від поганого, відокремити добрих від поганих, відкинути те, що погане” (SFPWN, с. 608); *Wydawnictwo chce ze mną podpisać umowę na następną książkę. Trzeba kuć nabywcę, póki gorący* (KI, с. 61), пор. *kuć żelazo, póki gorące* „користатися нагодою, щасливим збігом обставин; діяти рішуче в момент, коли є шанс досягнути мети” (SFPWN, с. 959). У першому випадку традиційний компонент *ziarno* „зерно” зі значенням „щось добре” замінено на *wartościowe fotografie* „пристойні фотографії”, натомість до компонента *plewy* „полова” з переносним значенням „щось погане” додано атрибутивний поширювач-конкретизатор *bezlitośnie obnażające obfite kalafiory na udach matki lub plebejskie rozrywki ojca* „ті, що нещадно оголюють пишні качани цвітної капусти на стегнах матері і плебейські розваги батька”. Внаслідок трансформації відбувається уточнення інформації про денотати: об’єктом, який перебирають, відбираючи пристойне від непристойного, є фотографії.

У другому контексті традиційний компонент *żelazo* „залізо” зі значенням „нагода, шанс” замінено на *nabywca* „покупець”. Трансформація зумовлена змістом твору: після першої вдалої спроби написати і видати книгу героїня твору отримує замовлення від видавництва на написання наступної і вирішує користатися нагодою, поки є сприятливі обставини, тобто зацікавити покупця наступною книгою, поки він ще під враженням від попередньої.

Особливість групи фразеологічних інновацій із субститутом-конкретизатором полягає в тому, що багато з них утворено на базі прислів'їв. Так, зокрема, натрапляємо на інновації на основі паремій:

- *Praca nie zając, nie ucieknie* “відмовка від роботи, виправдання лінощів або заклик до байдикування” (SFPWN, с. 586), де компонент *praca* „робота” замінено на субститут, який конкретизує денотат, уводячи до семантичної структури ФО okazionalni semi на позначення певного виду роботи, напр.: – ***Lekcja nie zając, dzięki Bogu. Poślę kogoś, żeby tymczasem panią zastąpił*** (B, с. 244) – сема „проведення уроку”; – *Nie było co tak lecieć, poczekałbym piętnaście minut, **konsultacje nie zając*** (Nh, с. 46) – сема „надання консультації”; – [...] ***Kino nie zając, tym bardziej że o siedemnastej dopiero. Zdążymy*** (HN, с. 155) – сема „похід у кіно”; – *Możesz poobcinać im [karpiom] głowy? Strasznie się przy tym zmachałam. – Zaraz powiedziałem i poczułem w środku coś ciepłego, choć może odrobinę drżącego. – **Karpik nie zajączek, nie ucieknie*** (DP, с. 34) – сема „чищення коропа”³⁷.

- *Jedna jaskółka [jeszcze] wiosny nie czyni* „незначна зміна чи якась одна нова річ не впливають на загальну ситуацію” (WSFJP, с. 280), де замість компонента *jaskółka* „ластівка” вжито субститут-конкретизатор, детермінований контекстом: *Podziękowałam pięknie i opuściłam urząd przekonana, że przez informację przemawiało po prostu skrzywienie zawodowe. No bo przecież każdy normalny człowiek mógł sobie chodzić w garniturze bez krawata dlatego, że lubił, a nie dlatego, że nie mógł. – A, tam – westchnęłam. – **Jedna informacja jeszcze wiosny nie czyni*** (HN, с. 193). Героїня шукає випадкового знайомого в одній із установ міста, де „жіночка у віконці”

³⁷ У цьому випадку субститут *karpik* „коропець” додатково виконує функцію буквалізатора через семантичний зв'язок (приналежність до одного семантичного поля) із компонентом *zajączek* „зайчик”.

запевняє її, що чоловік у костюмі без краватки (саме так дівчина описує знайомого) не може бути чиновником, а швидше – музикантом, гробокопачем або п'яницею. Героїня вирішує не зважати на прикру інформацію, адже вона суб'єктивна, а отже – необов'язково достовірна. Шляхом заміни компонента ФО конкретизовано денотат: „ластівкою”, себто тією однією річчю, яка не впливає на загальну ситуацію, є в контексті інформація. – *Ja to proszę księdza to nie chodzę [do hipermarketów – Ю.С], po co?, mało mamy tutaj sklepów małych, żeby jeszcze tam musiała, a poza tym trzeba szanować polską wytwórczość – mówi zasłyszane w gazetach opinie i szturcha nogą dziecko, żeby schowało tą hulajnogę, co ją na promocji tam nabyła, ale przecież **jeden raz wiosny nie czyni, no może dwa razy i tyle**. Kto by się o to obrażał?* (CwN, с. 34) – героїня намагається переконати священика в тому, що ніколи нічого не купує в супермаркеті, й одночасно ховає придбаний там самокат: адже одна купівля, на її думку, ні про що не свідчить. Отже, під субституттом *raz* слід розуміти купівлю в супермаркеті, у семантичній структурі інновації він є носієм okazionalnoї уточнювальної денотативної семи. Окрім заміни компонента автор також вдається до іншого інноваційного прийому, а саме – додавання до ФО поширювача-коректора *no może dwa razy i tyle* „ну, може, два рази та й годі” з метою надання тексту іронічно-саркастичного відтінку.

- *Oko za oko, ząb za ząb* „відплата тим самим, покарання рівноцінне провині” (WSFJP, с. 487): *Telefon odbił się od ściany i rykoszetując, uderzył Artura za lewym uchem.– Auć!!! – syknął. Jeden do jednego – zatriumfowała Anna. – **Oko za oko. Guz za guz*** (С 85). Обидва компоненти фразеологізму, а саме *ząb* „зуб” (перший зі значенням „відплата”, другий – „провина”), замінено на субститути *guz* „гуля”, які конкретизують денотати: за випадково набиту Артуром гулю, Анна „відповіла” такою ж гулею.

- *Baba z wozu, koniom lżej* „позбулися особи, яка завдавала клопоту” (WSFJP, с. 55): ***Znajomi z wozu, koniom lżej**. Można sobie porządnie purknąć w sklepie bez utraty twarzy* (CwN, с. 26). Шляхом субституції *baba* „баба” – *znajomi* „знайомі” значення ФО доповнено okazionalnoю семою, що конкретизує денотат: особами, які спричиняли незручності героєві твору, були його знайомі.

• *Lepszy wróbel w garści, niż gołąb na dachu* „краще невелика користь, але певна, ніж велика, але сумнівна” (WSFJP, с. 891): *Siadam na przystanku dziesiątki tylko dlatego, że młodzi nie zniszczyli ławki. Co prawda bez zadaszenia, ale **lepszą ławką pod dupą, niż gołąb na dachu*** (Nh, с. 61). Традиційний сегмент ФО *wróbel w garści* „горобець у кулаці” зі значенням „невелика, але гарантована користь” замінено на конкретизатор денотата *ławka pod dupą* „лавка під дупою”: герой довго намагається знайти місце, щоб відпочити, і коли, нарешті, знаходить зупинку з незнищеною лавкою – сідає, незважаючи на те, що над нею немає даху; але „краще лавка на зупинці без даху вже і зараз, ніж перспектива подальшого пошуку з невідомим результатом” – саме таким є значення цієї фразеологічної інновації³⁸;

• *Nie miała baba kłopotu, kupiła sobie prosię* „про ситуацію, в якій хтось сам завдав собі якогось клопоту, створив собі проблеми” (WSFzP, с. 9): – *Nie miała baba kłopotu, **to się do Filmówki dostała*** (ТО, с. 22). У контексті замінено частину прислів'я *kupiła sobie prosię* „купила собі порося” на субститут, що називає, конкретизує ситуацію-денотат *do filmówki się dostała* „вступила до Вищої школи кіно” (головний герой твору несподівано для себе самого вступив до Кіношколи в Лодзі, що дуже збентежило його, адже це означало серйозні зміни в житті – переїзд до іншого міста, нові знайомства і життєві виклики).

На увагу заслуговують приклади заміни компонента ФО словом, близьким за звучанням, але далеким за значенням – паронім. Такі випадки неодноразово досліджували мовознавці, називаючи, зокрема, саме явище заміни „парономазією” [37, с. 256], а інновації, що виникають у результаті субституції, „фразеологічними уподібненнями” (пол. *upodobnienie frazeologiczne*) [243, с. 16]. Метою такої трансформації фразеологізму неодмінно є досягнення комічного ефекту, мовна гра з читачем. Цю думку підтверджують висновки російських фразеологів про те, що стилістичний ефект заміни обернено пропорційний смисловій подібності між традиційним компонентом і субститутом та прямо пропорційний фонетичній

³⁸ У цьому випадку реалізується не тільки фразеологічне, а й буквальне значення виразу *lepszą ławką pod dupą, niż gołąb na dachu* – відбувається гра з контекстом, подвійна актуалізація через семантичний зв'язок між елементом прекодексту *zadaszenie* „накриття” і компонентом ФО *dach* „дах”.

близькості між ними [37, с. 256]. Архисема нормативної ФО реалізується в інновації повною мірою, а субститут вносить оказіональні семи-конкретизатори, оскільки завжди семантично пов'язаний із темою викладу: *I nawet żech się nie obejrzał, jak już była o tym mowa. Jak to mówią, po nitce do pepka* (Z 147), пор. *po nitce do kłębka* (про зваблення дівчини, з якою спілкується в інтернеті) – субституція *kłębek* „клубок” – *pepek* „пупок”, сему „мета” конкретизовано до „зваблення”; *Mistrz kierownicy pędzi na złamanie karoserii, jakby ktoś groził, że koła z wozu powyrywa* (NKC, с. 196), пор. *pędzić na złamanie karku* „бігти, тікати і т. д. дуже швидко, щодуху, поспішаючи і не зважаючи на перешкоди і небезпеку” (SFPWN, с. 202) – субституція *kark* „шия” – *karoseria* „кузов”, сему „швидкий рух” конкретизовано до „швидкий рух автомобілем”; *Matka skinęła w milczeniu głową i zmierzyła mnie nieodgadnionym spojrzeniem. – No to jak, słowo się rzekło, koniaczek u płota!* – *zarechotał tatuś, zadowolony z tak udanej parafrazy* (BMN, с. 79), пор. *słowo się rzekło, kobyłka u płota* „обіцяне треба виконати” (WSFzP, с. 489; WSFJP 718). Сему „обіцянка”, носієм якої у структурі ФО є іменний компонент *kobyłka* „кобилка”, уточнено безпосередньою вказівкою на денотат шляхом заміни цього компонента субститутом-конкретизатором *koniaczek* „коньячок”.

Фразеологічні модифікації із заміною компонента на субститут-конкретизатор складають 21% усіх виявлених нами інновацій-замін. Роль інновацій цього типу у контекстній адаптації ФО важко переоцінити, адже вони допомагають висловити думки й емоції (що, безперечно, дуже важливо для художнього стилю) у максимально лаконічний, але, одночасно, зрозумілий, а при потребі – жартівливий спосіб.

2.2.3. Заміна компонента субститутом-експресивом. Поява в межах фразеологізму субститута-експресива спричиняє зміни семантичної структури ФО на рівні конотацій, тобто в результаті іррадіації змінюється експресивне, оцінне або / і стилістичне забарвлення фразеологізму. Оказіональні конотативні семи не впливають на архисему ФО – вона залишається незмінною. Субституція нейтрального компонента експресивно-стилістичним відповідником дає змогу

авторові висловити своє ставлення до явища, об'єкта, дії чи ознаки, позначеної фразеологізмом. Група інновацій цього типу представлена випадками **заміни пейоративного характеру** – коли на місці нейтрального компонента традиційної ФО з'являється експресивно-стилістичний, розмовний або вульгарний субститут. Прикладів заміни меліоративного характеру, коли б, скажімо, на місці вульгарного компонента було вжито нейтральний, у творах не виявлено.

Пейоративізація ФО зазвичай відбувається шляхом заміни іменного компонента – назви частини тіла – на експресивний відповідник (синонім або ні) із негативним конотативним наповненням. При зіставленні фразеологічних інновацій і їхніх узуальних відповідників виділяємо, зокрема, такі пари корелятивів:

- **głowa – dupa** (голова – дупа): – *Za co tu w końcu płacą, he? W dupie się dziadydze poprzewracało...* (BMN, с. 29), пор. *poprzewracało się komuś w głowie* „хтось став занадто самовпевненим, зарозумілим, пихатим” (SFPWN, с. 107);

- **serce – dupa** (серце – дупа): *Mówiliśmy niewiele, bo żal ścisnął nasze dupy* (OCz 7), пор. *żal ścisną serce* „хтось відчуває сильний смуток, печаль, у когось дуже погане передчуття” (SFPWN, с. 410);

- **usta – paszcza** (рот – паща): *Postanowiłam pomodlić się po apelu za jego duszę, ale jakoś mi to umknęło. Klepałam więc na chybcika wieczne odpoczynki w drodze do szkoły, co było o tyle trudne, że Zuzi nie zamykała się paszcza* (HN, с. 180), пор. *usta się komuś nie zamykają* „хтось безперервно говорить” (SFPWN, с. 590), *paszcza* „рот або лице людини, слово розмовне і невічливе” (ISJP, т. 2, с. 32);

- **usta – gęba** (рот – пискот): – [...] *A twem przeznaczeniem jest to, że za chwilę szeroko otworzysz gębę ze zdumienia, bo właśnie ci mówię, że dziś po południu lecimy do Zurychu* (BW, с. 105), пор. *(szeroko) otworzyć usta* „здивуватися, бути враженим” (SFPWN, с. 293), *gęba* „обличчя або рот, слово розмовне і невічливе” (ISJP, т.1, с. 442);

- **nogi – pletwy** (ноги – ласти): – *Zamordowano mi matkę. Muszę ją pochować. To się zdarza – dodała, próbując udobruchać starego – tylko raz. Profesor zamilkł. A to moja stara miała wyciągnąć te swoje zdeformowane pletwy, pomyślał. Świat nie jest sprawiedliwy* (C 190), пор. *wyciągnąć nogi, kopyta* „померти” (SFPWN, с. 559),

pletwy 1. „тонкі, перепончасті органи риби, що за формою нагадують невеликі крильця і служать для переміщення у воді й утримання тіла в потрібній позиції” (ISJP, т. 2, укр. *плавники* 2. „тонкі, гнучкі предмети трикутної форми, що вдягаються на стопи і призначені для осіб, які хочуть пірнути у воду” (ISJP, т. 2, с. 91), укр. *ласти*;

- *ręka – łapa* (рука – лапа): *Pokolenie pełne nieuzasadnionych pretensji i niezdolne zatroszczyć się o własne sprawy. Ci ludzie, usłyszał zawstydzony Wiesiek, wyciągają żebraczą łapę po nieswoje* (DMC, с. 141), пор. *wyciągać rękę* „жебрачити, просити фінансової допомоги” (SFPWN, с. 559), *łapa* „лапою називають руку людини, слово розмовне й експресивне” (ISJP, т. 1, с. 788);

- *język – ozór*: - *Nie interesuje mnie, co pan może i w jakim kierunku! Ja... – miałam jeszcze coś ostrego na końcu ozora, ale uroda kierowcy sprawiła, że podcięło mnie w kolanach* (BMN, с. 149), пор. *mieć coś na końcu języka* а) „хотіти щось сказати і не могли цього пригадати або не могли підібрати відповідного слова”, б) „останньої миті стриматися від того, аби щось сказати” (SFPWN, с. 140), *ozór* – „експресивний відповідник слова *язык*” (ISJP, т. 1, с. 1212);

- *nos – dziób* (ніс – дзьоб): - *Dobrze, to ja wysiądę. Dziękuję za pomoc. – Łapka oddaje monety. – Ty, nie bądź głupia – podpowiada szeptem sprytny. – Żaden kanar nie wyściubi dzioba w taki mróz. – A nawet jeśli, to kucniesz i nie ma szans, żeby cię wyłuskał – dodaje inny* (DMC, с. 184), пор. *nie wyściubiać skądś nosa* „не покидати якогось місця, не виходити з якогось приміщення, за межі якоїсь території” (SFPWN, с. 259), *dziób* „обличчя або рот, слово розмовне і неввічливе” (ISJP, т. 1, с. 359).

Група фразеологічних інновацій із субститутами-експресивами на місці традиційних нейтральних компонентів складає 20% від загальної кількості інновацій-замін, виявлених нами у досліджених творах. Вульгаризація мови сучасної художньої прози – явище не нове і давно не шокує, тому поява негативно конотованих мовних знаків у структурі ФО як твірних елементів художнього тексту – цілком закономірна.

2.2.4. Заміна компонента субститутом-буквалізатором. Субститути-буквалізатори обігрують елементи образної основи ФО, апелюючи до прямого номінативного значення компонентів і спричиняючи подвійне прочитання виразу – як фразеологізму і як вільного словосполучення, члени якого реалізують свою синтаксичну і семантичну валентність, напр.: *Jakiś czas temu dwóch reprezentantów naszej kochanej władzy ustawodawczej publicznie tłuło się na sejmowym trawniku, wyrrywając sobie resztki włosów z głowy, zadając tym samym kłam powszechnej opinii, że jak Polak głodny, to zły* (SiIP, с. 130), пор. *wyrrywać (sobie) włosy z głowy* „бути у великому розпачі” (SFPWN, с. 544). Субститут *resztki włosów* „рештки волосся”, несподівано вжитий замість традиційного *włosy* „волосся”, апелює до позафразеологічної сутності виразу, буквалізуючи в уяві читача спочатку ознаку „напівлисий – той, що має рештки волосся на голові”, а згодом – і саму дію, що лягла в основу фразеологічного образу, а саме – виривання напівлисими депутатами волосся на своїх головах. Фразеологічне значення інновації ідентичне значенню нормативного відповідника і реалізується одночасно з буквальним.

Умовою буквалізації значення ФО є наявність у контексті актуалізаторів прямого і фразеологічно зв’язаного значення її компонентів. У двох наступних прикладах натрапляємо на інновації зі **субститутом-коректором**: автор представляє власну версію компонентного складу ФО з метою пристосування фразеологізму до конситуації і створення комічного чи іронічного ефекту, а згодом – дає коментар із обґрунтуванням цієї заміни. *Hela zaniósła się perlistym śmiechem, co wytrąciło mnie z równowagi, ale zaraz zebrałem się w sobie, by oznajmić hiobową wieść: – Chyba mnie nie dopuszczą do egzaminów, bo oblałem wszystkie testy próbne. Ojciec zaczął wyrrywać sobie włosy z klaty (bo na głowie już nie ma), a babcia zarządziła poszukiwanie sztucznej szczęki, która wypadła jej pod czas radosnych podskoków* (ŚT, с. 72), пор. *wyrrywać (sobie) włosy z głowy* „бути у великому розпачі” (SFPWN, с. 544): жива внутрішня форма ФО і подвійна буквалізуюча трансформація, а саме – субституція *głowa* „голова” – *klaty* „грудна клітка” і поширення іронічним авторським коментарем-поясненням „бо на голові вже немає”, виштовхують на перший план буквальне значення словосполучення

„рвати волосся на грудях”. Фразеологічне значення також реалізується: воно ідентичне значенню традиційної ФО, але відходить на другий план за хронологією перцепції.

Якщо в попередньому прикладі пряме і переносне значення словосполучення актуалізується повністю, то в наступному маємо справу з частковою подвійною актуалізацією через ірреальність внутрішньої форми фразеологізму: *Lokal okazał się bardzo europejski i bardzo luksusowy. Portier i te sprawy. **Jabłkowa młodzież** (bo nie bananowa, o banany w Etiopii nie trudno, za to o jabłka – owszem), elegancko odziana, dyskretnie ozłocona, grała w bilard* (NКС, с. 170), пор. *bananowa młodzież* „розбещена надмірним достатком молодь, що веде безтурботний стиль життя користуючись соціальним статусом і матеріальним становищем своїх батьків” (SFPWN, с. 10). В авторській версії відомого фразеологізму атрибутивний компонент *bananowa* „бананова” замінено субститутом-коректором *jabłkowa* „яблучна”, після чого прокоментовано трансформацію: „не бананова, адже банани в Ефіопії – не рідкість, зате яблука – так”. Семантична структура ФО залишилася незмінною, проте трансформація спричинила часткову актуалізацію атрибутивного компонента, наблизила ФО до контексту (дія відбувається в Ефіопії) і надала висловлюванню комічного забарвлення.

Група інновацій-замін з поширювачами-буквалізаторами – нечисленна, зафіксовано лише кілька інноваційних ФО цього типу. В художньому тексті вони виконують стилістично-прагматичну функцію, суть якої полягає в навмисному забарвленні твору елементами комізму, іронії або сарказму.

2.2.5. Заміна компонента субститутом-рефрешером. У цьому пункті розглядаємо випадки заміни традиційних компонентів ФО субститутами-рефрешерами (термін наш – *Ю.С.*), в результаті чого виникають фразеологічні інновації, що мають такі ж значення, як і їхні етимони, але відрізняються від них, оновленою образністю. В таких випадках „характер нових елементів у структурі усталених словосполучень залежить від винахідливості автора” [243, с. 18], однак оцінка таких субституцій – справа суб’єктивна, оскільки їх можна і виправдати

(з огляду на оновлення затертого фразеологічного образу), і засудити (як випадки безпідставного розширення меж варіантності компонентів ФО): – [...] *Dzisiaj to taki jeden z drugim szef z bożej łaski, to by chciał jeździć na tobie jak na burej szkapie. Cały problem w tym, że ja nie pozwolę sobą poniewierać* (BMN, с. 28), пор. *jeździć na kimś jak na hysej kobyle* „поводитися з кимось легковажно, використовувати когось, зловживати кимось” (SFPWN, с. 157); – *Nic z tego nie rozumiem – pokręciłam głową. – Same skróty. – Przecież to proste jak kilo sznurka w kieszeni – zirytowała się Jolka* (SŚM, с. 116), пор. *coś jest proste jak drut* „про щось легке, зрозуміле, таке, що не вимагає пояснень” (SFPWN, с. 75); *Tym czasem nie jest okej i nawet nie ma komu wypłakać się w klapę* (B, с. 159), пор. *wypłakać się komuś w mankiet, w kamizelkę, w rękaw* „пожалітися комусь, поділитися з кимось своїми негараздами” (SFPWN, с. 322); – *Teraz naprawdę zemdleję – szepnęła Maria i na poparcie swoich słów zrobiła się blada niczym mąka kartoflana* (CW, с. 106); *Kiedy wrócił, był biały jak amfetamina* (SiIP, с. 144); *Ksiądz Antoni miał jednak rację. Jedno maluśkie kałmstwo rodzi następne. A Ewelina tak mi wierzy. Tak bardzo mi ufa. Jestem podła, bardziej podła niż sam Kolba. On przynajmniej gra w otwarte gacie. A ja?* (ZJ, с. 107), пор. *grać w otwarte (odkryte) karty* „поводитися щиро, відкрито, не приховувати від когось своїх справжніх намірів” (WSFJP, с. 293); *Prawdziwa polska gościnność! Elka upiła się jak kulawy Wacek i z ochotą oddała na nich swój głos*, пор. *upić się jak bela, jak świnia* (SZR, с. 200) „випити занадто багато алкоголю, до втрати свідомості чи контролю над своїми вчинками” (WSFJP, с. 793). – *Wiedziałam, że pani nie weźmie! – ucieszyła się ekspedientka, uśmiechnięta złośliwie od kolczyka do kolczyka* (MT, s. 15), пор. *uśmiechać się od ucha do ucha* „посміхатися широко, сердечно, радісно, висловлюючи задоволення, щирі радість” (WSFJP, с. 849).

Субститути-рефрешери не вносять жодних змін у семантичну структуру ФО, їх важко вмотивувати, хоча іноді, на нашу думку, шляхом такої субституції вдається актуалізувати образ ФО, зробити його більш зрозумілим, доступним, скажімо, для сучасної молоді. Можемо це продемонструвати на прикладі перетворення фразеологізму *ktoś (jest) biały, blady jak ściana, papier, płótno, kreda, chusta, śmierć* „хтось дуже блідий” (SFPWN, с. 16) у двох контекстах: – *Jesteś blada*

jak dżdżownica (SŚM, с. 150); *Kiedy wrócił, był biały jak amfetamina* (SiIP 144). У першій цитаті блідий колір шкіри дівчини нетипово порівняно з кольором дощового хробака. Такий вибір авторки твору важко пояснити. У другому контексті субститутом є слово „амфетамін”, яке, можливо, не найкраще підходить для такого порівняння, бо має негативні конотації (зрештою, як і „дощовий хробак”), але, без сумніву, осучаснює фразеологічний образ, актуалізує його.

Субституція традиційного компонента фразеологізму словом-рефрешером відбувається у 24% усіх випадків заміни компонента (компонентів) ФО. Висока частотність інновацій цього типу свідчить про новаторський характер мови сучасної прози, іноді вони стають своєрідним маркером творчої манери автора, завдяки якому його твори є упізнаваними, їх легко виділити з-поміж інших.

2.2.6. Заміна компонента субститутом-експлікатором. Серед інновацій-замін трапляються ФО з субститутами-експлікаторами, що копіюють семи фразеологічного значення, спричиняючи редундантність, яка є зайвою і недоцільною з погляду норми і може бути виправдана лише з прагматичного боку (полегшує розуміння метафорично переосмисленого словосполучення), напр.: – *Nie tak, Miguel, nie tak – w ciemności rozległ się głos Chauvina. – Co się z tobą dzieje? Miguel nic nie odpowiedział. Potem syknął przez zęby: – Kiedy tak robisz, zabierasz mi dignidad* (BW, с. 115) – пор. *powiedzieć przez zęby* „сказати щось повільно, тихо і, переважно, зі злістю, роблячи між словами характерні паузи”. У структурі модифікації *syknąć przez zęby* стрижневий дієслівний компонент *syknąć* є субститутом, ужитим замість традиційного компонента *powiedzieć*. Згідно з даними словника, *syknąć* означає „сказати щось крізь затиснені зуби, часто зі злістю” (пор. „Якщо хтось *syknął*, то сказав щось крізь затиснені зуби, часто зі злістю” (ISJP, т. 2, с. 724)). Таким чином, семантична структура нового стрижневого компонента вже містить елемент значення „крізь зуби, зі злістю” і його введення у структуру фразеологізму замість нейтрального *mówić* спричиняє нашарування семантично однорідних елементів в межах ФО. Кількість випадків

уведення до складу ФО субститутів-експлікаторів – незначна, вони становлять 4% від загалу фразеологічних перетворень.

Фразеологічні інновації-заміни в сучасній польській прозі – на другому місці за чисельністю після інновацій-розширень і становлять 23%. Відмінності між модифікаціями виявляються у ступені охоплення ФО субституцією, кількісному і якісному співвідношенні заміненних компонентів і субститутів, функціях субститута у складі фразеологізму, порівняно з функціями первинного компонента. Інновації-заміни мають великий потенціал у плані оновлення і контекстної адаптації ФО. Їх використання зазвичай розширює комунікативно-прагматичні можливості мовця, оскільки семи компонента-замінника вигідно модифікують семантичну структуру ФО, що дає різний ефект: від незначної зміни конотації до змін денотативного плану.

Для більшості із зафіксованих нами інновацій-замін характерний мінімальний ступінь охоплення субституцією, при якому заміні підлягає один компонент ФО. Лише 5% інновацій-замін помірно охоплені субституцією, а саме мають по два замінені компоненти. Серед виявлених інновацій переважають кількісно адекватні заміни, однак субститутом може бути і словосполучення. На місці традиційних компонентів ФО трапляються синоніми, пароніми, гіпоніми / гіпероніми, інші елементи того ж семантичного поля і слова, що семантично не пов'язані з нормативним компонентом.

На основі функціонального критерію класифікації виділено 6 груп субститутів із різним призначенням: інтенсифікатори, конкретизатори, експресиви, буквалізатори, рефрешери й експлікатори. Інновації з субститутами-рефрешерами і субститутами-експлікаторами зараховуємо до інновацій нульового ступеня, всі інші – до інновацій першого ступеня. Шляхом заміни традиційного компонента ФО на інноваційний субститут із функцією інтенсифікації, конкретизації, експривізації чи буквалізації автор впливає на смисл висловлювання, характеризує денотат, доносить до читача ті нюанси значення, які неможливо висловити за допомогою традиційних мовних одиниць, змінює стилістичну тональність висловлювання. Субститути-рефрешери і субститути-

експлікатори, з одного боку, впливають на прагматику тексту: привертають увагу читача до змісту сказаного шляхом відновлення затертої образності ФО, полегшують сприйняття метафорично переосмислених одиниць. З іншого боку, погоджуємося з тим, що такі заміни загрожують надмірним розширенням меж фразеологічної варіантності.

У підсумку також зауважимо, що заміна традиційних компонентів фразеологізму субститутами, що, на перший погляд, мало чим відрізняються від традиційних, іноді є причиною виникнення недоречних, невдалих інновацій. Вважаємо, що такі перетворення – несвідомі. Наведений контекст ілюструє такий випадок: – *Dobra wola, odwaga, upór, wiedza i zdolności. Wszystko upada w pył i proch* (BW, с. 67) – пор. *coś rozpadło się w pył, w proch* „щось значне і важливе перестало існувати, зникло без сліду”. В цитаті відбулася заміна компонента *rozpaść się* фразеологізму *coś rozpadło się w pył, w proch* субститутутом *upadać*. Таке перетворення відносимо до категорії невдалих модифікацій структури фразеологізму з двох причин. По-перше, на рівні фразеологічної норми польської мови цей фразеологізм слід уживати зі стрижневим дієслівним компонентом у доконаному виді. Отже, заміна цього компонента дієсловом недоконаного виду є порушенням фразеологічної норми польської мови. По-друге (і цей аргумент значно вагоміший за попередній), новий дієслівний компонент ні семантично, ні граматично не гармоніює з іншими компонентами ФО чи її найближчим оточенням. Згідно з даними ISJP, дієслово *upadać* доцільно вживати у сполученні з іменниками на позначення осіб у контекстах *upadać ze zmęczenia lub z wyczerpania* „падати від втоми чи виснаження” або *upadać pod brzmieniem lub ciężarem trosk, zmartwień, cierpień itd.* „падати під тягарем турбот, переживань, страждань тощо” (ISJP, т. 2, с. 918). Як бачимо, семантична структура дієслова *upadać* не передбачає елемента значення „розділитися на частини”, який характерний для нормативного компонента *rozpaść się* (пор. „Якщо щось *rozpadło się*, то розділилося на частини і було знищене” (ISJP, т. 2, с. 448) і якого вимагають (як у семантичному, так і в граматичному плані) від стрижневого дієслівного компонента елементи *w pył i proch*.

2.3. Фразеологічна деривація

Коріння терміна „деривація” у фразеології сягає часів становлення дисципліни як самостійної науки, коли зросло зацікавлення діахронічним аспектом вивчення фразеологічного фонду і було виявлено, що нові ФО можуть виникати на базі існуючих стійких словосполучень. З розвитком фразеології в наукових працях поширювалися різні трактування цього поняття, єдиної точки зору серед науковців нема і сьогодні. Деривацією у фразеології називають: 1) процес творення нових слів чи значень на базі фразеологізмів як спосіб поповнення лексичного складу мови (сфера словотвору, іншими словами – деривація на базі ФО); 2) процес творення нових ФО на базі наявних у фонді одиниць як спосіб поповнення фразеологічного складу мови (сфера фразеології мови, термін „фразеологічна деривація”); 3) процес творення нових ФО на базі наявних у фонді як спосіб поповнення фразеологічного складу мови, а також процес творення оказіональних індивідуально-авторських ФО, що відрізняються від нормативних певними формальними чи семантичними ознаками, але є елементами не фразеології як фонду, а елементами тексту (сфера фразеології мови і фразеології тексту, термін „фразеологічна деривація”) [82; 199; 270; 273; 296, с. 142–155].

Серед польських мовознавців є прихильники другої і третьої (вузької і широкої) з вищеподаних концепцій фразеологічної деривації. На широке трактування явища натрапляємо у працях А.М. Левицького. Під фразеологічною деривацією вчений розуміє „сукупність зв’язків між фразеологізмами, що мають спільне мотивувальне значення і частково спільний лексичний склад” [273, с. 11]. Автор виділяє **синтаксичну фразеологічну деривацію**, суть якої – у зв’язку між ФО з тим самим значенням, але різними синтаксичними функціями (*bujac w chmurach – bujanie w chmurach, trafić w dziesiątkę – strzał w dziesiątkę*), і **семантичну фразеологічну деривацію**, яка поєднує ФО, що відрізняються певним семантичним параметром, але мають однакові синтаксичні функції (*trzymać coś w ręku – wypuścić coś z rąk*). У межах явища семантичної деривації вчений розглядає приклади: 1) інгресивізації (пол. *ingresywizacja*) – такого

дериваційного зв'язку, що поєднує ФО на позначення дії або стану та ФО на позначення початку цієї дії або стану (*być na bruku* „не мати роботи і засобів існування” – *wylądować na bruku* „стати безробітним”), 2) фіналізації (пол. *finalizacja*) – дериваційного зв'язку, що поєднує ФО на позначення дії або стану та ФО на позначення зупинки, кінця цієї дії або стану (*trzymać w rękach* „контролювати щось, когось” – *wypuścić z rąk* „втратити контроль над кимось, чимось”); 3) континуації (пол. *kontynuacja*) – дериваційного зв'язку, що поєднує ФО на позначення дії або стану та ФО на позначення продовження тривання цієї дії або стану (*być w rękach* „бути під чиймось контролем” – *pozostać w rękach* „залишитися під чиймось контролем”), 4) каузативізації (пол. *kauzatywizacja*) – дериваційного зв'язку, що поєднує ФО на позначення дії або стану, що стосується певного суб'єкта N, та ФО, яка відображає, як певний об'єкт X причиняється до того, аби цей стан почав (перестав) стосуватися суб'єкта N (*N poszedł do Abrahama na piwo* „помер” – *X posłał N^a do Abrahama na piwo* „убив”) [271, с. 59–61].

Багато випадків семантичної деривації, як стверджує А.М. Левицький, відображено в системі мови (відповідно – у джерелах кодифікації), однак у сфері мовлення трапляються і цілком нові, індивідуальні, непередбачені системою приклади семантичної деривації. В такій ситуації, на думку А.М. Левицького й А. Пайдзінської, яка цілком підтримує концепцію мовознавця, слід говорити про появу фразеологічної інновації зі самостійним значенням [271, с. 61; 296, с. 155]. На позначення типів семантичної деривації у східнослов'янському мовознавстві функціонують терміни „семантична інверсія”, „рольова інверсія”, „конверсія ситуації”, „каузативізація”, „декаузативізація”.

С. Бомба³⁹ поняття фразеологічної деривації трактує вужче, ніж А.М. Левицький, однак не зовсім однозначно у плані термінології. У рамках фразеологічної деривації як способу збагачення фразеологічного фонду сучасної польської мови вчений розглядає 1) випадки **вербалізації фразеологічних виразів** (додатна деривація, напр., *węzeł gordyjski* – *przeciąć węzeł gordyjski*); 2) випадки **номіналізації фразеологічних зворотів** (від'ємна деривація, напр.,

³⁹ Досліджуючи явище фразеологічної деривації, С. Бомба опирається на концепцію Д. Буттлер.

oddać niedźwędzią przysługę – niedźwiedzia przysługa). Крім того, С. Бомба досліджує явище синтаксичної фразеологічної деривації, в межах якого також розглядає явище **номіналізації ідіоматичних зворотів**, наголошуючи, що йдеться про одиниці, які відрізняються від інваріантів формою і синтаксичною функцією, але не відрізняються значенням і не поповнюють фразеологічний фонд польської мови (напр., *zaczisnąć pasa – zacisnięcie pasa*)⁴⁰ [200, с. 181–215]. Таким чином, у концепції фразеологічної деривації С. Бомби явище номіналізації має, як бачимо, подвійну природу: 1) це виділення зі структури ФО менших конструкцій шляхом елімінації дієслівного компонента (утворена одиниця є “уламком” вихідного фразеологізму, але – самостійна, має свої, відмінні від інваріантних, значення і категоріальну віднесеність), 2) це зміна категоріальної віднесеності ФО шляхом утворення віддієслівного іменника від дієслівного компонента ФО (значення утвореної одиниці не відрізняється від значення фразеологізму-інваріанта). На позначення явища номіналізації у першому розумінні С. Бомби східнослов'янські мовознавці використовують термін „сегментація ФО”, у другому розумінні – термін „субстантивація ФО”.

Підтримуючи в рамках цієї праці широке трактування фразеологічної деривації – як системного і текстового, оказіонального явища – вважаємо за необхідне чітко окреслити його межі. Інновацією-дериватом вважаємо оказіональну ФО, утворену на базі традиційного фразеологізму шляхом такої модифікації його структури, внаслідок якої відбувається перебудова образної основи чи ситуації-прототипа, а відповідно – і сигніфікативного значення ФО, що нею мотивоване. ФО-деривати зі зміною значення називаємо семантичними фразеологічними дериватами, а ФО зі зміною категоріальної віднесеності і значення – синтаксично-семантичними фразеологічними дериватами. Серед семантичних і структурно-семантичних дериватів виділяємо такі, що є прикладами т. зв. актантної деривації – такого впливу на структуру і семантику ФО, при якому відбувається зміна складу або референтних ознак (семантичних

⁴⁰ У межах синтаксичної фразеологічної деривації вчений також виділяє явище ад'єктивізації (напр., *przymknąć oczy na coś – przytukać oczy na coś*) [200, с. 181–215].

ролей) учасників ситуації (актантів), яка лягла в основу фразеологізації. Явище актантної деривації трактуємо за Д.О. Добровольським [64]. З огляду на характер семантичних перетворень, які лежать в основі актантної деривації, науковці виділяємо: 1) додатну деривацію, що полягає в збільшенні кількості обов'язкових учасників вихідної ситуації; 2) від'ємну деривацію, що полягає в зменшенні кількості обов'язкових актантів вихідної ситуації; 3) інтерпретаційну деривацію, суть якої – в модифікації референтних ознак або різновиду актанта вихідної ситуації. Випадків уживання одиничних валентноздатних компонентів ФО на правах самостійних одиниць зі значенням цілого фразеологізму серед фразеологічних інновацій не виявлено.

2.3.1. Семантична фразеологічна деривація

2.3.1.1. Каузативізація і декаузативізація. Каузативізація – різновид додатної актантної деривації, при якій до певної вихідної ситуації додається учасник із семантичною роллю агенса – того, хто виконує дію або здійснює контроль над ситуацією [63, с. 208]. Каузативізація у фразеології – це введення в образну основу дієслівного ФО на позначення стану чи самовільного процесу додаткової дійової особи, яка ініціює або змінює цей стан / процес. Таким чином, фразеологічна каузативізація реалізується згідно з формулою: ФО <процес або стан, що стосується N> – ФО <X спричиняє процес або стан, що стосується N>. Каузативізація – різновид асиметричних дериваційних зв'язків, тобто набір семантичних актантів (дійових осіб образної ситуації) у членів фразеологічної каузативної пари – неоднаковий. Багато нормативних каузативних фразеологічних пар зареєстровано в польських фразеологічних словниках. Виявлені в сучасній польській прозі приклади каузативних дериватів, що не зафіксовані в джерелах кодифікації, вважаємо інноваційними. Серед фразеологічних іновацій-каузативів багато таких, що супроводжуються повною чи частковою актуалізацією прямого значення словосполучення-прототипа ФО або розгортанням фразеологічного образу (фразеологічною метафорою) через їх інкорпорацію у специфічний, відповідно створений контекст.

Прикладом застосування прийому каузативізації є фразеологічна інновація *pokazać komuś światelko w tunelu*, утворена на базі ФО *widać światelko w tunelu* в контексті: *A na razie robi choć tyle, że próbuje dowartościować tych, którzy, którzy... mieszkają dziesięć minut od centrum. Pokazuje im światelko w tunelu, słucha ich bolesnych zwierzeń, pociesza i przypomina, że wcale nie są gorsi od niej, Wytwornej Joanny* (DMC, с. 35), пор. *widać światelko w tunelu* „про важку проблемну ситуацію, в якій з’являється надія на позитивне вирішення” (SFPWN, с. 533) та *pokazać komuś światelko w tunelu* „дати надію, підказати спосіб позитивного вирішення важкої, проблемної ситуації”.

У фразеологічних словниках польської мови зафіксовано ФО *pójść na dno* “азнати невдачі, особливо у фінансовій сфері; збанкрутувати” (SFPWN, с. 63), який став основою для деривата-каузатива *pociągnąć kogoś na dno* в контексті: – *Nie o to mi chodzi. Nawet mnie nie zapytałeś, czy się zgadzam na twoją działalność polityczną. Na początku jest fajnie, ale prędzej czy później i tak się kończy w więzieniu. Jeszcze nas pociągniesz za sobą na dno...* (SiIP, с. 104). Трансформований фразеологізм набув нового значення – “причинитися, спровокувати чиюсь невдачу, суспільну деградацію”.

Деривати *wypłoszyć czyjąś duszę* „спричинити чиюсь смерть”, *przyszpilić kogoś strzałą Amora* „закохати когось у себе” і *wywołać u kogoś ciarki na plecach* „дуже налякати когось” також утворені за допомогою інноваційного механізму каузативізації від традиційних фразеологізмів *dusza z kogoś ucieka* „хтось помирає” (SFPWN, с. 505), *ktoś ugodzony, trafiony strzałą Amora* „хтось дуже закоханий” (SFPWN, с. 4), *ciarki chodzą komuś po plecach* „хтось дуже боїться” (SFPWN, с. 34). Натрапляємо на них у контекстах: *Udanego powrotu i... w ogóle wszystkiego dobrego! – rzucił, poklepując staruszka po marynarce. Ale delikatnie, żeby nie wypłoszyć staruszkowej duszy, która już wyglądała przez obstrzępioną dziurkę po guziku* (DMC, с. 16); *Aż mi ciarki po plecach przeszły. Jak ja bym chciał zabić kogoś swoją piosenką! Najbardziej Łucję. Przyszpilić ją strzałą Amora jak dobrze wypasioną kaczkę* (SiIP, с. 42–43); *Już miałam wracać do domu, kiedy usłyszałam radosny okrzyk. Okrzyk, który jeszcze pół roku temu wywoływał u mnie ciarki na plecach* (ZJ, с. 156).

Декаузативізація – явище, обернене до каузативізації, від’ємна актантна деривація, що передбачає елімінацію агенса з образної основи ФО. У працях польських фразеологів натрапляємо на термін „конверсія каузативізації” (*konwersja kautywizacji*) на позначення цього інноваційного механізму [271, с. 61]. Декаузативізація реалізується за формулою: ФО <X спричиняє процес або стан, що стосується N> – ФО <процес або стан, що стосується N>, напр.: *Powoli przestają cię rozumieć, wiesz? Dopóki lecą ci kłody pod nogi, czujesz się jak ryba w wodzie. A kiedy już zaczyna ci się coś klarować, dawaj, nogi za pas i w krzaki!* (BMN, с. 335), пор. норм. *rzucić komuś kłody pod nogi* „вдаватися до будь-яких засобів, аби завадити комусь реалізувати його плани” (SFPWN, с. 257) і дериват *lecą komuś kłody pod nogi* „комусь ніяк не вдається реалізувати плани через постійні перешкоди”.

2.3.1.2. Конверсія. Конверсія (від лат. *conversio* „зміна, перетворення”) – спосіб вираження двобічних суб’єктно-об’єктних відношень в еквівалентних за змістом висловлюваннях. Фразеологічна конверсія передбачає зміну суб’єкта виконання дії, що лежить в образній основі нормативної ФО, на об’єкт виконання цієї самої дії в образній основі інноваційного фразеологічного деривата (або навпаки). Фразеологічні конверсиви – приклади інтерпретувальної актантної деривації, для якої характерна актантна симетрія: склад учасників в образних основах обох членів конверсивної пари – однаковий (на відміну від додатніх каузативних і від’ємних декаузативних фразеологічних дериватів, які ми розглядали вище). Прикладами застосування інноваційного механізму в сучасній польській художній прозі є, зокрема, конверсивні пари: *kupić kota w worku – wciskać kota w worku*: – *Mogę cię polecić Wolakowi tylko na pojedynek... Zależy ci w końcu czy nie? Zwleczże ciuchy z tyłka, bo kota w worku nie będę mu wciskał! Skąd tam wiedzieć, coś ty za jedna?* (В, с.69), пор. норм. *kupić kota w worku* „купити товар, попередньо не оглянувши, не перевірючи” (SFPWN, с. 167) і *wciskać kota w worku* „продавати, „спихати” товар без попереднього огляду”. Денотативне значення компонента *товар* у фразеологічній інновації – дівчина, яку продають у сексуальне рабство; *podać komuś, potocną dłoń – przyjąć potocną dłoń*: *Uznała*

[Teresa – Ю.С.], że zastąpi mu matkę, ojca, dziadków, a nawet rodzeństwo, którego Andrzej nigdy nie miał i za którym nie tęsknił. Zagubiony niczym dziecko i pogrążony w żałobie ufnie **przyjął silną pomocną dłoń** (DMC, s. 73), пор. норм. *podać pomocną dłoń* „запропонувати комусь свою допомогу” (SFPWN, s. 381) і *przyjąć pomocną dłoń* „прийняти від когось допомогу”.

2.3.1.3. Фіналізація. Фіналізація – дериваційний зв’язок, що поєднує ФО на позначення дії, стану, ознаки та ФО на позначення припинення цієї дії, стану або ознаки, напр.: *Dlatego chętnie by dziś opowiedział chłopakom o kłopotach z Tąnową. Zrzuciłby z wątroby parę kilo trosk, i może razem wymyśliliby jakiej zadowolające Pikusia wyjście* (DMC, s. 165), пор. норм. *ktoś ma coś na wątrobie* „хтось має якісь приховані переживання, турботи” (SFPWN, s. 525) і *zrzucić coś z wątroby* „позбутися прихованих переживань, турбот”.

Образна основа фразеологізму *patrzeć przez różowe okulary* „бути оптимістом” (SFPWN, s. 304) зазнає трансформації, результатом якої є глобальна зміна фразеологічного значення на сигніфікативному рівні в контексті: – *A co ze specjalizacją? Robisz jakąś? – Nie, i to jest właśnie ta ostatnia kropelka, która sprawiła, że wyrzuciłem do śmieci swoje różowe okulary* (CW, s. 113), пор. *wyrzucić różowe okulary* „перестати бути оптимістом”.

Фразеологізми *ktoś z ikrą* „Хтось з ікрą це енергійна і темпераментна особа” (ISJP, т. 1, с. 525) і *żyć jak pod kloszem* „Говоримо, що хтось *żyje jak pod kloszem*, якщо ним надмірно опікуються, вирішують за нього всі проблеми” (ISJP, т. 1, с. 629) стали основою для інноваційних ФО-дериватів *roztrwonić ikrę* „перестати бути енергійним і темпераментним” (додаткові okazionalne семи – сема „з власної вини” і негативне оцінне забарвлення в конотативному сегменті значення ФО) та *wyściubić nos spod klosza* „припинити жити ізольовано від оточення, перестати боятися негативних зовнішніх впливів” у контекстах: *Czy Halina zapuściłaby wąsy, gdyby mążonek nie roztrwonił całej ikry na bezsensowne szarpaniny ze strażnikami socjalizmu* (DMC, s. 170); *Postanowiła to zmienić i podjęła decyzję: musi wreszcie wyściubić nos spod klosza ustawionego przez jej nadopiekuńczych rodziców* (CW, s. 37).

2.3.1.4. Неосемантизація. Неосемантизація – тип зв’язку, що поєднує дві ФО, синтаксичні структури яких – однакові, а деякі члени компонентного складу – антонімічні. Такі трансформації належать до інновацій другого ступеня: результатом субституції є зсув значення ФО, перебудова архисеми. Приклад неосемантизації зафіксовано, зокрема, у контексті: *Porównała prostokąty fotografii z legitymacji studenckiej i dowodu osobistego. Różne osoby. Niepodobne do siebie jak dwie krople wody* (С 13), пор. норм. *podobni (podobne) (do siebie) jak dwie krople wody* „дуже схожі один на одного” (SFPWN, с. 176). Об’єктом перетворення у фразеологічному порівнянні стала *tertium comparationis niepodobne* „несхожі” – її замінено на антонім *podobne* „схожі”, при цьому *comparatum dwie krople wody* „дві краплі води” залишився без змін. Це доволі сміливий інноваційний прийом, адже по суті автор заперечив суспільно визнану, перевірену часом і задокументовану думку про беззаперечну схожість двох крапель води. Вочевидь автор не погоджується з приписаною їм ознакою. В будь-якому разі, порівняно з нормативною ФО, інновація має полярний зміст: архисему „схожий” витіснено оказіональною семою „несхожий”.

На фразеологічний дериват *szczęścia chodzą parami* „зазвичай на зміну одній удачі приходить інша”, утворений на базі традиційної ФО *nieszczęścia chodzą parami* „зазвичай одна невдача тягне за собою іншу невдачу” (WSFJP, с. 450), натрапляємо в контексті: *Szczęścia chodzą parami. Nie dość, że dostanę wizę, to jeszcze odkryłem swój plecak* (НКС, с. 18). У результаті неосемантизації архисему „невдача” в семантичній структурі ФО трансформовано в “удача”: значення фразеологізму зазнало глобального переосмислення. Змінився й конотативний аспект значення ФО: замість негативно маркованої експресивно-емотивної семи з’явилась сема з позитивним наповненням.

В одному із проаналізованих творів виявлено фразеологічну інновацію *jeść do lustra* (у контексті: *Zakaz jedzenia do lustra* (SŚM, с. 16)), яка, очевидно, пов’язана з нормативною ФО *pić do lustra* „пити алкоголь на самоті” (SFPWN, с. 197). Кореляти *pić* „пити” – *jeść* „їсти” є прагматичними антонімами. Ключову сему

„вживання алкоголю” у цьому випадку витіснено семою „споживання їжі”, а трансформована ФО набула переосмисленого значення „їсти на самоті”.

Потенціал семантичної фразеологічної деривації зумовлений можливістю експлуатувати образну основу ФО, „вивертати” і деформувати її, що спричиняє зміни в семантичній структурі фразеологізму на найвищому, сигніфікативному рівні. Левову частку серед семантичних фразеологічних дериватів складають приклади асиметричної додатної або від’ємної актантної деривації (зокрема, каузативізації і декаузативізації), у яких зміна кількості учасників ситуації-прототипа ФО є додатковою ознакою, що відрізняє інновації цього типу від суміжного (на перший погляд, схожого за способом творення) типу фразеологічних перетворень, а саме – заміни компонента ФО.

2.3.2. Синтаксично-семантична фразеологічна деривація

2.3.2.1. Сегментація дієслівних зворотів. Сегментація – від’ємна актантна деривація, полягає у виокремленні сегмента фразеологізму і вживанні його як самостійного інноваційного стійкого словосполучення зі своєю синтаксичною роллю і значенням, що нетотожне значенню материнської ФО, але детерміноване ним. Інноваціями-сегментами здебільшого стають іменні частини дієслівних ФО, що достатньо семантично і граматично ізоморфні, зберігають дериваційний зв’язок із фразеологічним інваріантом і здатні відтворити наочний фрагмент його образної основи. Наслідком сегментації є зміщення смислових акцентів ФО, ускладнене появою нових сем через зміну категоріальної віднесеності (змінюється категоріальний і денотативно-сигніфікативний план ФО). Здебільшого сегментації підлягають дієслівні звороти зі структурою „*mieć* + субстантив” і значенням „наявність певної ознаки” чи „перебування у певному стані, ситуації”, які в результаті трансформації набувають вигляду „субстантив” зі значенням „ознака”, „особа з певною ознакою”, „стан”. Механізм сегментації дієслівних зворотів демонструють дериваційні пари:

- *Mieć węża w kieszeni – wąż w kieszeni: Przysiadłem na chwilę z taką jedną, powiedzmy że koleżanką. Gorąc jak fiks, to zamówiłem dwa naparstki mineralnej bez*

gazu. I wiesz stary, ile nam policzyli? Równo dwie dychy. Byłaby to cała butla porządnego wina. Wypiłoby się w spokoju na Wisłą i git, a tak? Najdroższe lanie wody, stary. Bogdan obiecał, że będzie uważał. Z drugiej strony nie może straszyć dziewczyny **wężem w kieszeni** (DMC, c. 12), пор. норм. *mieć węża w kieszeni* „бути скупим” (SFPWN, c. 525) i *wąż w kieszeni* „скупість”;

- ***Mieć złote ręce – złote rączki***: – *Hodują warzywa i owoce. Szyją pościel, kapy i firanki, robią swetry, szydelkują. Co tylko się da, robią sami. Nawet remont. – Złote rączki* – odezwał się Pan T., nie kryjąc podziwu. Jego umiejętności manualne ograniczały się bowiem do sprawnego naciskania właściwych guzików (DMC, c. 202), пор. норм. *mieć złote ręce* „вміти щось чудово робити, бути здатним упоратися з будь-якою роботою” (SFPWN, c. 614) i *złote rączki* „особа, що здатна упоратися з будь-якою роботою”;

- ***Mieć nóż na gardle – nóż na gardle***: *Środa, nóż na gardle* (ŚT, c. 163), пор. норм. *mieć nóż na gardle* „бути у складній ситуації, що змушує терміново прийняти якесь (зазвичай не вигідне для себе) рішення” (SFPWN, c. 262) i *nóż na gardle* „складна ситуація, що змушує терміново прийняти якесь (зазвичай не вигідне для себе) рішення”;

- ***Kupić kota w worku – kot w worku***: – *O! Nocą każdy czarny kot w worku jest piękny – zapędziłam się w swoim wywodzie. – Ale jak ten worek z niego zedrzeć, to różnie bywa* (HN, c. 141), пор. норм. *kupić kota w worku* „купити щось, не оглянувши, не перевірявши” (SFPWN, c. 167) i *kot w worku* „щось, що придбане без попереднього огляду, перевірки”.

2.3.2.2. Ідіоматизація паремій. Виявлені нами випадки ідіоматизації паремій зводяться до механізму перебудови предикативного центру паремії, вираженого узагальнено-особовим дієсловом, на те ж дієслово в особовій формі і вживанні цієї конструкції як фразеологізму з певним типом сполучуваності, синтаксичною функцією і значенням, детермінованим цією паремією. За таким принципом утворено, напр., інновацію *nie zaglądać koniowi w zęby* на базі паремії *darowanemu koniowi nie zagląda się w zęby* в контексті: *Z króliczych ogonków futerko, nie za długie, nie za krótkie, bo moja Mariolka nieduża, i nie dużo skrawków na nią poszło. Ale*

moja stara ze swoją starą, znaczy się z teściową, dalej mi głowę suszyć o te królicze ogony. A przecież tylko opady brałem. I wiecznie mordę darły, a ja, panie, strasznie wrażliwy na krzyk jestem. A Mariolka cicha, grzeczna, za wszystko wdzięczna, koniowi w zęby nie zagląda (ТО, с. 35). Значення фразеологічного деривата *nie zaglądać koniowi w zęby* „приймати подарунок таким, яким його дарують” детерміноване семантикою нормативної одиниці *darowanemu koniowi nie zagląda się w zęby* „подарунок треба прийняти таким, яким його дарують” (WSFJP, с. 318).

Отже, у випадку структурно-семантичної фразеологічної деривації перебудова образної основи стійкого словосполучення супроводжується змінами його синтаксичної функції. Потенціал інновацій-дериватів цього типу криється у можливості входження – за умови достатнього поширення в узусі – до мовної норми і поповнення фразеологічного фонду польської мови новими одиницями.

Фразеологічні деривати складають 7% від загальної кількості виявлених фразеологічних інновацій у дослідженій прозі. За допомогою механізму деривації, що полягає у модифікації структури і перебудови образної основи (ситуації-прототипа) ФО, на базі традиційного фразеологізму постає якісно нова одиниця. Цей тип перетворення ФО спричиняє зсуви на сигніфікативному рівні значеннєвої структури стійкого словосполучення, синтаксична функція ФО при цьому може змінюватися, а може залишатися такою ж, як у вихідній одиниці. ФО-деривати зі зміною значення належать до семантичних фразеологічних дериватів: серед них трапляються випадки каузативізації, декаузативізації, конверсивізації, фіналізації і неосемантизації. ФО зі зміною категоріальної віднесеності і значення є синтаксично-семантичними фразеологічними дериватами: серед них виявлено випадки сегментації дієслівних зворотів і приклади ідіоматизації паремій. Кількісне співвідношення семантичних і синтаксично-семантичних дериватів у текстах проаналізованих прозових творів становить 71% : 29%. Серед дериватів виділено такі, що є прикладами додатної і від’ємної актантної деривації зі збільшенням або зменшенням складу учасників образної-ситуації у прототипа ФО та приклади фразеологічної деривації, де кількість актантів не змінюється, порівняно з вихідною ФО.

2.4. Фразеологічна контамінація

Явище контамінації у широкому розумінні трактують як „схрещування, часткове взаємне накладання двох однорівневих мовних одиниць, у результаті якого виникає новий мовний елемент, що функціонально тотожний з одним із членів контамінаційної пари або є сумою їх обох” [248, с. 168]. Фразеологічною контамінацією дослідники називають, відповідно, схрещування в одному виразі двох або кількох ФО [24, с. 138], а одиницю, що виникла в результаті такого схрещування, – фразеологічним контамінатом. Термін „фразеологічна контамінація” у своїх працях використовують С. Бомба [206, с. 55], А. Пайдзінська [296, с. 156–173], Г. Дзямська-Ленарт [243, с. 52–66], Й. Ігнатович-Сковронська [255, с. 756], А. Кригер-Лончковська [267], З. Загурський [311–312], Г. Саткевич [300–301], Е. Сарновська [299], К. Дембська [234], В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [24, с. 138–141], В.Д. Ужченко [176], Л.І. Ройзензон [130], А.П. Супрун [151, с. 13–14], Т.В. Цимбалюк [183, с. 155–160], В.К. Приходько [128, 151–166], І.Ю. Третьякова [162], С.В. Вяльцева [37, с. 259–261], В.А. Іцкович і Б.С. Шварцкопф [73], І.А.Єременко [67, с. 74–78] і ін. Багато аспектів цього явища досі остаточно не з’ясовані.

Членами контамінаційної пари (ряду) зазвичай є одиниці, що мають якийсь спільний елемент у структурі чи значенні. Цей спільний елемент С. Грабяс називає контамінаційним вузлом [253, с. 120–121], який, нібито, уможливорює поєднання кількох фразеологізмів в один. Однак цю думку підтримують не всі науковці. Деякі (В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, А. Кригер-Лончковська, Т.В. Цимбалюк, А.П. Супрун і ін.) звертають увагу на те, що результати дослідження прикладів контамінації нівелюють необхідність контамінаційного вузла для виникнення контаміната: практика показує, що контамінація ФО може здійснюватися як на основі семантичної близькості чи формальної схожості між фразеологізмами, так і без будь-якої близькості між ними. Більше того, саме наявність чи відсутність контамінаційного вузла є одним із критеріїв класифікації фразеологічних інновацій, що виникли в результаті схрещування кількох ФО. Якщо такий вузол є, контамінати групують з огляду на його природу. Вчені, напр., виділяють:

1) схрещення ФО, зумовлене наявністю спільного компонента; схрещення на основі близькості значень ФО; схрещення ФО без жодних спільних елементів [24, с. 139–140]); 2) контамінації з семантичним вузлом; контамінації з семантичним і формальним вузлом; контамінації з формальним вузлом [243, с. 55–64; 135, с. 13–14]; 3) одновузлові контамінації (з семантичним або формальним вузлом); двовузлові і багато вузлові контамінації (з формальним і семантичним вузлом); контамінації з нульовим вузлом (базові ФО не мають спільного формального чи семантичного компонента) [100, с. 11] тощо. Крім того, фразеологічні контамінати групують з огляду на спосіб поєднання вихідних ФО. Виділяють, напр., звичайне схрещування (власне контамінацію, що полягає в обміні компонентами ФО) і лінійне схрещування („позичання” однією ФО компонента іншої ФО) (Т.В. Цимбалюк [183, с. 156–160]).

Проблемним є питання про співвідношення значення фразеологізму, що виник у результаті контамінації, зі значеннями ФО, які стали базою для перетворення. Оптимальною, на нашу думку, є позиція Л.І. Ройзензона, який стверджує, що значення фразеологічного контаміната залежить від кількох чинників, зокрема від ступеня семантичної близькості поєднаних фразеологізмів, схожості і відмінності їхніх синтаксичних структур, способу контамінації, кількості компонентів кожної з вихідних ФО у структурі контаміната [130, с. 107]. Каменем спотикання в теорії фразеологічної контамінації є також питання про статус фразеологічного контаміната: чи можна говорити про нього як про цілком нову мовну одиницю? Більшість учених дає заперечну відповідь на це запитання.

У цій праці фразеологічною контамінацією називаємо схрещення двох ФО, між якими простежується семантичний (спільні семи смислової структури) і / або формальний (спільні елементи компонентного складу) зв'язок, або ж немає жодного семантичного чи формального зв'язку. Інновацію, утворену шляхом контамінації, іменуємо фразеологічним контамінатом. На основі критерію наявності чи відсутності формального і / або семантичного зв'язку між вихідними фразеологізмами, а також характеру цього зв'язку (якщо він є) усі випадки

контамінації фразеологізмів у досліджених текстах польської прози творих ділимо на 4 групи: контамінації ФО зі спільним семантичним компонентом, контамінації ФО зі спільним формальним компонентом, контамінації ФО зі спільними семантичним і формальним компонентами, контамінації ФО без спільних семантичних і формальних компонентів.

2.4.1. Контамінація фразеологізмів зі спільним семантичним компонентом. Фразеологічні інновації цієї групи є наслідком схрещення таких двох ФО, в семантичних структурах яких є спільні елементи – від однієї чи кількох сем до значення загалом. Кожен із базових фразеологізмів „віддає” інновації-контанінації частину свого компонентного складу (рідше – весь склад) і семантичної структури, напр.:

- *Płynąc niczym kłoda = płynąc z prądem, z falą + leżeć jak kłoda*: – *Bo twoje wyjaśnienie dowodzi, jak niewiele ludzi potrafi wyznaczyć sobie w życiu cel. Żyją od jednego wydarzenia do drugiego. Płyną niczym kłody, pozwalając, by życie ciągnęło ich za nogę* (SŚM, с. 30), пор. *płynąc z prądem, z falą* „жити, поводитися згідно з загальноприйнятими стандартами, підпорядковуватися, підкорятися існуючим звичаям, нормам, поглядам тощо” (SFPWN, с. 323) / „Говоримо, що хтось ідзіє, ріynie z prądem, якщо він чинить так, як дозволяють йому обставини, і не намагається їм протистояти” (ISJP, т. 2, с. 257), *leżeć jak kłoda* „лежати непорушно, важко, мертво” (SFPWN, с. 156). Значенням обох базових ФО притаманна сема „незмінність, пасивність” (у першому випадку – незмінний, надмірно пасивний спосіб життя, у другому – незмінне, пасивне фізичне положення). Конотативний сегмент семантичної структури нормативної ФО *leżeć jak kłoda* містить негативну оцінну сему, яку віддає контанінації. Значення інновації *płynąc niczym kłoda* – „жити надто пасивно, неамбітно, без мети” є сумою елементів семантики базових фразеологізмів;

- *Ostatnia brzytwa = ostatnia deska ratunku + tonący brzytwy się chwyta*: – *Bo widzisz, nie ja pierwsza odeszłam z tego zakładu przez Malwinę. Ja byłam widać tą przysłowiową... ostatnią brzytwą, czy jakoś tam* (BMN, с. 16), пор. *ostatnia deska*

ratunku „щось, що може врятувати, або хтось, хто може допомогти у важкій ситуації” (SFPWN, с. 60), *tonący brzytwy się chwyta* „у критичній ситуації людина шукає будь-якої допомоги і вдається до будь-яких способів порятунку” (ISJP, т. 1, с. 133). Базові фразеологізми об’єднані семою „засіб порятунку”, однак у випадку нормативної ФО *tonący brzytwy się chwyta* ця сема обтяжена ознаками „ненадійний, малоефективний, примарний”, що мотивовані конотаціями компонента *brzytwa* „бритва” – щось дуже тоненьке, легке, апріорі нездатне бути ефективним засобом порятунку людини у воді. Ці елементи значення разом із компонентом *brzytwa* передано контамінатові. Отже, фразеологічна інновація *ostatnia brzytwa* акумулює в собі окремі структурні і семантичні елементи базових стійких словосполучень і має власне значення „останній, зовсім неефективний, безнадійний засіб порятунку”;

- *Coś spadło na czyjeś barki = coś spoczywa na czyichś barkach + coś spadło komuś na głowę, na kark, na łeb*: *Nie pisałem cały tydzień, bo mnóstwo spraw spadło na moje barki* (SiP, с. 120), пор. *coś spoczywa na czyichś barkach* „хтось є відповідальний за щось, зобов’язаний щось виконувати” (SFPWN, с. 11), *coś spadło komuś na głowę, na kark, na łeb* „хтось несподівано отримав неприємний, гнітючий обов’язок” (SFPWN, с. 626). Значення обох базових ФО містять сему „обов’язок” з конотативною характеристикою „небажаний”, а у випадку другого фразеологізму – ще й додаткові конотативні ознаки „неприємний, гнітючий”. Контамінат переймає значення нормативного фразеологізму *coś spoczywa na czyichś barkach*, „позичаючи” в ФО *coś spadło komuś na głowę, na kark, na łeb* тільки сему „раптовість, несподіваність”: інновація *coś spadło na czyjeś barki* означає „хтось несподівано отримав якесь небажане завдання”;

- *Mieć duszę w majtkach = mieć duszę na ramieniu + robić w majtki*: – *Zawsze mi mówiono, że Polacy są tacy spięci. A ty, pełny luz. – Tylko udaję luz, a duszę mam w majtkach. Nawet nie pamiętam, o co mnie pytali* (SŚM, с. 165), пор. *mieć duszę na ramieniu* „дуже боятися” (SFPWN, с. 80), *robić w majtki (ze strachu)* „дуже боятися” (SFPWN, с. 385). Сигніфікативні значення базових ФО – ідентичні, однак фразеологізми відрізняються стилістичними й експресивними семами

конотативного аспекту значення: ФО *robić w majtki* більш експресивна (ступінь вираження почуття страху – вищий) і характерна для розмовного стилю висловлювання. Саме ці конотативні семи, разом із компонентом *majtki* „труси” передано фразеологічному контамінатові *mieć duszę w majtkach* як супровідні, поряд із основним значенням „дуже боятися”;

- *Nie spuszczać z kogoś jastrzębiego wzroku = nie spuszczać oczu + jastrzębi wzrok*: *No i wylądowałem w pierwszej ławce tuż przed szanowną komisją, która nie spuszczała ze mnie jastrzębiego wzroku, jakbym był wypasioną myszą czekającą na pożarcie* (ŚT, с. 166), пор. *nie spuszczać oczu* „неперервно на когось дивитися, ні на хвилику не переставати спостерігати за кимось, чимось, пильнувати когось, щось” (SFPWN, с. 437), *jastrzębi wzrok* „дуже добрий зір, швидкий, пронизливий погляд” (SFPWN, с. 279). Значення обох базових фразеологізмів містять сему „погляд”. Семантична структура контаміната поєднує в собі смисли вихідних ФО: інновація *nie spuszczać z kogoś jastrzębiego wzroku* означає „неперервно на когось дивитися, спостерігати за кимось пильним, пронизливим поглядом”;

- *Kłaść się komuś kłodą pod nogi = kłaść się kamieniem na sercu + rzucać komuś kłody pod nogi*: – *Przeszkadzam, wtrącam się, kładę ci się kłodą pod nogi – rzuciłam szybko na widok jego miny. – Rozumiem* (HN, с. 323), пор. *kłaść się kamieniem na sercu* „не давати комусь спокою, обтяжувати чиєсь сумління” (SFPWN, с. 144), *rzucać komuś kłody pod nogi* „вдаватися до будь-яких засобів, аби завадити комусь реалізувати його плани” (SFPWN, с. 257). Спільна сема базових негативно забарвлених ФО – „перешкода, завада, щось зайве”. Значення контаміната опирається на семантику ФО *rzucać komuś kłody pod nogi*, однак у семантичній структурі інновації суб’єкт дії стає її об’єктом, а сема „умисність” нівелюється: *kłaść się komuś kłodą pod nogi* означає „бути завадою в реалізації чиїхось планів, задумів, ідей”.

Не всі виявлені фразеологічні контамінати, що виникли в результаті схрещування ФО на основі семантичної близькості, оцінюємо позитивно. Недоцільними вважаємо інновації із втраченою цілісністю і логікою

фразеологічного образу. У прозі виявлено поодинокі приклади таких контамінатів, напр.:

- *Nie dać sobie w kaszę wchodzić = nie dać sobie w kaszę dmuchać + wchodzić komuś w drogę*: – *Jakie to teraz te babki ostre, he he – ucieszył się. – Całkiem, jak moja nieboszczka. W kaszę sobie wchodzić nie dadzą!* (BMN, с. 339), пор. *nie dać sobie w kaszę dmuchać* „не дозволити себе осміяти, використати, обманути, виявитися спритнішим і мудрішим від когось” (SFPWN, с. 147), *wchodzić komuś w drogę* „бути перешкодою, завадою у здійсненні чогось” (SFPWN, с. 73). Спільна сема базових ФО – „негативна дія стосовно когось”. Опершись на семантичну структуру першої базової ФО і додавши елемент значення другого фразеологізму, фразеологічна інновація-контамінат *nie dać sobie w kaszę sobie wchodzić* набула суті „не дозволити комусь себе осміяти, використати, обманути, завадити реалізувати якийсь задум”. Образність фразеологізму, однак, втрачено, оскільки словосполучення, що мотивує значення контаміната („входити комусь у кашу”), – позбавлене логіки.

2.4.2. Контамінації фразеологізмів зі спільним семантичним і формальним компонентами. Суть цього типу фразеологічної контамінації полягає у схрещуванні стійких словосполучень, що мають спільні елементи значення, а їхні формальні структури містять однаковий компонент (компоненти). Зазвичай такі контамінати акумулюють у собі елементи значень обох базових фразеологізмів, рідше – співвідносяться зі значенням одного з них, напр.:

- *Traktować kogoś jak morowe powietrze = traktować kogoś jak powietrze + unikać kogoś, czegoś jak morowego powietrza*: *Jest przecież katolickie stowarzyszenie PAX, które współpracuje z władzą, a równocześnie próbuje nasycić Kościół i kulturę katolicką treściami narodowymi. Pracują tam wypróbowani działacze narodowo-radykalni, prawicowi, mówiło się, że faszyzujący nawet.... I co? Księża i ludzie kościelni, chociaż też prawicowi, traktują ich jak morowe powietrze, z daleka ich obchodzą jak wszy, jak pluskwy!* (Nh, с. 95), пор. *traktować kogoś jak powietrze* „не звертати на когось уваги, уникати когось” (SFPWN, с. 344), *unikać kogoś, czegoś jak morowego*

powietrza „уникати когось, чогось дуже ретельно” (SFPWN, с. 521). Базовими ФО є фразеологічні порівняння зі спільним іменним компонентом *powietrze* „повітря” й однаковою сигніфікативною семою фразеологічного значення – „уникання когось (чогось)”. Семантична відмінність між базовими ФО криється в імпліцитній семі „причина уникання”, яка в одному випадку мотивована прямим значенням компонента *powietrze* „повітря” – щось зовсім непомітне, невидиме, а в другому – значенням ад’єктива *morowe* „заражене чумою” – смертельно небезпечно. Контамінат *traktować kogoś jak morowe powietrze* поєднує в собі елементи обох базових фразеологізмів і означає „ретельно уникати когось, чогось через небезпеку, яку хтось, щось несе”.

• *Coś jest potrzebne jak dziura w głowie = ktoś (jest) potrzebny, coś (jest) potrzebne jak dziura w moście + mieć dziurę w głowie*: – *Jaki szabas... Potrzebny był nam szabas jak dziura w głowie. Człowieku, myśmy mieli ważniejsze rzeczy na głowie, na tej głowie, niż szabas. Na głowie, bo wszystko na głowie stało* (BW, с. 41), пор. *ktoś (jest) potrzebny, coś (jest) potrzebne jak dziura w moście* „якась зовсім непотрібна особа або річ” (SFPWN, с. 87), *mieć dziurę w głowie* „нічого не пам’ятати, не могли чогось згадати” (SFPWN, с. 219). Базові ФО містять однаковий іменний компонент *dziura* „дірка”, що в семантичних структурах цих фразеологізмів є носієм певних значень: в першому випадку – семі „щось непотрібне, зайве”, у другому – семі „прогалина в пам’яті”. Обидва значення можна підвести до спільного семантичного узагальненого займенника – „якийсь недолік; щось, що дошкуляє”. Наявність формально і семантично споріднених елементів у структурах нормативних фразеологізмів уможливила заміну comparandum *dziura w moście* вихідного фразеологічного порівняння на субстантивний сегмент *dziura w głowie* іншої вихідної нормативної ФО без семантичних втрат і здобутків: фразеологічна інновація *coś jest potrzebne jak dziura w głowie* має таке ж значення як нормативна ФО *coś (jest) potrzebne jak dziura w moście*, а саме – „якась зовсім непотрібна річ”.

• *Leżeć plackiem u czyichś stóp = leżeć u czyichś stóp + leżeć (przed kimś) plackiem*: *Nijak nie mogę jej sobie wybić z głowy, chociaż co noc przed zaśnięciem przypomina mi się, jak przyszła do mnie zimą i powiedziała:– Rudolf, ja już nie mogę*

znieść, jak patrzysz na mnie tymi jaszczurczymi ślepkami. Nie pociąga mnie ktoś, kto leży plackiem u moich stóp i jest kompletnie pozbawiony godności osobistej (ŚT, с. 161), пор. *leżeć z czyichś stóp* „коритися перед кимось, обожнювати когось” (SFPWN, с. 191), *leżeć (przed kimś) plackiem* „коритися комусь; безкритично обожнювати когось, щось” (SFPWN, с. 319). Базові стійкі словосполучення містять дієслівний компонент *leżeć* „лежати”, а їхні сигніфікативні значення – однакові. Значення інновації-контаміната, відповідно, співвідноситься зі значеннями кожного з нормативних фразеологізмів, відрізняючись від них дещо підвищеним рівнем експресивності через нашарування елементів кількох фразеологічних образів в одній одиниці.

• *Mieć czegoś dosyć po dziurki w nosie = mieć czegoś, kogoś dosyć (dość) + mieć czegoś po dziurki w nosie*: *Dawaj nogę – mówię do Magdy, gdyż tam dość po dziurki w nosie jej wyzwolonego pierdolenia rodem z gazety, rodem z przeczytanego poradnika po ciemku* (WPR, с. 32), пор. *mieć czegoś, kogoś dość* „Якщо хтось *ma dosyć (dość)* чогось або когось, то хоче, аби це вже скінчилось, або щоб ця особа залишила його чи перестала щось робити” (ISJP, т. 1, с. 308), *mieć czegoś po dziurki w nosie* „Якщо хтось *ma po dziurki w nosie* чогось, то має цього досить або забагато і волів би мати менше” (ISJP, т. 1, с. 360). Поєднання семантично ідентичних ФО в одному контамінаті, на перший погляд, зайве і недоцільне, однак такий прийом збільшує експресивність висловлювання, допомагає передати іронію і сарказм, що є характерними для творчості Д. Масловської, із твору якої взято цитату. На приклад подібної фразеологічної інновації, а саме ФО *coś przychodzi komuś do głowy na myśl* натрапляємо в контексті: *Przychodzi mi do głowy na myśl, iż to jest śliski temat z wesołymi miasteczkami, śliski jak trup* (WPR, с. 65), пор. *coś przyszło komuś do głowy* „Якщо щось *przyszło* нам *do głowy*, щось, чого ми раніше не помічали і не звертали на це увагу, то ми подумали про це” (ISJP, т. 1, с. 452) + *coś przyszło komuś na myśl* „Говоримо, що щось *przyszło* нам *na myśl*, якщо ми подумали про це, пригадали щось без особливих зусиль, а іноді – безпричинно” (ISJP, т. 1, с. 908).

2.4.3. Контамінація фразеологізмів зі спільним формальним компонентом. Фразеологічні інновації цієї групи є наслідком схрещення ФО, що мають різні значення, а їхні формальні структури містять однаковий компонент (рідше – компоненти). Це найбільш контроверсійний тип фразеологічної контамінації: виявлені у прозових текстах приклади таких ФО зазвичай недоцільні і, на нашу думку, функціонально невиправдані, оскільки значення контамінатів співвідносяться зі значенням одного з базових фразеологізмів. Необґрунтованість інновацій цієї групи демонструють контамінати:

- *Ruszać się jak mucha w miodzie = poruszać się jak mucha w smole + ciągnąć do kogoś, czegoś jak mucha do miodu*: – *I kankana! Tors do przodu! I równo! Szybciej! Co się tak ruszasz jak mucha w miodzie! Tempo, kobito!* (ZJ, с. 138), пор. *poruszać się, jak mucha w smole* „робити щось дуже повільно, ліниво, в’яло, сонно” (SFPWN, с. 234), *ciągnąć do kogoś, czegoś jak mucha do miodu* „відчувати непереборне бажання бути з кимось або десь, заволодіти чимось, взяти участь у чомусь, піддаватися спокусливому впливові когось або чогось” (SFPWN, с. 233). Контамінація відбулася на базі фразеологізмів, які мають однаковий іменний компонент *mucha* „муха”. Значення контаміната співвідноситься зі значенням одного з членів контамінаційної пари, а саме нормативної ФО *poruszać się jak mucha w smole*, а причина контамінації (на нашу думку – зайвої і, можливо, випадкової, несвідомої) полягає в однаковій здатності компонентів *smola* „смола” і *miód* „мед” (обидва містять у семантичній структурі сему „в’язкість”) бути елементом фразеологічного образу і мотивувати його значення ФО – „робити щось дуже повільно, ліниво, в’яло, сонно”;

- *Leżeć swobodnym bykiem = leżeć martwym bykiem + coś leży jak byk*: *Telefon leżał sobie swobodnym bykiem na mojej komodzie!* (BMN, с. 67), пор. *leżeć martwym bykiem* „нічого не робити, вилежуватися, байдикувати” (SFPWN, с. 191), *coś leży jak byk* „щось добре помітне, таке, що одразу кидається в очі” (SFPWN, с. 26). Обидва базові фразеологізми містять дієслівний компонент *leżeć* „лежати” та іменний компонент *byk* „бик”. Контамінат *leżeć swobodnym bykiem* „позичає” в ФО *leżeć martwym bykiem* тільки синтаксичну структуру, натомість реалізує в тексті

значення ФО *coś leży jak byk* – „щось, що лежить вільно, відкрито, що легко помітити”, про що свідчить й оказіональний атрибутивний поширювач-експлікатор *swobodny* – „вільний”, який дублює сему вищезазначеного фразеологічного значення. Трансформації такого типу, на нашу думку – недоцільні, оскільки їх поява не має функціонального обґрунтування.

2.4.4. Контамінація фразеологізмів без спільних семантичних і формальних компонентів. Фразеологічні інновації цієї групи є наслідком схрещення двох ФО, в семантичних і формальних структурах яких немає жодних спільних елементів, напр.:

- *Mrówcza robota = krecia robota + pracowity jak mrówka: Pojmuję, że trwanie Menelikowej spuścizny zawdzięczam nieopłacanej, mrówczej robocie mieszkańców wzgórz Intoto* (НКС, с. 154), пор. *krecia robota* „скритий, підступний, деструктивний вчинок з метою зашкодити комусь, чомусь” (WSFJP, с. 653), *pracowity jak mrówka* „дуже працьовитий” (WSFJP, с. 416). Значення фразеологічного контаміната детерміноване значенням однієї з нормативних ФО – фразеологізмом *pracowity jak mrówka* (і зокрема – конотаціями компонента *mrówka* „мурашка”), у другій ФО він переймає субстантивовану конструкцію, аби краще „вписатися” в контекст: інновацію *mrówcza robota* слід розуміти як „злагоджена, невтомна робота великої групи людей”.

- *Niech komuś ziemia w gardle kością = niech komuś ziemia lekką będzie + coś staje komuś kością w gardle: Miasto. Nowa Huta. Wielka płyta. Cóżeś ty za pani. Że za tobą poszli, że za tobą poszli chłopcy malowani. Wszyscy ja jeden mąż. Wszyscy za jednego. Trzydzieści lat wysługa na walcowni. Z najgłębszym bólem i niewysłowionym żalem zawiadamiamy. Najukochańszy mąż, tatuś i dziadzio i kawał kutasa jak chyba każdy, nie? No nie jest tak? Emerytowany, długoletni pracownik. Po długiej i ciężkiej chorobie. Niech mu ziemia w gardle kością.., zresztą.., nieważne* (CwN, с. 62), пор. *niech komuś ziemia lekką będzie* „вислів, що стосується померлої особи і вживається на поховальних церемоніях і заходах, пов’язаних із похоронами”, *coś staje komuś kością w gardle* а) „щось комусь дуже заважає, дошкуляє”, б) „щось комусь псує

апетит” (SFPWN, с. 98). У контексті автор вдається до контамінації, яка поєднує непоєднуване: частину усталеної формули, що в традиційному варіанті містить умовне позитивно забарвлене побажання померлому і свідчить про хороше ставлення мовця до цієї особи, вилучено і замінено на фразеологічний сегмент *kością w gardle* зі значенням „перешкода, завада” або „щось, що псує апетит”. Значення контаміната демеафоризується, а потреба його чіткого окреслення відходить на другий план, оскільки основне послання автора, а отже й основна мета контамінації – якомога виразніше передати негативне, іронічно-саркастичне ставлення до висловлюваного, що, зрештою, вдалося зробити.

Отже, фразеологічною контамінацією називаємо процес схрещення двох ФО, що виявляють семантичну і / або формальну близькість, або позбавлені будь-яких спільних ознак. У результаті контамінації утворюється фразеологічна інновація – контамінат. Контамінати у дослідженій прозі складають 4%. Виявлені в польській прозі приклади контамінації ФО зі спільним семантичним компонентом становлять 44% загальної кількості випадків контамінації, контамінації ФО зі спільним формальним компонентом – 22%, контамінації зі спільними семантичним і формальним компонентами – 28%, контамінації ФО без спільних семантичних і / або формальних компонентів – 6%. Значення контаміната або є сумою значень вихідних ФО, або ж співвідноситься зі значенням однієї з них. Доцільними і виправданими вважаємо ті контамінати, в семантичній структурі яких (без втрати логіки фразеологічного образу) поєднано елементи значення обох базових фразеологізмів, адже це сприяє посиленню прагматичного впливу на читача, підвищенню експресивної тональності висловлювання, гармонізації ФО з контекстом, лаконізації думки.

2.5. Фразеологічна перифраза

Перифразами у праці називаємо інновації, які мовознавці зазвичай іменують фразеологічними алюзіями або фразеологічними натяками (А. Пайдзінська [296, с. 174–186], Г. Дзямська-Ленарт [243, с. 90–98], І.А. Єременко [67, с. 79–82], Т.В. Цимбалюк [183, с. 160–164], А.П. Супрун [151, с. 13], Н. Хороз [182, с. 6–7],

В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [24, 135–138], С.І. Вяльцева [37], Я. Ставніцька [304]). Під алюзією (натяком) розуміють вказівку на відому носіям мови ФО через використання в певному контексті лексичних засобів чи синтаксичної схеми, які про неї нагадують [182, с. 6]. Це найбільш суперечливий тип перетворення ФО, чіткі межі якого не встановлені. Недаремно деякі мовознавці зараховують сюди усі випадки відхилень від фразеологічної норми, що „не помістилися” в межах решти типів перетворень ФО [296, с. 174; 245, с. 90]. Деякі науковці звертають увагу на те, що фразеологічною алюзією може бути один компонент або сегмент ФО, вжитий у контексті [183, с. 161]. За таких умов немає чітких ознак, що відрізняли б фразеологічну алюзію від радикальної редукції (компресії) ФО чи від фразеологічного деривата – виділеної зі структури ФО меншої самостійної конструкції. Своєю чергою, якщо натяком на відомий фразеологізм є лише його синтаксична конструкція, а лексичне наповнення інноваційної одиниці інше, ніж наповнення фразеологізму-інваріанта, то немає межі між фразеологічним натяком і максимальною лексичною субституцією ФО. Щоб уникнути непорозумінь і неоднозначності при дослідженні фразеологічних алюзій, мовознавці чітко окреслюють межі поняття відповідно до власного бачення проблеми і з урахуванням особливостей наявного фактичного матеріалу. Так, напр., І.А. Єременко, С.І. Вяльцева, Н.С. Хороз серед фразеологічних алюзій розглядають і випадки радикальної редукції та від’ємної деривації ФО, і приклади максимальної субституції компонентів фразеологізму. Два перші відхилення від норми дослідниці відносять до фрагментарного типу фразеологічної алюзії (І.А. Єременко і С.І. Вяльцева) або алюзій з використанням семантичного ядра ФО (Н.С. Хороз), третє – до структурних алюзій (І.А. Єременко і С.І. Вяльцева) або алюзій з використанням синтаксичної конструкції ФО (Н.С. Хороз).

Ми не використовуємо у праці терміни „фразеологічний натяк” і „фразеологічна алюзія” з двох причин. По-перше обмежуємо цей тип інновацій такими перетвореннями, при яких компоненти ФО (у повному або частковому складі) чи їхні семантично споріднені замітники введені в контекст специфічно: дистанційно, перефразовано, описово без зміщення смислових акцентів (коли

черговість та ієрархія елементів образної картини ФО – традиційні) або зі зміщенням (коли логічний наголос переходить із однієї семи денотативного значення на іншу). По-друге, вважаємо терміни „фразеологічний натяк” і „фразеологічна алюзія” не дуже вдалими, оскільки вони окреслюють радше наслідок застосування перетворювального механізму щодо ФО, а не сам механізм.

2.5.1. Описування фразеологізму. В інноваційних перифразах цього типу синтаксична структура ФО не збережена, компонентний склад представлений у тексті частково, елементи фразеологічного образу не названо, а описано. Такий прийом супроводжується розгортанням образної картини, іноді – частковою буквалізацією прямого значення словосполучення-прототипа, зміною конотативних та експресивно-оцінних відтінків ФО. Суттєвих сигніфікативно-денотативних змін семантична структура фразеологізму не зазнає, напр.: *Uwagi jedynaczki ubodły Wieska tak dotkliwie, że też postanowił upiększyć swoje skromne drzewko [rodowe]. Udał się nawet na targ staroci w poszukiwaniu odpowiednich błyskotek. Znalazł kilka powojennych lampek, dzięki którym wątłe gałązki prezentowałyby się bardziej intrygująco. Nie ma to jak odpowiednie oświetlenie, pomyślał Wiesiek i już miał zacząć się targować, kiedy poczuł jak mu **ploną** uszy. **Jeszcze chwila i ogień zajmie resztki baków. Potem ogarnie policzki i dopiero wstyd*** (DMC, с. 163–164), пор. *spalić się ze wstydu* „відчути великий сором” (SFPWN, с. 429). В уривку натрапляємо на один із компонентів частково переосмисленого фразеологізму – іменний компонент *wstyd* „сором”. Дієслівного компонента *spalić się* „згоріти” немає, натомість фразеологічний образ, закладений у ньому, детально описаний у контексті з використанням слів, пов’язаних із цим компонентом одним семантичним полем: *ogień* „вогонь”, *ploną* „палають”. Нормативну ФО у тексті легко впізнати, її традиційне значення не зазнало змін, конотативні експресивні семи – посилились, частково актуалізовано пряме значення словосполучення-прототипа.

Натяком на фразеологізм *coś mroźącego krew w żyłach* „щось дуже страшне, таке, що викликає жах” (SFPWN, с. 170) є фразеологічна перифраза в контексті:

*Napięłam wszystkie mięśnie. Nowiny, które tato Bolka uważa za dobre, potrafią **zmienić krew w kawalki czerwonego lodu*** (ZJ, с. 166). В незміненому вигляді вжито іменний компонент фразеологізму *krew* „кров”. Обставинний сегмент фразеологічної конструкції *w żyłach* „у венах” опущено, однак це не заважає відтворенню ФО, оскільки він не є носієм архисеми в її семантичній структурі. Третій компонент фразеологізму, виражений формою дієслова *mrozić* „заморожувати”, – теж відсутній, але фразеологічний образ, носієм якого він є, переданий описово за допомогою конструкції *zmienić w kawalki czerwonego lodu* „замінити на куски червоного льоду”. ФО – читабельна, її основний сенс збережено, експресивність висловлювання – посилено.

На приклади перифразування ФО *słodki głos* „1. лагідний, приємний голос; 2. ірон. милий голос; удаваний голос, навмисне модифікований під приємний” (WSFJP, с. 236) натрапляємо у контекстах: – *Bardzo pana proszę – szepczę **głosem pełnym słodyczy z syropu** – niech mnie pan ukryje* (Nh, с.128); *Wyszliśmy na środek i odegrali wzorcową rozmowę małżonków, którzy każdego ranka wypijają litr syropu z melisy i kozłka lekarskiego. Dzięki temu nawet w obliczu największych dramatów potrafią zachować **odpowiednią ilość cukru w stosowanym głosie*** (HJ, с. 158). Фразеологічно переосмислений компонент ФО *słodki* „солодкий” автори перефразували на „повний солоду з сиропу” і „з відповідною кількістю цукру”, очевидно, з метою надання контекстам іронічного звучання (в обох контекстах реалізовано друге з двох значень фразеологізму *słodki głos* – з поміткою ірон. „удаваний голос, навмисне модифікований під приємний”). Основний смисл ФО збережено, експресивність посилено. У другій цитаті додатковим засобом вираження іронії є прийом подвійної актуалізації (у преко́нтексті фразеологізму йдеться про те, як герої щоранку випивають літру солодкого сиропу з меліси), а семантична структура вжитої ФО збагачена семою „змінність, можливість керувати рівнем „приємності” удаваного голосу”.

2.5.2. Структурна інверсія. Цей тип фразеологічної перифрази полягає в довільній черговості введення компонентів (зазвичай усіх) ФО у контекст при

збереженні традиційної ієрархії смислових акцентів у семантичній структурі фразеологізму. Структурна інверсія зазвичай супроводжується прийомом подвійної актуалізації, напр.: *Do trzydziestki będziecie mieć czwórkę pociech, odrapaną pokój i własną szafkę w kuchni. Jurny (już nieprzystojny) będzie liczyć długi i stracone okazje, a ty siniaki i resztki włosów, których nie wydarłaś sobie z rozpaczy...* (SŚM, с. 24), пор. *rwać, wyrывать, drzeć (sobie) włosy z głowy (z rozpaczy)* „бути у великому розпачі” (SFPWN, с. 544). Формально на першому плані в контексті – структура *resztki włosów* „рештки волосся”, в котрій не одразу впізнаємо потенційний елемент фразеологізму, оскільки: а) сприймаємо його буквально, у прямому значенні, завдяки специфічно організованому прекоптексту, б) у традиційній структурі ФО він стоїть у позиції після дієслова, а в контексті – висунений на перший план, в) замість нормативного компонента ФО *włosy* вжито модифікований, детермінований контекстом, варіант. Лише дочитавши речення до кінця і натрапивши на інші компоненти ФО (*wydarłaś, z rozpaczy*), помічаємо перефразований фразеологізм. Отже, потреба актуалізувати два плани ФО – метафоричний і буквальний – спровокували інверсію структури стійкого словосполучення і появу фразеологічної перифрази.

На структурну інверсію ФО *bić, tłuc, walić głową w mur* „боротися з труднощами, які неможливо подолати” (SFPWN, с. 104) натрапляємо в контексті: *Co robisz, kiedy nie możesz przeskoczyć muru? Próbujesz go rozbić głową, wysyłając rozpaczliwe odwołania. Szkoda głowy i forsy na znaczki. Lepiej poszukać furtki. Wytrwali znaleźli co najmniej dwie* (ZJ, с. 27). На першому плані в уривку нетрадиційно вжито компонент *mur* „мур, стіна” (денотативне значення – „труднощі, перешкоди, які неможливо подолати”) як елемент метафори *przeskoczyć mur* „перестрибнути мур” („оминути труднощі, подолати їх із найменшим опором”), детермінованої його фразеологічним значенням. Далі по тексту – інші компоненти ФО. Не зважаючи на формальну розкиданість структурних елементів фразеологізму, в уяві вимальовується ситуація-прототип „биття головою об стіну”, а сама ФО сприймається у традиційному значенні.

2.5.3. Структурно-семантична інверсія. Якщо у фразеологічних перифразах, які ми розглядали в попередньому підпункті, висунення на перший план одного з компонентів ФО було лише формальним і семантична структура фразеологізму не зазнавала ніяких змін, то у випадку структурно-семантичної інверсії ФО один із її компонентів виходить на перший план і формально, і семантично – його денотативне значення у семантичній структурі фразеологізму виділяється логічним наголосом, в той час як цілісне значення ФО відсувається на задній план, напр.: *Ale gdybym nic nie odpowiedziała mamie, sytuacja też byłaby bez wyjścia. Czy nie wszystko jedno, w którym **punkcie muru** zaczniemy **walić** w niego **głową*** (KI, с. 57), пор. *walić głową w mur* „боротися з труднощами, які неможливо подолати” (SFPWN, с. 104). Як і у випадку інноваційного застосування цієї ФО в попередньому пункті, першим з усіх компонентів у тексті нетрадиційно вжито компонент *mur* „мур, стіна”. Однак у цьому випадку він має не тільки формальну, а й смислову першість, бо „перетягує” увагу читача з цілісного значення фразеологізму на детерміноване ним, своє власне денотативне значення „труднощі, перешкоди, які неможливо подолати”, доповнюючи його оказіональною семою „велика кількість способів, засобів подолання перешкоди” (спосіб у контексті вербально виражений словом *punkt (muru)*).

На явище структурно-семантичної інверсії ФО натрапляємо також у контексті: *Podsunęłam mu lepszy pomysł. Gdybyśmy tak wybrali się nad nasze jezioro? Powspominać. Póki jesień jest złota jak miłość. Jako romantyk, Jurek przystał na to z zachwytem. **Pierwsza nitka** mojego śledztwa **zaczęła** powolutku **prowadzić do kłębka*** (В, с. 93). Цілісне значення фразеологізму *dojść, trafić po nitce go kłębka* „з’ясувати щось шляхом терпеливого, скрупульозного вивчення деталей” (SFPWN, с. 254) відходить на другий план. На першому плані – фразеологічно переосмислене значення компонента *nitka* „нитка” – „спосіб, засіб з’ясування якогось питання”. Атрибутивний поширювач *pierwsza* „перша” вносить у семантичну структуру фразеологізму оказіональну сему „численність способів, засобів з’ясування істини”.

Фразеологічні перифрази складають 6% інноваційних фразеовживань у текстах проаналізованих польських художніх творів. Вказівка на фразеологізм відбувається за допомогою його структурних елементів, уведених до контексту специфічним чином: дистанційно, перефразовано, описово. Для деяких фразеологічних перифраз характерне зміщення смислових акцентів ФО, що супроводжується переходом логічного наголосу з однієї семи денотативного значення стійкого словосполучення на іншу. Ті перифрази, у яких зміщення смислових акцентів не відбувається, зберігають традиційну для ФО черговість та ієрархію елементів образної картини. З огляду на семантичні зміни, які відбуваються із фразеологізмом у контексті під час перефразування, відносимо цей тип перетворень ФО до фразеологічних інновацій першого ступеня.

Фразеологічні перифрази складають порівняно незначний сегмент інноваційних фразеовживань у текстах проаналізованих польських художніх творів, однак це доволі цікавий для аналізу, малодосліджений тип фразеологічних перетворень, для якого іноді характерний значний ступінь переформатування структури і / або смислів ФО, поєднаний із іншими типами контекстних інноваційних прийомів.

Висновки до розділу 2

Більш ніж 3/4 фразеологічних інновацій у проаналізованих текстах сучасної польської прози становлять одиниці, в яких відхилення від фразеологічної норми проявляються на рівні структури і значення. Зміни традиційної форми фразеологізмів відбуваються шляхом поширення компонентного складу ФО, заміни компонента, фразеологічної деривації, перифрази, контамінації. Уведення до складу традиційних ФО поширювачів і субститутів здебільшого виправдане семантично і прагматично. Конкретизатори розширюють денотативне значення ФО, уточнюючи деталі дії, процесу, стану чи ознаки, що позначені фразеологізмом. Вони є засобом контекстної адаптації ФО, джерелом додаткової інформації про суб'єкт, якого стосується фразеологізм. За допомогою буквалізаторів, які відроджують пряме номінативне значення окремих

компонентів фразеологізму, автор часто залучає читача до своєї мовної гри, де його завдання – розшифрувати приховані сенси, помітити і зрозуміти іронічний або саркастичний підтекст висловлювання. Інтенсифікатори, своєю чергою, посилюють значення ФО, зафіксовано лише кілька випадків, коли семантика ФО зазнає зворотного впливу (послаблення) внаслідок додавання або заміни компонента. Субститути-експресиви спричиняють зміни семантичної структури ФО на рівні конотацій, тобто модифікують емоційне, експресивне і стильове забарвлення стійкого словосполучення, причому це завжди перетворення пейоративного характеру. Субституція нейтрального компонента ФО негативно конотованим експресивним відповідником дає змогу авторові висловити негативне ставлення до денотата, якого стосується фразеологізм. Нові денотатами і конотатами, що з'являються у значеннях перетворених ФО, не змінюють смислового стрижня стійкого словосполучення – його архисеми.

Таку ж ситуацію спостерігаємо й у випадку фразеологічних контамінітів і перифраз. Перші здебільшого є результатом схрещення двох фразеологізмів зі спільним семантичним компонентом. Другі – наслідком специфічного перефразованого або описового введення в контекст усього або часткового компонентного складу стійких словосполучень. Функціонально і прагматично виправданими вважаємо лише контамінати, що акумулюють у своїй семантичній структурі елементи семного наповнення вихідних ФО.

Особливу групу становлять фразеологізми, вжиті з порушенням усталеного канону у структурному плані, значення яких, однак, не відрізняються від значень фразеологізмів-інваріантів, а мотивація трансформації не піддається поясненню або має незначну ймовірну (суб'єктивно оцінювану) прагматичну основу. До таких інновацій зараховуємо ФО, утворені шляхом уведення до структури фразеологізму поширювачів-експлікаторів і кваліфікаторів ідіоматичності або шляхом заміни компонента субститутом-рефрешером чи субститутом-експлікатором. Адже експлікатори копіюють семи фразеологічного значення, кваліфікатори ідіоматичності вказують на ідіоматичність звороту, яка, зазвичай, є й без того очевидною, а рефрешери відновлюють (на наш суб'єктивний погляд)

затерту образність ФО, однак загрожують надмірним розбудовуванням фразеологічної варіантності. Оскільки ми стоїмо на позиціях необхідності врахування специфіки художнього тексту як особливого контексту при дослідженні фразеологічних інновацій, то вважаємо недоцільним надто строгий підхід до оцінки вищезгаданих інновацій. Адже переважну більшість таких перетворень можна виправдати з прагматичної точки зору: вони полегшують сприйняття тексту, увиразнюють його, допомагають авторові наголосити на основних сенсах висловлювання. Необґрунтованими вважаємо випадки заміни компонентів субститутами, які дестабілізують семантичний зв'язок між членами словосполучення-прототипа ФО.

Фразеологічні деривати – діаметрально протилежна група інновацій, порівняно з попередніми. Адже внаслідок авторського втручання ці ФО зазнали не просто зміни, а перебудови своїх архисем, переформатування образних основ і зсуву смислових акцентів шляхом застосування прийомів каузативізації, декаузативізації, конверсивізації, фіналізації, неосемантизації, сегментації дієслівних зворотів та ідіоматизації паремій зі зміною синтаксичних функцій ФО або без зміни. Автор використовує образну основу фразеологізму, утворюючи на його базі цілком нову одиницю, яка зберігає дериваційний зв'язок із материнською ФО, але виконує в тексті свої специфічні функції.

РОЗДІЛ 3

ІННОВАЦІЇ БЕЗ ЗМІНИ СТРУКТУРИ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ В ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ПРОЗИ

3.1. Подвійна актуалізація

Під подвійною актуалізацією розуміють „таке перетворення фразеологізму, що спричиняє несподіване двояке сприйняття його і як стійкого нерозкладного вислову, і як вільного словосполучення, та використовується в художньому мовленні, публіцистиці, розмовному мовленні з різною стилістичною метою, передусім для створення комічного ефекту” [128, с. 35]. На позначення цього явища мовознавці використовують різні терміни (див. Таблицю 3.1).

Подвійна актуалізація можлива за умови наявності у лексичному оточенні ФО слів-актуалізаторів метафоричного і прямого значення словосполучення. Мовознавці наголошують на тому, що прийом подвійної актуалізації передбачає розкладення на пряме і переносне значення не лише самої ФО, на пряме і переносне значення розкладається весь контекст. Утворюються немовбито два контексти, кожен з яких актуалізує своє значення. Таким чином, якщо для виявлення значення ФО потрібен один контекст, то для виявлення двох значень – прямого і переносного – необхідні два контексти, що реалізуються з допомогою двох рядів текстових компонентів: один ряд дозволяє читачеві сприйняти фразеологічне, а другий – буквальне, первісне значення словосполучення [128, с. 41–42]. Елементом-актуалізатором буквального значення фразеологізму може бути тотожне ФО вільне словосполучення, спільнокореневі, співзвучні, синонімічні, тематично пов’язані з компонентами ФО слова або коментар фразеологізму. Класифікацію контекстних інновацій⁴¹, критерієм поділу в якій стали **формальні і семантичні зв’язки між компонентами фразеологізму та актуалізаторами прямого значення прототипа ФО** в максимальному контексті, запропонував Я. Ліберек. У текстах польських фразок учений виділив три групи інновацій: 1) інновації, в основі яких лежать формальні зв’язки між компонентом

⁴¹ Йдеться про ті контекстні інновації, суттю яких є подвійна актуалізація.

ФО та актуалізатором (повна тотожність елементів, категоріально-граматична тотожність, лексико-системна подібність і словотвірна спорідненість)⁴², 2) інновації, основою яких є безпосередні семантичні зв'язки між компонентом ФО та актуалізатором⁴³, 3) інновації, основою яких є опосередковані семантичні зв'язки між компонентом ФО та актуалізатором [277, с. 94].

Таблиця 3.1

Терміни на позначення фразеологічних перетворень із реалізацією метафоричного і буквального значень ФО

Термін	Мовознавці
<i>подвійна актуалізація</i>	В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [24, с. 87–106], О.В. Кунін [90, с. 90], Н.С. Хороз [180; 182, с. 10–12], А.М. Мелерович [106], Ю.І. Третьякова [169, с. 139–140], І.І. Чернишова [184, с.128–129], С.І. Вяльцева [36], Л.Б. Давиденко [53, с. 18–19], І.М. Ярова [197, с. 13], О.Г. Лозинська [100, с. 14], Ю.І. Сагата [135, с. 8–9],
<i>дефразеологізація (defrazeologizacja)</i>	Я. Ліберек [277, с. 89–135], Г. Майковська [285, с. 153–157], Я. Ставніцька [304], Г. Дзямська-Ленарт [244], С. Бомба [219, с. 125; 206, с. 185], А. Кригер [265, с. 136–139], Й. Ігнатович-Сковронська [260]
<i>фразеологічний каламбур</i>	В.К. Приходько [128, с. 34–67], І.М. Абрамович [1, с. 216–218]
<i>перетворення семантики ФО</i>	В.Н. Вакуров [31], Н.Л. Шадрін [187, с. 181–191]
<i>поміщення фразеологізму в нетиповий контекст</i>	Г. Дзямська-Ленарт [243, с. 115–126]
<i>актуалізація прямого і фразеологічного значення ФО</i>	С.Б. Пташник [129, с. 8]
<i>буквалізація (значення) ФО⁴⁴</i>	А.П. Супрун [151, с. 10], Третьякова [162, с. 37–38], Д.П. Вовчок [34, с. 118–119], Т.В. Цимбалюк [183, с. 118–123]
<i>міжривнева омонімія, омонімізація ФО</i>	О.В. Бойко [25, с. 16], А.М. Григораш [48, с. 376–378], Б. Подгурська [125, с. 12–13]
<i>конкретизація ФО</i>	Л. Шевченко [191]

⁴² Поява в оточенні фразеологізму слова, формально подібного до компонента фразеологізму, встановлює специфічний тип зв'язку між стійким словосполученням і контекстом, допомагаючи співтворити сатиричний зміст фразки. Цей тип інновацій, на думку автора класифікації, характеризується найменшим ступенем небезпеки актуалізації прямого значення фразеологізмів, він лише „копіює” таку ситуацію.

⁴³ Поява в оточенні фразеологізму слова, що належить до того самого семантичного поля, що й один з компонентів стійкого словосполучення, створює своєрідне напруження сенсів і значень усередині фразки, що спонукає читача до роздумів і допомагає досягнути бажаного ефекту. Цей тип інновацій, згідно з висновками Я. Ліберека, є найпопулярнішим у текстах польських фразок.

⁴⁴ Термін „буквалізація” в цьому випадку позиціонують як синонімічний до терміна „подвійна актуалізація”. Слід, однак, зазначити, що зазвичай мовознавці розмежовують ці поняття. Так, напр., А.М. Мелерович, В.М. Мокієнко і В.К. Приходько розглядають буквалізацію і подвійну актуалізацію як два суміжні прийоми семантичного перетворення ФО, вважаючи „такий підхід єдино правильним, оскільки різниця між ними очевидна: при подвійній актуалізації відбувається суміщення двох значень: фразеологічного (образного) та буквального (прямого значення кожного компонента ФО), їх паралельне, одночасне сприйняття”, натомість „при буквалізації пряме значення словосполучення виступає на перший план, часто затемнюючи фразеологічне значення або протиставляючись йому” [128, с. 47].

Запропонований Я. Лібереком поділ – лише одна з можливих класифікацій явища подвійної актуалізації ФО. Опрацювавши концепції польських і східнослов'янських мовознавців, ми встановили, що фразеологічні інновації цього типу можна також аналізувати з точки зору:

1) **ступеня охоплення ФО подвійною актуалізацією**. Учені досліджують випадки: повної або часткової подвійної актуалізації ФО (залежно від наявності чи відсутності в мові вільного словосполучення-етимона, що виражає реальний факт дійсності⁴⁵) [182, с. 10–12]; реалізації двоплановості всієї ФО та семантизації окремих компонентів фразеологізму [24, с. 87–106];

2) **співвідношення ступенів прояву ідіоматичного і буквального значень ФО**. Виділяють: повне перетворення семантики ФО (перетворення з рівноцінною реалізацією фразеологічного і буквального значень) та часткове перетворення семантики ФО (перетворення з перевагою одного зі значень – фразеологічного або буквального [31, с. 114–121]; реалізацію двоплановості ФО з первинним переносним значенням словосполучення і реалізацію двоплановості ФО з первинним буквальним значенням словосполучення [128, с. 46]; три рівні часткової дефразеологізації: 1) фразеологізм ужито з послабленням переносного значення, 2) фразеологізм ужито так, що однаковою мірою реалізоване його метафоричне і дослівне значення, 3) фразеологізм ужито так, що на першому плані – його структурне значення, і лише у тлі – метафоричне [244]; 1) подвійну актуалізацію ФО, при якій переважає сприйняття ФО в метафоричному значенні, 2) подвійну актуалізацію ФО із переважанням дослівного значення зі збереженням переносного значення в тлі, 3) подвійну актуалізацію ФО, при якій сприйняття фразеологізму в ідіоматичному та дослівному значенні однаково мотивоване контекстом і відбувається паралельно [135, с. 8–9];

3) **одночасності / неодночасності реалізації ідіоматичного і буквального значень ФО**. Виділяють: одночасну подвійну актуалізацію ФО, при якій контекст реалізує паралельно два семантичні плани словосполучення, та неодночасну

⁴⁵ Фразеологізм, який має відповідник у вигляді вільного словосполучення, що позначає реальний факт, мовознавці називають реальним, фразеологізм без прототипа – ірреальним.

подвійну актуалізацію ФО, при якій контекст послідовно реалізує фразеологічне та пряме значення словосполучення: спершу – предметне, а потім – переносне або навпаки [182, с. 10–11], 2) подвійну актуалізацію, при якій реалізація значення відбувається в напрямку від фразеологізму до його етимологічного (псевдоетимологічного) прототипа, і подвійну актуалізацію, при якій реалізація значення відбувається в напрямку від вільного словосполучення до фразеологізму [128, с. 45–46];

4) лінійного розташування актуалізатора прямого значення відносно ФО в контексті. Виділяють: 1) преконтекстну подвійну актуалізацію, коли слова, що повертають адресата до конкретної дії, позначеної етимомом ФО, випереджають ФО, і постконтекстну подвійну актуалізацію, коли ці слова знаходяться після ФО [182, с. 11]; три схеми локалізації актуалізаторів прямого значення ФО: а) елементи контексту, що впливають на значення ФО, випереджають її, б) елементи контексту, що впливають на значення ФО, оточують її, в) елементи контексту, що впливають на значення ФО, знаходяться після неї [244]⁴⁶.

У межах дисертації подвійною актуалізацією вважаємо такий тип фразеологічної інновації, при якому фразеологізм у спеціальних контекстних умовах реалізує своє цілісне фразеологічне значення, що не є сумою значень окремих компонентів, і буквальне значення словосполучення-прототипа чи його окремих членів. Під спеціальними контекстними умовами розуміємо наявність у максимальному контексті фразеологізму – перед ним (у преконтексті), або після нього (у постконтексті⁴⁷) – актуалізаторів прямого і переносного значень стійкого словосполучення. Своєю чергою, актуалізатором буквального сприйняття ФО можуть бути вжиті поза фразеологізмом компоненти у прямому значенні, спільнокореневі, синонімічні, тематично пов'язані з компонентами ФО слова або коментар фразеологізму. Випадки подвійної актуалізації, зафіксовані в текстах сучасної польської прози, класифікуємо з огляду на одночасність / неодноразовість

⁴⁶ Авторка робить цікаві висновки про те, як позиція в тексті компонентів фразеологізму і тих елементів його максимального оточення, що змінюють його семантику, впливає на розвиток гри значень, на право домінантного статусу прямого чи переносного значення словосполучення і, нарешті, досягнення очікуваного автором ефекту.

⁴⁷ Терміни „преконтекст” („преконтекстний”), „постконтекст” („постконтекстний”) використовуємо услід за Н.С. Хороз.

реалізації ідіоматичного і буквального значень фразеологізму та лінійне розташування актуалізатора відносно ФО. Виділяємо: 1) одночасну подвійну актуалізацію (реалізація фразеологічного і буквального значень словосполучення відбувається одночасно, актуалізатори обох планів ФО розміщені в преконтексті); 2) неодноразову подвійну актуалізацію ФО (реалізація фразеологічного і буквального значень словосполучення відбувається по чергові: а) при преконтекстній подвійній актуалізації актуалізатор прямого значення випереджає фразеологізм і реалізація значення відбувається в напрямку від вільного словосполучення до стійкого, б) при постконтекстній подвійній актуалізації актуалізатор прямого значення вжито після ФО, а реалізація значення відбувається в напрямку від фразеологізму до його прототипа).

3.1.1. Одночасна подвійна актуалізація. При одночасній подвійній актуалізації елементи максимального контексту, що реалізують фразеологічний і буквальний план ФО, передують їй. Преконтекстне лінійне розташування актуалізаторів двопланового прочитання фразеологізму спричиняє „мерехтіння” його суміщених бінарних значень, напр.: – *Przysiadłem na chwilę z taką jedną, powiedzmy że koleżanką. Gorąc jak fiks, to zamówiłem dwa naparstki mineralnej bez gazu. I wiesz stary, ile nam policzyli? Równy dwie dychy. Byłaby to cała butla porządnego wina. Wypiłoby się w spokoju na Wisłę i git, a tak? Najdroższe lanie wody, stary* (DMC, с. 12), пор. *lać wodę* „говорити, писати надто багато, розлого, не на тему” (SFPWN, с. 186). Актуалізатором фразеологічного плану словосполучення *lanie wody* є сегмент контексту, в якому йдеться про те, що герой зайшов із подругою до бару, очевидно, щоб потеревенити. Своєю чергою, речення, в якому він висловлює своє обурення високою ціною на дві невеликі порції негазованої води, повертає словосполученню його буквальне розуміння – „лиття води”. Реалізація метафоричного і дослівного значень відбувається одночасно.

Іронічне звучання контексту завдяки прийому одночасної подвійної актуалізації ФО *trzymać język za zębami* „мовчати, не говорити без потреби, зберігати таємниці” (SFPWN, с. 140) демонструє цитата: *Spojrzał ukradkiem na*

Joannę i od razu pożałował, że mu przyszyli język po zgrupowaniu w dwa tysiące trzecim. Dostał wtedy takiego kopa, że dolne trzonowce wymieszały mu się z górnymi siekaczami. A że nie zdążył cofnąć języka, to polala się krew, polala ciurem. Zaraz zanieśli Bogdana do zabiegowego, gdzie zaafierowany lekarz założył mu trzydzieści niezgrabnych szwów. Rekonwalescencja trwała grubo ponad miesiąc, a jak Bogdan wrócił do pracy, to na stoliku w kantorku znalazł wypowiedzenie. Komu potrzebny niesprawny ochroniarz, który nie umie **utrzymać języka za zębami**? (DMC, s. 18). Під час бійки головний герой твору отримав сильний удар у щелепу і майже відкусив собі язик, бо не встиг сховати його за зуби до удару. Після операції і реабілітації Богдан не зміг повернутися на роботу, бо його звільнили: охоронець, котрий не здатен тримати язик за зубами, мовляв, нікому не потрібен. Преко́нтекстна розповідь про відкушений язик актуалізує пряме значення словосполучення *trzymać język za zębami* „тримати язик за зубами”, натомість вказівка на специфічну професію героя (представникам якої, очевидно, варто особливо дотримуватись дисципліни і вміти зберігати таємниці) спонукає розуміти цей вислів і в переносному значенні – „мовчати, не говорити без потреби, зберігати таємниці”.

Фразеологічно незв’язаний генетичний прототип компонента ФО *butelka* „пляшка”, вжитий у преко́нтексті фразеологізму *nabić kogoś w butelkę* „обманути когось” (SFPWN, s. 239), став актуалізатором його дослівного значення в такій цитаті: *Wiedziała też, że niekiedy to projektor się psuje, a film trwa zabezpieczony w pudełku trumny ileś tam metrów pod ziemią. Jak wiadomość w butelce, tylko że to Marysia została nabita w tę butelkę* (С 139). Натомість із значно ширшого преко́нтексту фразеологізму (який через розлогість не маємо змоги продемонструвати в короткій цитаті) довідуємося про те, що дівчину Марисю обманув і залишив хлопець, і ця інформація, своєю чергою, є підставою для реалізації фразеологічного плану семантично бінарного мовного знака *nabić kogoś w butelkę*.

Іноді на двозначність ужитого словосполучення вказує сам автор, як, напр., робить І. Сова, уміло використовуючи переваги бінарної природи фразеологізму *wyrzucać pieniądze w błoto* „витратити гроші на непотрібне, тратити надто багато,

розтринькувати гроші” (SFPWN, с. 570) в контексті: *Mieszasz zielony proszek z gorącą wodą, potem gumową mazią smarujesz strategiczne miejsca (określenie ekspedientki), owijasz się ciasno folią i spokojnie sobie czekasz, aż algi wygrają wojnę z twoim cellulitisem. Podobno jeden zabieg to pół centymetra mniej w udach. Po trzech cellulitis cofa się o stopień. Guzik z pętelką. Nie cofnął się nawet o włos, a jestem po pięciu zabiegach. Oczywiście, musiałam kupić całe wiadro. Półtorej bańki w błoto, dosłownie i w przenośni* (SŚM, с. 44). Актуалізатором прямого значення компонента *błoto* „болото” є сегмент контексту, в якому героїня твору розповідає про мазь від целюліту, для приготування якої треба змішати спеціальний дорогий зелений порошок із гарячою водою (отримана субстанція за структурою якраз і нагадує болото). Згадка про купівлю цілого відра косметичного засобу і називання його ціни, своєю чергою, актуалізують метафоричне значення словосполучення *półtorej bańki w błoto* – „півтора мільйона на вітер”. Закінчуючи розповідь, авторка вустами героїні підказує читачеві, що щойно вжиту ФО слід сприймати і як фразеологізм, і як вільне словосполучення.

Одночасна актуалізація буквального і метафоричного значень ФО іноді відбувається під впливом мінімального контексту фразеологізму, коли в його безпосередньому оточенні з’являється іменник, семантично пов’язаний з компонентом ФО у його прямому, неметафоричному сенсі, як у випадку ФО *patrzeć na kogoś, na coś z góry* „виявляти перед кимось свою перевагу, вищість, ставитися до когось зверхньо, зневажливо, презирливо” (SFPWN, с. 115) в контексті: – *Gówno wiecie – wtrącał się ktoś trzeci, o pseudonimie Pseudonim. Chodzi o to, że kurduple nas nienawidzą. Mają straszne życie, bo wszyscy patrzą na nich z góry, szczególnie na tych co mają mniej niż metr sześćdziesiąt. Zero ruchania, Zero posłuchu. Możliwości kariery ograniczone* (Nh, с. 86). Елемент об’єктного оточення фразеологізму в контексті виражений особовим займенником (...*wszyscy patrzą na nich z góry*...), що вказує на згаданий у преконтексті ФО іменник *kurdupel*, яким у розмовному стилі мовлення жартівливо називають непоказну людину низького зросту (ISJP, т. 1, с. 735). Семантична кореляція цього іменника з буквальним смислом фразеологізму („людина низького зросту – дивитися на когось згори”)

дає підстави для актуалізації останнього поряд із метафорично-переосмисленим значенням стійкого словосполучення. Постконтекст, у якому йдеться про особливо невітшне становище тих коротунів, зріст котрих не перевищує одного метра шістдесяти сантиметрів (...*mają mniej niż metr sześćdziesiąt...*), додатково утворює двозначне трактування ФО.

Актуалізацію буквального значення словосполучення *dać komuś w kość* „дати комусь по кістці” поряд із його метафоричним сенсом (“Якщо хтось *dał komuś w kość*, то дуже втомив, виснажив, подолав його” (ISJP, т. 1, с. 692)) демонструє контекст: *Obserwowałem sytuację przez wizjer. Okazało się, że na górę wchodziła prostytutka. Musiała być wykończona po całej nocy czuwania i czyhania na klientów, co w jej przypadku musiało być wyjątkowo frustrującą czynnością. Wieczorna walka też jej chyba **dała w kość**, chociaż nie byłem pewien, czy fiolet pod jej oczami był efektem uderzenia czy też makijażu* (DP, с. 139). Напередодні подій, про які йдеться в уривку, героїня-проститутка стала учасником бійки. Семантичний зв’язок між словом *walka* „боротьба” як елементом суб’єктного оточення ФО *dać komuś w kość* і прямим значенням словосполучення-прототипа „дати по кістці” зумовлює відродження буквального розуміння ФО. У постконтексті фразеологізму натрапляємо на додаткові актуалізатори прямого значення ФО (*fiolet* „синець”, *uderzenie* „удар”).

Іноді випадки подвійної актуалізації ФО „заховані” в доволі складних у семантичному плані контекстах, де штучно створені нашарування сенсів ускладнюють процес ідентифікації фразеологізмів, напр.: *Nienawidzicie nas, teraz już nie możecie nas zagłodzić, więc próbujecie nas pozbawić ojczyzny, języka i kręgosłupa* (BW, с. 136), пор. *kręgosłup moralny* „моральні принципи, якими керується людина” (WSFJP, с. 331). У контексті йдеться про утиски ірландців з боку англійців. Фразеологічний „уламок” *kręgosłup*, що акумулює в собі цілісне значення фразеологізму *kręgosłup moralny*, зазнає подвійної актуалізації і відновлює буквальний смисл „хребет” під впливом слова *język*, однак не в значенні „мова” (яким читач закономірно наділяє його в контексті ...*pozbawić ojczyzny, języka...* „...позбавити батьківщини, мови...” і яке актуалізує переносне значення

ФО), а в значенні „язик” (простежуємо семантичну кореляцію слів „хребет” і „язик” одного семантичного поля „частини тіла”). Отже, відбувається одночасна взаємна актуалізація семантичної двоплановості елемента ФО та елемента контексту.

У досліджених текстах польської художньої літератури натрапляємо на невеликі відрізки тексту, що містять фразеологічні комплекси – декілька глибоко трансформованих фразеологізмів. Так, у наступному прикладі уважний читач помітить фразеологічну перифразу і подвійну актуалізацію: *Z ich losem [karpi wigilijnych – Ю.С.] jakoś szczególnie się solidaryzuję. I one, i ja przez wiele lat nie mieliśmy w tym domu prawa głosu. Co roku wigilijny karp staje mi ością w gardle* (SiIP, с. 77). У першому реченні авторка вдалася до прийому фразеологічної перифрази, побудувавши її за принципом використання образу нормативного фразеологізму *dzieci i ryby głosu nie mają* „дітям не можна втручатися в розмови дорослих” (ISJP, т.1, с. 350). Якщо образний характер нормативної конструкції базується на протиставленні значень багатозначного компонента *głos*: „голос” (саме його не мають риби) і „право на публічне висловлення думки” (його, згідно з ФО, не мають діти), то в авторській версії фразеологізму йдеться про право голосу в обох випадках: головний герой таким чином вимагає уваги з боку дорослих, коропа, натомість, могли б висловити свій протест проти масових убивств їх напередодні Святвечора. Така інтерпретація відомого фразеологізму посилює його сатирично-гумористичне звучання у творі. У другому реченні, внаслідок розширення лексико-семантичної сполучуваності фразеологізму *coś staje komuś ością w gardle* „Говоримо, що щось staje комусь ością w gardle, якщо дуже йому дошкуляє” (ISJP, т. 1, с. 432) шляхом уведення до його суб’єктного оточення іменника *karp* „короп”, що семантично пов’язаний із фразеологічним компонентом *ość* „кістка”, відбувається подвійна актуалізація стійкого словосполучення з висуненням на перший план його буквального смислу „застрягати кісткою в горлі”.

3.1.2. Неодночасна подвійна актуалізація. Прийом неодночасної подвійної актуалізації реалізує фразеологічне і буквальне значення словосполучення по черзі, залежно від того, яку позицію в максимальному контексті ФО – преконтекстну чи посконтекстну – займають актуалізатори обох її семантичних планів. У прозових творах, які розглядаємо в цій праці, переважають приклади одного з типів неодночасної подвійної актуалізації, а саме – постконтекстної подвійної актуалізації. При постконтекстній подвійній актуалізації реалізатор переносного значення ФО випереджає фразеологізм, а реалізатор прямого значення словосполучення-прототипа вжито після нього, відповідно – спочатку читач сприймає ФО метафорично, а згодом – буквально.

3.1.2.1. Неодночасна подвійна актуалізація з рівноцінною реалізацією фразеологічного і буквального значень. Неодночасна подвійна актуалізація – ефективний засіб надання контексту гумористичного, іронічного чи сатиричного звучання. Адже в її основі – ефект несподіванки. Постконтекст фразеологізму, в якому відбувається неочікувана різка зміна сенсів – від метафоричного до буквального – є кульмінаційним моментом мовної гри, побудованої на цьому інноваційному прийомі, напр.: *Obecny prezydent Łodzi od dawna **rwał sobie nad nimi [zdegenerowanymi twórcami – Ю.С.] włosy z głowy i przy drugiej kadencji był już prawie łysy*** (ТО, с. 77), пор. *rwać (sobie) włosy z głowy* „бути у великому розпачі” (SFPWN, с. 544). Преконтекст актуалізує фразеологічне значення вжитого словосполучення: існує гармонійний семантичний зв’язок між розповіддю про митців-дегенератів, котрі своєю асоціальною поведінкою порушували спокій міста і були постійним „головним болем” для представників місцевої влади, і значенням ФО *rwać sobie włosy z głowy*. Натомість елемент постконтексту, а саме – компонент *łysy* „лисий”, що належить до однієї тематичної групи з компонентом *włosy*, відроджує буквальне значення омонімічного до ФО вільного словосполучення. Таким чином, навмисна актуалізація прямого і переносного значення з метою створення комічного ефекту відбувається неодночасно: спочатку читач сприймає вислів як фразеологізм, потім – як вільне словосполучення.

Актуалізаторами буквального значення фразеологізму найчастіше є тематично споріднені з компонентом ФО елементи постконтексту, як, напр., словосполучення *szuczna rżesa* „штучна вія” і *zez rozbieżny* „косоокість” у прикладах неодноразової постконтекстної подвійної актуалізації ФО *mieć kogoś, coś na oku* „пильнувати, стерегти когось, щось, бути обережним, обачним щодо когось, чогось” (SFPWN, с. 280): *Przecież moich rodziców ani na moment nie można spuścić z oka. Zaraz wpakują się w jakieś romanse, afery kryminalne albo nekrobiznes. Niestety, mam za mało czasu, żeby załatwić im dozór kuratora. Co prawda babcia obiecała, że będzie mieć wszystko na oku, ale wiadomo, że jak znowu jej się odklei sztuczna rżesa, to będzie miała wypaczony obraz rzeczywistości (ŚT 27); Muszę go [Gonzo – Ю.С.] ciągle mieć na oku, przez co dostaję lekkiej schizofrenii i zezą rozbieżnego (SiIP, с. 91).* У першому контексті неодноразової подвійної актуалізації ФО спричинено шляхом обігрування прямого номінативного значення компонента *oko* „око” фразеологізму *mieć kogoś, coś na oku* за допомогою тематично спорідненого елемента постконтексту *szuczna rżesa* „штучна вія”. У другому контексті актуалізатором буквального значення компонента *oko* є тематично пов’язаний з ним елемент постконтексту *zez rozbieżny* „косоокість”. В обох випадках застосування прийому подвійної актуалізації виправдане виникненням комічного ефекту.

На постконтекстну подвійну актуалізацію ФО *trzymać rękę na pulsie (czegoś)* „добре орієнтуватися в актуальній ситуації, уважно слідкувати за перебігом чогось” (SFPWN, с. 495) натрапляємо в контексті: *Tata zawsze starał się trzymać rękę na pulsie mód i obyczajów. Lekarski nawyk (MT, с. 41).* У прекоконтексті фразеологізму створено всі умови для ефективної реалізації фразеологічно-переосмисленого значення словосполучення. І воно успішно реалізується. Однак у постконтексті фразеологізму на нього накладається буквальне значення словосполучення-прототипа ФО. Актуалізатором прямого значення компонента *puls* „пульс” є вжитий у постконтексті прикметник *lekarski* „лікарський”, що належить з демегафоризованим компонентом до одного семантичного поля.

Буквалізація одного компонента ФО спричинила відродження дослівного значення цілого фразеологізму.

Іронічний підтекст висловлювання як один з ефектів постконтекстної подвійної актуалізації демонструє цитата з твору „Вулиця” Д. Одії: *Miłość ograniczona do techniki, w której dostrzegano przede wszystkim dobry interes, wydawała z siebie koślawe owoce. Może stąd kolejne lata obfitowały w nadmiar komarów* (U, с. 14), пор. *wydać owoce* „принести користь, пожиток” (SFPWN, с. 560). Преко́нтекст ФО, в якому йдеться про нещире кохання з корисливих мотивів, є цілком достатнім і виправданим підґрунтям для актуалізації фразеологічного значення інноваційної ФО *wydać koślawe owoce*, яка після поширення іменного компонента *owoce* „плоди” атрибутом *koślawe* „поганенькі” набула нового значення „принести сумнівну користь, дати погані плоди”. У постконтексті спостерігаємо деметафоризацію субстантивного сегмента ФО *koślawe owoce*, якої автор досягає шляхом контекстної вказівки на можливий причинно-наслідковий зв’язок між поганими плодами і кількарічним нашестям комарів.

Подвійна актуалізація фразеологізмів, зумовлена появою в максимальному контексті ФО актуалізаторів, що пов’язані з нею або її компонентами тематично, відбувається в контекстах: *Przynoszą nam pokój. Ale nie w formie przysłowiowej fajki pokoju. Dość już dymów na tej biednej ziemi! Jako dar pojednania, przybysze ofiarowują światłość* (CwN, с. 136), пор. *fajka pokoju* „символ єднання, примирення” (SFPWN, с. 91); *Białą koldrą ścielił się śnieg na drodze, co go nieróbki-piaskarki nie zaszpeciły ziarnem piasku i solą w oku, u mnie zaś cierpliwość z szacunkiem tajały niby na wiosnę* (C, с. 56–57), пор. *być komuś solą w oku* „перешкоджати, заважати комусь, завдавати комусь незручності” (SFPWN, с. 428); *Już w mieszkaniu Mikołaja, porzuciwszy właściciela na łóżku, Artur podziękował Kaśce (wniebowziętej w skowronkach) (na niebie tylko gołębie) (równocześnie zasapanej i spoczonej) za pomoc* (C 216), пор. *ktoś (jest) cały w skowronkach* „хтось дуже задоволений, радісний” (SFPWN, с. 417); *Najpierw rozpala we mnie rządzą tańca, a potem rzuca mi kłody pod nogi i dusi talent w zarodku* (SŻR, с. 108), пор. *rzucać komuś kłody pod nogi*

„вдаватися до будь-яких засобів, аби завадити комусь реалізувати його плани” (SFPWN, с. 257). Елементи пре- або постконтексту, які належать до того самого семантичного поля, що й компонент ФО, вступають з ним у семантичний зв’язок і відроджують буквальне значення, спричиняючи, таким чином, подвійну актуалізацію. Так, у наведених контекстах семантична кореляція „компонент ФО / ціла ФО – тематично споріднений контекстний актуалізатор” представлений парами: *fajka* „люлька” – *dym* „дим”, *sól* „сіль” – *piasek* „пісок” (семантичне поле „сировина для посипання доріг зимою”), *skowronki* „жайворонки” – *gołębie* „голуби”, *taniec* „танець” – *rzucanie kłód pod nogi* „кидання колод під ноги”.

Значно рідше серед актуалізаторів буквального значення ФО є самі компоненти фразеологізму, їхні синоніми чи спільнокореневі слова, вжиті поза стійким словосполученням у прямому значенні. На такі випадки натрапляємо, зокрема, в контекстах, де прийом неодноразової подвійної актуалізації застосовано щодо фразеологізмів *ktoś bez jaj* „хтось пасивний, безпорадний, недолугий” (SFPWN, с. 136) і *ktoś z jajami* „про когось енергійного, завзятого, темпераментного” (SFPWN, с. 136), іменні компоненти котрих (ужиті в прямому значенні, в незмінній або синонімічній формі) є елементами постконтексту-актуалізатора: – *Typowe, jak tylko pojawiają się kłopoty, twój ojciec zawija ogon i znika. Wszyscy mężczyźni w tej rodzinie mnie zawiedli – spojrzała na mnie z goryczą. – Kompletnie nie mają jaj. Pomyślałem, że gdyby wiedziała, w jak znakomitej kondycji są moje jądra produkujące miliony plemników na minutę, nie wygadywałaby takich bzdur* (ТО 218). – *Z całej rodziny ty jeden masz jaja – powiedziała, z czym trudno było mi się nie zgodzić.[...] Kiedy tylko się urodziłem, ojca znaleźli na dnie wąwozu, oficjalnie spadł zamroczony, bo podobno od trupa zalatywało eterem. Prawosławni górale piją eter zamiast alkoholu, ale mój ojciec nigdy tego nie robił. Myślę, że włali mu to świństwo do gęby przemocą i zrzucili w przepaść, zaraz po porodzie, bo wcześniej bali się, że wstrząs zaszkodzi ciąży. Jakby nie było, może mój ojciec miał jaja, ale specyficzne i tej chwili te jaja były już bardzo zgniłe* (PJ, с. 10–11). У першому випадку преко́нтекст, в якому героїня твору скаржиться на слабохарактерність свого чоловіка і сина, актуалізує переносний семантичний план ФО *ktoś bez jaj*

„хтось неенергійний, безпорадний, недолугий” (SFPWN, с. 136). Метафоричне сприйняття стійкого словосполучення не порушується, поки читач не натрапляє на елементи постконтексту, де, зокрема, у прямому значенні вжито стилістичний синонім компонента *jaja* „яйця” (чоловічі статеві органи) – *jądra* „анат. яєчка”, що зумовлює неодноразову постконтекстну подвійну актуалізацію фразеологізму і створює гумористичний ефект. У другому випадку постконтекст містить безпосередньо компонент *jaja*, який, з огляду на супровідну ознаку *zgnile* „гнилі” та інформацію про давню смерть героя, вжито у прямому значенні, що, своєю чергою, спричинило подвійне прочитання ФО *ktoś z jajami*: переносне – „про когось енергійного, завзятого, темпераментного”, і дослівне – „хтось, хто має яйця (чоловічі статеві органи)”.

На приклад подвійної актуалізації фразеологізму *krokodyle łzy* „нещирий, удаваний плач, фальшиве співчуття” (SFPWN, с. 175) із уживанням у постконтексті слова, спільнокореневого з його атрибутивним компонентом, у прямому значенні натрапляємо у творі „Нова квітка імператора”: – *A widzisz – mówię przez krokodyle łzy, jak najbardziej szczere krokodyle łzy; krokodyle też przecież tracą bliskich na torebki – jakie to przekleństwo* (НКС, с. 188). Свідченням свідомого нехтування автором фразеологічного значення ФО є уживання її з поширювачем-оксюмором *szczere* „щирі” (що суперечить семантичній структурі фразеологізму), і постконтекстна деметафоризація через іронічний коментар про втрату крокодилами своїх родичів „на сумочки” (що, начебто, змушує їх лити сльози).

Подвійну актуалізацію фразеологізму, зумовлену появою в його максимальному контексті слова, спільнокореневого з компонентом ФО, спостерігаємо також у цитатах: *Przebiegniesz pan jedynie półtorej mili na naszej bieżni, pod okiem kolegi egzekutora. Bez zatrzymania się pod czas biegu, rzecz jasna. I będziesz pan informował nas na bieżąco o swoich wszelkich niedociągnięciach* (BW, с. 40), пор. *na bieżąco* „рівночасно, синхронно, не допускаючи затримок” (ISJP, т. 1, с. 97); *Niekiedy musimy iść gęsięgo. Najudatniej wczuwa się w gęsią rolę Karen. Nie tylko idzie jak trzeba, nie tylko kolebie się na boki, nie tylko splywa po niej deszcz, ale i*

gęga rozbrajająco o swojej pracy (NKC, с. 225), пор. *iść gęsiego* „йти один за одним” (WSFJP, с. 232). У першому контексті натрапляємо на семантично бінарну конструкцію *na bieżąco*, яку розуміємо переносно („рівночасно, синхронно”) і буквально („біжучи”). Актуалізація дослівного плану змісту ФО зумовлена особливостями її прекоконтексту, де, зокрема, вжито слова, пов’язані з компонентом фразеологізму спільним коренем і темою бігу. У другому контексті, на дефразеологізацію ФО *iść gęsiego*, вказують, окрім спільнокореневого актуалізатора, елементи контексту на „гусячу” тему (*kolebie się na boki* „перекочується з боку на бік”, *gęga* „гогоче”), а також модифікована і майже позбавлена метафоричності ФО *coś sływa po kimś, jak (woda) po gęsi*⁴⁸ „щось не справляє на когось жодного враження, хтось не переймається або чимось” (SFPWN, с. 431), яка імпліцитно вираженим компонентом *gęś* апелює до спільнокореневого компонента *gęsiego* ФО *iść gęsiego*, беручи, таким чином, участь у її деметафоризації.

Повторення атрибутивного компонента у поскоконтексті фразеологізму і, як наслідок, актуалізацію семантичної двоплановості ФО спостерігаємо в цитаті: *Przecież coż tam muszę jeść i płacić za pokój w akademiku. Nic nie dostanę **na piękne** oczy, tym bardziej, że nigdy nie były piękne* (ТО, с. 33), пор. *na piękne oczy* „безкорисливо” (SFPWN, с. 193). Дієслівний компонент ФО, вжитий після фразеологізму у прямому значенні, спричиняє його двопланове розуміння в контекстах: – *Uważaj dziecko, bo **nie zagrzejesz tu długo miejsca***. – *Zagrzeję? Ja?* – *zdenewowała się Milka*. – *Żeby nawet się podlala i podpałiła, to niczego tu nie zagrzeję. To mieszkanie jest zimne, jak grób za kołem polarnym. Połowa pieców to atrapy, oknem nie da się domknąć, a grzejników nie wolno używać, bo niszczą parkiet* (CW, с. 19), пор. *nie zagrzać gdzieś miejsca* „не залишатися, не працювати, не проживати десь довго” (SFPWN, с. 220); – *Ty jesteś od kreatywnego myślenia – przypomniała jej Wiktoria*. – ***Rusz głową***. – *Jak ruszam, to mi chlupie w zatokach. Poza tym nie mam nastroju do wymyślania rozrywek* (CW, с. 116), пор. *ruszyć głową*

⁴⁸ У наведеному уривку ФО зазнала дефразеологізації через нетипову сполучуваність із компонентом *deszcz* у межах контексту, в якому йдеться про людей, що йдуть один за одним під дощем. Про випадки, коли один фразеологізм стає актуалізатором семантичної двоплановості іншої ФО, йтиметься далі.

„подумати над чимось, поміркувати” (SFPWN, с. 397). Підтвердженням того, що слова *zagrzać* „зігріти” і *ruszyć* „ворушити” ужито поза фразеологізмами у прямому, не детермінованому семантикою ФО сенсі, є функціонування в їхньому оточенні елементів контексту, пов’язаних із процесами зігрівання і ворухіння тематичними і причинно-наслідковими зв’язками: *podpalić się* „підпалити себе”, *zimny* „холодний”, *piec* „піч”, *grzejnik* „обігрівач” (у першому контексті) і *chlupie w zatokach* „хлюпає у пазухах” (у другому контексті). Постконтекстна реалізація лексичного плану значення дієслівних компонентів ФО *nie zagrzać gdzieś miejsca* і *ruszyć głową* спричинила актуалізацію семантичної бінарності цих стійких словосполучень.

Інколи вказівкою на те, що вислів слід сприймати у прямому і переносному значенні, є для читача авторський коментар до ФО, напр.: ... *w Arturowym otoczeniu pojawiło się sporo kobiet. Anna, ale i Marysia. I Ala, co ma kota (w dwojgu znaczeń) (w tym jedno z ogonem) (drugie z receptą)* (С 175), пор. *mieć kota* „бути несповна розуму, неврівноваженим, поводитися невідповідно до загальноприйнятих норм” (SFPWN, с. 218). Читач може сприйняти словосполучення *mieć kota* і як вільне, і як фразеологічно зв’язане, доки у постконтексті не отримує підказку про бінарність його значення: згадка про хвіст є актуалізатором прямого значення, а про рецепт – переносного значення ФО. Авторські коментарі з оригінальним графічним оформленням – характерна ознака стилю І. Карповича. Вдаючись до цього художнього прийому, письменник має на меті досягнення іронічного або саркастичного ефекту. Подвійна актуалізація, спричинена коментарем, створює складне нашарування значень, підсилює образність, експресивність висловлювання: *Trudno, pomyślała, trzeba wziąć los w swoje ręce (dalsze utożsamianie losu ze Sławomirem K. nie ma sensu) (chyba że ktoś życzy Marysi przepukliny), dlatego wróciła do mieszkania i złapała za szczotkę* (С 140), пор. *wziąć sprawę (sprawy) w swoje* „зайнятися чимось особисто” (SFPWN, с. 435). Преко́нтекст сприяє реалізації переносного плану змісту ФО, натомість у коментарі це значення частково нівельовано вказівкою на те, що не слід співвідносити долю (*los*) (якою героїня прагне самостійно керувати, тобто „взяти у

свої руки”) із чоловіком на ім’я Славомір, якщо тільки хтось не бажає їй грижі. Апелювання до прямого значення фразеологізму за допомогою слова, що пов’язане із ним причинно-наслідковими зв’язками (*взяти у руки – грижа*), спричиняє подвійне розуміння стійкого словосполучення.

Особливу групу контекстних інновацій становлять приклади часткової подвійної актуалізації ФО, де актуалізатором буквального значення є не компоненти чи семантично пов’язані з компонентами слова, вжиті в прямому сенсі, а інші фразеологізми, що містять такі ж компоненти, як ФО, що піддається деметафоризації. Іншими словами – відбувається несподіване стикування в контексті двох фразеологізмів, які стають один для одного актуалізаторами семантичної двоплановості, напр.: *Do domu wróciła też własnowolnie i o ile przedtem była oczkiem w głowie mamusi, teraz stała się solą w tym oczku* (BMN, с. 9) пор. *być czyimś oczkiem w głowie* „бути чийось улюбленцем, об’єктом опіки, уваги, турботи, старань” (SFPWN, с. 269), *być komuś solą w oku* „перешкоджати, заважати комусь, завдавати комусь незручності” (SFPWN, с. 428). У наведеному контексті результатом взаємодії фразеологізмів *być czyimś oczkiem w głowie* і *być komuś solą w oku*, що містять спільний компонент *oko / oczko* „око”, є подвійна актуалізація обох стійких словосполучень.

3.1.2.2. Неодночасна подвійна актуалізація з перевагою буквального значення. У цьому пункті розглядаємо приклади неодночасної подвійної актуалізації ФО, в яких преконтекст створює умови для актуалізації фразеологічного значення словосполучення, натомість постконтекст відроджує його дослівне розуміння і підкреслює перевагу буквального значення над метафоричним, напр.: – *Jak to? Jak to? – rzuciliśmy się jeden przed drugiego. Nawet Bulwiak lakomie nadstawił ucha, zapominając, że nie nałożył aparatu słuchowego* (ТО, с. 111). Постконтекст, в якому йдеться про те, що герой забув надягти слуховий апарат, автоматично „переключає” читача зі сприйняття ФО *nadstawić ucha* в переносному значенні „почати слухати дуже уважно, із зацікавленням” (SFPWN, с. 503) на його дослівне розуміння: людина не може слухати уважно чи неухважно,

якщо вона фізично позбавлена можливості чути. Таким чином, словосполучення *nadstawić ucha* слід інтерпретувати буквально, опираючись на значення головного дієслівного компонента *nadstawić* „виставити вперед або повернути в певному напрямку, очікуючи на щось” (ISJP, т. 1, 923).

На вдалі приклади ненав’язливої мовної гри з використанням фразеологічного і прямого планів значення із перевагою останнього натрапляємо в контекстах: *Powziąłem mocne postanowienie: stawiam czoła rzeczywistości. Nie mogę powiedzieć, żebym wprowadzał je w czyn z **wysoko podniesioną głową**. Nie niechęć o tym zadecydowała, ale stan chodników* (NKC, с. 37), пор. *z wysoko podniesioną głową* „впевнено, гордо” (SFPWN, с. 572); *Inka miała ochotę zapytać, czy dyrektorzy reagują na bolesne zranienia inaczej niż plebs, mianowicie wzrostem zaufania, ale w porę **ugryzła się w język**. Delikatnie oczywiście, żeby nie przysporzyć sobie dodatkowego bólu* (DMC, с. 190), пор. *ugryźć się w język* „вчасно замовчати, останньої миті стриматися і не сказати чогось” (SFPWN, с. 141); *Witam się ze strażnikiem. Najnowszy nabytek Naczelnego. Zatrudnił szwagra Berty Rączki Całuję, ale **do nóg nie padam** z powodu woni* (Nh, с. 26), пор. *padam do nóg* „дуже ввічлива етикетна формула, яку вживають чоловіки щодо жінок”. У першій цитаті елементи постконтексту фразеологізму, в якому йдеться про поганий стан тротуарів (що, очевидно, заважає ходити з високо піднятою головою), актуалізують пряме значення співзвучного словосполучення-прототипа *z wysoko podniesioną głową*, тонко натякаючи читачеві на іронічний підтекст сказаного. У другому контексті роздвоєння значення ФО *ugryźć się w język* і відродження його буквального значення „прикусити язик” спричинене появою у постконтексті слів, що апелюють до прямого значення компонента *ugryźć się* „прикусити” – *delikatnie* „легенько”, *ból* „біль”. У третьому випадку актуалізація і висунення на перший план дії, закладеної у фразеологічному образі (падання до ніг), зумовлена постконтекстним іронічним поясненням, яке своїм змістом (про неможливість виконання цієї дії через сморід) повертає іменному компонентові ФО *nogi* „ноги” його пряме значення.

На міжфразеологічну взаємодію, що спричиняє семантичні зрушення в обох ФО, натрапляємо в контексті, який ми вже частково наводили в пункті про фразеологічну перифразу: *Nie ma to jak odpowiednie oświetlenie, pomyślał Wiesiek i już miał zacząć się targować, kiedy poczuł jak mu płoną uczy. Jeszcze chwila i ogień zajmie resztki baków. Potem ogarnie policzki i dopiero wstyd. A najgorsze, że w tej połodze Wiesiek może **stracić twarz**, i co wtedy?* (DMC, с. 163–164), пор. *stracić twarz* „втратити повагу людей” (SFPWN, с. 446). У преко́нтексті фразеологізму *stracić twarz* міститься перифраза стійкого словосполучення *spalić się ze wstydu* „відчути великий сором”. Детальний опис образної картини пожежі, покладений в її основу, спричинив відродження і висунення на перший план прямого значення словосполучення *stracić twarz* „втратити обличчя”. Нашарування складних структурно-семантичних фразеологічних перетворень у невеликому сегменті тексту надає йому іронічного забарвлення.

Приклади подвійної актуалізації ФО складають 11% усіх інноваційних фразеовживань у досліджених творах. Це особливий тип інноваційного перетворення фразеологізму, при якому відбувається повернення від метафоричного, переносного значення ФО, до її початкового, первісного образу, буквального розуміння, що можливо лише за умов наявності в неї внутрішньої форми. Механізм подвійної актуалізації полягає у створенні спеціального контексту, завдяки якому одне й те ж словосполучення одночасно сприймається і як семантично цілісне, нерозкладне, і як вільне. Фразеологічні інновації цієї групи польські письменники часто використовують зі стилістичною метою. Шляхом розкладання прямого і переносного значень ФО, які вже достатньо відділилися одне від одного, та суміщення цих значень в одному контексті, автори досягають комічного, іронічного або саркастичного ефекту. Таке творче семантичне перетворення є, по-суті, мовною грою, в якій присутні натяк і двозначність, віртуозне жонглювання словами і значеннями.

3.2. Розгорнута метафора

Розгорнута метафора – найменш досліджений тип фразеологічних інновацій з усіх, що згадані вище. Це таке контекстне перетворення ФО, при якому відбувається розбудова фразеологічного образу стійкого словосполучення шляхом уведення в максимальний контекст його окремих компонентів або тематично близьких слів не в прямому (як у випадку подвійної актуалізації) значенні, а в переносному, детермінованому семантикою ФО, сенсі. Такий інноваційний прийом додатково метафоризує контекст, актуалізує, відроджує затертий фразеологічний образ, уточнює, коригує або доповнює його. Терміни, які трапились нам у нечисленних мовознавчих працях, присвячених дослідженню цього типу контекстного перетворення ФО, це: „розгорнута метафора” [24, с. 128–129; 182, с.12–13; 43, с. 223; 58, с. 208], „розвиток теми ФО” [34], „коментування ФО” (пол. komentowanie frazeologizmu) [243, 127–132].

Розгорнута метафора відрізняється від поширення компонентного складу ФО (на відміну від поширення, розгорнута метафора не призводить до семантизації компонентів, тому в даному випадку не доводиться говорити про якийсь окремий компонент, що зазнає поширення [24, с. 128]) і подвійної актуалізації (компоненти, що вводяться в контекст, уживаються в переносному, фразеологічному значенні, а не прямому) і передбачає розвиток метафоричного образу, закладеного у фразеологізмі.

Н.С. Хороз виділяє два типи розгорнутої метафори: власне розгорнуту метафору й антаподозис. Суть першої полягає у вживанні поряд із ФО окремих компонентів, які набувають змісту детермінованого її семантикою, або у використанні слів, об’єднаних спільною темою з компонентами ФО. Антаподозис схожий до власне розгорнутої метафори, але відрізняється від неї семантичними характеристиками: компонентам, ужитим поряд із ФО, приписується конкретний денотат, а до нього (на відміну від попереднього прийому) додається авторський коментар [182, с. 12–13].

У цій праці типологізуємо розгорнуті метафори залежно від характеру змін образної основи фразеологізму при її розгортанні. Виділяємо інновації, що

полягають у: 1) континуації образної ситуації ФО, 2) уточненні елемента фразеологічного образу за межами ФО, 3) корекції фразеологічного образу чи його елементів.

3.2.1. Континуація образної ситуації. У цьому пункті розглядаємо фразеологічні інновації, в основі яких – оказіональне розширення меж образної основи фразеологізму через додавання до традиційної ситуації-прототипа ФО індивідуально-авторської версії її продовження, детермінованої змістом твору. Компоненти фразеологізму за його межами не повторюються. Ось, напр., як один із головних героїв говорить про зміни у своєму житті, пов'язані зі закінченням школи, несподіваним вступом до вищого навчального закладу і переїздом з маленького містечка до великого міста: *Tak czy siak, przyszło mi wyrwać moje dotychczasowe życie z korzeniami i ostrożnie przesadzić w nowe miejsce. Mam tylko nadzieję, że w czasie przeszczepu pień mi nie obumrze i nie padnę złamany próchnicą* (ТО 57). ФО *wyrwać coś z korzeniami* „усунути щось остаточно, знищити повністю, дощенту” (SFPWN, с. 164) вживається без змін у структурі і семантиці. У постконтексті фразеологізму натрапляємо на слова, об'єднані спільною темою з компонентами ФО, при чому їх вжито не у прямому номінативному значенні, а в значенні, мотивованому фразеологічною семантикою. Фразеологічний образ, в основі якого – дія, що полягає у вириванні чогось із корінням (денотативне значення – радикальні зміни, пов'язані зі закінченням школи і вступом до вищого навчального закладу), не обмежується традиційною інтерпретацією, а доповнюється додатковою причинно-наслідковою дією „пересадження в нове місце” (денотативне значення – переїзд до іншого міста) і її коментарем про надію на успішне прищеплення, уникнення хвороб і відмирання кореня (денотативне значення – успішна становлення і реалізація у новому місті та в новому статусі). Розгортання образу стійкого словосполучення допомагає донести необхідну інформацію небанальним, художнім способом, з точністю передати настрої головного героя, його схвильованість і ставлення до вагомих змін у житті.

Одним із підвидів континуації образної ситуації є розгорнута метафора, яку схематично можна представити так: „традиційний образ ФО, в основі якого – певна дія, + метафорична констатація наслідку цієї дії”, напр.: – *Spaliłaś właśnie za sobą wszystkie mosty, i stoisz nad brzegiem niewiadomo czego. I to dla ciebie nie czas?* (BMN), пор. *spalić za sobą mosty* „унеможливити повернення, покінчити з чимось остаточно і безповоротно” (SFPWN, с. 230); – *Nie, miałem ostre starcie z moją kobitą. Docierała mi do żywego. I piecze jak fiks. Nawet nie wiadomo, czym takie rany dezynfekować.* – *Alkoholem – podsunęła Julka. – Przy okazji złagodzi ból* (HJ, с. 66), пор. *dotykać, dopiekać, urażać kogoś do żywego* „сильно ображати когось, кривдити, завдавати болю” (WSFJP, с. 970). У постконтекстах ФО *spalić za sobą mosty* і *docierać⁴⁹ do żywego* вжито слова, об’єднані спільною темою з їхніми компонентами чи словосполученням-прототипом загалом: *brzeg* „берег” (корелює з компонентом ФО *most* „міст’ з денотативним значенням „єдина можливість повернення назад, відновлення чогось”), *rany* „рани”, *piecze* „пече”, *dezynfekować* „дезінфікувати” (корелюють зі словосполученням „проникати до живого”). Їх слід сприймати метафорично, „виводячи” значення із фразеологічних сенсів, позначених компонентами ФО. Так, образна основа ФО *spalić za sobą mosty* розгортається до „спалити за собою мости і стояти над невідомим берегом” і набуває сенсу „покінчити з чимось остаточно і перебувати в невизначеному стані”, натомість у випадку ФО *docierać do żywego* фразеологічний образ продовжено до „проникати до живого, завдаючи болючих ран, які невідомо, чим дезінфікувати”, що означає „сильно ображати когось, завдаючи морального болю, з яким важко впоратися”.

Ще одним типом континуації образної ситуації є розгорнута метафора, побудована за схемою: „традиційний образ ФО, в основі якого – певна дія (ситуація), + інша метафорично переосмислена дія на позначення потенційної реакції на ту, що закладена в образі”, напр.: – *A ty, Jagoda? – zwrócił się do mnie Bolek. – Co zwykle robisz w dzień dziecka? – Ja? – Uśmiechnęłam się zakłopotana. – No cóż... chyba wiecie, że nawet najlepsi szewcy zwykle chadzają bez butów? – Może pora*

⁴⁹ У контексті замінено дієслівний компонент ФО синонімічним субститутом, що не вплинуло на його значення.

sprawić sobie jakieś wygodne sandały? (HJ, с. 97), пор. *szewc bez butów chodzi* „хтось робить щось для інших, але забуває зробити це для себе” (WSFJP, с. 771); – *Przecież wiesz, że w miłości trzeba czasem schować dumę do kieszeni.* – *Trzeba, ale w pewnym momencie trzeba ją wyjąć, odprasować i założyć* (HJ, с. 164), пор. *schować coś do kieszeni* „утриматися від чогось” (SFPWN, с. 406). У першому контексті підставою розвитку метафоричного образу ФО *szewc bez butów chodzi* є пряме значення компонента *but* „черевик” з фразеологічним значенням „щось, якась річ, яку певна особа робить для інших, але не робить для себе” і денотативним значенням „організація свята” (героїня твору допомагає організовувати свята до Дня дитини, а сама в цей день ніяк не розважається). У постконтексті ФО з’являється слово *sandały* „сандалі”, що належить із компонентом *but* до одного семантичного поля „взуття”, а його значення детерміноване значенням ФО. Метафора-продовження *sprawić wygodne sandały* („купити зручні сандалі”) набуває у свідомості читача значення „організувати свято і для себе”, а використання поряд із компонентом *sandały* атрибутивного поширювача *wygodne* „зручні” надає його денотативному значенню „свято” додаткової семи „чудове, веселе”.

У другому контексті зауваження подруги головної героїні про необхідність стриманого прояву гордості в коханні метафорично передано за допомогою стійкого словосполучення *schować coś do kieszeni*, в образній основі якого лежить дія „ховання (чогось) у кишеню”. Шляхом семантичного стикування дієслівного компонента *schować* „сховати” (який акумулює в собі архисему фразеологічного значення „утриматися”) з одиницями постконтексту *wyjąć* „витягти”, *odprasować* „попрасувати”, *złożyć* „одягнути” цей образ розгорнено, причому його нові елементи мають (порівняно з традиційним) полярний сенс – „проявити щось, вдатися до чогось” (у цьому випадку – проявити гордість).

Особливим прикладом континуації образної ситуації з доповненням фразеологічного образу метафорично переосмисленою дією на позначення реакції на ситуацію, закладену в ньому, є розгорнута метафора в контексті: – *Nie chcę słyszeć słowa protestu! – zastrzegł zamiast powitania.* – *To może najpierw powiedz*

przeciw czemu – zaproponowałam, jak tylko odzyskałam zdolność złożenia obu szczęk do kupy (HN, с. 293), пор. *szczęka komuś opadła* „хтось шокований, здивований чимось, зазвичай неприємно” (SFPWN, с. 288). У тексті відсутній традиційний фразеологізм, однак автор використовує його компонент *szczęka* „щелепа” для побудови метафори-реакції, в основі якої – дія „складання щелеп докупи” (з відповідним переносним значенням „опанувати себе після шоку, великого здивування”), спрямована на подолання наслідків ситуації (падіння щелепи), представленої у традиційному фразеологічному образі. Для розуміння метафори-континуації читач повинен відтворити в пам’яті традиційну одиницю.

3.2.2. Реалізація елемента фразеологічного образу за межами фразеологізму. Суть розгорнутої метафори цього типу полягає у вживанні компонента ФО за межами фразеологізму в тому значенні, яке він має у складі переосмисленого стійкого словосполучення. Жодних серйозних смислових зрушень денотат, позначений ужитим за межами ФО компонентом, не зазнає, напр.: – *Podobno Fałda zawsze tak szepcze – odezwał się chłopak przed nami. – To jej sposób odsiewania ziarna od plew. Przy czym z góry zakłada, że ziarna siedzą tylko w pierwszym rzędzie* (CW, с. 12), пор. *oddzielić ziarno od plew* „відділити добре від поганого, добрих від поганих, відкинути погане” (SFPWN, с. 608) (у контексті замінено дієслівний компонент ФО синонімічним субституттом, що не вплинуло на її значення). На одному із занять в університеті одногрупник головної героїні ділиться з нею своїми думками про викладачку, зокрема, зауваженням про те, що її манера тихо говорити (майже шепотіти) під час пари – це своєрідний спосіб відбору найкращих студентів, які – згідно з логікою викладачки – мають пересісти на перші парти, аби краще чути лекцію. У постконтексті фразеологізму *odsiać ziarna od plew* ужито один із його іменних компонентів – *ziarna* „зерно”, сигніфікативне фразеологічне значення якого – „щось хороше, хтось хороший”, а денотативне – „хороші, достойні студенти”. Отже, смислова структура окремо вжитого компонента детермінована значенням ФО і не має жодних нових

нашарувань, не обтяжена додатковими характеристиками позначуваного компонентом денотата.

Розгортання фразеологічного образу за таким же сценарієм, що й у попередньому прикладі, спостерігаємо в контексті: – *Powinienem cię przeprosić? – spytał niepewnie. – Nie, no coś ty – westchnęłam. – To ja powinnam ciebie. Wpuściłam cię w niezłe maliny!* – *W bardzo niezłe – spojrział na mnie roziskrzonym wzrokiem. – I tam nadzieję jeszcze tych malin pokosztować...* (BMN, с. 365), пор. *wpuścić kogoś w maliny* „свідомо ввести когось в оману, скерувати у завідомо неправильному напрямку, наражаючи на неприємності” (SFPWN, с. 551). В контекстному оточенні стійкого словосполучення *wpuścić kogoś w maliny* (модифікованого шляхом додавання атрибутивного поширювача-буквалізатора *niezłe* до іменного компонента) автор повторно вживає компонент *maliny* „малина” у метафоричному, фразеологічно-детермінованому значенні „неприємності”, однак із зовсім іншим конотативним наповненням. Конотації, зокрема оцінні, цього компонента в контексті зазнали меліоризації: несприятливі ситуації, у які героїня твору втягує свого друга, є для останнього бажаними і приємними (про що свідчать слова про надію скуштувати малини), оскільки дівчина йому не байдужа, він закоханий у неї і хоче постійно бути поряд, незважаючи на обставини.

Реалізація елемента образної основи ФО *szkielet w szafie* „таємниця, якої соромляться, яку приховують, щоб не втратити репутацію” за межами фразеологізму відбувається у контексті: – *Czy w tym domu wszędzie musi się kryć jakiś ponury sekret? – Nie chciałam, żebyś cierpiała. Poza tym obiecałam mamie. – Ona nie miała prawa! Tak jak nie miała prawa udawać mojej siostry! A potem wyjechać i zostawić mnie samą. Wśród szkieletów w każdej szafie!* – *Macie tylko dwa – przypomniała Drożdżakowa. Jak zwykle konkretna i blisko ziemi. – I wystarczy! – odparowałam, nawet nie próbując ukrywać łez. – Dwa szkielety to całkiem dużo na bezbronną siedemnastolatkę* (ZJ, с. 153). У постконтексті фразеологізму *szkielet w szafie* двічі (імпліцитно й експліцитно) вжито його компонент *szkielet* „скелет”, що є носієм архисеми значення ФО – „таємниця”. Розгортання фразеологічного образ метафоризує контекст, є способом небанальної, неконвенційної передачі смислів.

3.2.3. Корекція фразеологічного образу. Розгорнута метафора цього типу полягає в контекстному апелюванні до елементів фразеологічного образу з метою його корекції чи уточнення і, супровідно, – впливу на значення ФО, надання денотатам додаткових характеристик. У максимальному контекстному оточенні стійкого словосполучення натрапляємо на його окремі компоненти, рідше – їхні синоніми, спільнокореневі слова, займенники, що вказують на компонент.

Приклад розгорнутої метафори, в основі якої – контекстна корекція образної основи ФО, помічаємо в контексті: *Andrzej czuł, że powinien zapytać o szczegóły, ale zupełnie nie wiedział jak. Nigdy nie umiał **wchodzić z buciorami w cudze życie**. Nawet gdyby **wpłynął przez okno** niczym łabędź Czajkowskiego **w lekkich jak mgła baletkach**, i tak byłoby to wkraczanie na cudzy teren. A tego Andrzej strasznie nie lubił* (DMC, с. 118), *wejść, władować się z butami komuś w życie* „неделікатно, безцеремонно втрутитися в чийсь приватні справи, не зважати на чийсь почуття” (SFPWN, с. 25). Спочатку ФО *wchodzić z buciorami w cudze życie* реалізовано у формі і значенні, що майже збігаються з традиційною (в контексті дещо підвищено експресивність ФО через заміну іменного компонента *buty* „черевики” субститутом-інтенсифікатором *buciorami* „грубі, важкі черевики”). Однак згодом відбувається контекстне повернення до елементів фразеологічного образу з використанням конструкцій *wpłynąć przez okno* „вплисти через вікно” і *lekkie jak mgła baletki* „легкі, як туман, балетки”, які на рівні прямого значення взаємодіють із компонентами ФО *wchodzić* „заходити”, *buciorami* „грубі, важкі черевики”, і в силу своєї семантичної відмінності від них коригують фразеологічний образ і метафоричний смисл фразеологізму, „пропонуючи” замість традиційної семи „неделікатність, безцеремонність” полярну оказіональну сему „делікатність, уважність”.

Контекстне апелювання до комплексного метафоричного образу ФО рідко трапляється серед виявлених контекстних інновацій. Значно частішими є випадки, коли контекст повертає читача лише до одного з елементів фразеологічного образу, уточнюючи, доповнюючи, коригуючи його, напр.: *Teodor poznał tajemnicę znacznie wcześniej, przyłapując ojca na rozmowie z panem Karolem, „twórcą złudzeń”*. *Ojciec zaraz mu jednak wyjaśnił, że to taki żart. Dorośli też czasem robią sobie jaja,*

*tylko są to **jaja** bardziej dopracowane. Można powiedzieć dojrzałe, ale równie zabawne, jak te odstawiane za młodu* (DMC, с. 284–285), пор. *robić sobie (z kogoś, czegoś) jaja* „поводитися несерйозно; жартувати, глузувати з когось, чогось” (SFPWN, с. 135). Розгортання фразеологічного образу в цьому випадку дещо нагадує прийом поповнення компонентного складу ФО поширювачем-конкретизатором, однак відрізняється від нього тим, що фразеологізм *robić sobie (z kogoś, czegoś) jaja* спочатку вживається у незмінній формі і значенні і лише в постконтексті, після повторного уживання компонента *jaja*, позначений ним денотат „жарти, кпини” отримує додаткову характеристику *dopracowane* „майстерні”, *dojrzałe* „зрілі” *zabawne* „кумедні”. Семантична кореляція деяких із цих характеристик із прямим значенням компонента *jaja* частково деметафоризує цей компонент і стійке словосполучення загалом.

Розгортання метафоричного образу фразеологізму *mieć coś na (swoim) koncie* „мати якісь досягнення, доробок, зазвичай у професійній сфері або громадській діяльності” (SFPWN, с. 161) із контекстним апелюванням до іменного компонента ФО *konto* „рахунок” відбувається у контексті: *Gdy będę już dostatecznie sławny, za nic będę miał społeczne normy obyczajowe. Póki co, **mam** jednak za mało **na koncie**. Szczerze mówiąc, w ogóle nie **mam konta**. Z wyjątkiem tego pełnego porażek i życiowych pomyłek* (ŚT, с. 14). Метафоричне значення компонента *konto* у складі розгорнутої метафори зазнає трансформації зі „здобутки (досягнення, успіхи)” до „втрати (поразки, невдачі)”, що, своєю чергою, супроводжується зміною притаманної йому позитивної оцінної конотативної семи на негативну.

Контекстна вказівка на те, який конкретно денотат закріплено за компонентом фразеологізму, лягла в основу інноваційного прийому розгорнутої метафори в контексті: *Sprawdziłam skrzynkę pocztową. Leżało w niej zaproszenie na ślub Romana. Miłości mojego życia. Bylej.[...] Jeszcze niedawno byłam nieuleczalną optymistką, teraz jestem realistką. Mam nadzieję, że w dalszej perspektywie choć trochę uleczalną. Natomiast w bliższej **zeszłam na psy** szybciej, niż się spodziewałam. Na pojedynczego psa co prawda, ale i to mnie nie bawiło* (B, с. 8), пор. *zejść na psy* “занапастити себе” (SFPWN, с. 315). Компонентові *pies* „собака”, який у

традиційній семантичній структурі фразеологізму позначає узагальнену негативно конотовану сему „занепад, деградація, регрес”, постконтекстно приписується персоніфікований денотат „Роман (колишній хлопець героїні, який обманув і покинув її)”, що доповнює вищезгаданий сегмент „занепад, деградація, регрес” значеннєвої структури ФО уточнювальною денотативною семою „причина деградації”. Іноді замість компонента ФО в лексичному оточенні стійкого словосполучення з’являється займенник, що вказує на нього, напр.: – *Może każdy potrzebuje złudzeń. My również... – Tylko wydaje nam się, że patrzymy dalej, niż inni – rzucił Pan T., przekonany, że kto jak kto, ale akurat on ma naprawdę sokoli wzrok. – A jeśli nawet dotrze do nas, że **nosimy klapki na oczach**, to zaraz przekonujemy samych siebie, że nasze są znacznie mniejsze... – A już na pewno mają bardziej modny krój – dodał, Inka poczuła wtedy, że lubi te spotkania przy piwie* (DMC, с. 205), пор. (*mieć*) *klapki na oczach* „мати обмежений погляд на світ, не помічати речей, які є очевидні для інших” (SFPWN, с. 153). Розгортання метафоричного образу відбулося на базі прямого значення іменного компонента *klapki* „накладки”, який у лексичному оточенні ФО не повторюється, але його імпліцитна присутність у контексті виражена займенником *nasze* „наші”. Фразеологічне значення цього компонента „щось, що заважає об’єктивно дивитися на світ, помічати очевидне” в межах розгорнутої метафори не є абсолютним, сталим, а набуває ознак змінності під впливом атрибутивного елемента посконтексту *mniejsze* „менші”, який впливає на денотативне значення ФО, модифікуючи його до „мати дещо завужений погляд на світ, частково не помічати того, що є очевидним для інших” і посилюючи експресивну тональність висловлювання.

Розгортання фразеологічного образу із появою в постконтексті фразеологізму слова, що має з компонентом ФО спільний корінь, відбулося на базі стійкого словосполучення *wpuścić kogoś w maliny* „свідомо ввести когось в оману, скерувати у завідомо неправильному напрямку, наражаючи на неприємності” (SFPWN, с. 551): *Nie mogłem nawet, opuściwszy placówkę HOPE, zacerpnąć głęboko powietrza. Spaliny zapierały dech w piersiach jak najbardziej dosłownie. [...] Skronie szalały w rytmie dzikiej polki. Kombinezon **wpuścił mnie w maliny**, wyprowadził mnie w*

pole malinowe (НКС, с. 134). Контекстна корекція образної основи ФО зумовлена заміною метафоричного образу малини (що символізує несприятливу ситуацію, безпорадне становище, оману) образом малинового поля, що збільшує експресивність фразеологізму, посилює сему інтенсивності прояву негативної дії в його смисловій структурі. Семантичний вплив на ФО *wpuścić kogoś w maliny* посилено розширенням меж його лексичної сполучуваності: традиційно фразеологізм уживають із іменниками на позначення особи (*ktoś wpuścił (kogoś) w maliny*), а в контексті замість назви особи вжито розмовне слово *kombinezon* у значенні „організм”. Розширено сферу денотації ФО, яку в контексті розповіді про наслідки прийому марихуани, наділяємо значенням „задурманювати, паморочити, вводити в п’яний напівсвідомий стан”.

Схожий випадок розгорнутої метафори з наданням денотативі, що закріплений за компонентом ФО, додаткової експресивної характеристики, помічаємо в уривку: – *Ale wiesz co? Tu jeszcze coś musi być. Jakiś pies pogrzebany, a może niejeden nawet.* – [...] *Ale co do psów, to masz rację. Jest tego całe cmentarzysko* (HN, с. 40), пор. *tu jest pies pogrzebany* „тут є суть справи, в цьому джерело проблем” (SFPWN, с. 315). У постконтексті стійкого словосполучення вжито його компонент *pies* „собака”, який (разом із означенням *pogrzebany* „похований, закопаний”) є носієм фразеологічного значення „прихована, нез’ясована суть якоїсь справи; загадка, без розв’язання якої встановлення істини у якійсь справі є неможливим”. Оказіональний поширювач *niejeden* „неодин” і тематично споріднене із компонентом *pogrzebany* слово *cmentarzysko* „величезний цвинтар” модифікують денотативний і конотативний плад цього значення, експресивізуючи його наповнюючи суттю „велика кількість прихованих, нез’ясованих загадок, які треба розкрити для встановлення якоїсь істини”.

Трансформації стійких словосполучень, в основі яких лежить прийом розгорнутої метафори, становлять незначний сегмент (5%) загалу фразеологічних інновацій, виявлених нами у досліджених польських прозових творах. Розбудова фразеологічного образу шляхом уведення в максимальний контекст нормативно вжитого фразеологізму його окремих компонентів або тематично близьких слів у

значенні, мотивованому семантикою ФО, зумовлене намаганням якнайточніше передати ті елементи смислу мовних знаків, які неможливо висловити з допомогою лексичних засобів. Фразеологічні інновації цього типу сприяють метафоризації контексту, „експлуатуючи” затертий фразеологічний образ з метою висловити якусь думку таким чином, який найкраще відповідатиме творчому задумові. Інновації, що полягають у реалізації елемента фразеологічного образу за межами ФО, зазвичай ніяк не модифікують традиційне значення фразеологізму. Натомість у випадку континуації образної ситуації ФО і корекції фразеологічного образу (або його окремих елементів) відчутний вплив на смислову структуру фразеологізму.

3.3. Розширення лексико-семантичної сполучуваності фразеологізму

Відхилення від традиційного значення фразеологічної одиниці, спричинені впливом її найближчого (мінімального) контексту, визнають і польські, і східнослов'янські мовознавці⁵⁰: це перетворення фразеологізму внаслідок розширення його лексичної сполучуваності, що спричиняє зміну традиційного значення ФО, не порушуючи при цьому її лексико-граматичного складу [206, с. 46; 24, с. 84]. Ступінь семантичного зрушення при цьому може бути різний: від збільшення абстрактного елемента у значенні ФО до появи додаткових смислових і стилістичних відтінків аж до розвитку нового значення і перетворення фразеологізму в полісемічний. Особливо відчутні семантичні зсуви внаслідок зміни лексичної сполучуваності тих фразеологізмів, які мають обов'язкове лексичне оточення, коли значення ФО просто неможливо розглядати поза зв'язками зі структурно необхідними елементами, що її супроводжують. У таких випадках можна говорити про схеми сполучуваності фразеологізму як об'єкт уваги фразеологічної норми мови.

⁵⁰ Польські мовознавці виносять цей тип інновацій окремо, за межі групи контекстних перетворень ФО. Так, напр., Я. Ліберек у своїй класифікації фразеологічних інновацій розглядає інновації-розширення (*innowacje rozszerzające*) як самостійний тип інновацій поряд із фразеологічними модифікаціями та контекстними інноваціями. Окремим пунктом цей тип інновацій виступає й у класифікаціях С. Бомби, А. Пайдзінської та Г. Дзямської-Ленарт.

Таблиця 3.2

Терміни на позначення фразеологічних перетворень із розширенням лексико-семантичної сполучуваності ФО

Термін	Мовознавці
<i>інновації-розширення (innowacje rozszerzające)</i>	Я. Ліберек [277, с. 137–148], С. Бомба [200, с. 28–30], О.Г. Лозинська [100; 104, с. 9]
<i>власне семантичні трансформації</i>	В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [24, с. 84–87]
<i>розширення лексичної (лексико-семантичної) сполучуваності ФО</i>	Г. Дзямська-Ленарт [243, с. 103–114], Ю.І. Сагата [135, с. 7–8; 140]
<i>нетрадиційна сполучуваність ФО</i>	Т.В. Цимбалюк [183, с. 115–118]
<i>руйнування традиційної сполучуваності ФО</i>	А.П. Супрун [151, с. 9–10]
<i>семантичні трансформації, викликані змінами лексико-синтаксичної сполучуваності ФО</i>	І.А. Єременко [67, с. 82–90]
<i>порушення стилістичної дистрибуції ФО</i>	І.І. Чернишова [184, с. 124–133]

Так, зміни у звичному для ФО суб'єктному оточенні, що полягають здебільшого в заміні іменників зі значенням особи лексемами абстрактного змісту, можуть спричинити збільшення ступеня абстрактності фразеологічного значення з одночасною втратою внутрішньої форми фразеологізму. Якщо ж подібного роду переадресація предметної співвіднесеності відбувається в об'єктному оточенні фразеологізму, то його значення внаслідок такого переміщення може набувати додаткових відтінків, а то й розвинути в окреме значення полісемічної ФО.

Класифікуючи прийоми розширення лексичної сполучуваності фразеологізму, дослідники виділяють: розширення сполучуваності фразеологізмів, що в площині норми виступають у сполученні з особовими іменниками (напр., *nabrać wody w usta, stracić głowę*), і неособовими іменниками (напр., *pekać w szwach, świecić pustkami*) [243, с. 103–115]; два типи руйнування об'єктних зв'язків ФО за принципом „нежива істота – жива істота” і „жива істота – нежива істота” [151, с. 9–10]; три типи лексичних метафор: „неживому – живе”, „живому – живе” і „неживому – неживе” [47, с. 378–382] тощо.

Отже, в межах цього пункту розглядаємо фразеологічні інновації, суть яких полягає в уведенні в мінімальний контекст (найближче оточення) ФО слів, що не відповідають його традиційній лексико-семантичній сполучуваності, схеми якої передбачені в джерелах кодифікації – фразеологічних і тлумачних словниках польської мови. Встановлюючи факт відхилення стійкого словосполучення від

норми в аспекті лексико-семантичної дистрибуції, перевагу надаємо тим лексикографічним працям, у яких загальноприйнятим способом дефініювання фразеологізму є інформативний **контекстний тип дефініції**⁵¹ у формі повного речення, зокрема ISJP і WKS. Такий підхід зумовлений численними перевагами⁵² контекстної дефініції щодо інформування користувача про схему синтаксичної і лексичної сполучуваності фразеологізму, представленні обсягу спектра денотативної співвіднесеності стійкого словосполучення. Фразеологічні інновації з розширенням меж лексико-семантичної сполучуваності ФО розглядаємо в межах двох груп: 1) інноваційні схеми сполучуваності ФО, які традиційно вживають з іменниками на позначення особи; 2) інноваційні схеми сполучуваності ФО, які традиційно вживають з неособовими іменниками.

3.3.1. Інноваційні схеми сполучуваності фразеологізмів, які традиційно вживають з іменниками на позначення особи

3.3.1.1. Заміна назви особи на назву спільноти у схемі сполучуваності фразеологізму. Найчисленнішу групу серед фразеологічних інновацій із розширенням меж лексико-семантичної сполучуваності ФО становлять одиниці, в мінімальному контексті яких на місці іменника на позначення особи з'являється іменник на позначення людської спільноти, установи, закладу, міста, держави тощо. Інноваційний механізм зумовлений наявністю семантичного метонімічного зв'язку між членами корелятивної пари „особа – місце, де особа проживає; організація, де працює; угруповання, до якого належить у силу своїх переконань, життєвих обставин чи об'єктивних чинників”. У схемі лексико-семантичної сполучуваності ФО іменник на позначення особи може займати суб'єктну або об'єктну позицію, причому суб'єктну займає значно частіше. Саме тому випадки модифікації лівобічної дистрибуції, тобто суб'єктного оточення ФО, мають чисельну перевагу над випадками зміни правобічної дистрибуції фразеологізму, тобто об'єктного сегмента її мінімального контексту.

⁵¹ Суть контекстного типу дефініцій розкриває М. Банько у вступній статті до ISJP [354].

⁵² Про переваги контекстної дефініції у тлумаченні фразеологізмів детально можна прочитати у статті А.М. Кравчук „Новий тип дефініцій фразеологізмів у польських словниках” [84].

Слова із семантичного поля „спільнота людей, об'єднаних видом діяльності, професією”, що з'являються в суб'єктному або об'єктному оточенні виявлених нами фразеологічних інновацій на місці слів зі значенням особи, представлені, зокрема, іменниками:

- **уряд, країна:** *Jak tak dalej będziemy wyręczać we wszystkim nasz rząd, to już w ogóle **palcem nie ruszy*** (SiIP, с. 112), пор. *kto + palcem nie ruszył* „Говоримо, що хтось не ruszył palcem, якщо не зробив нічого в якійсь справі, не зацікавився чимось, не допоміг комусь тощо. Розмовна ФО” (WKS, с. 220); *Być może nie ma w życiu najlepiej, od początku odrzucana, **wpuszczana** wiecznie w **maliny** przez rząd, przez państwo, bez szans na perspektywę* (WPR, с. 34), пор. *kto + wpuszcza w maliny + kogo* „Говоримо, що хтось wpuścił нас w maliny, якщо він обманув нас, або свідомо вчинив так, щоб ми опинилися у важному становищі” (ISJP, т. 1, с. 813).

- **армія, влада:** *Ku zdziwieniu samego chyba Dergu i króla królów groźny Mesfyn Syleszi (wraz z wieloma poszukiwanymi osobami) **oddął się w ręce armii*** (NKC, с. 58); *Co więcej, ogłoszono (niby w porozumieniu z cesarzem) listę poszukiwanych dygnitarzy, którym nakazano **oddać się w ręce de facto nowych władz*** (NKC, с. 58), пор. *ktoś oddał się w ręce + kogo* „хтось здався комусь; довірився чийсь опіці, керівництву” (WSFJP, с. 645);

- **контррозвідка:** *W związku z zaręczynami wnuka Królowej, Edwarda, z cesarzówną Małgorzatą Bonaparte cały **kontrwywiad** został **postawiony na nogi*** (BW, с. 25), пор. *stawiać na nogi + kogo* „Говоримо, що хтось або щось stawia когось na nogi, якщо раптово і несподівано активізує його, мобілізує до дій” (WKS, с. 195);

- **санепідстанція:** *Od razu przyznam, że lokum było niemniej podejrzone, niż jego właściciel. **Sanepid miałby tu pełne ręce roboty*** (ТО, с. 102), пор. *kto + ma pełne ręce roboty* „Говоримо, що хтось ma pełne ręce roboty, якщо він дуже запрацьований. Розмовна ФО” (WKS, с. 264);

- **фірма:** *Firma ochroniarsko-detektywistyczna Porowski trochę **robiła bokami** po tym, jak nie mogła odnaleźć jednego ze swoich własnych pracowników, który tajemniczo zaginął* (DP, с. 165), пор. *kto + robi bokami* „Говоримо, що хтось robi bokami, якщо він важко працює, докладає всіх зусиль, аби мати достатньо грошей, однак, не

зважаючи на старання, має постійні фінансові труднощі. Розмовна ФО” (WKS, с. 35);

- **дешева робоча сила:** *To doprawdy niebywale! Czyżby **maczała w tym palce tania siła robocza z Polski?*** (SiIP, с. 147), пор. *kto + macza w czymś palce* „Говоримо, що хтось *macza palce* в якійсь компрометуючій справі, якщо він причетний до неї. Розмовна ФО” (WKS, с. 169).

Трохи рідше в мінімальному контексті ФО на місці слів зі значенням особи з’являються іменники із семантичного поля „спільнота людей, об’єднаних місцем проживання, приналежністю до певного народу, нації”, напр.:

- **місто:** *Strach przed wielkim miastem, które jeszcze **nie pokazało** biednej katolickiej duszyczce swoich wszystkich **pazurów**?* (BW, с. 17), *kto + pokazał pazury* „Говоримо, що хтось, кого ми вважали спокійним, поступливим, *pokazał pazury*, якщо в якійсь ситуації він виявив силу, яку до цього часу приховував, продемонстрував невідступність, самотійність, показав, що може бути для когось небезпечним і грізним. Розмовна ФО” (WKS, с. 245);

- **Англія:** – *Sorbona torpeduje małżeństwo? – Nie Sorbona, tylko Cesarz. I nie torpeduje, tylko wykorzystuje. Mógł poczekać z tem oświadczeniem Sorbony aż do ślubu. Ale on chce **zadać Anglii gwałt jawny*** (BW, с. 105), пор. *zadać komu, sobie gwałt* „змусити себе або когось до чогось” (SFPWN, с. 584) / „Якщо хтось *zadał gwałt komuś*, то змусив його до чогось” (ISJP, т. 1, с. 494);

- **імперія:** *Zbliżające się małżeństwo córki cesarza z synem chrześcijańskiego władcy Anglii zapowiada nową erę, erę wiecznego pokoju. Dwa najpotężniejsze mocarstwa, zamiast ostrzyć broń, **wyciągają** ku sobie **ręce*** (BW, с. 157), *kto + wyciągnął rękę (do zgody)* „Говоримо, що хтось *podał nam rękę* або *wyciągnął do nas rękę*, якщо допоміг нам або зробив щось, що свідчить про бажання примиритися з нами” (ISJP, т. 2, с. 446).

Приклади розширення лексико-семантичної сполучуваності ФО з появою на місці елемента її лівобічної дистрибуції аббревіатури PAX (назва католицького товариства) та іменника „демонстрація” із загальним значенням „спільнота людей, об’єднаних в силу своїх переконань, поглядів, віри” демонструють контексти:

Miał pecha – powiedział generał – jak to on – PAX miał pecha, że zaczął działać w trudnym okresie, w okresie dominacji antypolskich, syjonistycznych dogmatyków. Nie dali im rozwinąć skrzydeł (Nh, с. 96), пор. *kto + ma pecha* „Говоримо, що хтось ma pecha, якщо щось йому не вдалося або постійно не щастить” (ISJP, т. 2, с. 39); *Nasza pokojowa manifestacja stanęła oko w oko z Frakcją Rodzin Polskich i z jej młodzieżowym odłamek: Rewolucyjną Frakcją Dzieci Rodzin Polskich* (ŚT, с. 85), пор. *kto + stanął oko w oko z kim, z czym* „Говоримо, що хтось stanął oko w oko з якоюсь небезпечною людиною, твариною або явищем, якщо безпосередньо зіткнувся з цією людиною чи твариною, пережив це явище” (WKS, с. 213).

Іменники „черга”, „суспільство”, „людство”, що належать до семантичного поля „спільнота людей, об’єднаних життєвими обставинами чи об’єктивними чинниками”, з’являються в мінімальному контексті ФО *ktoś, coś jest komuś na rękę, nie zawracać sobie głowy czymś, nie wylewać za kołnierz* в цитатах: – *Niechże pani zapłaci i się przesunie – kolejka też zaczęła zwracać uwagę, bo kolejce było to przecież **na rękę**, żeby kolejka nie stała, pani Taćculowa poburczała, poburczała, ale wreszcie wyszła ze sklepu i od razu do jakiejś kobiety – Widziała pani? Ledwie to od ziemi odrośnie, a już takie pyskate, starszego nie uszanują!* (CwN, с. 54–55), пор. *kto, co jest + komu + na rękę* „хтось або щось підходить комусь, сприяє йому” (WSFJP, с. 643) / „Говоримо, що якась ситуація, яка щойно склалася, jest комусь na rękę, якщо вона для нього вигідна, корисна. Старанна ФО” (WKS, с. 262); *Spoleczeństwo pogrążone w apatycznej frustracji **nie zawraca sobie głowy** głosowaniem* (Z, с. 121), пор. *kto + nie zawraca sobie głowy czymś* „хтось не переймається чимось. Розмовна ФО” (WKS, с. 104); *Ludzkość **nie wylewała tu za kołnierz** i nie zakąsała tym, co obowiązywało* (HN, с. 138), пор. *kto + nie wylewa za kołnierz* „Говоримо, що хтось nie wylewa za kołnierz, якщо часто вживає алкоголь і зазвичай напивається. Розмовна ФО” (WKS, с. 140).

У схемах сполучуваності наведених ФО з’явилися іменники, які не є назвами осіб, однак пов’язані зі значенням особи метонімічно. Цей прийом дуже поширений у мовленні і зумовлений бажанням мовця продемонструвати свою обізнаність у темі, наголосити на неофіційності тону висловлювання, а також

сконденсувати текст, уникаючи надмірної розбудови своєї розповіді назвами членів спільноти, організації, мешканців міста, країни і т. ін. Поширеність цього явища в мові спонукає деяких мовознавців uważати випадки розширення лексико-семантичної сполучуваності ФО зі заміною елемента суб'єктного оточення, представленого особовим іменником, на слово, що позначає спільноту, „формальними фразеологічними інноваціями” [243, с. 105].

Одночасну модифікацію лівобічної і правобічної дистрибуції ФО, тобто об'єктного і суб'єктного елементів мінімального контексту фразеологізму, помічаємо у випадку розширення лексичної сполучуваності стійкого словосполучення *podłożyć komuś świnię* „спричинитися до того, що хтось опиниться в неприємній ситуації, яка йому зашкодить, скомпрометує” (SFPWN, с. 481): *No i przez moment zapanowała błoga cisza, jak w raju, zanim Bóg podłożył ludzkości świnię i stworzył kobietę* (ŚT 71). Найближче оточення фразеологізму вимагає двох іменників на позначення особи: *хтось* підкладає свиню *комусь* („Якщо хтось *podłożył* комусь *świnię*, то зробив щось, аби йому зашкодити чи скомпрометувати його” (ISJP, т. 2, с. 798)). Поява в суб'єктному оточенні ФО надособового іменника „Бог”, а в суб'єктному – збірного іменника „людство” суттєво освіжає усталений зворот і надає йому жартівливого відтінку.

3.3.1.2. Заміна назви особи на назву неістоти у схемі сполучуваності фразеологізму. В основі інноваційного процесу розширення лексико-семантичної сполучуваності ФО із заміною назви особи на назву неістоти в її мінімальному контексті лежить явище антропоморфізації, при якому певний предмет, явище чи абстрактне поняття в різних аспектах уподібнюється людині, „привласнює” її фізичні й інтелектуальні властивості. Антропоморфізм – закономірний спосіб бачення людиною навколишнього світу, описуючи який вона використовує близькі і зрозумілі їй категорії, пропускає зображуване крізь призму ознак, притаманних людині. Заміна назви особи на назву неістоти зазвичай відбувається у суб'єктному оточенні фразеологізму, тобто роль агенса в семантичній структурі ФО набуває ознак безособовості. Так, напр., фразеологічна норма польської мови передбачає правобічну і лівобічну дистрибуцію ФО *wejść komuś w słowo* та *zrobić*

komuś wodę z mózgu з іменниками на позначення осіб, а ми натрапляємо на контексти, де фразеологізми вжито зі словами *tequila* „текіла” і *wódka* „горілка”: – *Kurwa, mówilem, że nie mogę jeść cytryn, bo mnie mdli – powiedział przez lzy, chciał jeszcze coś dodać, ale tequila weszła mu w słowo. Popłuł chwilę, pocharkał i już miał spokój* (OCz 53); – *Wóda zrobiła ci wodę z mózgu – mruczała pod nosem Kaczewska, wycierając mokrą szmatą sznurek, z którego zdejmował swoje łachy Kanada* (U, с. 28), пор. *kto + wszedł komuś w słowo* „Говоримо, що хтось wradł або wszedł комусь w słowo, якщо раптово і на короткий час перебив його розповідь, аби самому щось сказати” (ISJP, т. 2, с. 620), *kto + robi komuś wodę z mózgu* „Говоримо, що хтось robi комусь wodę z mózgu, якщо задурює його, викривляючи справжню картину реальності” (ISJP, т. 2, с. 1033). Свідоме розширення спектра денотативної співвіднесеності ФО впливає на значення фразеологізмів. У смисловій структурі стійкого словосполучення *wejść komuś w słowo* в контексті розповіді про блювання внаслідок алкогольного отруєння трансформуються семи „особовість виконавця дії” і „причина переривання тяглості чийогось висловлювання”. Значення ФО *robić komuś wodę z mózgu* модифіковано до „одурманювати когось, робити інтелектуально неповноцінним”.

Особливий прагматичний ефект спостерігаємо на прикладі фразеологічних інновацій, утворених шляхом заміни назви особи на назву предмета у мінімальному контексті ФО з компонентами-назвами частин тіла людини. Хоча фразеологізм є десемантизованим цілим зі своїм специфічним значенням, що не виводиться зі значень компонентів, його образна основа не стирається остаточно і залишається, як тло, на вторинному плані у процесі сприйняття стійкого словосполучення. Агенс зі значенням особи гармонійно вписується у фразеологічний образ ФО з компонентами-назвами частин людського тіла, натомість коли на його місці з’являється антропоморфний заміник-неістота, відбувається семантичний дисонанс „предмет – дія, яку виконує цей предмет з допомогою частин тіла людини, або ознака, пов’язана з частинами тіла людини, яких цей предмет апріорі не може мати”, що, своєю чергою, створює ефект несподіванки. Так, зокрема, відбувається при появі в суб’єктному оточенні

фразеологізмів із компонентами-назвами частин тіла людини *nie zmrzyć oka, ktoś z krwi i kości, pędzić na łeb na szyję, na złamanie karku* і *patrzeć przez różowe okulary* (структурний елемент *oko* „око” виражений імпліцитно дієсловом *patrzeć* „дивитися”), замість іменників на позначення осіб, слів:

- **бортова техніка:** *Cały samolot drzemie. Mam nadzieję, że piloci nie śpią, a jeżeli śpią, dobranoc, to niech choć autopilot czuwa, a w swym wieloprzyrządowym czuwaniu, w swym **niezmruczeniu oka instrumentów pokładowych** – czujnie prowadzi w przezroczystych ścianach korytarza powietrznego* (НКС, с. 186), пор. *kto + nie zmrzył oka* „Говоримо, що хтось не змруzył oka або осзу протягом якогось часу, якщо в цей період не міг заснути” (ISJP, т. 2, с. 1367);

- **будівлі:** *Dla odmiany nasze domy, sklepy, kluby budzą zaufanie; odarte z tajemnicy; mięsiście zamocowane w świecie – **budowle z krwi i kości, zaprawy i cegły*** (НКС, с. 49), пор. *kto + z krwi i kości* „хтось, хто має всі ознаки, притаманні людям певної групи, справжній, автентичний” (SFPWN, с. 172) / „Говоримо: солдат, політик, жінка і т. ін. з *krwi i kości* про солдата, політика, жінку і т. ін., які відповідають нашому уявленню про солдатів, політиків, жінок і т. ін., мають всі типові для них ознаки і риси. Старанна ФО” (WKS, с. 149). Традиційно фразеологізм поєднується з іменниками на позначення істот: у цьому випадку уява читача без проблем відтворює зрозумілий образ, адже людина справді складається з крові і кісток. Натомість у контексті автор вживає фразеологізм на окреслення іменника *budowle* „будівлі”, склад яких – у позамовній дійсності – не має нічого спільного з кров’ю і кістками. Додаткове уведення до складу ФО поширювачів *zaprawa i cegła* „розчин і цегла” (з яких якраз і складаються будівлі) спричиняє часткову буквалізацію фразеологізму і створює неповторний каламбурний ефект, характерний для текстів творів І. Карповича.

- **автомобіль:** *Auto pędzi na łeb, na szyję, na złamanie karku* (НКС, с. 181), пор. *kto + biegnie, jedzie itp. na łeb, na szyję* „Говоримо, що хтось біжить, їде і т. ін. – особливо з гори до низу – *na łeb, na szyję*, якщо він настільки швидко біжить, їде і т. ін., що складається враження, що з ним може трапитися щось погане. Розмовна ФО” (WKS, с. 167), *kto + biegnie, jedzie itp. na złamanie karku* „Говоримо, що хтось

біжить, їде і т. ін. na złamanie karku, якщо він настільки швидко біжить, їде і т. ін., що складається враження, що з ним може трапитися щось погане. Розмовна ФО” (WKS, с. 132);

• **путівник:** *W alternatywnym przewodniku, tym wybielającym rzeczywistość i następnie spoglądającym na to, co pozostało, przez różowe okulary, napisano, „że nie ma czegoś takiego jak „centrum miasta”, bo do niedawna nie zajmowano się planowaniem i rozwojem przestrzennym”* (NKC, с. 38), пор. *kto + patrzy przez różowe okulary* „Якщо хтось patrzy на щось przez różowe okulary, то бачить у цьому лише переваги або оцінює побачене дуже оптимістично” (ISJP, т. 2, с. 517).

Щоб частково нівелювати семантичний дисонанс між назвою неістоти в суб'єктному оточенні ФО і прямим значенням компонента-назви частини тіла, автори іноді попереджають читача про цю навмисне створену дисгармонію шляхом узяття стійкого словосполучення в лапки або шляхом атрибутивного поширення компонента-назви частини тіла кваліфікатором ідіоматичності *metaforyczny*. Такі механізми супроводжують, напр., появу в суб'єктному оточенні ФО *mieć pełne ręce roboty, nabrać wody w usta* іменників-назв неістот *wątroba* “печінка”, *źródła pisane* “писемні джерела” в контекстах: *Kiedy folgujemy zbyt rozkoszom podniebienia, wątroba “ma pełne ręce roboty”, zadaniem tego narządu jest bowiem trawienie tłuszczów i odtruwanie organizmu* (CwN, с. 9), пор. *kto + ma pełne ręce roboty* „Говоримо, що хтось ma pełne ręce roboty, якщо він дуже заклопотаний, має багато роботи. Розмовна ФО” (WKS, с. 264); *I chociaż źródła pisane wyschły czy też nabrały wody w metaforyczne usta, tradycyjne legendy opowiadają dzieje tamtych stuleci* (NKC, с. 190), пор. *kto + nabrał wody w usta* „Говоримо, що хтось nabrał wody w usta, якщо він уперто мовчить, не хоче чогось говорити, висловлюватися на якусь тему. Розмовна ФО” (WKS, с. 357).

На випадки зміни правобічної дистрибуції ФО і появу в її об'єктному оточенні іменника на позначення неістоти, замість передбаченої фразеологічною нормою назви істоти, натрапляємо нечасто. Іменник *galeria* “галерея” інноваційно вжито в об'єктному оточенні ФО *ktoś, coś jest komuś na rękę* в контексті: *Brakowało zegarów na ścianach. Ludzie mogliby zauważyć. Wszystko w tym miejscu miało*

ukrywać, że po jednej minucie jest druga, a potem następne. Czas był galerii nie na rękę. Kolory maskowały próbę kradzieży. Ktoś to niezłe wymyślił (BL 97), пор. *kto, co jest + komu + na rękę* „хтось або щось підходить комусь, сприяє йому” (WSFJP, с. 643) / „Говоримо, що якась ситуація, яка щойно склалася, *jest komusь* na rękę, якщо вона для нього вигідна, корисна. Старанна ФО” (WKS, с. 262).

Антропоморфних ознак у межах інноваційних схем сполучуваності фразеологізмів набувають не тільки іменники на позначення конкретних предметів, а й назви абстрактних понять. Заміна назви особи на назву абстрактного поняття однаково часто відбувається в суб'єктному й об'єктному оточенні ФО. Так, фразеологічна норма польської мови передбачає, що в суб'єктному оточенні стійких словосполучень *ktoś z krwi i kości, rzucać komuś kłody pod nogi* та *iść z kimś ramię w ramię* слід уживати іменники на позначення осіб, а в наведених нижче контекстах ці ФО вжито у сполученні зі словами абстрактного змісту *wariactwo* „дурість”, *zazdrość* „заздрість”, *śmierć* „смерть”: *To jest cień prawdziwy, a ludzie jakby powariowali, lecz jest to wariactwo z krwi i kości, tak zwane: wypisz, wymaluj* (Nh, с. 191), пор. *kto + z krwi i kości* „хтось, хто має всі ознаки, притаманні людям певної групи, справжній, автентичний” (SFPWN, с. 172) / „Говоримо: солдат, політик, жінка і т. ін. z krwi i kości про солдата, політика, жінку і т. ін., які відповідають нашому уявленню про солдатів, політиків, жінок і т. ін., мають всі типові для них ознаки і риси. Старанна ФО” (WKS, с. 149); *Ale romantyczny kochaś nie był w ciemną bity, bo zabierając się z naszej posesji, zabrał również rower Gonzo, ostatnią cenną rzecz, jaką mieliśmy. Pewnie tytułem rekompensaty za to, że zawiść ludzka nie zna granic i rzuca kochankom **kłody pod nogi*** (TO, с. 36), пор. *kto + rzuca kłody pod nogi + komu* „Говоримо, що хтось rzuca комусь kłody pod nogi, якщо він заважає йому діяти, робить усе, аби він не досягнув того, чого хоче досягнути” (WKS, с. 138); *Wiem, że bardzo Sunię kochałeś. Lecz teraz ona nie żyje. Nic się na to nie da poradzić. Śmierć idzie z nami ramię w ramię...* (WPR, с. 98), пор. *kto + idzie ramię w ramię + z kim* „Якщо якісь особи ідуть ramię w ramię, то роблять це синхронно, не ви випереджаючи одна одну” (ISJP, т. 2, с. 413).

Об'єктне оточення стійких словосполучень *mieszać kogoś z błotem*, *jeździć na kimś jak na łysej kobyle*, *sprorowadzić kogoś na ziemię* „зарезервоване” фразеологічною нормою сучасної польської мови для іменників на позначення осіб. Наведені нижче контексти демонструють їхню інноваційну сполучуваність з абстрактними поняттями *godność* „гідність”, *dyskusja* „дискусія”, *fakt* „факт”: *Czy można mą pogardzać i mieszać moją godność z błotem* (SiIP, с. 51), пор. *zmieszać, mieszać z błotem + kogo* „Говоримо, що хтось zmieszał когось z błotem, якщо дуже некультурно і зневажливо про нього висловився. Розмовна ФО” (WKS, с. 35); *Nie miałam pojęcia, że w czasie stanu wojennego rozwinął się u nas kult Hitlera, ale widać był to tak niechlubny i na tyle krótki moment, że został wydarty spośród kart historii. I słusznie. Pewnie dzisiejsi młodzi naziści jeździliby na tym fakcie, **jak na łysej szkapie...*** (HN, с. 101–102), пор. *jeździć + na kim + jak na łysej kobyle* „легковажити, нехтувати кимось, використовувати когось” (SFPWN, с. 157) / „Говоримо, що хтось jeździ на комусь jak na łysej kobyle, якщо ставиться до нього зневажливо або використовує його” (ISJP, т. 1, с. 635). Прийом розширення лексико-семантичної сполучуваності ФО в наведеному контексті супроводжується прийомом субституції іменного компонента *kobyła* „кобила”: синонімічний субститут *szkapa* „шкапа” вносить до семантичної структури ФО нові посилювальні експресивні семи, пов'язані з конотаціями „нещасний”, „старий” цієї лексеми; *Silny ból przemknął przez głowę Aleksandra, gdy słyszał te twarde, nieużyte jakby martwe słowa. Dyskusję trzeba było sprorowadzić na ziemię* (BW, с. 73) (герої твору спочатку дискутують на тему Бога, а потім переключаються на насушне – ситуацію на фабриках, погані умови праці тощо), пор. *sprorowadzić na ziemię + kogo* „повернути комусь відчуття реальності, відірвати когось від мрій” (SFPWN, с. 609) / „Говоримо, що хтось sprorowadził когось na ziemię, якщо спричинився до того, аби він перестав керуватися у якійсь справі мріями, зазвичай такими, які важко здійснити, та почав думати і чинити реалістично. Старанна ФО” (WKS, с. 375).

Зміни у звичному для ФО суб'єктному оточенні, що полягають у субституції іменників зі значенням особи лексемами абстрактного змісту, призводять до розширення спектра денотативної співвіднесеності стійкого словосполучення зі

збільшенням ступеня абстрактності фразеологічного значення. Архисема ж у семантичній структурі фразеологізмів залишається незмінною.

3.3.2. Інноваційні схеми сполучуваності фразеологізмів, які традиційно вживають із неособовими іменниками. Інноваційні схеми лексико-семантичної сполучуваності ФО з заміною назви неістоти на назву особи в її мінімальному контексті демонструють нечисленні приклади. Так, напр., розширення спектра денотативної співвіднесеності стійких словосполучень *połamać sobie na czymś zęby*, *wyrwać coś z korzeniami*, *mieć coś w kieszeni* зумовлене появою в їхньому об'єктному оточенні інноваційних елементів *facet* „чоловік”, *ja* „я”, *on* „він” у контекстах: *Jak znaleźć faceta, na którym warto **połamać zęby*** (BMN, с. 60), пор. *połamać sobie zęby + na czym* „не впоратися з чимось, з якимось важким завданням” (SFPWN, с. 332) / „Говоримо, що хтось *połamał (sobie) zęby na чомусь*, якщо йому трапилася якась важка справа і він не зумів її виконати” (ISJP, т. 2, с. 1302); *I pomyśleć tylko, mój dom rodzinny pójdzie pod młotek! [...] Nie będę miał nawet gdzie wracać na stare lata! Czuję, jakby **mnie wyrwano z korzeniami**, a moją duszę potraktowano piłą tarczową* (ТО, с. 218–219), пор. *wyrwać z korzeniami + co* „усунути щось, знищити цілком, повністю, дощенту” (SFPWN, с. 164) / „Говоримо, що якісь загальноприйняті звичаї, ознаки тощо, притаманні чомусь, тощо *wyrwano z korzeniami*, якщо ці звичаї, ознаки тощо були повністю викорінені” (WKS, с. 145); – *Tak, tak, oczywiście, **mamy go prawie w kieszeni**, tak, naturalnie, negocjowałem przez całe dwie godziny, da odpowiedź w środę* (Z 110), пор. *mieć (już) + co + w kieszeni* „здобути щось, впевнено володіти чимось, мати щось гарантовано” (SFPWN, с. 151) / „Говоримо, що хтось має щось (напр., медаль, перемогу, студентський квиток) *w kieszeni*, якщо він впевнений, що буде це мати” (WKS, с. 135). Поява назви особи на місці назви неістоти в мінімальному контексті фразеологізмів зумовлена необхідністю досягнення достатнього ступеня експресивності при передачі сенсів. Для якнайточнішого відображення специфіки людських взаємин письменники успішно використали імпліцитні конотативні експресивні семи в семантичних структурах нормативних фразеологізмів: у

першому контексті – сему „достойний, вартий зусиль” ФО *połamać sobie na czymś zęby*, у другому – сему „безповоротно, безжально” фразеологізму *wyrwać coś z korzeniami*, у третьому – сему „остаточно” стійкого словосполучення *mieć coś w kieszeni*.

Фразеологічні інновації з розширенням меж лексико-семантичної сполучуваності ФО складають 7% від сукупної кількості фразеологічних інновацій, виявлених у польській прозі. Розширення лексико-семантичної сполучуваності відбувається тоді, коли в мінімальному контексті фразеологізму з'являється елемент, що не входить до спектра його традиційної денотативної співвіднесеності. Левова частка (90%) перетворень цього типу в дослідженій прозі припадає на випадки заміни назви особи на назву спільноти, предмета, абстрактного поняття в суб'єктному або об'єктному оточенні фразеологізмів. Лише незначна кількість інновацій (10%) демонструє зворотне перетворення, коли замість назви неістоти в мінімальному контексті ФО вжито назву особи. Кількісна нерівноцінність типів розширення лексико-семантичної сполучуваності ФО – закономірна, зумовлена перевагою в художній прозі фразеологізмів із семантичного поля „людські взаємини”, для яких, відповідно, норма зазвичай передбачає суб'єктне і (або) об'єктне сполучення з іменниками на позначення особи. Розширення спектра денотативної співвіднесеності ФО зумовлене, на нашу думку, прагненням сконденсувати висловлювання, продемонструвати наближеність мовця до об'єкта розповіді, передати зміст з допомогою зрозумілих кожній людині категорій, підвищити ступінь експресивності висловлювання, здивувати читача ефектом обманутого очікування і мовною грою.

Висновки до Розділу 3

Фразеологічні інновації без зміни структури ФО становлять четверту частину загалу фразеологічних перетворень, виявлених у текстах сучасних польських прозаїків. Інновації цього типу виникають унаслідок дестабілізації мінімального або максимального контексту ФО. Зміна першого є порушенням традиційної лексико-семантичної сполучуваності фразеологізму (яку фіксують джерела

кодифікації – сучасні фразеологічні і загальні словники польської мови), що спричиняє інноваційне розширення спектра усталеної денотативної співвіднесеності ФО. Такі інновації в сучасній польській прозі представлені здебільшого трансформаціями нормативних схем сполучуваності фразеологізмів із заміною назви особи на назву спільноти, в основі яких лежить явище метонімії, що сприяє лаконізації висловлювання. Своєю чергою, заміна назви особи на назву предмета або абстрактного поняття в суб'єктному або об'єктному оточенні ФО є віддзеркаленням явища антропоморфізації, що відображає закономірний спосіб бачення людиною навколишнього світу, описуючи який вона використовує близькі і зрозумілі їй категорії.

Порушення максимального контексту ФО може відбуватися двома способами: 1) шляхом свідомої інкорпорації в словесне оточення фразеологізму елементів, які вступають у семантичний зв'язок з компонентами ФО у їхньому прямому значенні (подвійна актуалізація ФО); 2) шляхом уживання за межами ФО її метафорично переосмислених компонентів або слів, що тематично близькі їм, а їхнє значення детерміноване семантикою ФО (розгорнута метафора). Реалізація прямого і переносного значень ФО при подвійній актуалізації зазвичай відбувається неодноразово: преконтекст ФО реалізує її метафоричний смисл, а постконтекст – буквальный. Прагматичні ефекти подвійної актуалізації виявляються у здатності забарвлення прозового тексту елементами гумору, іронії, сарказму, заохоченні читача до уважного читання “між рядками”.

Розгорнута метафора додатково метафоризує контекст: спектр “дії” стійкого словосполучення не обмежується самою одиницею і її найближчим оточенням, а розширюється, займаючи структурно і семантично більший ареал у фрагменті прозового тексту. Прийом передбачає майстерну експлуатацію образної основи фразеологізму: її континуацію, корекцію або реалізацію елемента образу за межами ФО. Ступінь семантичного впливу на ФО залежить від типу розгорнутої метафори. Експлуатація елемента фразеологічного образу за межами ФО чинить найменший вплив на її традиційне значення, конкретизуючи його, даючи додаткову характеристику денотатові. Континуація образної ситуації і корекція

фразеологічного образу відчутніше модифікують смислову структуру фразеологізмів. Так, у першому випадку автор ускладнює смислову структуру ФО своєю версією розвитку ситуації, закладеної у фразеологічному образі. Читач, своєю чергою, повинен декодувати метафору, опираючись на знання і розуміння традиційного фразеологізму. У другому випадку, при коректуванні фразеологічного образу, відбувається заміна традиційних сем смислової структури ФО інноваційними денотативними і конотативними семами з метою якнайточнішої передачі змісту висловлювання, експресивізації тексту, створення комічного чи іронічного ефекту.

ВИСНОВКИ

1. На 7571 сторінці 36 сучасних польських прозових творів виявлено 4933 випадки фразеовживання, 902 (19%) з яких – інновації, марковані неконвенційністю, порушеннями лексикографічно кодифікованої фразеологічної норми польської мови. Відхилення фразеологізмів від канону встановлено за двома основними параметрами, що стали критеріями їх типології: перший – відповідність структури вжитої в тексті ФО структурі її прототипа в авторитетному словнику, другий – адекватність контекстного лексико-семантичного оточення ФО, його здатність реалізувати традиційне метафорично-переосмілене значення фразеологізму та зберігати усталену денотативну співвіднесеність ФО. Невідповідність фразеологічній нормі польської мови за першим параметром у досліджених текстах демонструють приклади: 1) розширення компонентного складу ФО (31%⁵³), 2) заміни компонента / компонентів ФО (23%), 3) фразеологічної деривації (7%), 4) фразеологічної перифрази (6%), 5) фразеологічної контамінації (4%). У межах ФО, що не відповідають фразеологічній нормі польської мови за другим параметром, застосовано прийоми: 1) подвійної актуалізації (11%), 2) розгорнутої метафори (5%), 3) розширення меж лексико-семантичної сполучуваності ФО (7%). Співвідношення випадків зміни усталеної структури ФО та випадків несанкціонованої зміни контексту в досліджених текстах становить 77% : 23% відповідно.

2. Найчастіше письменники вдаються до двох інноваційних прийомів, а саме – поширення компонентного складу ФО або субституції одного чи кількох компонентів фразеологізму. Приклади застосування цих механізмів у дослідженій прозі складають більше половини (54%) усіх інноваційних фразеовживань. У межах нових ФО поширювачі та субститути виконують функції конкретизаторів, буквалізаторів, інтенсифікаторів та експлікаторів. Серед субститутів додатково виявлено експресиви і рефрешери, серед поширювачів – кваліфікатори

⁵³ Відсоток зі загальної кількості інноваційних фразеовживань у дослідженій прозі.

ідіоматичності. Разом із уведеними компонентами в семантичних структурах фразеологізмів зазвичай з'являються нові денотативні та конотативні семи, архисеми ФО не змінюються. Поширення компонентного складу ФО (здебільшого іменного компонента узгодженим означенням) найчастіше відбувається з метою конкретизації (35%) та буквалізації (34%) значень фразеологізмів, а також посилення (і лише іноді – послаблення) фразеологічної семантики (20%), значно рідше – з метою експлікації значення ФО (7%) та попередження читача про ідіоматичність звороту (4%). Натомість субституція компонентів із майже однаковою фреквентністю зумовлює посилення або послаблення (25%), конкретизацію (21%), експресивізацію (20%) значень ФО, реновацію фразеологічного образу (24%), значно рідше – буквалізацію (6%) та експлікацію (4%) значення фразеологізму.

Кількість виявлених семантичних фразеологічних дериватів (ФО, що зазнали перетворень на основі процесів каузативізації та декаузативізації (36%), конверсивізації (11%), фіналізації (18%) та неосемантизації (6%)) більш ніж удвічі перевищує кількість синтаксично-семантичних фразеологічних дериватів (ФО, що виникли внаслідок сегментації дієслівних зворотів (25%) та ідіоматизації паремій (4%)): співвідношення цих груп складає 71% : 29% відповідно. Виявлені інновації однаковою мірою представлені прикладами актантної (додатної, від'ємної й інтерпретаційної) деривації та прикладами фразеологічної деривації, де кількість і референтні ознаки актантів не змінюється, порівняно з вихідною ФО.

Серед фразеологічних контамінатів майже половину (44%) становлять приклади схрещення ФО зі спільним семантичним компонентом, решта – контамінації ФО зі спільним формальним (22%), семантичним та формальним (28%) компонентами, або контамінації ФО без жодних спільних ознак (6%). Більшість контамінатів функціонально виправдані: в їхній значеннях вдало поєднано семи обох базових фразеологізмів. Семантична особливість фразеологічних перифраз, тобто ФО, компоненти яких уведені до контексту специфічно (шляхом описування (39%), структурної (34%) або структурно-семантичної інверсії (27%)) – полягає в переставлянні смислових акцентів у

семантичній структурі фразеологізмів та контекстно виправданому скеруванні логічного наголосу з однієї семи фразеологічного значення на іншу.

Незначний сегмент виявленого фонду інновацій (6%) представлений двома типами фразеологічних перетворень зі зміною структури ФО, а саме – скороченням компонентного складу та граматичними змінами компонентів ФО. Ми свідомо не піддали їх детальному описові з огляду на обмежений обсяг праці, однотипність і функціональну незначущість трансформаційних прийомів. Зокрема, механізм скорочення компонентного складу ФО представлений здебільшого прикладами аббревіації з усуненням кінцевих компонентів стійких словосполучень, внаслідок якого останні не зазнають жодних семантичних втрат (деякі семи набувають імпліцитно характеру) і сприймаються як цілісні ФО.

3. Виникнення інновацій без зміни структури ФО в половині випадків спричиняє прийом подвійної актуалізації, рідше – прийоми розширення меж лексико-семантичної сполучуваності ФО та розгорнутої метафори. Реалізація фразеологічного і буквального значень ФО при подвійній актуалізації здебільшого відбувається не одночасно, а по чергово (84%), при чому спочатку реалізується метафоричний, а згодом – прямий сенс ФО (актуалізатори першого знаходяться у преконтексті, а другого – у постконтексті фразеологізму). Семантична бінарність ФО проявляється рівноцінно: прямі і переносні значення “мерехтять” у контексті; зафіксовано лише кілька випадків контекстної дефразеологізації, коли на перший план виходить пряме значення словосполучення-прототипа фразеологізму.

Апелювання до образної основи стійкого словосполучення при розгорнутій метафорі у половині випадків відбувається шляхом континуації образної ситуації ФО (51%), решта прикладів демонструє прийоми корекції фразеологічного образу (21%) або реалізації його елемента за межами ФО (28%). Останній прийом не змінює значення фразеологізму; у випадку двох перших вплив на смислову структуру ФО може бути значний.

Про розширення меж лексико-семантичної сполучуваності фразеологізмів свідчить поява в мінімальному контексті ФО елементів, що не входять до сфери їхньої денотації. 90% інновацій цього типу – це випадки заміни назви особи на

назву спільноти, предмета чи абстрактного поняття в суб'єктному або об'єктному оточенні фразеологізмів, 10% – приклади, де замість назви неістоти в мінімальному контексті ФО вжито назву особи. Зафіксована незначна кількість інновацій зі свідомим дестабілізуючим розширенням меж лексико-семантичного сполучення ФО, що нівелює метафоричність стійких словосполучень.

4. Функціонально-прагматичну доцільність фразеологічних інновацій співвіднесено з можливістю обґрунтувати результат (семантичні перетворення, прагматичні ефекти) авторського втручання в форму та / або контекст фразеологізмів. Інновації із зміненим значенням марковані прагматичним потенціалом. Натомість втручання в ФО, унаслідок якого постає інновація, значення якої не відрізняється від смислу фразеологізму-інваріанта, – або має сумнівну мотивацію, яку важко пояснити, або створює незначний прагматичний ефект. Такі одиниці в типології за ступенем семантичного відхилення ФО від фразеологічної норми – ступенем інноваційності – зараховано до фразеологічних інновацій нульового ступеня (15% від загалу виявлених перетворень ФО). В проаналізованих текстах їх представляють інновації, утворені шляхом: 1) уведення до структури ФО слів-експлікаторів (поширювачів чи субститутів), які дублюють семи традиційного фразеологічного значення, або кваліфікаторів ідіоматичності *przysłowiowy, tak zwany, metaforyczny*, які попереджають читача про ідіоматичний характер звороту; 2) заміни компонентів ФО субститутами-рефрешерами, які освіжають затерті фразеологічні образи, але загрожують надмірним розширенням меж фразеологічної варіантності, або субститутами, які дестабілізують семантичний зв'язок між членами словосполучення-прототипа; 3) необґрунтованої фразеологічної контамінації, в результаті якої постають одиниці, що не поєднують у собі елементів значень вихідних ФО, а співвідносяться зі значенням однієї з них; 4) скорочення компонентного складу ФО або зміни граматичних параметрів компонентів фразеологізму, які відбуваються без семантичних втрат.

ФО, в яких перетворення структури / контексту спричинили семантичні наслідки, зараховано до інновацій першого або другого ступенів. Група інновацій

першого ступеня (78%) – найчисленніша, представлена одиницями з модифікованим семним наповненням при незмінній архисемі в семантичній структурі. Сюди належать: 1) інновації з субститутами-експресивами, поширювачами і субститутами з функцією конкретизації, буквалізації, інтенсифікації; 2) фразеологічні перифрази; 3) більшість фразеологічних контамінатів; 5) усі типи інновацій без зміни структури ФО. Як інновації другого ступеня (7%) потрактовано фразеологічні деривати, виникнення яких пов'язане із перебудовою архисем вихідних ФО.

5. Поява фразеологічних інновацій у текстах художньої прози здебільшого не випадкова, зумовлена авторськими інтенціями, прагненням здійснити прагматичний вплив на читача. Інноваційні ФО – вербальні засоби вираження гумору, іронії, сатири, яких письменники досягають, зокрема, шляхом одночасної актуалізації прямого та переносного значень ФО в одному контексті. Це створює враження несподіваності, алогічності, шокуючої невідповідності між зіставляваними явищами. Розбудова фразеологічного образу шляхом уведення в максимальний контекст ФО її метафорично переосмислених компонентів сприяє якнайточнішій передачі тих сенсів, які не можна, без втрати експресії, передати лексичними засобами. Так письменники конкретизують висловлювання, уточнюють попередньо сказане. З метою логічної інтеграції висловлювання в контекст автори поширюють або змінюють компонентний склад ФО, уводячи елементи з функцією конкретизації. Прагнення сконденсувати висловлювання, продемонструвати наближеність мовця до об'єкта розповіді, передати зміст з допомогою зрозумілих кожній людині категорій допомагають втілити прийоми фразеологічної контамінації та розширення спектра денотативної співвіднесеності ФО. Ці механізми, як і прийоми додавання до складу ФО поширювачів-експресивів та поширювачів-інтенсифікаторів сприяють посиленню експресивної тональності тексту. Останні також допомагають інтенсифікувати чи послабити виражену в ФО ознаку чи дію. Бажаючи назвати неназване, письменники вдаються до фразеологічної деривації.

6. Насиченість текстів фразеологічними інноваціями пов'язана також зі специфікою творчості письменників. Для творів кожного з них характерні високий ступінь заохочення читача до читання “між рядками”, нашарування та переплетення значень, експресивність й емоційне напруження. Найбільша кількість фразеологічних інновацій і найвища частотність уживання їх характерні для романів І. Сиви. Група інноваційних ФО із текстів письменниці складає 28% від загальної кількості інноваційних фразеовживань у дослідженій прозі. 27% із загалу ФО у романах письменниці вжито невідповідно до фразеологічної норми польської мови (в середньому – 21 фразеологічна інновація на 100 сторінок тексту). Домінантні типи фразеологічних інновацій – заміна компонента ФО, поширення компонентного складу фразеологізму, фразеологічна деривація.

Доробок Й. Фабіцької – на другому місці за рівнем насичення фразеологічними інноваціями: вони складають 20% від загалу інноваційних фразеовживань у прозі. 17% ФО у творах авторки мають відхилення від норми (14 фразеологічних інновацій на 100 сторінок тексту). Домінантними типами фразеологічних інновацій є заміна компонента ФО, поширення компонентного складу фразеологізму, подвійна актуалізація, розширення лексико-семантичної сполучуваності ФО.

10% від загалу виявлених фразеологічних інновацій ми почерпнули у прозі Д. Нощинської. Інноваційний сегмент у фразеологічному фонді її творів становить 15%. Домінантні типи фразеологічних інновацій – заміна компонента ФО, поширення компонентного складу фразеологізмів, фразеологічна деривація.

Уживання в нетиповій формі або контексті характерне для кожного четвертого фразеологізму у прозі І. Карповича та С. Схути. Фразеологічні інновації у творах письменників складають 14% (по 7% у кожного) від загальної кількості виявлених нетрадиційних фразеовживань. Домінантними в текстах творів обох письменників є фразеологічні інновації із заміною компонента ФО, поширенням компонентного складу фразеологізмів, подвійні актуалізації. Крім того, у текстах творів С. Схути спостерігаємо високу частотність інновацій з

розширенням лексико-семантичної сполучуваності ФО, а в текстах І. Карповича – фразеологічних перифраз.

11 фразеологічних інновацій на 100 сторінок тексту – така фреквентність послуговування інноваційними ФО у творах Д. Масловської. Виявлені у творах письменниці інновації складають 5% від загальної кількості інноваційних фразеовживань у дослідженій прозі. Домінантні типи інновацій – заміна компонента і поширення компонентного складу ФО.

У прозі Д. Одії виявлено 5% фразеологічних інновацій, з-поміж досліджених у дисертації. 22% ФО у творах автора мають відхилення від фразеологічної норми польської мови (9 фразеологічних інновацій на 100 сторінок тексту). Домінантні типи фразеологічних інновацій – заміна компонента, поширення компонентного складу ФО.

Частотність уживання інноваційних ФО у творах Д. Стец та Т. Пйонтека приблизно однакова – 8 одиниць на 100 сторінок тексту. Інновації, виявлені у творах письменника та письменниці, складають 14% (по 7% у кожного) від загальної кількості інноваційних фразеовживань у дослідженій прозі. Домінантними в текстах творів Д. Стец є такі типи фразеологічних інновацій, як заміна компонента, поширення компонентного складу ФО, фразеологічна перифраза, а Т. Пйонтека – заміна компонента, поширення компонентного складу ФО, граматичні зміни компонентів ФО, подвійна актуалізація.

Доробок М. Нагача – на останньому місці за рівнем насичення фразеологічними інноваціями та частотністю послуговування ними: у його творах інновації складають 4% від загалу неконвенційних фразеовживань у дослідженій прозі. 15% ФО в творах автора мають відхилення від норми (6 фразеологічних інновацій на 100 сторінок тексту). Домінантні інноваційні прийоми – заміна компонента ФО, поширення компонентного складу ФО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Спеціальна література

1. Абрамович И.М. Об индивидуально-авторских преобразованиях фразеологизмов и отношении к ним фразеологического словаря / И.М. Абрамович // Проблемы фразеологии : Исследования и материалы / под ред. А.М. Бабкина. – М. ; Л. : Наука, 1964. – С. 213–218.
2. Авксентьев Л.Г. Індивідуально-авторські видозміни у сфері фразеології / Л.Г. Авксентьев, В.Д. Ужченко // Українське мовознавство. – 1979. – Вип. 7. – С. 55–63.
3. Алефиренко Н.Ф. О статусе фразеологического значения среди семантических единиц других уровней языка / Н.Ф. Алефиренко // Проблемы фразеологии : межвуз. сб. науч. тр. – Тула, 1980. – С. 34 – 42.
4. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики : монография / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
5. Алефиренко Н.Ф. Проблемы фразеологического значения и смысла (в аспекте межуровневого взаимодействия) // Н.Ф. Алефиренко, Л.Г. Золотых. – Астрахань : “Астраханский университет”, 2004. – 296 с.
6. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології / М.Ф. Алефіренко. – Х. : Вища школа, 1987. – 135 с.
7. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 208 с.
8. Амосова Н.Н. Слово и контекст / Н.Н. Амосова // Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике : учен. зап. ЛГУ. – Л. : Изд-во Ленинград. гос. ун-та. – 1958. – Т. 243. – № 42. Ч. 2. – С. 3–23.
9. Андрейченко О.І. Лексична заміна компонентів фразеологічних одиниць у жанрі політичної дискусії / О.І. Андрейченко // Ученые записки Таврич. нац. ун-та им. В.И. Вернадского : науч. журн. Серия „Филология”. – 2007. – Т. 20 (59). – № 6. – С. 158–164.

10. Андрунів Б.С. Функції поширювачів у структурі фразеологічних інновацій (на матеріалі сучасної польської прози) / Богданна Андрунів, Юлія Стефанишин // *Słowo. Tekst. Czas XII. Frazeologia w idiolekcie i systemach języków słowiańskich. W 200 rocznicę urodzin Tarasa Szewczenki. T.2.* / pod red. M. Aleksiejenki, H. Biłowus, M. Hordy, W. Mokijenki i H. Waltera. – Szczecin ; Greifswald : Volumina.pl, 2014. – S. 209–216.
11. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность : сб. статей / под ред. Г.Е. Бухаркина. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1999. – 444 с.
12. Архангельская А.М. Лексико-семантическая трансформация компонента ФЕ в сфере предметной фразеологической номинации / Алла Архангельская // *Słowo. Tekst. Czas. IV : materiały IV Międzynarodowej Konferencji Naukowej : Szczecin, 21-22 października 1999 r.* / pod red. M. Aleksiejenki. – Szczecin : Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2000. – S. 51–54.
13. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке / В.Л. Архангельский. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1964. – 316 с.
14. Ахманова О.С. Вертикальный контекст как филологическая проблема / О.С. Ахманова // *Вопросы языкознания.* – 1977. – № 3. – С. 47–55
15. Бабенко Н.Г. Оказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ / Н.Г. Бабенко. – Калининград : Калинингр. ун-т, 1997. – 89 с.
16. Бакина М.А. Структурно-семантические преобразования фразеологических единиц в современной поэзии / М.А. Бакина // *Русский язык в школе.* – М. : Просвещение. – 1980. – № 3. – С. 67–72.
17. Баран Я.А. Бінарний характер лексичного значення знака мовної системи – основа модифікації стійких словосполучень / Я.А. Баран // *Питання романо-германської філології та методики викладання іноземних мов : зб. наук. праць аспірантів. Т. 4.* – К. : КДПШМ, 1968. – С. 146–151.
18. Баран Я.А. Фразеология в произведениях Бертольда Брехта : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки”/

- Я.А. Баран. – Л., 1971. – 16 с.
19. Баран Я.А. Прагматическая функция преобразованных фразеологизмов в художественных произведениях / Я.А. Баран, Б.П. Пятничко // Функционирование языковых единиц и категорий в тексте : сб. науч. статей. – Таллин, 1989. – С. 32–40.
 20. Баркова Л.А. Влияние фактора адресата на окказиональное использование ФЕ / Л.А. Баркова // Сб. науч. тр. Моск. пед. ин-та иностр. яз. – 1985. – Вып. 244. – С. 3–15.
 21. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич – К. : Академія, 2005. – 344 с.
 22. Башиева С.К. Стилистический компонент фразеологического значения : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / С.К. Башиева. – Краснодар, 1995. – 38 с.
 23. Біловус Г.Г. Індивідуально-авторські семантичні перетворення фразеологізмів у текстах повістей Тараса Шевченка / Гатина Біловус // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. – Львів, 2009. – Вип. 46. – Ч. 1. – С. 245–251.
 24. Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 156 с.
 25. Бойко О.В. Приемы реализации экспрессии устойчивых словесных комплексов в сатирико-юмористических жанрах (в сопоставлении с украинским языком) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / О.В. Бойко. – Днепропетровск, 1981. – 26 с.
 26. Большакова Н.Г. Частотные фразеологизмы в художественном дискурсе В. Набокова / Н.Г. Большакова // Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме. Четвертые Жуковские Чтения : Материалы Международного научного симпозиума, 4-6 мая 2009 г. / под ред. В.И. Макарова. – Великий Новгород : НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 105–107.

27. Брагина А.А. Устойчивые словосочетания и живая норма современного языка / А.А. Брагина // Литературная норма в лексике и фразеологии / под ред. Л.И. Скворцова и Б.С. Шварцкопфа. – М. : Наука, 1983. – С. 173–182.
28. Бугаева А.А. Индивидуально-авторские преобразования эмотивных фразеологических единиц как черта идиостиля В. Набокова / А.А. Бугаева // Культурная жизнь Юга России. – 2009. – №1. – С. 106–107.
29. Важеніна О.Г. До проблеми розмежування фразеологічних трансформацій, модифікацій та варіацій / О.Г. Важеніна // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 310–313.
30. Важеніна О.Г. Фразеологічні трансформи як маркери химерної прози Євгена Гуцала / О.Г. Важеніна // Уч. зап. Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского : научный журнал. Серия „Филология. Социальные коммуникации”. – 2009. – Том 22 (61). №4 (1). – С. 124–130.
31. Вакуров В.Н. Основы стилистики фразеологических единиц / В.Н. Вакуров. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1983. – 176 с.
32. Виноградов В.В. Язык художественного произведения / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – М., 1954. – С. 3–26.
33. Винокур Г.О. Филологические исследования: лингвистика и поэтика – М. : Наука, 1990. – 452 с.
34. Вовчок Д.П. Трансформация фразеологизмов как способ создания экспрессии (на материале газетных текстов) / Д.П. Вовчок // Проблемы функционирования и специфики речевых разновидностей. – Пермь : Изд-во Перм. гос. ун-та им. М. Горького, 1985. – С. 114–125.
35. Волосевич С.П. Коммуникативно-прагматический аспект замены компонентов фразеологизмов / С.П. Волосевич // Английская фразеология в функциональном аспекте : сб. науч. тр. – М. : МОДНГПИИЯ им. М. Тореза, 1989. – Вып. 336. – С. 32–41.
36. Вяльцева С.И. Двойная актуализация в английских пословицах / С.И. Вяльцева // Фразеологическая система немецкого и английского

- языков межвуз. сб. науч. тр. / ред. кол. : Л.Б. Гарифулин, З.А. Павлова, Л.И. Швыдка. – Челябинск : Челябинский пединститут, 1979. – С. 34–38.
37. Вяльцева С.И. Окказиональное использование английских пословиц / С.И. Вяльцева // Исследования лексической сочетаемости и фразеологии : сб. тр. МГПИ им. В.И. Ленина. – М., 1975. – С. 245–270.
38. Гавриш М. Контамінація фразеологічних одиниць у сучасній німецькій мові / Михайло Гавриш // Іноземна філологія. – Львів, 1986. – Вип. 83. – С. 70–75.
39. Гавриш М. Семантичні моделі контамінаційного фразотворення (на прикладі фразеологічних одиниць німецької мови) : у 5 ч. / Михайло Гавриш // Наук. записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Вип. 89 (3) – С. 37–41.
40. Гак В.Г. К диалектике семантических отношений в языке / В.Г. Гак // Принципы и методы семантических исследований : сб. статей. – М. : Наука, 1976. – С. 73–92.
41. Гак В.Г. Фразеологическая трансформаторика и проблемы фразеографии (на материале русской идиоматики) / В.Г. Гак // Фразеологизм и его лексикографическая разработка. – Минск : Наука и техника, 1987. – С. 60–64.
42. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 144 с.
43. Ганжа С.А. До питання про трансформацію усталених фразеологізмів в епістолярних текстах українських письменників-класиків / С.А. Ганжа, Н.М. Сінкевич // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 49, Т.1. – С. 222–224.
44. Гепнер Ю.Р. Об основных признаках фразеологических единиц и о типах их видоизменения / Ю.Р. Гепнер // Проблемы фразеологии. Исследования и материалы / под ред. А.М. Бабкина. – М. ; Л. : Наука, 1964. – С. 57–69.
45. Горчакова И.А. Фразеография идиостиля И. Нолль в романе „Мертвый петух” / И.А. Горчакова // Известия Уральского государственного университета. Сер. 2 : Гуманитарные науки. – 2009. – N 3 (65). – С. 109–115.

46. Горчакова И.А. Фразеологические единицы в романе “Аптекарьша” как доминантная черта идиостиля И. Нолль (на примере фразеологизмов денотативной сферы “Интеллект”) / И.А. Горчакова // Вестник ЮУГУ. Серия : Лингвистика. – 2010. – Вып. 1. – С. 28–31.
47. Григораш А.М. Фразеологические инновации в современной публицистике Украины : на материале русскоязычной и украиноязычной прессы 1990-х – 2000-х годов) : монография / А.М. Григораш. – К. : Знання України, 2008. – 439 с.
48. Григораш А.М. Фразеологічні інновації у сучасному публіцистичному стилі : політична фразеологічна метафора (на матеріалі преси України) / Антоніна Григораш // Słowo. Tekst. Czas. VII. Nowe środki nominacji językowej w nowej Europie : materiały VII Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Szczecin, 21–23 listopada 2003 r. / pod red. M. Aleksiejnki i M. Kuczyńskiej. – Szczecin : Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2004. – S. 221–226.
49. Григорьев В.П. Грамматика идиостиля: В.Хлебников. / В.П. Григорьев. – М. : Книга, 1983. – 224 с.
50. Грищенко А. Трансформация фразеологизмов и паремий в поэзии Николая Моршина / Грищенко А. // Фразеология и когнитивистика : материалы 1-й Международной научной конференции. Идиоматика и когнитивная лингвокультурология. – Белгород : Белгород. гос. ун-т, 2008. – Т.2. – С. 66–69.
51. Гурбанська С.О. Типологія оказіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Світлана Олександрівна Гурбанська. – Київ, 2009. – 22 с.
52. Давиденко Л.Б. Джерела та структурно-семантичні трансформації фразеологічних одиниць в епістолярних текстах М. Коцюбинського / Л.Б. Давиденко, В.М. Бойко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1998. – Вип. 10. – С. 174–177.

53. Давиденко Л.Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / Давиденко Лариса Борисівна. – К., 1992. – 23 с.
54. Демидова Т.А. Образные единицы в художественном тексте (на материале произведения В.Астафьева “Царь-рыба”) / Т.А. Демидова // Материалы VI Международной конференции : в 4ч. / Кемеровский государственный университет. – Ч. 3 – Белово, 2006. – С. 101–104.
55. Демидова Т.А. Роль образных единиц в формировании идиостиля В.П. Астафьева : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Демидова Татьяна Аленксандровна. – Томск, 2007. – 22 с.
56. Демський М.Т. Суть фраземи, її ономасіологічні функції й особливості номінації (матеріали до ідеографічного словника українських фразем) / М. Демський // Записки наук. т-ва ім. Т. Шевченка. – 1992. – Т. 224. – С. 240–265.
57. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення / М.Т. Демський. – Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1994. – 63 с.
58. Дерев’янюк В.І. Індивідуально-авторські фразеологічні новоутворення у ЗМІ (на матеріалі чеської мови) / Віра Дерев’янюк // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. – 2012. – Вип. 56. – Ч. 1. – С. 204–211.
59. Динова Я.В. Замена компонентов как прием окказиональной модификации фразеологических единиц (на материале английского и русского языков) / Я.В. Динова // Вестник МГОУ. Серия „Лингвистика”. – 2011. – № 3. – С. 164–168.
60. Дільна Ю.М. Концепції фразеологічних інновацій у працях польських та східнослов’янських мовознавців / Юлія Дільна // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. – 2007. – Вип. 40. – Ч. 2. – С. 127–134.

61. Дільна Ю.М. Типи та функції семантичної трансформації фразеологізмів у сучасній польській прозі / Ю.М. Дільна // Ученые записки Таврич. нац. ун-та им. В.И. Вернадского : науч. журн. Серия „Филология. Социальные коммуникации”. – 2009. – Т. 22 (61). – № 4 (1). – С. 148–153.
62. Дільна Ю.М. Трансформація фразеологізмів як засіб створення сатирично-гумористичного ефекту у творах Йоанни Фабіцької / Ю.М. Дільна // Компаративні дослідження слов'янських мов та літератур. – Вип. 10. – К., 2009. – С. 47–54.
63. Добровольский Д.О. Конверсия и актантная деривация во фразеологии / Д.О. Добровольский // Слово и язык. Сборник статей к восьмидесятилетию академика Ю.Д. Апресяна. – М. : Языки славянских культур, 2011. – С.207–227.
64. Добровольский Д.О. Образная составляющая в семантике идиом / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – С. 71–93.
65. Добрыднева Е.А. Коммуникативно-прагматическая парадигма русской фразеологии / Е.А. Добрыднева : монография. – Волгоград : Перемена, 2000. – 224 с.
66. Елисеева О.В. Семантико-прагматическая эволюция трансформированных фразеологических единиц в прозаическом дискурсе / О.В. Елисеева // Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме. Четвертые Жуковские Чтения : материалы Международного научного симпозиума, 4–6 мая 2009 г. / ред. В.И. Макаров. – Великий Новгород : НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 45–47.
67. Еременко И.А. Фразеология в системе русского языка и эпистолярном дискурсе / Ирина Еременко. – Львов : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 165 с.
68. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : монографія / М.В. Жуйкова. – Луцьк : Ред.-видав. відділ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 416 с.

69. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов / В.П. Жуков. – М. : Просвещение, 1978. – 160 с.
70. Захидова Л. С. Специфика идиостиля Ю. Полякова (лексико-семантический аспект) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Захидова Лариса Сергеевна. – Абакан, 2009. – 22 с.
71. Звегинцев В.А. Экспрессивно-эмоциональные элементы и значение слова / В.А. Звегинцев // Вестник МГУ. Серия общественных наук. – 1955. – № 1. – С. 71.
72. Зимин В.И. Оценка и эмотивность как основные прагматические компоненты фразеологических единиц / В.И. Зимин // Фразеология – 2000 : материалы Всерос. науч. конф., 25 – 26 апреля 2000 г. – Тула : Изд-во ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 2000. – С. 13–14.
73. Ицкович В.А. К типологии формальных отклонений от фразеологической нормы / В.А. Ицкович, Б.С. Шварцкопф // Литературная норма в лексике и фразеологии / под ред. Л.И. Скворцова и Б.С. Шварцкопфа. – М. : Наука, 1983. – С. 182–206.
74. Киселева Л.Ф. О стилевой доминанте / Л.Ф. Киселева. – М. : Наука, 1982. – С. 301–320.
75. Кодухов В. И. Контекст как лингвистическое понятие / В.И. Кодухов // Языковые единицы и контекст. – Ленинград : ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1973. – 7–33.
76. Кожин А.Н., Крылова О.В., Одинцов В.В. Функциональные типы русской речи – М. : Высшая школа, 1982. – 223 с.
77. Коложвари И.А. „Потенциальные” и „оказиональные слова” в составе фразеологизма и контекст / Коложвари И.А. // Фразеологизмы в системе языковых уровней : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. В.П. Жукова, А.В. Жукова, Н.И. Лаврова. – Л. : ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1986. – С. 113–121.

78. Колоїз Ж.В. Контамінація як різновид фраземної деривації / Жанна Василівна Колоїз // Вісник ХНУ : Філологія. – Харків, 2000. – С. 328–333.
79. Колоїз Ж.В. Структурно-функціональні різновиди усталених конструкцій у мові публіцистики Сергія Єфремова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Колоїз Жанна Василівна. – Дніпропетровськ, 1996. – 23 с.
80. Колшанский Г.В. Контекстная семантика / Г.В. Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 140 с.
81. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Отв. ред. Д.П. Горский. – М. : Наука, 1975. – 720 с.
82. Коротких Т.А. О понятии фразеологической деривации / Коротких Татьяна Александровна // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2015. – № 5 (47). – С. 109–112.
83. Кохан Ю.І. Фраземіка в системі ідіостилю письменника (на матеріалі художньої прози Олеса Гончара і Павла Загребельного) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Кохан Юрій Іванович. – Х., 2003. – 19 с.
84. Кравчук А.М. Новий тип дефініцій фразеологізмів у польських словниках / Алла Кравчук // Проблеми слов’янознавства. – Львів, 2005. – Вип. 55. – С. 181–196.
85. Кругликова Л.Е. Структура лексического и фразеологического значения / Л.Е. Кругликова. – М. : МГПИ, 1988. – 83 с.
86. Крысин Л.П. Что изучает лексическая семантика / Л.П. Крысин // Русский язык в школе. – 2001. – № 3. – С. 32–39.
87. Кузнєцова Г.В. Структурно-семантична варіантність ФО в англomовному художньому дискурсі : когнітивний та прагматичний аспекти (на матеріалі творів британських та американських авторів ХХ–ХХІ століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Кузнєцова Ганна Валеріївна. – Донецьк, 2008. – 23 с.

88. Кузнєцова Г.В. Фразеологізми з семантичними зрушеннями у сучасному англomовному художньому дискурсі : монографія / Кузнєцова Ганна Валеріївна. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 242 с.
89. Кулиш Ж. Совмещенные фразеологические трансформы и их воспроизведение на близкородственный язык (на материале русского и украинского языков) / Жасмина Кулиш // Słowo. Tekst. Czas II : materiały z II Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Szczecin 16-17.10.1997 / pod red. M. Aleksiejnki i E. Siekierzyckiego. – Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 1998. – S. 219–225.
90. Кунин А.В. Гипербола в сфере английской фразеологии / А.В. Кунин // Английская фразеология в функциональном аспекте. Сб. науч. тр. – М. : МОДНГИИЯ им. М. Тореза, 1989. – Вып. 336. – С. 85–93.
91. Кунин А.В. Двойная актуализация как понятие фразеологической стилистики / А.В. Кунин // Иностр. яз. в шк. – 1984. – № 6. – С. 13–17.
92. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. – Дубна : Феникс, 2005. – 488 с.
93. Кунин А.В. Лингвостилистические особенности фразеологического эллипсиса / А.В. Кунин // Вопросы фразеологии. Сб. науч. тр. – М. : МГПИИЯ им. М. Тореза, 1978. – Вып. 131. – С. 103–126.
94. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
95. Лейчик В. Фразеологическая норма публицистического стиля / Владимир Лейчик // Słowo. Tekst. Czas : materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Szczecin, 4-5 czerwca 1996 / pod red. M. Aleksiejnki. – Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 1996. – S. 202–207.
96. Лозинська О.Г. Інновації-заміни у польській кінематичній фразеології на позначення емоцій / Оксана Лозинська // Київські полоністичні студії. – К, 2011. – Т. XVIII. – С. 423–428.
97. Лозинська О.Г. Інновації-регуляції польських кінематичних фразеологізмів

- на позначення емоцій / Оксана Лозинська // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур : пам'яті ак. Л. Булаховського : зб. наук. пр. – К., 2012. – Вип. 17. – Ч. 1. – С. 72–80.
98. Лозинська О.Г. Інновації-розширення в польській кінематичній фразеології на позначення емоцій та поведінки людини / Оксана Лозинська // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. – Львів, 2012. – Вип. 56. – Ч. 1. – С. 189–197.
99. Лозинська О.Г. Контекстуальні інновації польських кінематичних фразеологізмів на позначення емоцій / Оксана Лозинська // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2012. – Вип. 61. – С. 177–185.
100. Лозинська О.Г. Польська кінематична фразеологія на позначення емоцій: структура, семантика, функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 „Слов'янські мови” / Лозинська Оксана Григорівна. – Київ, 2013. – 20 с.
101. Лукьянов С.А. Аппликативный каламбур : дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / С.А. Лукьянов. – Краснодар, 1991. – 183 с.
102. Мазур Н.В. Джерела і прагматичний зміст ФО у „щоденниках” Сергія Єфремова / Н.В. Мазур // Ученые записки Таврич. нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия „Филология”. – Симферополь : Таврич. нац. ун-т им. В.И. Вернадского, 2007. – Т. 20 (59) – №6. – С. 190–196.
103. Майборода Н.Г. Фразеологічні одиниці як компонент ідіостилю Д.І. Яворницького / Н.Г. Майборода // Уч. зап. Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского : Научный журнал. Серия „Филология. Социальные коммуникации”. – 2009. – Том 22 (61). №4 (1). – С. 175–180.
104. Малеева М.С. Лексическая и синтаксическая объективизация знания в словообразовательном контексте / М.С. Малеева. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1983. – 128 с.
105. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. Синхронно-сопоставительный очерк. / Т.В. Матвеева –

- Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 172 с.
106. Мелерович А.М. К вопросу о системной обусловленности индивидуально-авторских преобразований семантической структуры фразеологических единиц / А.М. Мелерович // Фразеологизмы в системе языковых уровней : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. В.П. Жукова, А.В. Жукова, Н.И. Лаврова. – Л. : ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1986. – С. 104–113.
107. Мелерович А.М. Проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка / А.М. Мелерович. – Ярославль : ЯГПИ, 1979. – 79 с.
108. Мелерович А.М., Мокиенко В.М. Фразеологизмы в русской речи / А.М. Мелерович, В.М. Мокиенко. – М. : Русские словари, 1997. – 864 с.
109. Михальчук Н.Г. Фразеологические единицы как средство формирования идиостиля М.А. Булгакова: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Михальчук Наталья Геннадиевна. – Орёл, 2002. – 34 с.
110. Мокиенко В.М. Новая русская фразеология / В.М. Мокиенко. – Opole : Uniwersytet Opolski, 2003. – 168 s.
111. Мокиенко В.М. Славянская фразеология / В.М. Мокиенко. – М. : Высш. шк., 1980. – 208 с.
112. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Л. : Наука, 1977. – 283 с.
113. Наумов Э.Б. Способы трансформации фразеологизмов (на материале произведений И. Ильфа и Е. Петрова) / Э.Б. Наумов // Русский язык в школе. – М. : Просвещение, 1971. – № 3. – С. 71–74.
114. Начисчионе А. Некоторые окказиональные изменения фразеологических единиц в произведениях Дж. Чосера / А. Начисчионе // Учен. зап. Латв. ун-та, 1973. – Т. 197. – С. 23–48.

115. Николаева Е.К. Трансформированные пословицы как элемент современной смеховой культуры / Елена Николаева // *Słowo. Tekst. Czas VI. Nowa frazeologia w nowej Europie : materiały VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Szczecin, 6–7 września 2001 r., Greifswald, 8–9 września 2001 r.* / pod red. M. Aleksiejnki, W. Mokijenki i H. Waltera. – Szczecin ; Greifswald : Wyd-wo Naukowe Un-tu Szczecińskiego, 2002. – S. 158–164.
116. Ніколайчук Х.М. Інноваційні процеси у польській фразеології на позначення старості / Христина Ніколайчук // *Słowo. Tekst. Czas XII. Frazeologia w idiolekcie i systemach języków słowiańskich. W 200 rocznicę urodzin Tarasa Szewczenki. T.2.* / pod red. M. Aleksiejnki, H. Biłowus, M. Hordy, W. Mokijenki i H. Waltera. – Szczecin ; Greifswald : Volumina.pl, 2014. – S. 116–124.
117. Ніколайчук Х.М. Польські темпоральні фразеологізми в словникових дефініціях і текстах / Христина Ніколайчук // *Проблеми слов'янознавства.* – Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – Вип. 61. – С. 186–198.
118. Ніколайчук Х.М. Фразеосемантичне поле на позначення періодів людського життя у польській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 „Слов'янські мови” / Ніколайчук Христина Миколаївна. – Київ, 2015. – 24 с.
119. Орехова М.В. Фразеологические единицы как элемент идиостиля Б. Зайцева (на материале романов) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Орехова Мария Васильевна. – Орел, 2009. – 24 с.
120. Павлова З.А. Структурно-семантические преобразования фразеологизмов в речи. : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук / З.А. Павлова. – Ленинград, 1975. – 24 с.
121. Папіш В.А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40 - 90 рр. ХХ ст.). : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова”

/ Папіш Віталія Андріївна. – Ужгород. 2004. – 21 с.

122. Печерица И.Ф. К вопросу о лингвистической природе эллипсиса фразеологических единиц / И.Ф. Печерица // Вопросы немецкой филологии. – Челябинск, 1974. – Вып. 4. – С. 39–50.
123. Печерица И.Ф. Окказиональный эллипсис фразеологических единиц в немецком языке / И.Ф. Печерица // Вопросы романо-германского языкознания. – Челябинск, 1973. – Вып. 4. – С. 65–66.
124. Плотникова П.И. Национально-культурная специфика фразеологических инноваций (на материале неографических справочников) / Плотникова П.И. // Фразеология и когнитивистика : материалы 1-й Междунар. науч. конф. Идиоматика и когнитивная лингвокультурология. – Белгород : Белгород. гос. ун-т, 2008. – Т. 2. – С. 289–293.
125. Подгурская Б. Приемы индивидуально-авторских трансформаций фразеологических единиц в романах И. Ильфа и Е. Петрова „Двенадцать стульев” и „Золотой теленок” : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки”/ Б. Подгурская. – М., 1999. – 18 с.
126. Попкова М.В. Фразеология мемуарных текстов Георгия Иванова (структурно-семантический и функциональный аспекты): автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Попкова Марина Владимировна. – Омск, 2008. – 22 с.
127. Попова Е.Ю. Художественные функции фразеологизмов на материале романа И.А. Гончарова “Обрыв”) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Попова Екатерина Юрьевна. – М., 1998. – 16 с.
128. Приходько В.К. Фразеологическая стилистика. Преобразования фразеологизмов в речи / В.К. Приходько. – Хабаровск : Изд-во ДВГГУ, 2008. – 283 с.

129. Пташник С.Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних модифікацій та їхні функції в німецькому газетному тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Пташник Стефанія Богданівна. – Львів, 2003. – 18 с.
130. Ройзензон Л.И. О фразеологической контаминации в русском языке / Л.И. Ройзензон, И.В. Абрамец // Русский язык в школе. – 1969. – №3. – С. 104–107.
131. Ройзензон Л.И. Совмещенная омонимия в сфере фразеологии / Л.И. Ройзензон, И.В. Абрамец // Вопросы языкознания. – 1969. – №2. – С. 54–63.
132. Ройзензон Л.И. Еще раз о трансформации фразеологических единиц в языке художественной литературы / Л.И. Ройзензон, Е.А. Малиновский // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск : НГУ. – 1974. – №3. – С.109–113.
133. Романюк Н.В. Стилiстичне використання структурно трансформованої говiркової фразеологiї в мовi творiв В. Стефаника / Наталiя Романюк // Вiсник Прикарпатського національного унiверситету. Сер. Фiлологiчна. – 2012. – Вип. ХІХ–ХХ. – Ч. 1. – С. 150–159
134. Сагата Ю.І. Граматичні модифікації в сучасній польській анімалістичній фразеології / Ю. І. Сагата // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – 2011. – Вип. 16. – С. 138–151.
135. Сагата Ю. Динамічні процеси в сучасній польській фразеології з анімалістичним компонентом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 „Слов'янські мови” / Сагата Юлія Ігорівна. – Київ, 2013. – 20 с.
136. Сагата Ю. Неосемантизація у сфері польської фразеології з анімалістичним компонентом / Юлія Сагата // Вiсник Львівського унiверситету. Сер. Фiлологiчна. – 2012. – Вип. 56. – Ч. 1. – С. 150–159.
137. Сагата Ю.І. Розширення сполучуваності фразеологізмів з анімалістичним

- компонентом у сучасній польській мові / Ю.І. Сагата // Уч. зап. Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского : Научный журнал. Серия „Филология. Социальные коммуникации”. – 2009. – Том 22 (61). №4 (1). – С. 104–111.
138. Сагата Ю.І. Специфіка лексикографічного опису семантики фразеологізмів у польських словниках (на матеріалі фразеологізмів з анімалістичним компонентом) / Ю.І. Сагата // Уч. зап. Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского : Научный журнал. Серия „Филология”. – 2007. – Том 20 (59). №6. – С. 118–125.
139. Сагата Ю.І. Типи інновацій у польській анімалістичній фразеології / Ю.І. Сагата // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – 2010. – Вип. 11. – С. 154–162.
140. Сальникова О.Г. Приемы преобразования фразеологизмов в произведениях А.Н. Толстого / О.Г. Сальникова, С.Г. Шулежкова // Русский язык в школе. – № 1. – Чехов : Просвещение, 1975. – С. 57–62.
141. Свердан Т.П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т.П. Свердан. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
142. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія / Олена Селіванова. – Київ ; Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
143. Семушина Е.Ю. Субституция, контаминация и эллипсис как способы преобразования субстантивных фразеологических единиц и сложных слов английского и русского языков / Е.Ю. Семушина // Русская и сопоставительная филология : лингвокультурологический аспект. – Казань : Казан. гос. ун-т, 2004. – С. 222–227.
144. Сербенська О.А. Трансформація фразеологічних одиниць у мові газети / О.А. Сербенська // Вісник Львівського університету. Серія журналістики. – Львів, 1978. – Вип. 10. – С. 72–77.

145. Скопненко О.І. Мовний силует Миколи Лукаша: фразеологічний та пареміологічний погляди / О.І.Скопненко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко // Уч. зап. Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского : Научный журнал. Серия „Филология. Социальные коммуникации”. – 2009. – Том 22 (61). №4 (1). – С. 197–203.
146. Скрипник Л.Г. Видозміни форми фразеологічних одиниць / Л.Г. Скрипник // Мовознавство. – 1969. – № 4. – С. 3–13.
147. Солодуб Ю.П. Сопоставительный анализ структуры лексического и фразеологического значения / Ю.П. Солодуб // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1997. – № 5. – С. 43–54.
148. Сорокин Ю.С. К вопросу об основных понятиях стилистики / Ю.С. Сорокин // Вопросы языкознания – 1954. – № 2. – С. 68.
149. Ставицька Л.О. Про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л.О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – №4. – 61–64 с.
150. Стефанишин Ю.М. Фразеологічні модифікації у прозі Томаша Пйонтека / Юлія Стефанишин (Дільна) // Проблеми слов'язнавства. – Вип. 61. – Львів, 2012. – С. 166–176.
151. Супрун А.П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Супрун Алла Петрівна. – Дніпропетровськ, 1999. – 19 с.
152. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 136 с.
153. Телия В.Н. Семантическая структура фразеологизмов-идиом и принципы их фразеографической обработки / В.Н. Телия // Фразеологизм и его лексикографическая разработка / Ред. А.С. Аксалитов. – Минск : Наука и техника. – 1987. – С. 98–101.

154. Телия В.Н. Семантический аспект сочетаемости слов и фразеологическая сочетаемость / В.Н. Телия // Принципы и методы семантических исследований, М. : Наука, 1976. – С. 244–267.
155. Тепляков И.М. Фразеологические средства выражения понятия неопределенно-большого множества в современном чешском языке : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.03 „Славянские языки” / Тепляков Иван Михайлович. – Львов, 1983. – 21 с.
156. Тепляков І.М. Структурно-семантичні особливості кількісних фразеологізмів сучасної чеської мови / Іван Тепляков // Проблеми слов'язнавства. – Львів, 1986. – Вип. 33. – С. 87–92.
157. Тепляков І.М. До проблеми розмежування системної і функціональної фразеології / Іван Тепляков // Проблеми слов'язнавства. – Львів, 1990. – № 41. – С. 54–61.
158. Тепляков І.М. Фразеологічна семантика (на матеріалі деяких слов'янських мов) / Іван Тепляков // Проблеми слов'язнавства. – Львів, 2005. – № 55. – С. 156–163.
159. Тиха Л.Ю. Семантика та структура фразеологізмів у прозі Марії Матіос / Л.Ю. Тиха // Уч. зап. Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского : Научный журнал. Серия „Филология. Социальные коммуникации”. – 2009. – Том 22 (61). №4 (1). – С. 204–210.
160. Третьякова И.Ю. Аспекты моделирования современной фразеологии / И.Ю. Третьякова // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – Кострома, 2009. – № 4. – С. 200–203.
161. Третьякова И.Ю. Некоторые особенности функционирования индивидуально-авторских фразеологических единиц в поэтическом тексте / И.Ю. Третьякова // Ядерно-периферийные отношения в области лексики и фразеологии (на материале русского языка): Тез. докл. Республ. межвуз. науч. конф. 20 – 23 мая 1991 г. Ч. 2. – Новгород : НГПИ, 1991. – С. 142–144.

162. Третьякова И.Ю. Окказиональная фразеология (структурно-семантический и коммуникативно-прагматический аспекты) : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Третьякова Ирина Юрьевна. – Ярославль, 2011. – 50 с.
163. Третьякова И.Ю. Окказиональная фразеология в публицистическом стиле / И.Ю. Третьякова // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – Кострома, 2009. – № 1. – С. 116–119.
164. Третьякова И.Ю. Окказиональные преобразования микроидиом и фразеологизмов с сочинительной связью компонентов / И.Ю. Третьякова // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – Кострома, 2010. – № 1. – С. 101–105.
165. Третьякова И.Ю. Окказиональные фразеологизмы и контекст / И.Ю. Третьякова // Ярославский педагогический вестник. – Ярославль, 2011. – № 2. – Том I (Гуманитарные науки). – С. 161–163.
166. Третьякова И.Ю. Особенности фразеологического эллипсиса / И.Ю. Третьякова // Проблемы семантики и функционирования языковых единиц разных уровней : сб. науч. статей. Вып. 4-й. – Иваново: ИвГУ, 2006. – С. 125–130.
167. Третьякова И.Ю. Ролевая инверсия как сложный приём окказионального преобразования фразеологических единиц / И.Ю. Третьякова // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – Кострома, 2009. – № 3. – С. 171–173.
168. Третьякова И.Ю. Сегментация как один из приёмов окказионального преобразования фразеологических единиц / И.Ю. Третьякова // Ярославский педагогический вестник. – Ярославль, 2011. – № 3. – Том I (Гуманитарные науки). – С. 165–167.
169. Третьякова И.Ю. Семантические виды окказионального преобразования фразеологизмов / И.Ю. Третьякова // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – Кострома, 2010. –

- № 4. – С. 139–142.
170. Третьякова И.Ю. Системность окказиональных преобразований фразеологических единиц / И.Ю. Третьякова // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – Кострома, 2010. – № 2. – С. 19–21.
171. Третьякова И.Ю. Фразеологическая контаминация / И.Ю. Третьякова // Методологические и практические проблемы инновационного образования, воспитания и формирования инновационного мышления студентов в высшей школе : материалы всероссийской научно-практической конференции, ИСЭПиМ, 22-23 апреля 2005 г. – Балашиха: ИСЭПиМ, 2005. – С. 204–208.
172. Третьякова И.Ю. Фразеологическая образность и особенности её окказионального преобразования / И.Ю. Третьякова // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – Кострома, 2010. – № 3. – С. 202–206.
173. Третьякова И.Ю. Эллипсис как приём окказионального преобразования фразеологических единиц / И.Ю. Третьякова // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – Кострома, 2011. – № 1. – С. 97–100.
174. Ужченко В.Д. Динаміка українських фразеологізмів / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко // Фразеологія сучасної української мови. – К. : Знання, 2007. – С. 210–237.
175. Ужченко В.Д. Східнослов'янська фразеологія : монографія / В.Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
176. Ужченко В.Д. Фразеологічна контамінація як стилістичний прийом / В.Д. Ужченко // Вісн. Харк. ун-ту : Філологія. – 1974. – №109. – Вип. 9. – С. 63–70.
177. Ужченко Д.В. Семно-компонентний аналіз як засіб виявлення культурно-національних конотацій фразеологічних одиниць / Д.В. Ужченко // Вісник

- Луганськ. держ. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філологічні науки. – Луганськ, 1998. – № 9. – С. 190–195.
178. Галицько-руські народні приповідки : У 3 т. / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко: 2-е вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006.
179. Халитова Н. Приемы трансформации устойчивых словесных комплексов в „Колымских рассказах” В.Т. Шаламова / Наталия Халитова // *Słowo. Tekst. Czas VI. Nowa frazeologia w nowej Europie. Materiały VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Szczecin, 6–7 września 2001 r., Greifswald, 8–9 września 2001 r.)* / pod red. M. Aleksiejenki, W. Mokijenki i H. Waltera. – Szczecin ; Greifswald : Wyd-wo Un-tu Szczecińskiego, 2002. – S. 251–255.
180. Хороз Н.С. Семантичні трансформації фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет / Наталія Хороз // *Проблеми слов'янознавства*. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Вип. 57. – С. 222–228.
181. Хороз Н.С. Інноваційні процеси у хорватській фразеології / Н.С. Хороз // *Ученые записки Таврич. нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия „Филология”*. – Симферополь : Таврич. нац. ун-т им. В.И. Вернадского, 2007. – Т. 20 (59). – №6. – С. 212–217.
182. Хороз Н.С. Трансформації фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 „Слов'янські мови” / Хороз Наталія Степанівна. – К., 2008. – 18 с.
183. Цимбалюк Т.В. Мова перекладу Миколи Лукаша : фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри „Дон Кіхот” / Т.В. Цимбалюк / за ред. Пустовіт Л.О. – К. : Довіра, 1996. – 238 с.
184. Чернышева И.И. Механизм создания стилистического эффекта при нарушении стилистической дистрибуции фразеологических единиц / И.И. Чернышева // *Английская фразеология в функциональном аспекте : сб. науч. тр.* – М. : МОДНГИИЯ им. М. Тореза, 1989. – Вып. 336 – С. 124–133.

185. Чернышева И.И. Текстобразующие потенции фразеологических единиц / И.И. Чернышева // Лингвистика текста : материалы науч. конф. Ч. II / МГПИИЯ им. М. Горька. – М., 1974, С. 159–166.
186. Чернышева И.И. Фразеологическая система и ее семантические категории / И.И. Чернышева // Иностр. языки в школе. – 1973. – № 2. – С. 3–13.
187. Шадрин Н.Л. Контекстуальное преобразование фразеологических единиц как проблема сопоставительной стилистики / Н.Л. Шадрин // Перевод фразеологических единиц и сопоставительная стилистика / под ред. Ю.М. Скребнева. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1991. – С. 171–207.
188. Шанский Н.М. Стилистическое использование фразеологических оборотов / Н.М. Шанский // Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М. : Высш. шк., 1963. – С. 134–148.
189. Шаховский В.И. Эмотивный компонент значения и методы его описания: Учебное пособие к спецкурсу / В.И. Шаховский. – Волгоград : Изд-во Волгоградского гос. пед. ин-та, 1983. – 94 с.
190. Шварцкопф Б.С. Морфологическая норма фразеологической единицы и вариантность / Б.С. Шварцкопф // Литературная норма в лексике и фразеологии. – М. : Наука, 1983. – С. 158–173.
191. Шевченко Л.А. Речевые средства создания комического в творчестве А.П. Чехова : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Л.А. Шевченко. – Минск, 1962. – 19 с.
192. Шумило Н.М. Сильова домінанта прози Степана Васильченка / Н.М. Шумило. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 291–310.
193. Щербань Н.П. Фразеология в произведениях Вили Бределя : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / Н.П. Щербань. – Киев, 1975. – 17 с.
194. Щербачук Л.Ф. Загальномова та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів Олеса Гончара) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” /

- Щербачук Лідія Федорівна. – Д., 2000. – 20 с.
195. Якобсон Р.О. Избранные работы по лингвистике / Р.О. Якобсон. – Благовещенск : БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 1998. – 448 с.
196. Якобсон Р.О. Язык и бессознательное / Р.О. Якобсон. – М. : Гнозис, 1996. – 245 с.
197. Ярова І.М. Словенська фразеологія із соматичним компонентом : ідеографічний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 „Слов’янські мови” / Ярова Інґа Миколаївна. – К., 2010. – 18 с.
198. Afeltowicz B. Kilka uwag o polskiej frazeologii politycznej (na materiale tygodnika *Wprost*) / Beata Afeltowicz // *Słowo. Tekst. Czas VI. Nowa frazeologia w nowej Europie : materiały VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Szczecin, 6–7 września 2001 r., Greifswald, 8–9 września 2001 r.* / pod red. M. Aleksiejenki, W. Mokijenki i H. Waltera. – Szczecin ; Greifswald : Wyd-wo Un-tu Szczecińskiego, 2002. – S. 209–216.
199. Bąba S. Derywacja frazeologiczna jako jeden ze sposobów pomnażania frazeologii współczesnej polszczyzny / Stanisław Bąba // *Frazeologia polska. Studia i szkice* / red. P. Fliciński i K. Skibski. – Poznań : Wyd-wo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2009. – S.181–192.
200. Bąba S. *Frazeologia polska : studia i szkice* / Stanisław Bąba. – Poznań : Wyd-wo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2009. – 459 s.
201. Bąba S. *Frazeologiczna derywacja syntaktyczna. 1. Nominalizacja polskich zwrotów idiomatycznych przy użyciu formantów rzeczownikowych* / Stanisław Bąba // *Czynić słowami. Studia ofiarowane Krystynie Długosz-Kurczabowej* / pod red. H. Karaś. – Warszawa : WPUW, 2006. – S. 41–50.
202. Bąba S. *Frazeologiczna derywacja syntaktyczna. 3. Uwagi o adiektywizacji polskich zwrotów idiomatycznych z czasownikiem tranzytywnym* / Stanisław Bąba // *Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka* / pod red. S. Bąby, P. Flicińskiego. – Poznań : Wyd-wo Poznańskie, 2006. – S. 11–21.

203. Bąba S. Frazeologiczne innowacje modyfikujące we współczesnej prozie polskiej – próba oceny normatywnej / Stanisław Bąba // *Studia Polonistyczne IX*. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Un-tu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1981. – S. 207–212.
204. Bąba S. Frazeologiczne innowacje skracające we współczesnej prozie polskiej / Stanisław Bąba // *Studia Polonistyczne XIII*. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Un-tu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1985. – S. 61–68.
205. Bąba S. Innowacje frazeologiczne – analiza, kryteria, oceny / Stanisław Bąba // *Poradnik Językowy*. – Warszawa : WUW, 1995. – Z. 4. – S. 21–29.
206. Bąba S. Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny / Stanisław Bąba. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Un-tu im. Adama Mickiewicza, 1989. – 215 s.
207. Bąba S. Kilka uwag o współczesnym uzusie frazeologicznym / Stanisław Bąba, Jarosław Liberek // *Norma językowa w polszczyźnie* / red. M. Bugajski. – Zielona Góra : Wyd-wo WSP im. T. Kotarbińskiego w Zielonej Górze, 1995. – S. 67–79.
208. Bąba S. Komentarze frazeologiczne / Stanisław Bąba. – Poznań : Wyd-wo Poznańskie, 2012. – 266 s.
209. Bąba S. Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności frazeologicznej / Stanisław Bąba // *Wybór tekstów do nauki o języku polskim* / Oprac. W. Gruszczyński, G. Majkowska, H. Satkiewicz. – Warszawa, 1988. – S. 117–128.
210. Bąba S. Modyfikacje utartych związków wyrazowych we współczesnej fraszce polskiej / Stanisław Bąba // *Poradnik Językowy*. – Warszawa : WUW, 1971. – Z. 7. – S. 444–452.
211. Bąba S. Norma frazeologiczna i jej struktura / Stanisław Bąba // Bąba S. *Twardy orzech do zgryzienia*, czyli o poprawności frazeologicznej. – Poznań : Wyd-wo Poznańskie, 1986. – S. 13–22.
212. Bąba S. O frazeologii w języku współczesnej prasy (na materiale „Expressu Poznańskiego”) / Stanisław Bąba // *Studia Polonistyczne VII*. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Un-tu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1979. – S. 5–12.

213. Bąba S. O sposobach pomnażania zasobu frazeologicznego współczesnej polszczyzny / Stanisław Bąba, Jarosław Liberek // Słowo. Tekst. Czas. VI. Nowa frazeologia w nowej Europie / pod red. M. Aleksiejnki, W. Mokijenki, H. Waltera. – Szczecin ; Greifswald : Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2002. – S. 347–355.
214. Bąba S. Struktura normy frazeologicznej / Stanisław Bąba // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej : W 6 t. / pod red. M. Basaja i D. Rytel. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Wyd-wo PAN, 1985. – T. 3. – S. 87–105.
215. Bąba S. Struktura współczesnej normy frazeologicznej / Stanisław Bąba // Bąba S. Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Un-tu im. Adama Mickiewicza, 1989. – S. 20–46.
216. Bąba S. *Twardy orzech do zgryzienia*, czyli o poprawności frazeologicznej / Stanisław Bąba. – Poznań : Wyd-wo Poznańskie, 1986. – 106 s.
217. Bąba S. Z zagadnień leksykalnej łączliwości / Stanisław Bąba // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej : w 6 t. / pod red. M. Basaja, D. Rytel. – Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : PAN. – 1982. – T. 1 – S. 89–98.
218. Bąba S. Z zagadnień współczesnej normy językowej / Stanisław Bąba // Studia Polonistyczne IX. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Un-tu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1981. – S. 27–36.
219. Bąba S. Zagadnienia aktualizacji frazeologizmów w języku poetyckim Józefa Barana / Stanisław Bąba // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej : w 6 t. / Pod red. M. Basaja, D. Rytel. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wyd-wo PAN, 1988. – T. 5. – S. 123–142.
220. Bąba S. Zagadnienia normatywnej łączliwości frazeologizmu / Stanisław Bąba // Poradnik Językowy. – Warszawa : WUW, 1986. – Z. 9–10. – S. 633–642.
221. Bąba S. Ze studiów nad frazeologią współczesnego języka polskiego / Stanisław Bąba, Jarosław Liberek. – Poznań : Wyd-wo Poznańskie, 2011. – 132 s.

222. Bugajski M. Norma i kodyfikacja / Marian Bugajski // Bugajski M. Język w komunikowaniu. – Warszawa : PWN, 2006. – S. 274–298.
223. Buttler D. Dynamizm zmienności współczesnej polszczyzny a polityka kodyfikacji / Danuta Buttler, Halina Satkiewicz // Poradnik Językowy. – Warszawa : WUW, 1990. – Z. 9–10. – S. 672–679.
224. Buttler D. Norma, uzus i kodyfikacja w dziedzinie stałych związków wyrazowych / Danuta Buttler // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej : W 6 t. / pod red. M. Basaja, D. Kuc. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983. – T. 1. – S. 73–86.
225. Buttler D. O zjawiskach derywacji we frazeologii / Danuta Buttler // Poradnik Językowy. – Warszawa : WUW, 1981. – Z. 5. – S. 229–237.
226. Buttler D. Polski dowcip językowy / Danuta Buttler. – Warszawa : PWN, 2002. – 421 s.
227. Buttler D. Znaczenie strukturalne a znaczenie realne stałych związków wyrazowych (paralele frazeologii i słowotwórstwa) / Danuta Buttler // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej : W 6 t. / pod red. M. Basaja, D. Rytel. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich W-wo PAN, 1982. – T. I. – S. 49–56.
228. Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H. Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności leksykalnej / Danuta Buttler, Halina Kurkowska, Halina Satkiewicz. – Warszawa, 1982. – S. 162.
229. Chlebda W. Defrazeologizacja jako ogniwo procesów społecznych / Wojciech Chlebda // Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1991, Wydział II Języka i Literatury, seria B. – Opole : Zakład Poligraficzny WSP w Opolu, 1992. – № 23. – S. 15–22.
230. Chlebda W. Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy / Wojciech Chlebda. – Wyd. II uzup. – Łask : Oficyna Wydawnicza Leksem, 2003. – 316 s.

231. Chlebda W. Frazeologia w reklamie i reklama we frazeologii / Wojciech Chlebda // Problemy Frazeologii Europejskiej I / pod red. A.M. Lewickiego. – Warszawa : Wyd-wo Energeia, 1996. – S. 57–68.
232. Chlebda W. Pogoda dla badaczy, czyli o inwariancie i wariantach we frazeologii raz jeszcze / Wojciech Chlebda // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej : W 6 t. / Pod red. M. Basaja i D. Rytel. – Warszawa : Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1994. – T. VI. – S. 93–108.
233. Dąbrowska E. Frazeologia w języku liryki lat dziewięćdziesiątych / Elżbieta Dąbrowska // Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków / red. nauk. W. Chlebda. – Opole : Wyd-wo Un-tu Opolskiego, 2007. – S. 397–405.
234. Dembska K. "Słowa wykolejone", czyli o zjawisku kontaminacji we współczesnym języku rosyjskim / Katarzyna Dembska. – Łask : Oficyna wydawnicza LEKSEM, 2011. – 144 s.
235. Dilna J. Frazeologia a kreowanie językowego obrazu świata we współczesnej polskiej prozie młodzieżowej / Julia Dilna // Polonistyka bez granic / pod red. R. Nycza, W. Miodunki, T. Kunza. – T. 2. – Kraków : Universitas, 2011. – S. 409–416.
236. Dilna J. Inwencja a konwencja we frazeologii odmiany artystycznej współczesnej polszczyzny / J. Dilna // Rozprawy komisji językowej. T. LIX. / Pod red. S. Gali. – Łódź, 2013. – S. 33–43.
237. Doroszewski W. O kulturę słowa. Poradnik językowy. T.2 / Witold Doroszewski. – Warszawa, 1968. – 672 s.
238. Dronow J. Innowacje związków frazeologicznych jako środek parodii języka w powieści J. Łozińskiego „Chłopacka wysokość” / Dronow Joanna // Materiały XVII Konferencji Młodych Językoznawców – Dydaktyków / pod red. A. Otfinowskiego. – Bydgoszcz : Wyd-wo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczu, 1995. – S. 33–42.
239. Dziamska-Lenart G. Antonimiczne modyfikacje stałych związków wyrazowych / Gabriela Dziamska-Lenart // Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań

- polszczyzny. Materiały III Kolokwium Językoznawczego / pod red. M. Białoskórskiej i A. Belchnerowskiej. – Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 1995. – T. 2. – № 4. – S. 198–99.
240. Dziamska-Lenart G. Frazeologiczne innowacje mieszane / Gabriela Dziamska-Lenart // Studia Językoznawcze. T.1. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny. – Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 2002. – S. 39–53.
241. Dziamska-Lenart G. Frazeologizm jako podstawa do tworzenia nowych jednostek leksykalnych / Gabriela Dziamska-Lenart // Słowo. Tekst. Czas. VII / pod red. M. Aleksiejki i M. Kuczyńskiej. – Szczecin : Wyd-wo Naukowe Un-tu Szczecińskiego, 2004. – S. 205–212.
242. Dziamska-Lenart G. Innowacje frazeologiczne w felietonach Stefana Kisielewskiego / Gabriela Dziamska-Lenart // Studia nad polszczyzną współczesną i historyczną. Prace dedykowane Profesorowi Stanisławowi Bąbie w 65-lecie urodzin / pod red. J. Liberka. – Poznań : Wyd-wo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2004. – S. 83–93.
243. Dziamska-Lenart G. Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej / Gabriela Dziamska-Lenart. – Poznań : Wyd-wo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2004. – 151 s.
244. Dziamska-Lenart G. Mechanizmy defrazeologizacji stałych związków wyrazowych / Gabriela Dziamska-Lenart // Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza XIV (XXXIV). – Poznań : Wyd-wo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2007. – S. 7–16.
245. Dziamska-Lenart G. O pewnym typie frazeologicznych innowacji rozwijających – innowacje o funkcji koregująco-uściślającej / Gabriela Dziamska-Lenart // Studia Językoznawcze. T.2. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny. – Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 2003. – S. 77–91.
246. Dziamska-Lenart G. Z zagadnień defrazeologizacji stałych związków wyrazowych / Gabriela Dziamska-Lenart // Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka / pod red. S. Bąby, P. Flicińskiego. – Poznań : Wyd-wo Poznańskie, 2006. –

S. 33–43.

247. Dziamska-Lenart G. Zmiany schematów syntaktycznych wybranych związków frazeologicznych / Gabriela Dziamska-Lenart // *Frazeologia słowiańska i inne płaszczyzny systemu językowego* / pod red. J. Bartoszewskiej, W. Mokijenki, H. Waltera. – Gdańsk : Wyd-wo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004. – S. 25–29.
248. *Encyklopedia Języka Polskiego* / pod red. S. Urbańczyka. – Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991. – 486 s.
249. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* / pod red. K. Polańskiego. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999. – 732 s.
250. Filip G. Gry językowe Jana Lama / Grażyna Filip. – Rzeszów : Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2003. – 285 s.
251. Fliciński P. Frazeologizmy jako środek budowania spójności stylistycznej w powieściach Władysława Terleckiego / Piotr Fliciński // *Studia Językoznawcze*. T.1. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny. – Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 2002. – S. 55–61.
252. Fliciński P. Nowe związki frazeologiczne a mediatyzacja polszczyzny ogólnej / Piotr Fliciński // *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza XIV (XXXIV)*. – Poznań : Wyd-wo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2007. – S. 17–30.
253. Grabias S. Kontaminacje we współczesnym języku polskim. Próba charakterystyki / Stanisław Grabias // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Vol. XXV, 6, section F. – Lublin : UMCS, 1970. – S. 117–145.
254. Ignatowicz-Skowrońska J. Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej / Jolanta Ignatowicz-Skowrońska. – Szczecin : Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2008. – 390 s.
255. Ignatowicz-Skowrońska J. Funkcje frazeologii w prozie Marka Nowakowskiego / Jolanta Ignatowicz-Skowrońska // *Poznańskie Spotkania Językoznawcze* / pod red. Zdzisławy Krążyńskiej i Zygmunta Zagórskiego. – Poznań : Wyd-wo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1998. – T. 3. – S. 23–30.

256. Ignatowicz-Skowrońska J. Kryterium uzualne a problem definiowania znaczeń frazeologizmów we współczesnych słownikach językowych / Jolanta Ignatowicz-Skowrońska // Norma językowa w aspekcie teoretycznym i pragmatycznym / pod red. Anny Piotrowicz, Małgorzaty Witaszek-Samborskiej, Krzysztofa Skibskiego. – Poznań : Wyd-wo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2011. – S. 191–199.
257. Ignatowicz-Skowrońska J. O pewnym typie zabiegów na frazeologizmach w prozie Marka Bieńczyka / Jolanta Ignatowicz-Skowrońska // Studia Językoznawcze. T.1. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny. – Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 2002. – S. 97–113.
258. Ignatowicz-Skowrońska J. Obraz frazeologiczny jako ośrodek zabiegów innowacyjnych / Jolanta Ignatowicz-Skowrońska // Studia Językoznawcze. T.2. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny. – Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 2003. – S. 99–112.
259. Ignatowicz-Skowrońska J. Wariacja frazeologizmów na płaszczyźnie ich schematów walencyjnych (obserwacje z poziomu normy frazeologicznej) / Jolanta Ignatowicz-Skowrońska // Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariantywność we frazeologii / pod red. Piotra Flicińskiego. – Poznań : Wyd-wo Naukowe UaM, 2011. – S. 33–45.
260. Ignatowicz-Skowrońska J. Z zagadnień obrazowości frazeologizmów // Frazeologia słowiańska i inne płaszczyzny systemu językowego / pod red. J. Bartoszewskiej, W. Mokijenko, H. Waltera. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004 – S. 71–75.
261. Ignatowicz-Skowrońska J. Związki frazeologiczne w reklamie prasowej / Jolanta Ignatowicz-Skowrońska // Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku : zbiór studiów / red. K. Handke, H. Dalewska-Greń. – Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1994. – S. 325–340.
262. Jordanskaja L. Konotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii / Lidia Jordanskaja, Igor Mielczuk // Konotacja : praca zbiorowa / pod red.

- J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1988. – S. 9–34.
263. Kabata M. Innowacje frazeologiczne w wierszach księdza Jana Twardowskiego / Maria Kabata // Słowo. Tekst. Czas VI. Nowa frazeologia w nowej Europie : materiały międzynarodowej konferencji naukowej, Szczecin, 6–7 września 2001 / pod red. M. Aleksiejenki, W. Mokijenki, H. Waltera. – Szczecin : Wyd-wo Un-tu Szczecińskiego, 2002. – S. 262–269.
264. Kornhauser J. Język we współczesnej literaturze polskiej / Julian Kornhauser // Polszczyzna 2000: orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci / pod red. W. Pisarka. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999. – S. 166–180.
265. Krygier A. Upozorowane frazeologizmy i upozorowane defrazeologizacje w twórczości poetyckiej Stanisława Barańczaka – mechanizm konstrukcji / Agnieszka Krygier // Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny. T. 1 : Materiały II Kolokwium Językoznawczego, Szczecin, 16-18 września 1992 r. / pod red. M. Białoskórskiej. – Szczecin : Wyd-wo Naukowe US, 1994. – S. 131–140.
266. Krygier-Łączkowska A. Frazeologiczne innowacje rozwijające w twórczości poetyckiej Stanisława Barańczaka / Agnieszka Krygier-Łączkowska // Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny. Materiały IV Kolokwium Językoznawczego / pod red. M. Białoskórskiej. – Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 1996. – T. 3. – № 12. – S. 155–164.
267. Krygier-Łączkowska A. Zamierzone i nie zamierzone frazeologiczne innowacje kontaminujące. Kontaminacje frazeologiczne w poezji Stanisława Barańczaka / Agnieszka Krygier-Łączkowska // Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza I (XXI). – Poznań : Wyd-wo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 1994. – S. 48–63.
268. Kurkowska H. Frazeologia / Halina Kurkowska, Stanisław Skorupka // Kurkowska H. Stylistyka polska. Zarys. – Warszawa : PWN, 1959. – S. 151–182.

269. Kurkowska H. Stylistyka polska. Zarys Frazeologia / Halina Kurkowska, Stanisław Skorupka. – Warszawa : PWN, 1959. – 368 s.
270. Lewicki A.M. Derywacja frazeologiczna – najwyższy współcześnie stopień abstrakcji w poznaniu zasobu frazeologicznego języka / A.M. Lewicki // Pojęcie derywacji w lingwistyce / pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 1981. – S. 71–89.
271. Lewicki A.M. Derywacja zwrotów frazeologicznych / A.M. Lewicki // Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego. – Katowice, 1976. – S. 55–70.
272. Lewicki A.M. Frazeologia / Andrzej Maria Lewicki, Anna Pajdzińska // Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. T. 2. Współczesny język polski / red. J. Bartmiński. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993. – S. 307–325.
273. Lewicki A.M. Relacyjna siatka derywacyjna jako czynnik onomazjologicznego opisu frazeologicznego / Andrzej Maria Lewicki // Problemy Frazeologii Europejskiej I / pod red. A.M. Lewickiego. – Warszawa : Energia, 1996. – S. 9–14.
274. Lewicki A.M. Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Aparat pojęciowy frazeologii / Andrzej Maria Lewicki // Lewicki A.M. Studia z teorii frazeologii. – Łask : Oficyna Wydawnicza „Leksem”, 2003. – S. 9–31.
275. Lewicki A.M. Wszystko na sprzedaż. Frazeologizmy jako tworzywo sloganów reklamowych / Andrzej Maria Lewicki // Problemy Frazeologii Europejskiej I / pod red. A.M. Lewickiego. – Warszawa : Energia, 1996. – S. 69–79.
276. Liberek J. Innowacja a użycie kanoniczne frazeologizmu / Jarosław Liberek // Poznańskie Spotkania Językoznawcze / pod red. Zdzisławy Krążyńskiej i Zygmunta Zagórskiego. – Poznań : Wyd-wo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1998. – T. 3. – S. 31–53.
277. Liberek J. Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej / Jarosław Liberek. – Poznań : Wyd-wo WiS, 1998. – 218 s.
278. Liberek J. Mechanizmy zmian we współczesnej normie frazeologicznej / Jarosław Liberek // Materiały XVII Konferencji Młodych Językoznawców – Dydaktyków

- / pod red. A. Otfinowskiego. – Bydgoszcz : Wyd-wo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczu, 1995. – S. 109–116.
279. Liberek J. Sposoby aktualizacji stałych związków wyrazowych we fraszkach Jana Sztudyngera / Jarosław Liberek // Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny. Materiały II Kolokwium Językoznawczego / pod red. M. Białoskórskiej i S. Kani. – Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 1994. – T. 1. – № 1. – S. 141–156.
280. Liberek J. Zmiany w zasobie frazeologicznym współczesnej polszczyzny / Jarosław Liberek // Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne / pod red. S. Bąby, K. Skibskiego, M. Szczyszka. – Poznań : W-wo Naukowe UAM, 2010. – S. 33–56.
281. Liberek J. Zróżnicowanie aspektowe komponentów werbalnych w stałych związkach frazeologicznych. Uwagi wstępne / Jarosław Liberek // Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka : Praca zbiorowa / pod red. S. Bąby i P. Flicińskiego przygotowana na dziesięciolecie Zakładu Frazeologii i Kultury Języka Polskiego UAM. – Poznań : Wyd-wo Poznańskie, 2006. – S. 44–60.
282. Liberek J. Zwroty dokonane w normie frazeologicznej współczesnego języka polskiego / Jarosław Liberek // Słowo. Tekst. Czas IX / pod red. M. Aleksiejki, M. Hordy. – Szczecin : Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2008. – S. 469–477.
283. Lica A. Innowacja rozwijająca w prozie – jej funkcje (na podstawie twórczości Wacława Berenta) / Aneta Lica // Problemy Frazeologii Europejskiej IV. – Lublin : Norbertinum, 2001. – S. 19–23.
284. Majkowska G. Funkcje frazeologizmów w tekstach publicystycznych / Grażyna Majkowska // Problemy Frazeologii Europejskiej I / pod red. A.M. Lewickiego. – Warszawa : Wyd-wo Energia, 1996. – S. 39–47.
285. Majkowska G. Klasyfikacja semantyczna zamierzonych modyfikacji związków frazeologicznych / Grażyna Majkowska // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej / pod red. M. Basaja i D. Rytel. – Wrocław : Zakład Narodowy

- im. Ossolińskich, 1988. – T. 5. – S. 143–163.
286. Majkowska G. Mechanizmy modyfikacji stałych związków frazeologicznych (na materiale felietonów prasowych) / Grażyna Mojowska // Język. Teoria – dydaktyka. Materiały VIII Konferencji Młodych Językoznawców – Dydaktyków / red. naukowy M. Preyzner. – Kielce : Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 1984. – S. 119–130.
287. Majkowska G. Najnowsza frazeologia publicystyczna / Grażyna Majkowska // Problemy Frazeologii Europejskiej IV / red. nauk. A. M. Lewicki. – Lublin : Norbertinum, 2001. – S. 25–33.
288. Mosiołek-Kłosińska K. Innowacje frazeologiczne jako źródło powstawania nowych jednostek leksykalnych / Katarzyna Mosiołek-Kłosińska // Problemy Frazeologii Europejskiej V. – Lublin : Norbertium, 2002. – S. 21–34.
289. Nawrocka U. Frazeologiczne innowacje modyfikujące w wybranych utworach Edmunda Niziurskiego / Urszula Nawrocka // Język Polski. – Kraków, 2002. – Z. 2. – T. 52. – S. 119–126.
290. Nowakowska A. Świat roślin w polskiej frazeologii / Alicja Nowakowska. – Wrocław : Wyd-wo Un-tu Wrocławskiego, 2005. – 231 s.
291. Pajdzińska A. Defrazeologizacja w poezji Tymoteusza Karpowicza / Anna Pajdzińska // Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego : Humanistyka. – Warszawa : PWN. – 1980. – №. 2. – S. 33–40.
292. Pajdzińska A. Elementy motywujące znaczenie w składzie związków frazeologicznych / Anna Pajdzińska // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej : w 6 t. / pod red. M. Basaja, D. Rytel. – Wrocław, 1982. – T. 1. – S. 81–87.
293. Pajdzińska A. Frazeologizm jako podstawa obrazu poetyckiego / Anna Pajdzińska // Poradnik Językowy. – Warszawa : WUW, 1991. – Z. 7–8. – S. 267–275.
294. Pajdzińska A. Frazeologizm w kontekście poetyckim / Anna Pajdzińska // Prace Filologiczne. T. 37. – Warszawa, 1992. – S. 331–340.

295. Pajdzińska A. Frazeologizmy jako tworzywo poezji / Anna Pajdzińska // Poradnik Językowy. – Warszawa : WUW, 1988. – Z. 2. – S. 96–105.
296. Pajdzińska A. Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji / Anna Pajdzińska. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1993. – 248 s.
297. Pajdzińska A. Wielonurtowość współczesnych badań frazeologicznych / Anna Pajdzińska // Poradnik Językowy. – Warszawa : WUW, 2004. – Z. 2. – S. 25–38.
298. Ruszkowski M. Język “Pawia królowej” Doroty Masłowskiej / M. Ruszkowski // Poradnik Językowy. – Warszawa : WUW, 2007. – Z. 7. – S. 19–29.
299. Sarnowska E. Analiza kontaminacji frazeologicznych (na podstawie tekstów satyrycznych) / Elżbieta Sarnowska // Język. Teoria – dydaktyka. Materiały VIII Konferencji Młodych Językoznawców – Dydaktyków / Red. naukowy M. Preyzner. – Kielce : Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 1987. – S. 73–82.
300. Satkiewicz H. Jeszcze o kontaminacjach frazeologicznych / Halina Satkiewicz // Poradnik Językowy. – Warszawa : WUW, 1996. – Z. 10. – S. 82–83.
301. Satkiewicz H. Kontaminacje a synonimia we frazeologii / Halina Satkiewicz // Poradnik Językowy. – Warszawa : WUW, 1996. – Z. 9. – S. 75–76.
302. Seroczyński G. Innowacje frazeologiczne w kazaniach ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski / Grzegorz Seroczyński // Prace Filologiczne. T. 48. – Warszawa, 2003. – S. 417–434.
303. Skorupka S. Poprawność frazeologiczna / Stanisław Skorupka // Poradnik językowy. – Warszawa : WUW, 1958. – Z. 8. – S. 385–392.
304. Stawnicka J. Innowacje frazeologiczne we współczesnych nagłówkach prasowych / Jadwiga Stawnicka // Język a komunikacja 1. Zbiór referatów z konferencji „Język trzeciego tysiąclecia” / pod red. Grzegorza Szpili. – Kraków: Wydawnictwo Tertium, 2000. – S. 207–214.
305. Świetlik K. Pojęcie defrazeologizacji w polskiej teorii frazeologii / Karol Świetlik // Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza. T. 9 (XXIX). – Poznań : Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2002. – S. 237–249.

306. Szyszko U. Gry językowe w sloganach reklamowych / Urszula Szyszko // *Język Polski* LXXX. – Kraków, 2000. – Z. 3–4. – S. 228–232.
307. Tokarski R. Konotacja jako składnik treści słowa / Ryszard Tokarski // *Konotacja : praca zbiorowa / pod red. J. Bartmińskiego*. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1988. – S. 35–54.
308. Treder J. O wariantach i innowacjach idiomów (na materiale gwarowym) / Jerzy Treder // *Stołość i zmienność związków frazeologicznych / pod red. A.M. Lewickiego*. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1982. – S. 79–90.
309. Turula A. Modyfikujące innowacje frazeologiczne jako amalgamaty znaczeń w świetle modelu dynamicznego opartego na uzusie językowym / Anna Turula // *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków / red. nauk. W. Chlebda*. – Opole : Wyd-wo Uniwersytetu Opolskiego, 2007. – S. 503–510.
310. Wilkoń A. *Język artystyczny: studia i szkice / A. Wilkoń*. – Katowice : „Śląsk”, 1999.
311. Zagórski Z. Jeszcze w sprawie kontaminacji / Zygmund Zagórski // *Studia Polonistyczne*. – XIII. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Un-tu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1985. – S. 69–83.
312. Zagórski Z. W sprawie kontaminacji / Zygmund Zagórski // *Studia Polonistyczne I*. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1973. – S. 133–143.
313. Zaręba L. Pojęcie związku frazeologicznego. Próba definicji i klasyfikacji / Leon Zaręba // *Polskie i francuskie frazeologizmy w ujęciu leksykograficznym. Rozprawy habilitacyjne*. – № 145. – Kraków, 1988.

II. Художні твори

314. Fabicka J. *Idę w tango / Joanna Fabicka*. – Warszawa : W.B.A., 2008. – 261 s.
315. Fabicka J. *Seks i inne przykrości / Joanna Fabicka*. – Warszawa : W.B.A., 2008. – 276 s.

316. Fabicka J. Szalone życie Rudolfa / Joanna Fabicka. – Warszawa : W.B.A., 2004. – 238 s.
317. Fabicka J. Świńskim truchtem / Joanna Fabicka. – Warszawa : W.B.A., 2006. – 245 s.
318. Fabicka J. Tango ortodonto / Joanna Fabicka. – Warszawa : W.B.A., 2006. – 252 s.
319. Karpowicz I. Cud / Ignacy Karpowicz. – Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2007. – 274 s.
320. Karpowicz I. Gesty / Ignacy Karpowicz. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2008. – 261 s.
321. Karpowicz I. Niehalo / Ignacy Karpowicz. – Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2012. – 212 s.
322. Karpowicz I. Nowy Kwiat Cesarza / Ignacy Karpowicz. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 2007. – 257 s.
323. Masłowska D. Wojna polsko-ruska pod flagą biało-czerwoną / Dorota Masłowska. – Warszawa : Lampa i Iskra Boża, 2003. – 206 s.
324. Masłowska D. Paw królowej / Dorota Masłowska. – Warszawa : Lampa i Iskra Boża, 2005. – 153 s.
325. Nahacz M. Bocian i Lola / Mirosław Nachacz. – Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2005. – 196 s.
326. Nahacz M. Bombel / Mirosław Nachacz. – Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2004. – 156 s.
327. Nahacz M. Osiem cztery / Mirosław Nachacz. – Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2003. – 96 s.
328. Noszczyńska D. Blondynka moralnego niepokoju / Danuta Noszczyńska. – Warszawa : Philip Wilson, 2007. – 374 s.
329. Noszczyńska D. Hormon nieszczęścia / Danuta Noszczyńska. – Warszawa : Philip Wilson, 2008. – 338 s.
330. Odija D. Niech to nie będzie sen / Daniel Odija. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2008. – 247 s.

331. Odija D. Szklana huta / Daniel Odija. – Warszawa, Wołowiec : Prószyński i S-ka, Wydawnictwo Czarne, 2005. – 198 s.
332. Odija D. Tartak / Daniel Odija. – Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2003. – 128 s.
333. Odija D. Ulica / Daniel Odija. – Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2001. – 143 s.
334. Piątek T. Błogosławiony wiek / Tomasz Piątek. – Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2006. – 203 s.
335. Piątek T. Dobry Pan / Tomasz Piątek. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 2005. – 175 s.
336. Piątek T. Heroina / Tomasz Piątek. – Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2004. – 114 s.
337. Piątek T. Nionio / Tomasz Piątek. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. – 193 s.
338. Piątek T. Przypadek Justyny / Tomasz Piątek. – Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2004. – 149 s.
339. Shuty S. Cukier w normie / Sławomir Shuty. – Kraków : Museum Novum & Krakowska Alternatywa, 2002. – 143 s.
340. Shuty S. Ruchy / Sławomir Shuty. – Warszawa : W.A.B., 2008. – 262 s.
341. Shuty S. Zwał / Sławomir Shuty. – Warszawa : W.A.B., 2004. – 245 s.
342. Sowa I. 10 minut od centrum / Izabela Sowa. – Warszawa : Wydawnictwo Autorskie S.C., 2006. – 317 s.
343. Sowa I. Cierpkość wiśni / Izabela Sowa. – Warszawa : Prószyński i S-ka, 2002. – 215 s.
344. Sowa I. Herbatniki z jagodami / Izabela Sowa. – Warszawa : Prószyński i S-ka, 2003. – 223 s.
345. Sowa I. Smak świeżych malin / Izabela Sowa. – Warszawa : Prószyński i S-ka, 2002. – 189 s.
346. Sowa I. Zielone jabłuszko / Izabela Sowa. – Warszawa : Prószyński i S-ka, 2004. – 176 s.

347. Stec D. Bingo / Dominika Stec. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2007. – 281 s.
348. Stec D. Kobięca intuicja / Dominika Stec. – Warszawa : Prószyński i S-ka, 2005. – 204 s.
349. Stec D. Męzczyzna do towarzystwa / Dominika Stec. – Warszawa : Prószyński i S-ka, 2004. – 200 s.

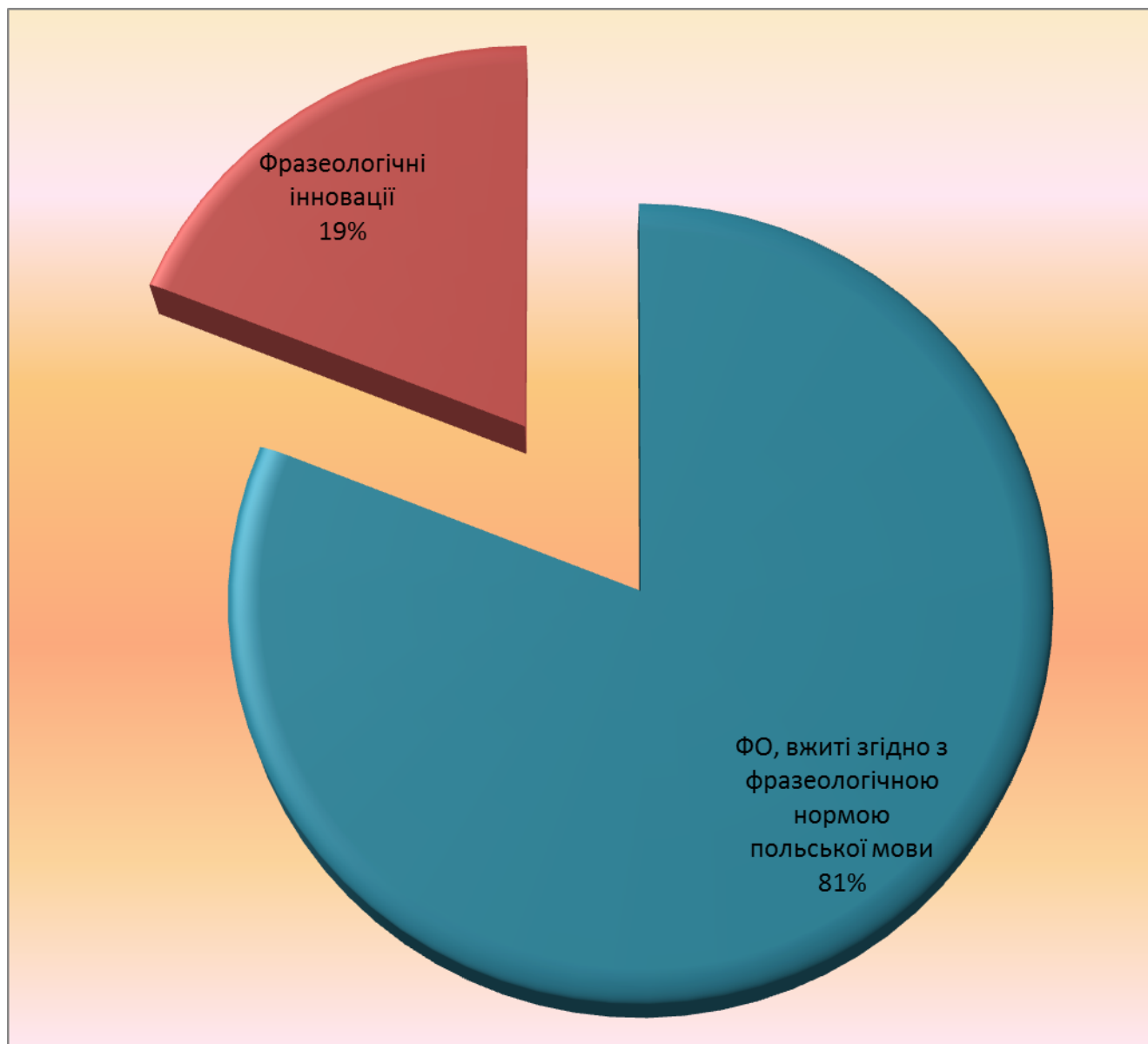
III. Лекскографічні джерела:

350. Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов / Т.В. Матвеева. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 582 с.
351. Никитина С.Е., Васильева Н.В. Экспериментальный системный толковый словарь стилистических терминов / С.Е.Никитина, Н.В. Васильева. – М. : Рос. акад. наук, Ин-т языкознания, 1996. – 172 с.
352. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. – М. : Флинта, Наука, 2006. – 696 с.
353. Bąba S. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny / Stanisław Bąba, Jarosław Liberek. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2001. – 1096 s.
354. Inny słownik języka polskiego / pod red. M. Bańki : W 2 t. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2000.
355. Mosiołek-Kłosińska K. W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego / Katarzyna Mosiołek-Kłosińska, Anna Ciesielska. – Warszawa : Wyd-wo Szkolne PWN, 2001. – 540 s.
356. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego / Piotr Müldner-Nieckowski. – Warszawa : Świat Książki, 2003. – 1088 s.
357. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich / pod red. J. Krzyżanowskiego, S. Adalberga : W 4 t. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978.
358. Nowy słownik poprawnej polszczyzny / pod red. A. Markowskiego. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2002. – 1786 s.

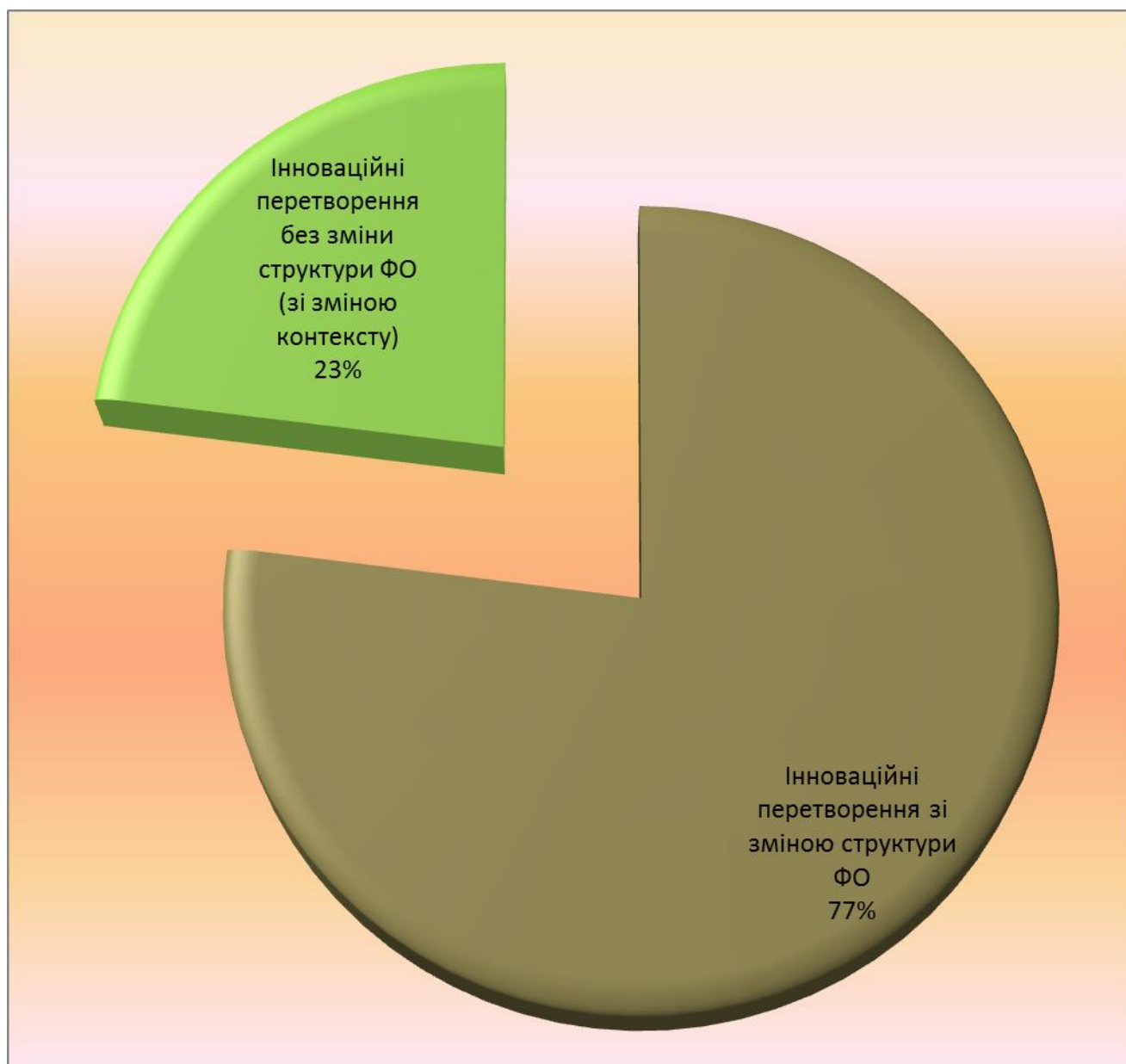
359. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego : W 2 t. / Stanisław Skorupka. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1967.
360. Słownik frazeologiczny PWN / pod red. A. Kłosińskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. – 654 s.
361. Słownik języka polskiego / pod red. W. Doroszewskiego : W 11 t. – Warszawa : Wiedza Powszechna – Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1958–1969.
362. Słownik współczesnego języka polskiego / red. B. Dunaj. – Warszawa: Wydawnictwo Wilga, 1996. – 1393 s.
363. Uniwersalny słownik języka polskiego : W 4 t. / pod red. S. Dubisza. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2006.
364. Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami / pod red. A. Kłosińskiej, E. Sobol, A. Stankiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. – 840 s.

ДОДАТКИ

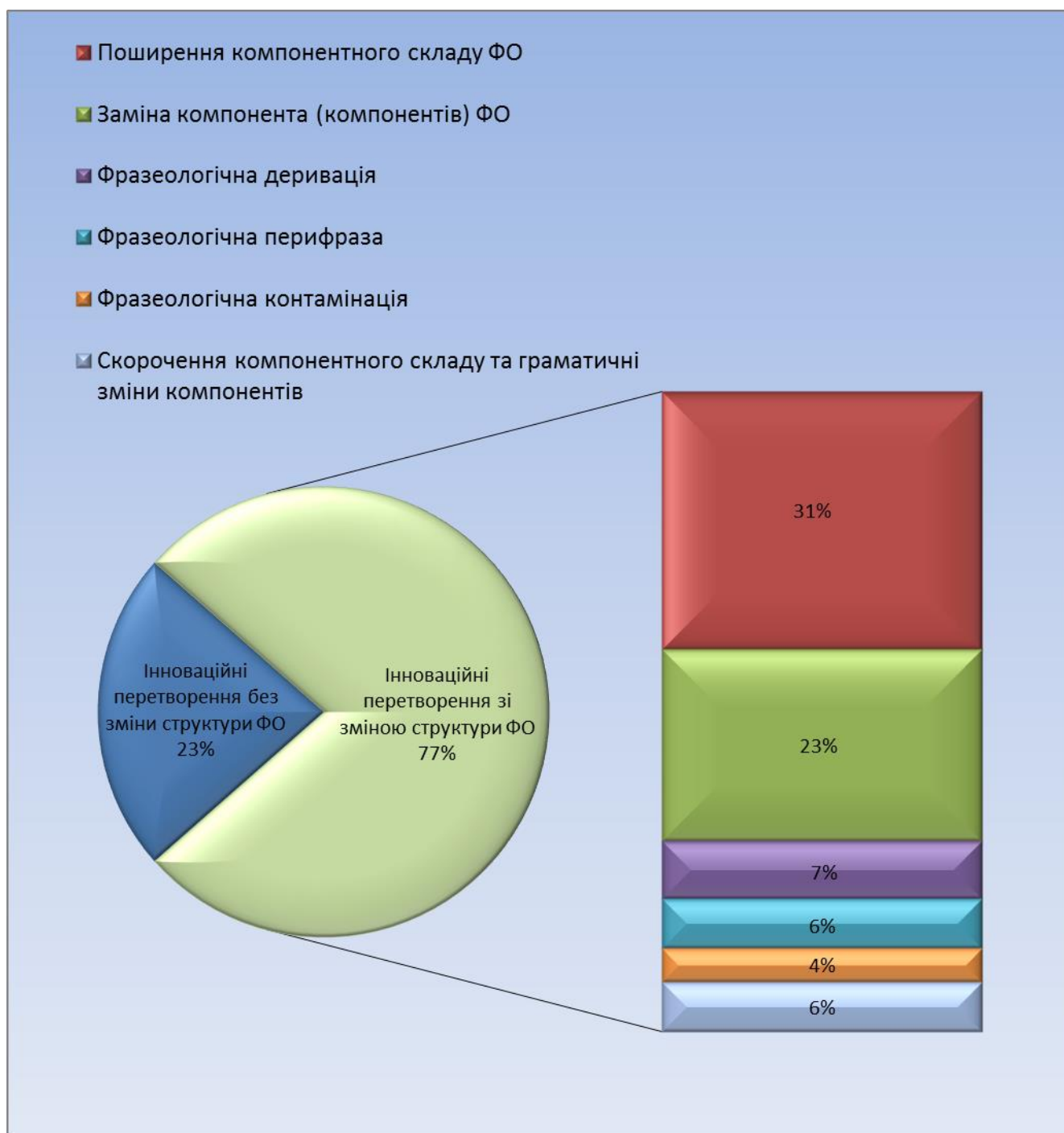
Додаток А

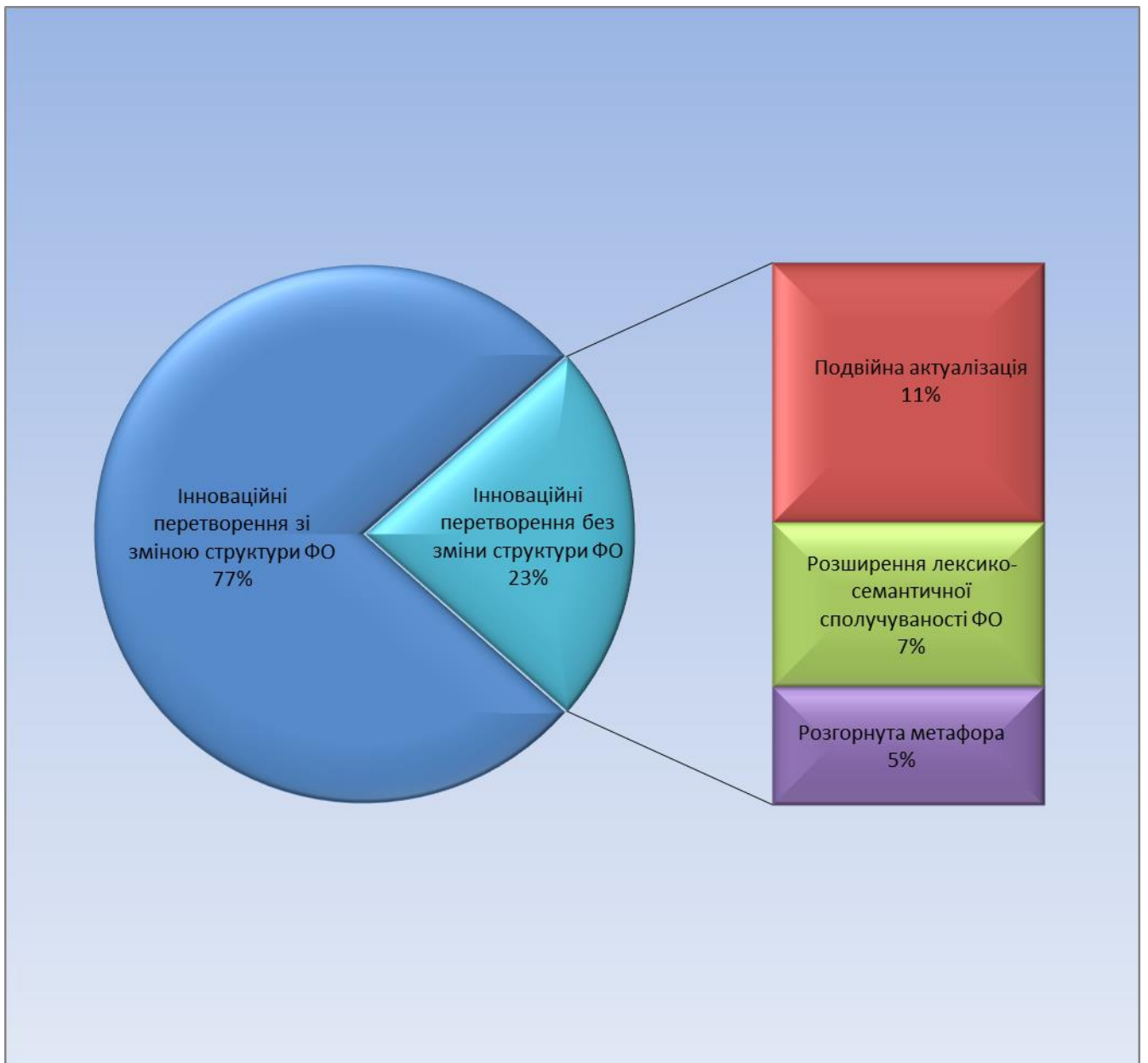
Діагр. А.1. Кількісне співвідношення ФО, вжитих згідно із фразеологічною нормою польської мови, та фразеологічних інновацій у текстах сучасної польської прози

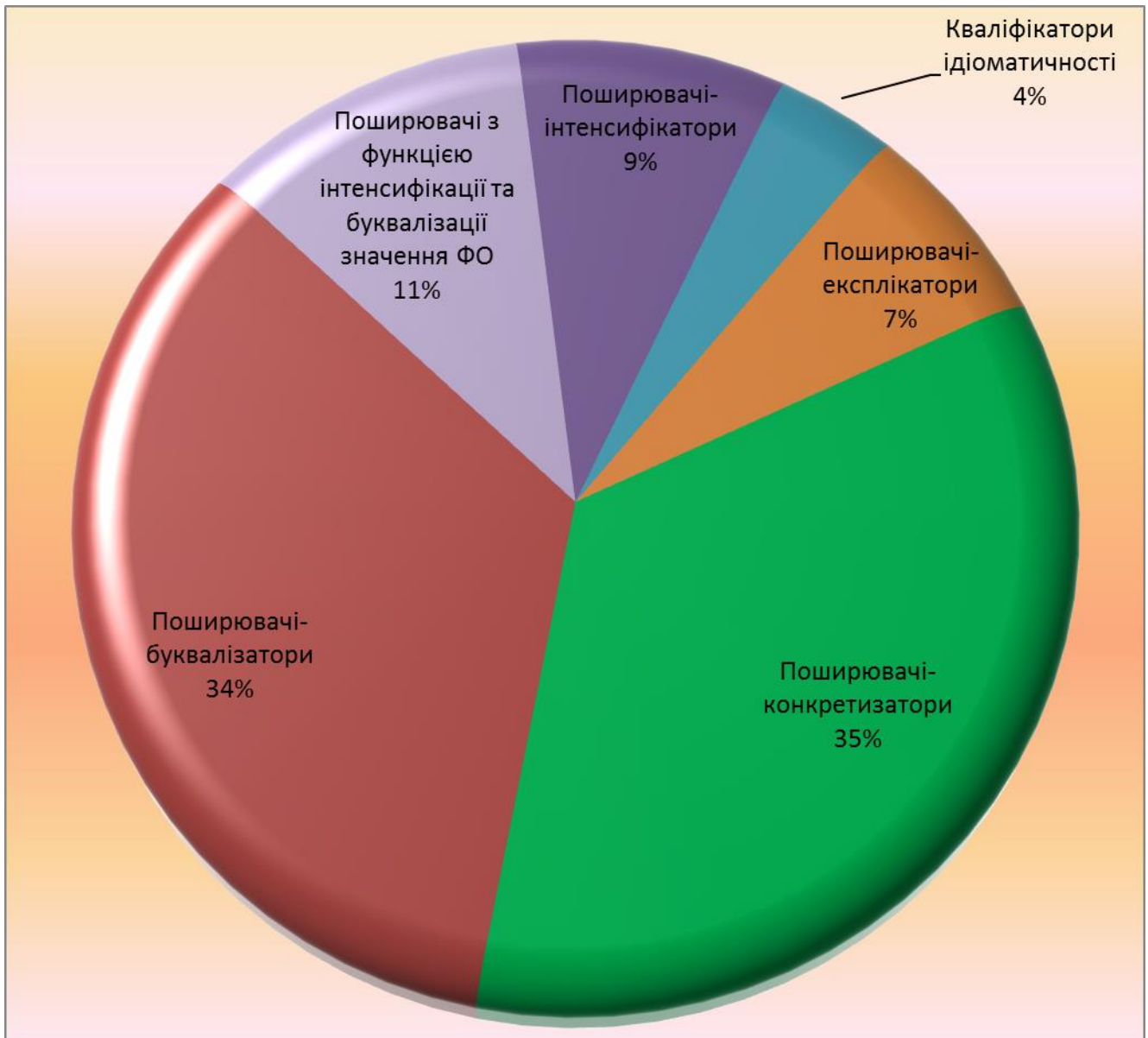
Діагр. А.2. Кількісне співвідношення інноваційних перетворень зі зміною та без зміни структури ФО у виявлених фразеологічних інноваціях

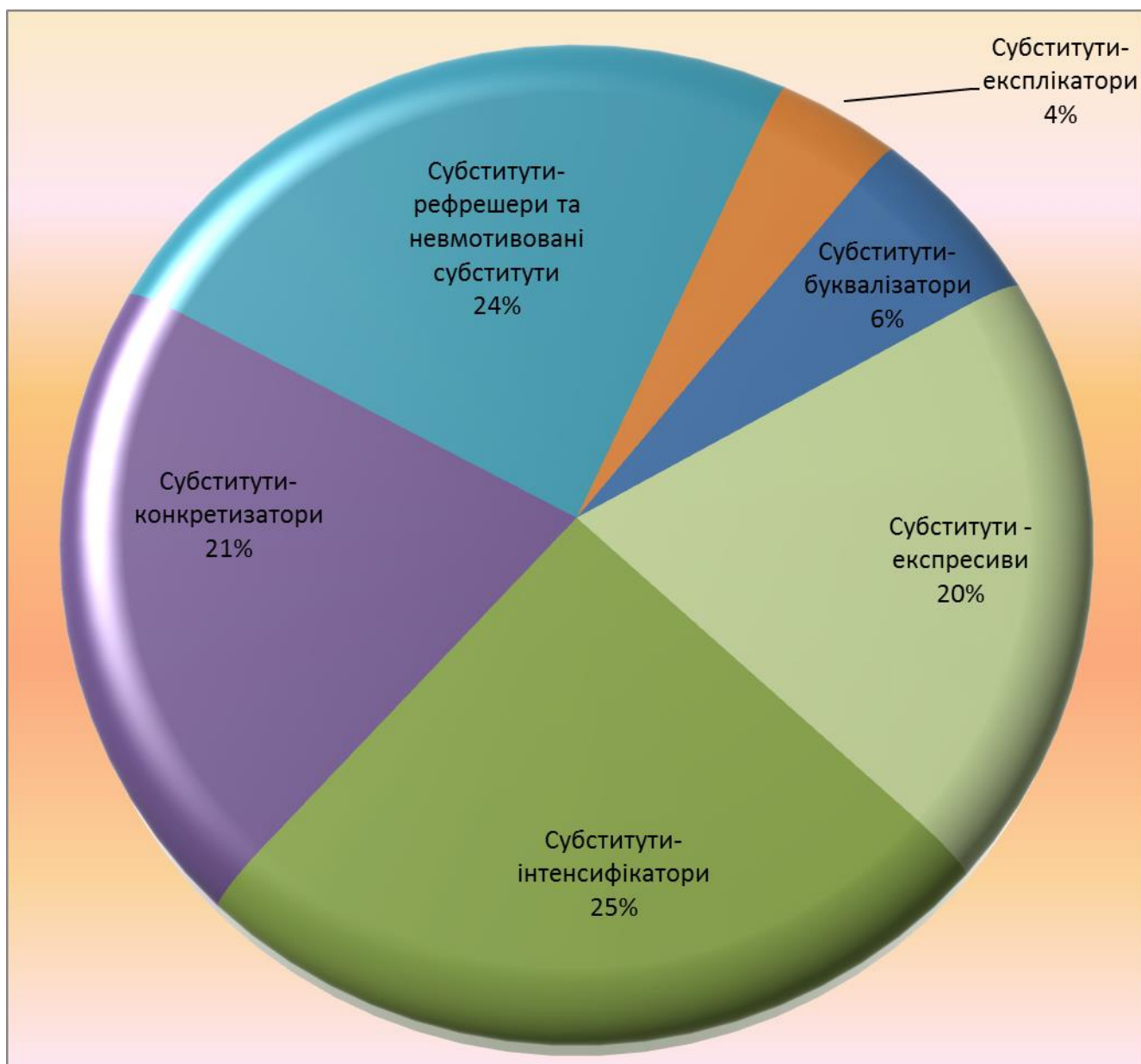
Діагр. А.3. Кількісне співвідношення типів інноваційних перетворень зі зміною структури ФО

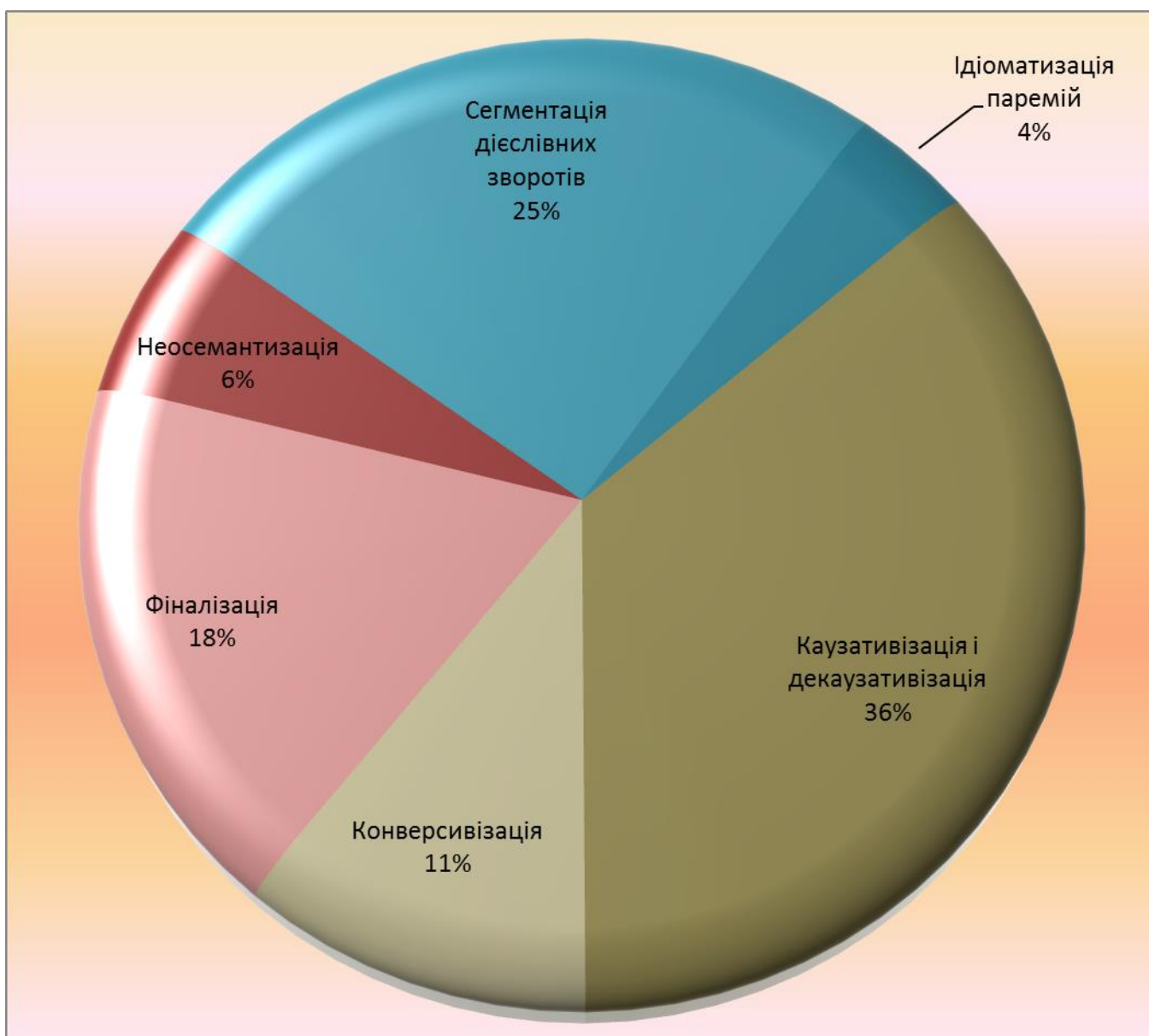
Діагр. А.4. Кількісне співвідношення типів інноваційних перетворень без зміни структури ФО

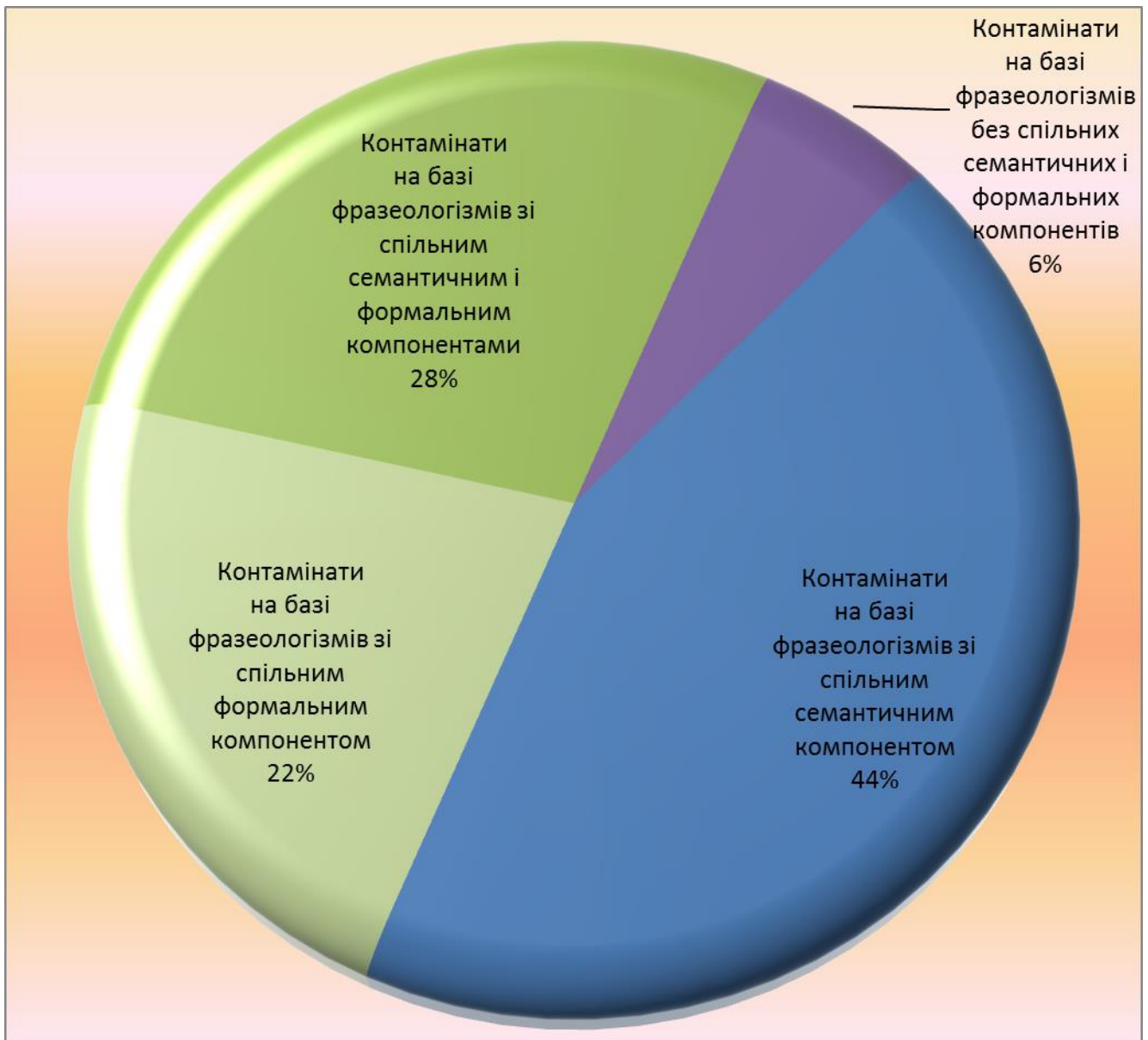
Діагр. А.5. Кількісне співвідношення поширювачів різних функціональних типів у структурі фразеологічних інновацій із поширенням компонентного складу ФО

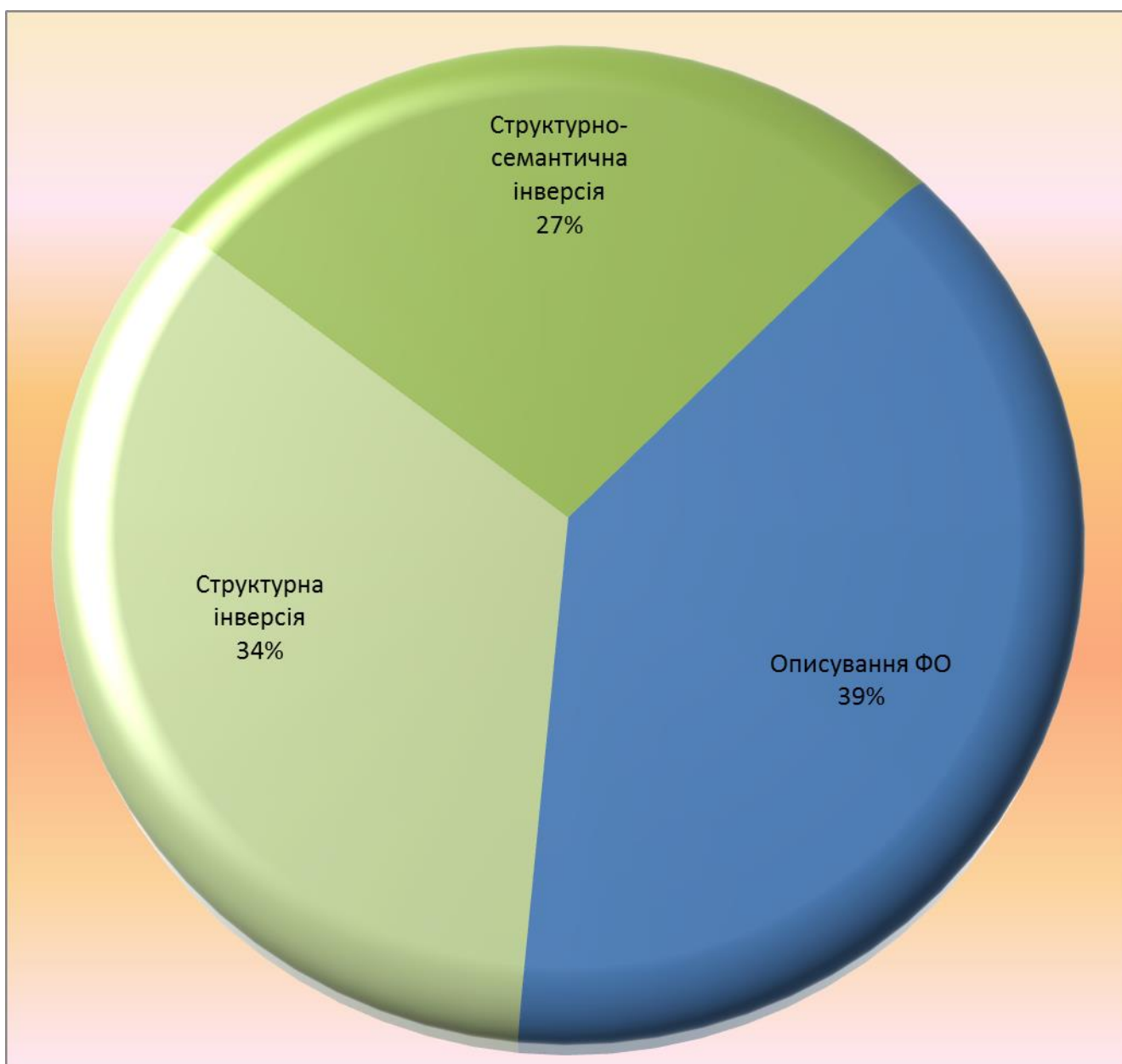
Діагр. А.6. Кількісне співвідношення субститутів різних функціональних типів у структурі фразеологічних інновацій із заміною компонента (компонентів) ФО

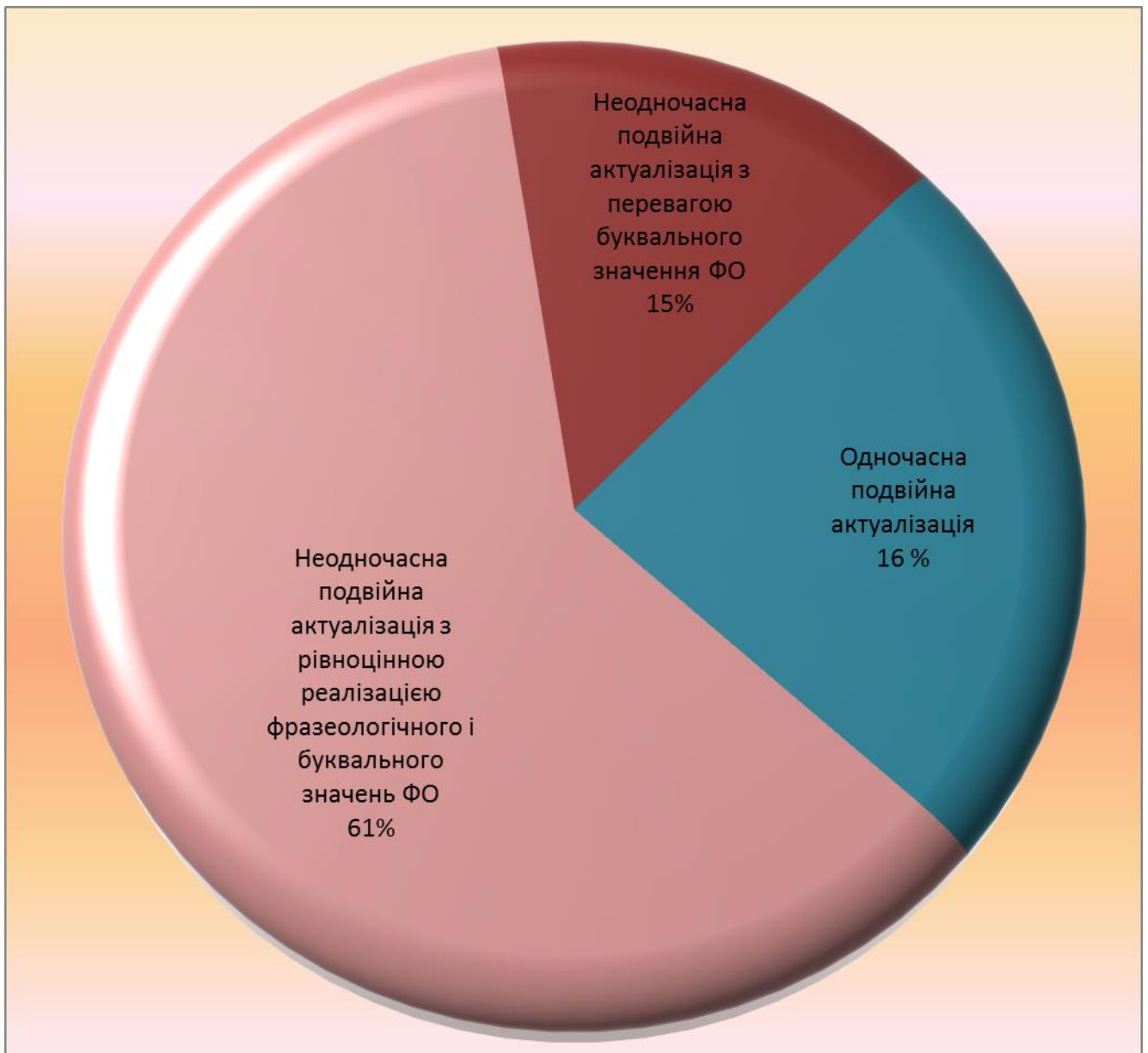
Діагр. А.7. Кількісне співвідношення фразеологічних дериватів, що демонструють різні типи дериваційного зв'язку з вихідними ФО

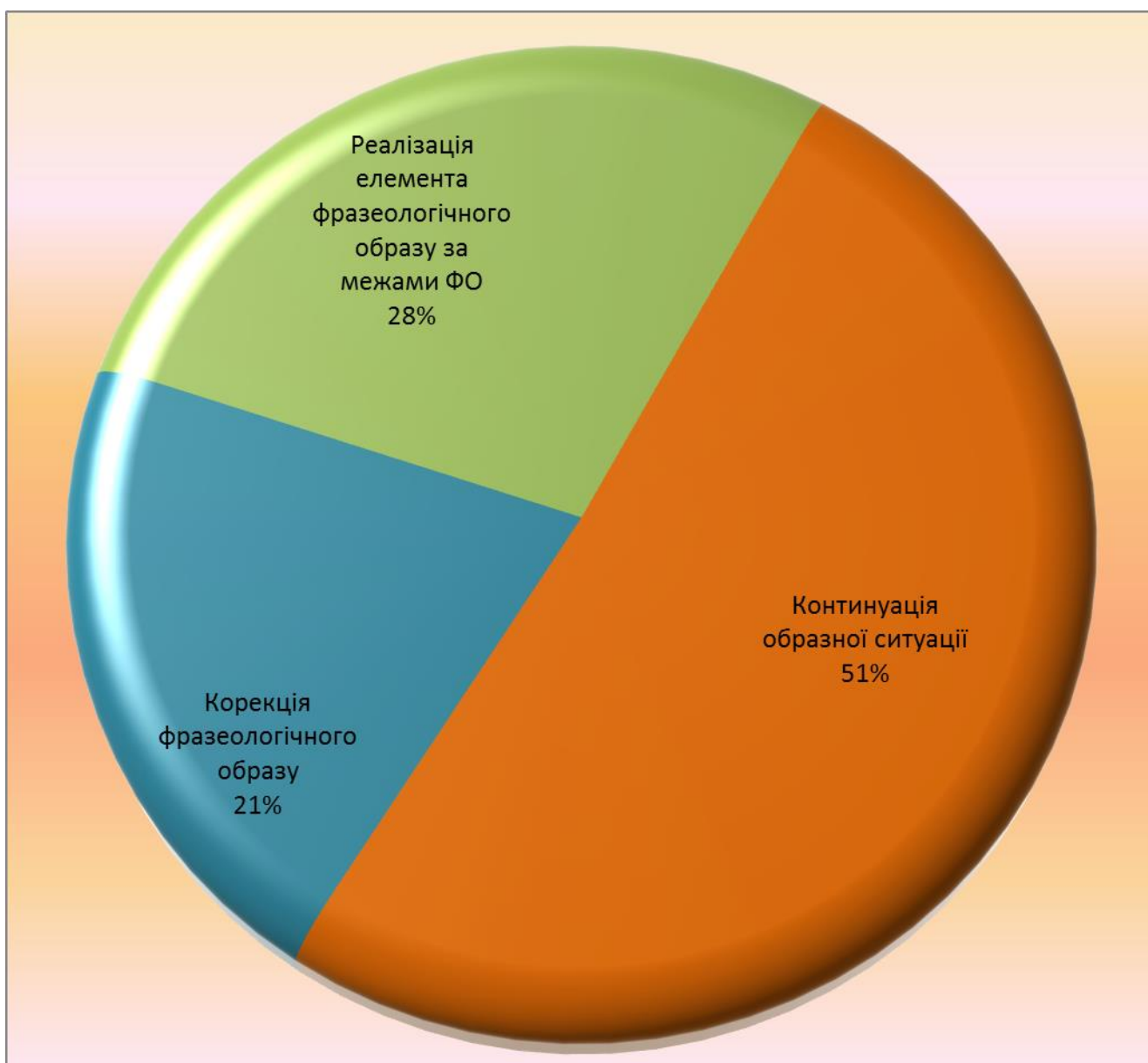
Діагр. А.8. Кількісне співвідношення фразеологічних контамінітів різних структурно-семантичних типів

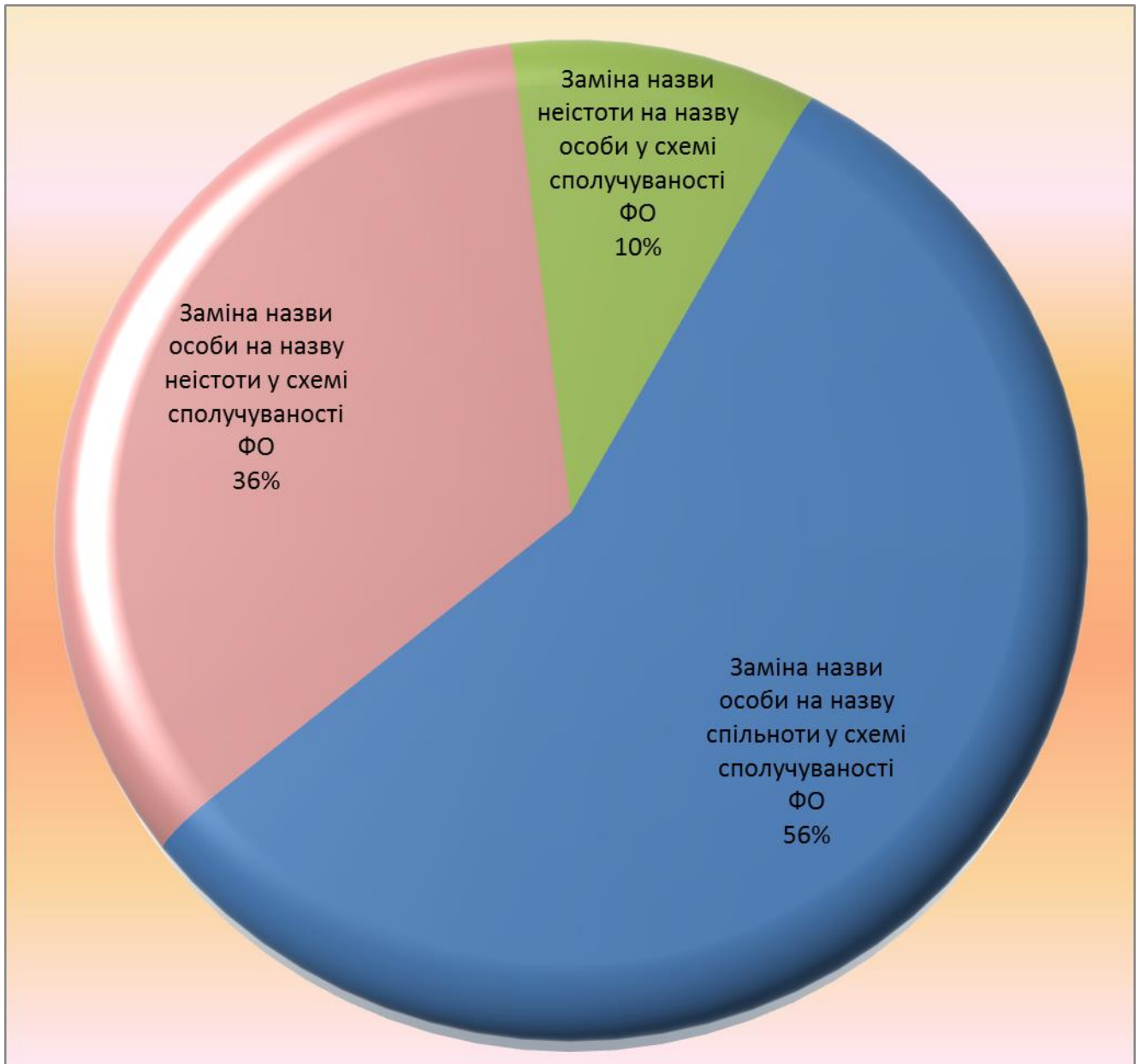
Діагр. А.9. Кількісне співвідношення фразеологічних перифраз різних структурно-семантичних типів

Діагр. А.10. Кількісне співвідношення фразеологічних перетворень, що демонструють різні типи подвійної актуалізації ФО

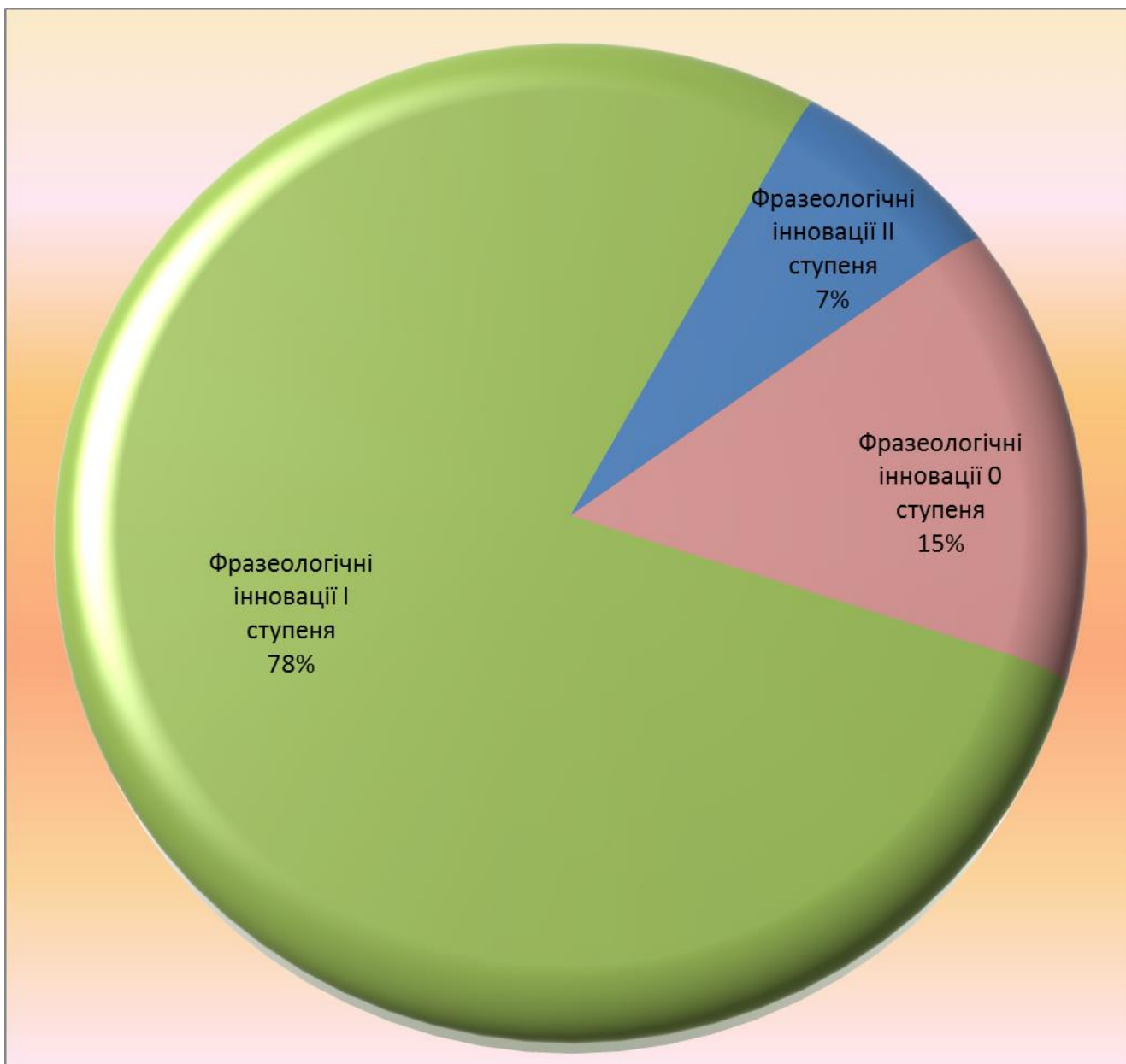

Діагр. А.11. Кількісне співвідношення фразеологічних метафор, що демонструють різні типи перетворення образної основи ФО

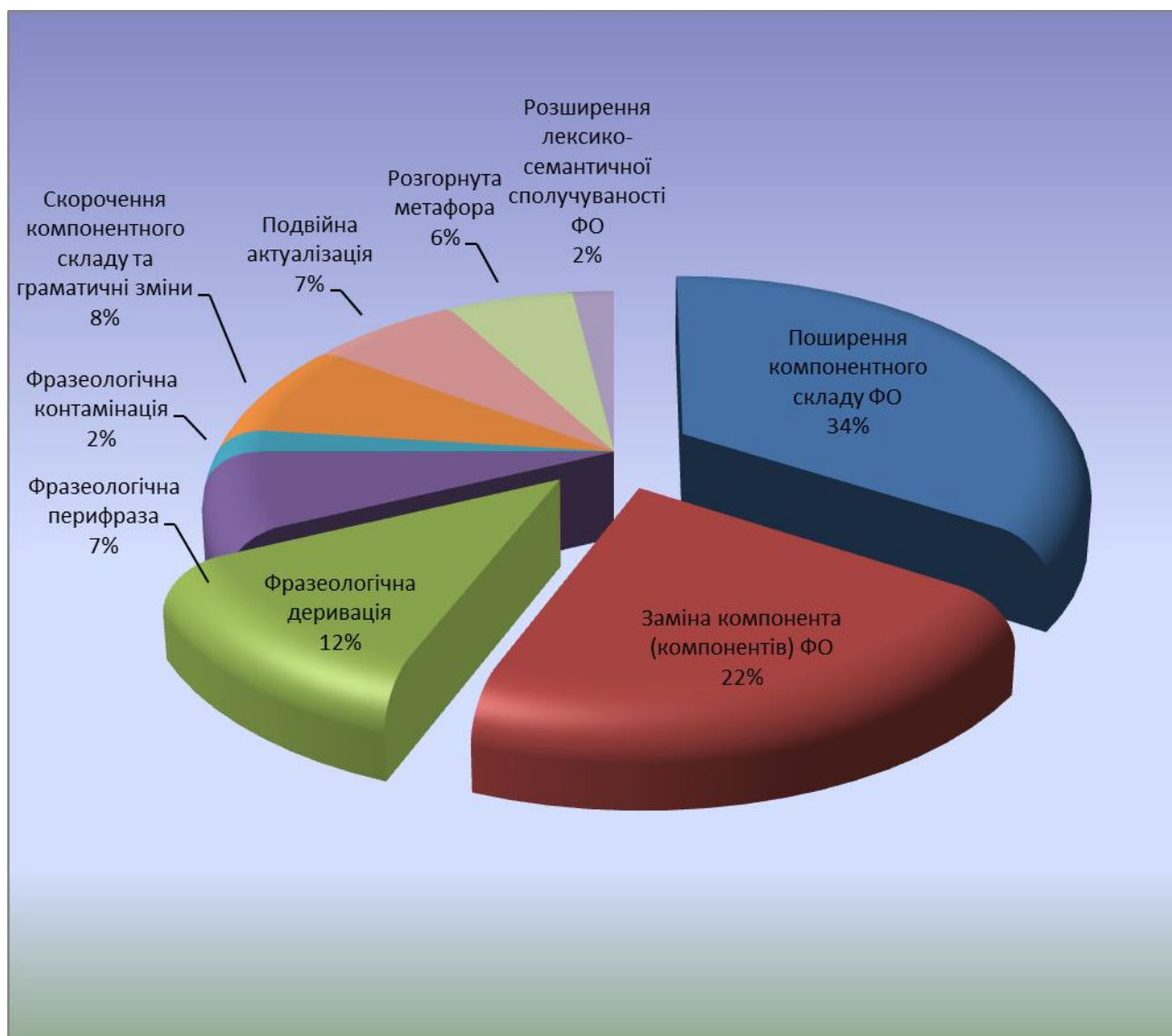

Діагр. А.12. Кількісне співвідношення фразеологічних перетворень, що демонструють різні типи розширення лексико-семантичної сполучуваності

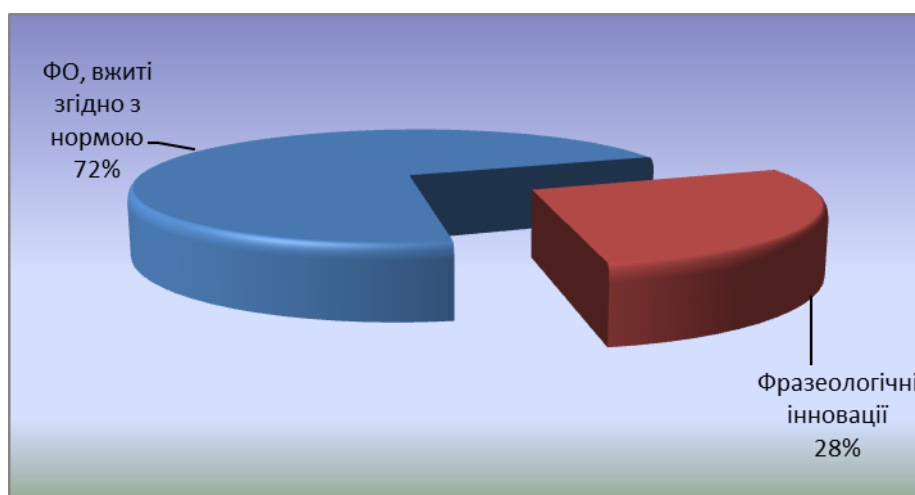
ФО

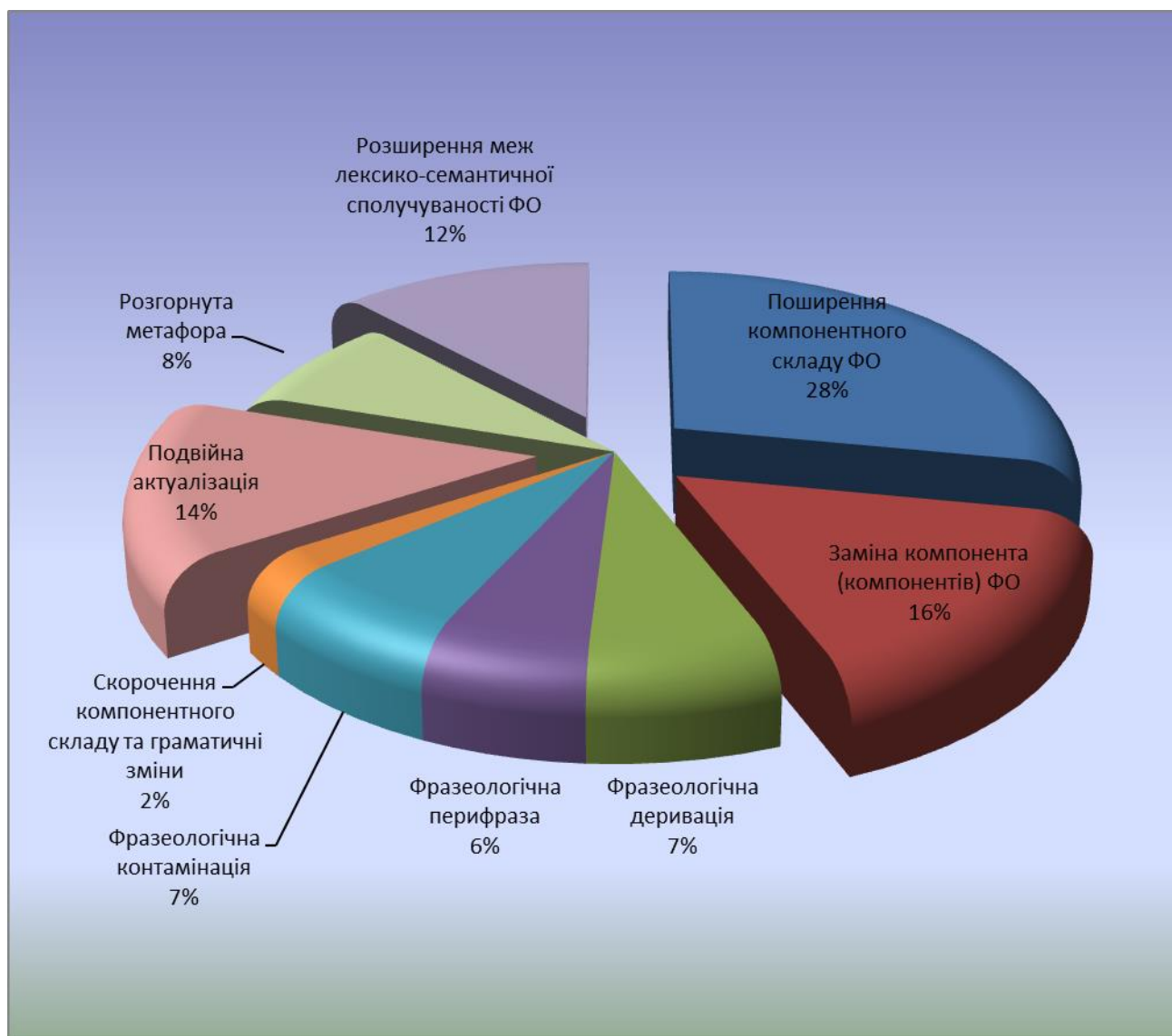
Діагр. А.13. Кількісне співвідношення фразеологічних інновацій нульового, першого та другого ступенів у текстах польської художньої прози

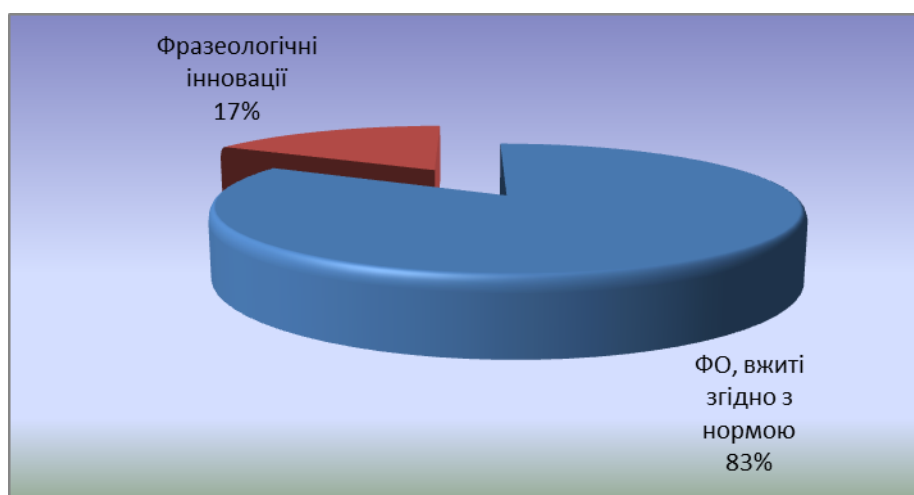
Діагр. А.14. Кількісне співвідношення фразеологічних перетворень різних типів у творах І. Сови (відділені сегменти – домінантні типи перетворень)

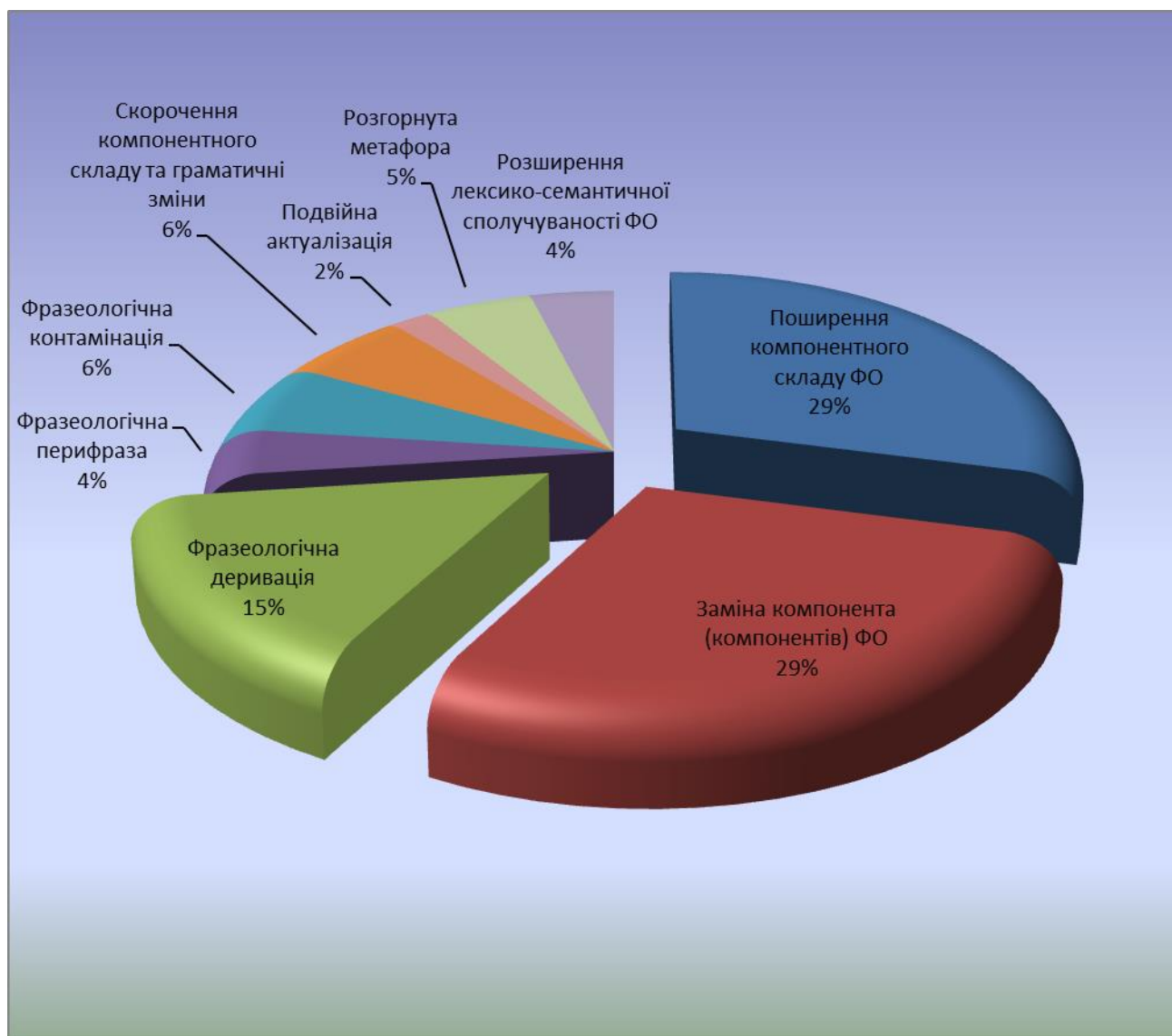
Діагр. А.15. Кількісне співвідношення ФО, вжитих згідно з нормою, та фразеологічних інновацій у творах І. Сови

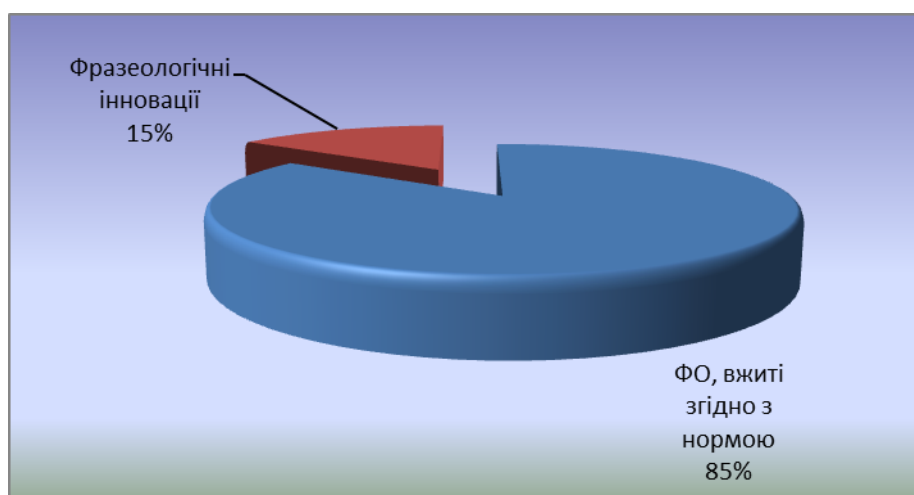
Діагр. А.16. Кількісне співвідношення фразеологічних перетворень різних типів у творах Й. Фабіцької (відділені сегменти – домінантні типи перетворень)

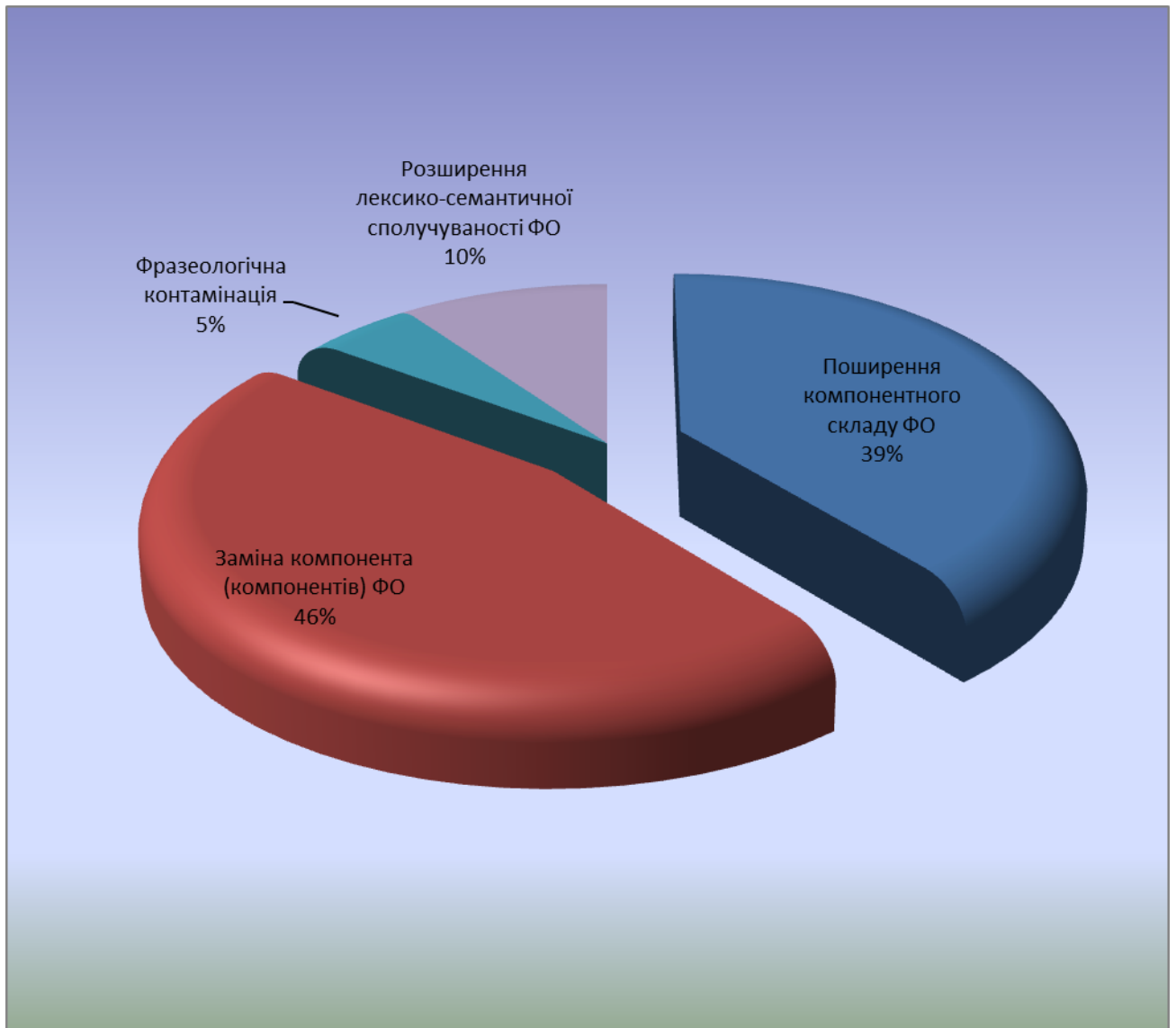
Діагр. А.17. Кількісне співвідношення ФО, вжитих згідно з нормою, та фразеологічних інновацій у творах Й. Фабіцької

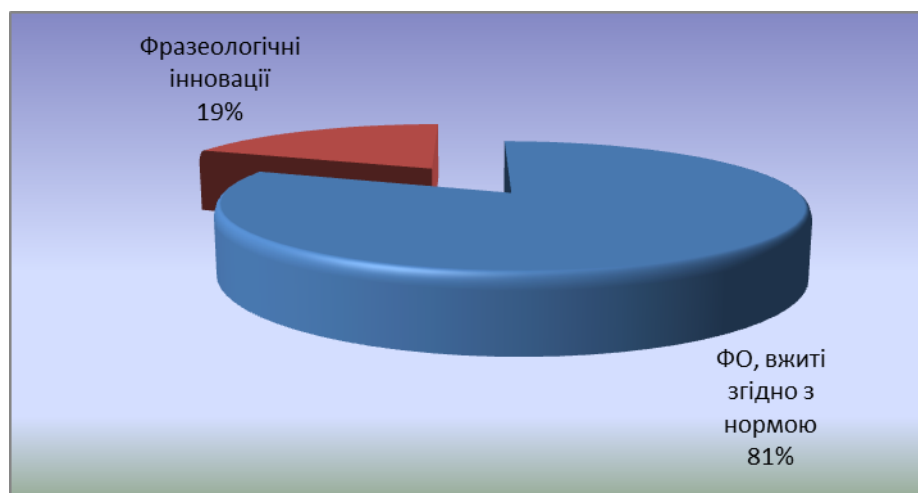
Діагр. А.18. Кількісне співвідношення фразеологічних перетворень різних типів у творах Д. Нощинської (відділені сегменти – домінантні типи перетворень)

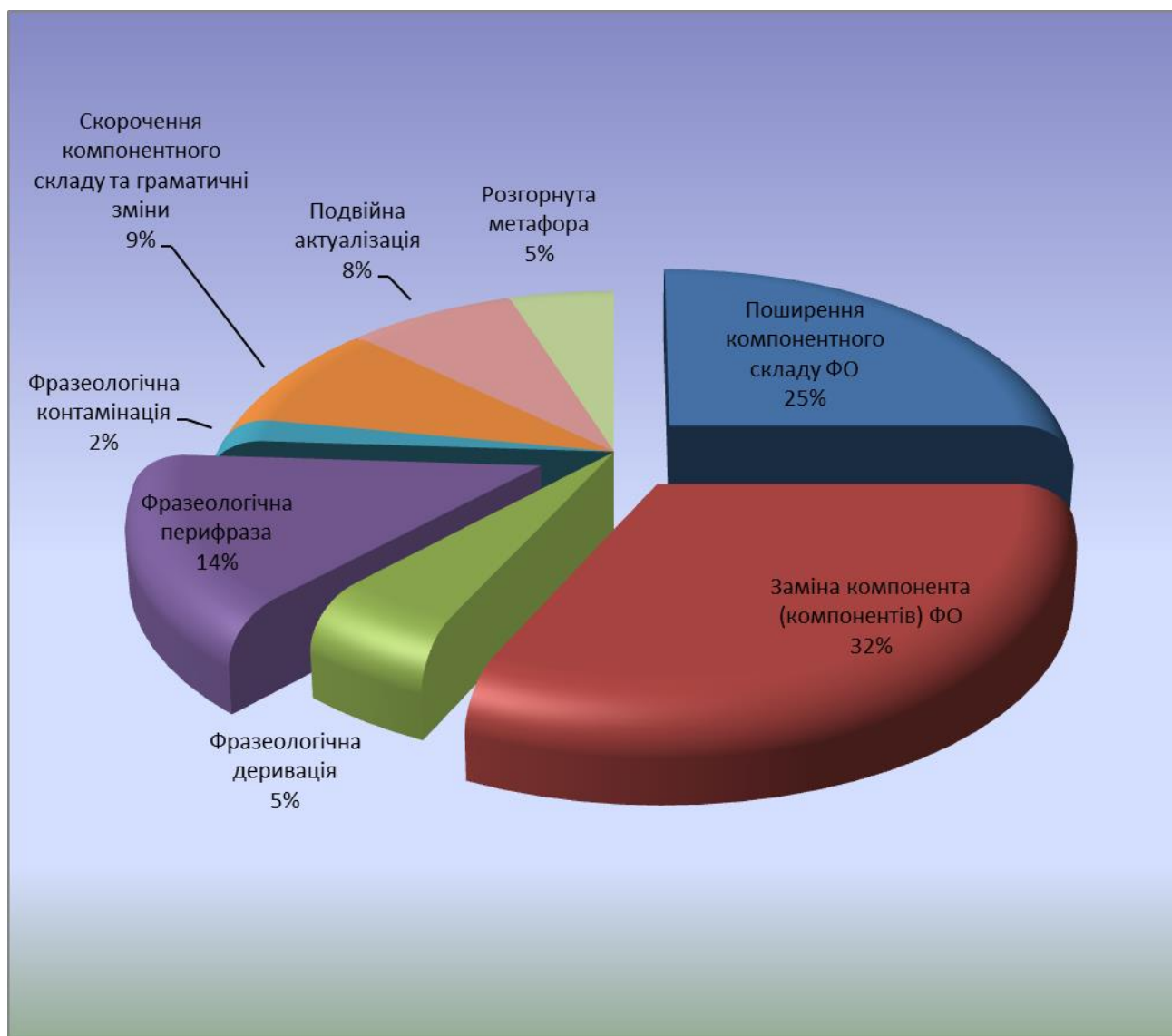
Діагр. А.19. Кількісне співвідношення ФО, вжитих згідно з нормою, та фразеологічних інновацій у творах Д. Нощинської

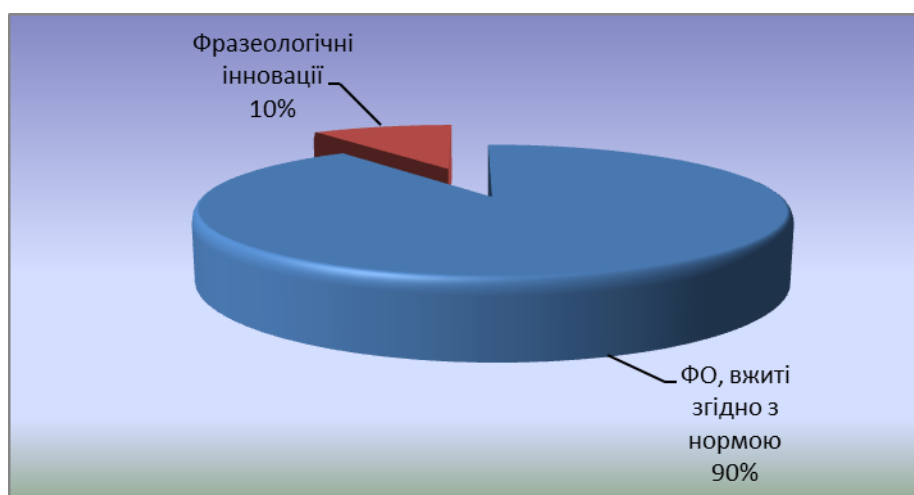
Діагр. А.20. Кількісне співвідношення фразеологічних перетворень різних типів у творах Д. Масловської (відділені сегменти – домінантні типи перетворень)

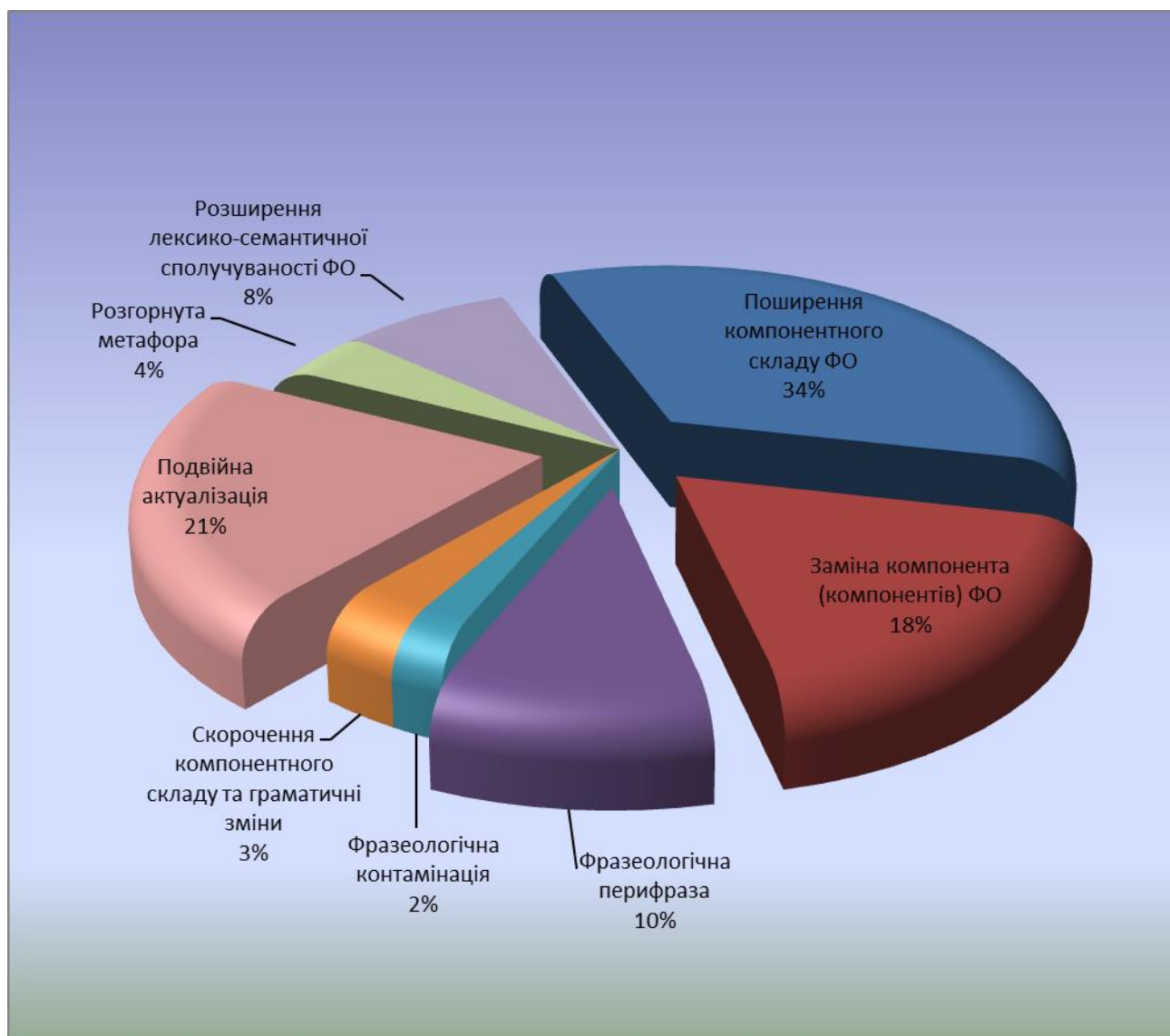
Діагр. А.21. Кількісне співвідношення ФО, вжитих згідно з нормою, та фразеологічних інновацій у творах Д. Масловської

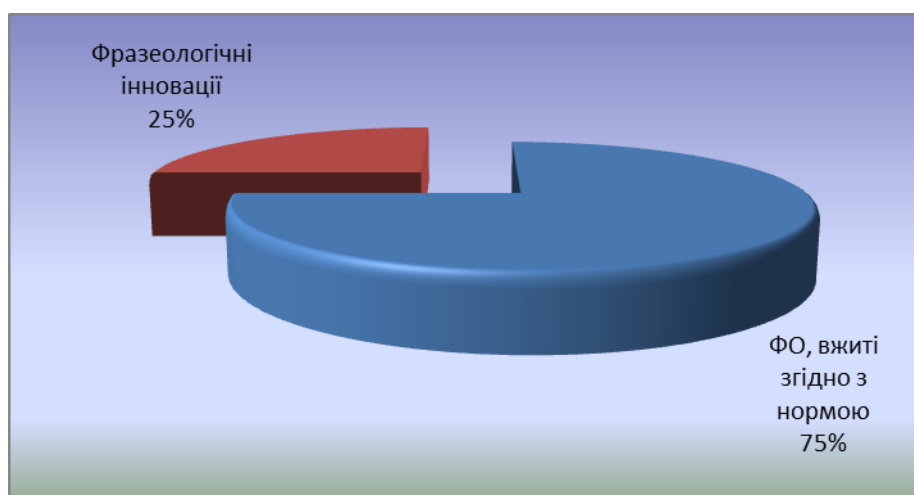
Діагр. А.22. Кількісне співвідношення фразеологічних перетворень різних типів у творах Д. Стец (відділені сегменти – домінантні типи перетворень)

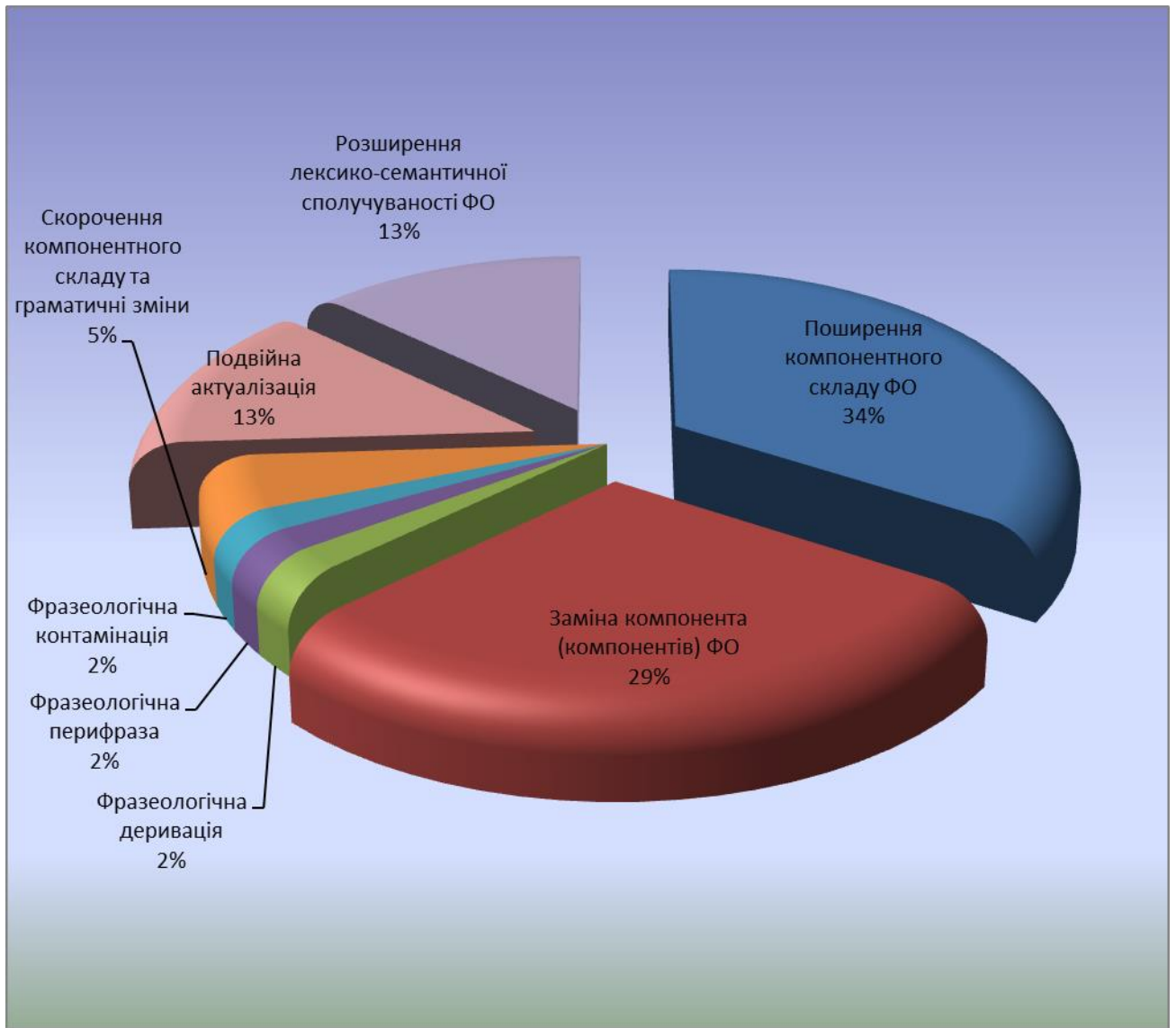
Діагр. А.23. Кількісне співвідношення ФО, вжитих згідно з нормою, та фразеологічних інновацій у творах Д. Стец

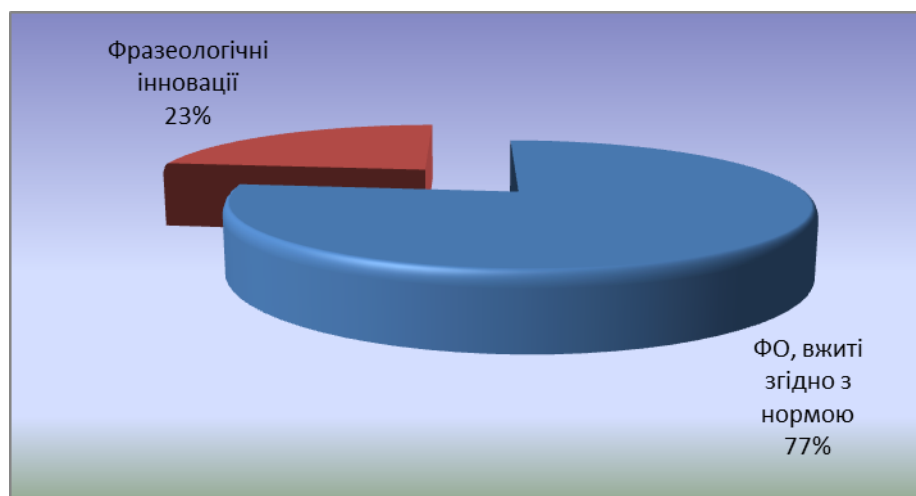
Діагр. А.24. Кількісне співвідношення фразеологічних перетворень різних типів у творах І. Карповича (відділені сегменти – домінантні типи перетворень)

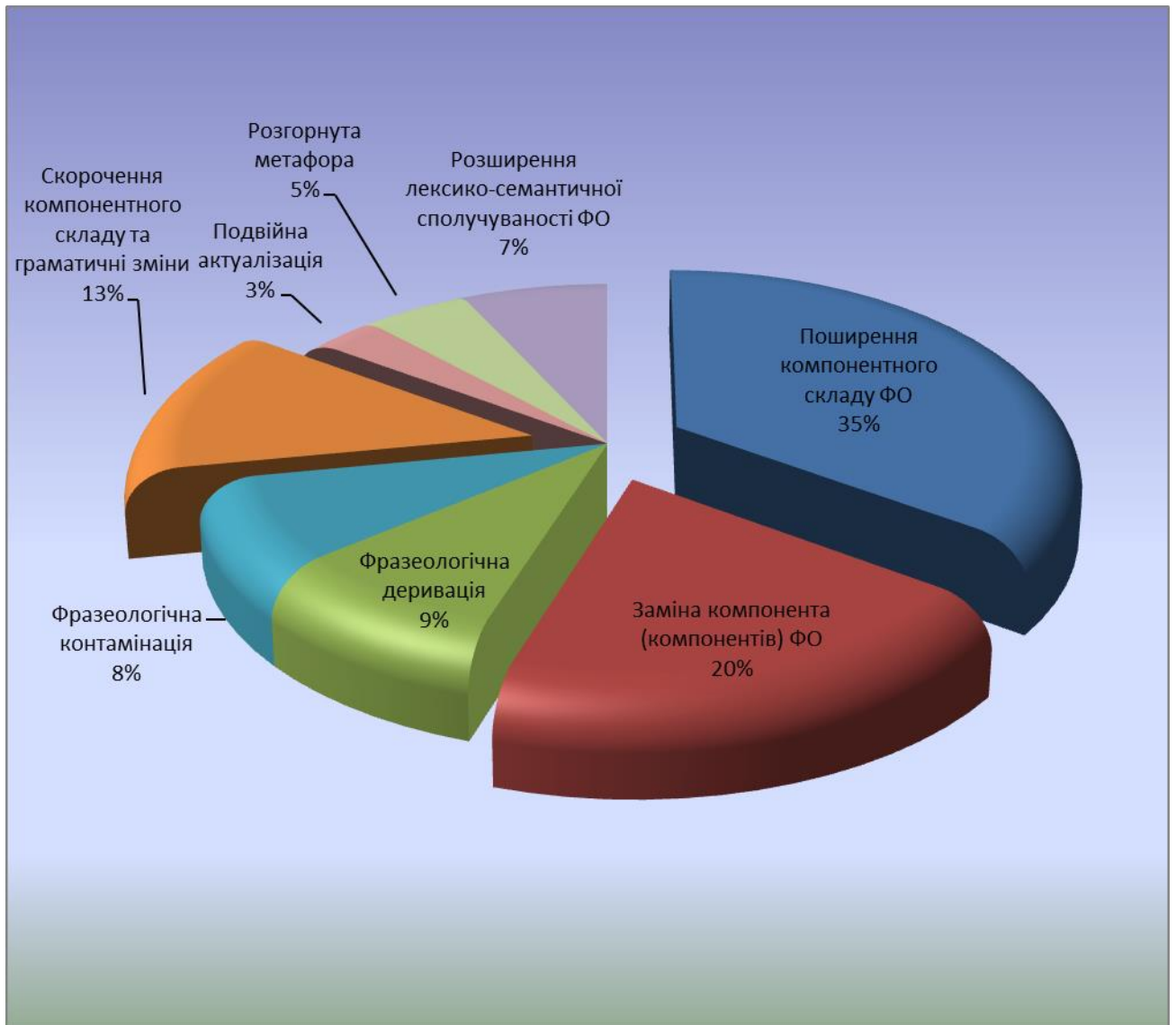
Діагр. А.25. Кількісне співвідношення ФО, вжитих згідно з нормою, та фразеологічних інновацій у творах І. Карповича

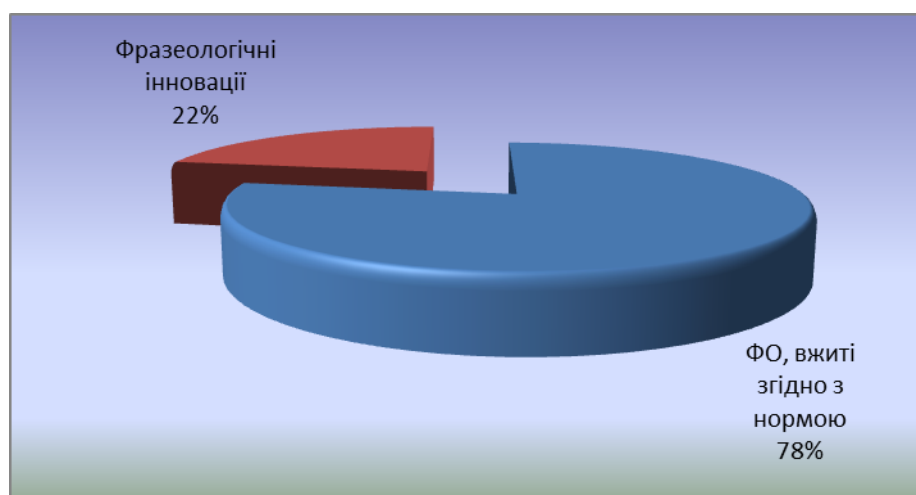
Діагр. А.26. Кількісне співвідношення фразеологічних перетворень різних типів у творах С. Схути (відділені сегменти – домінантні типи перетворень)

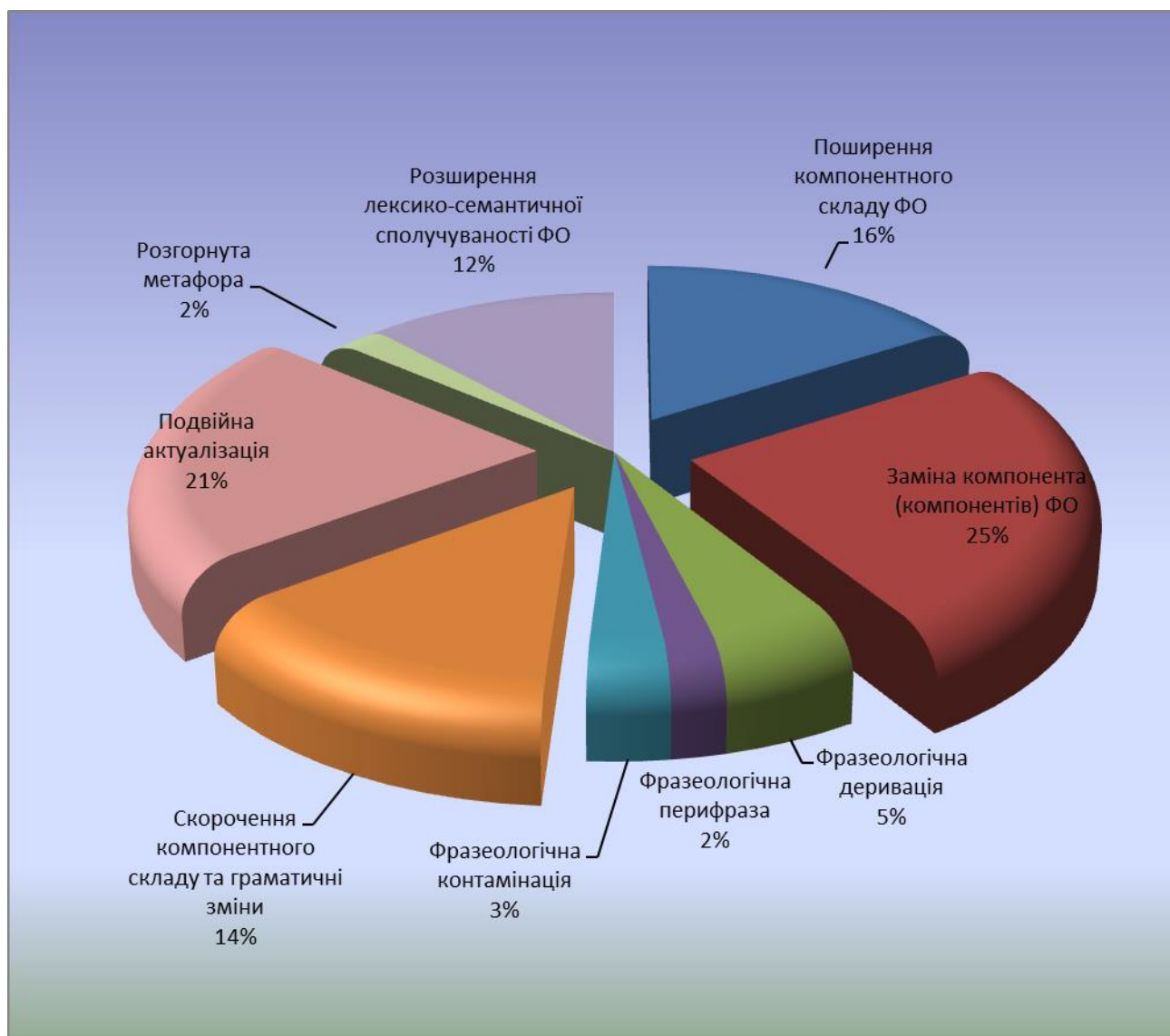
Діагр. А.27. Кількісне співвідношення ФО, вжитих згідно з нормою, та фразеологічних інновацій у творах С. Схути

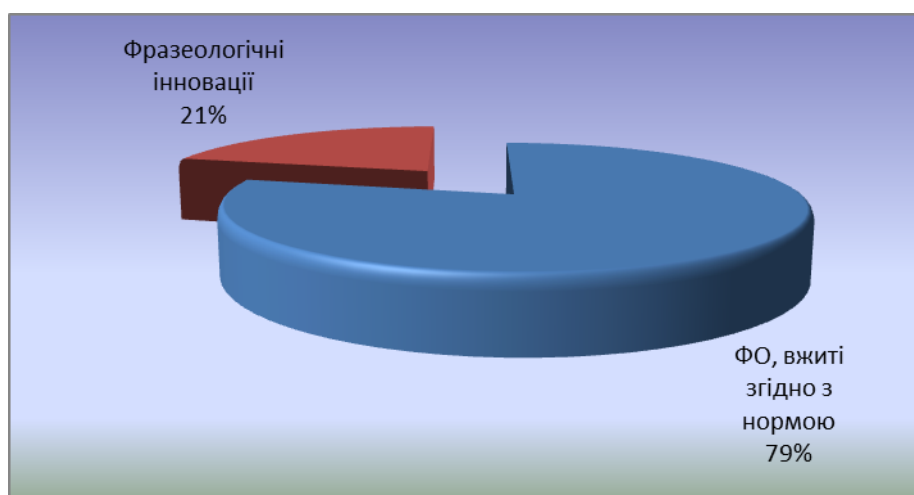
Діагр. А.28. Кількісне співвідношення фразеологічних перетворень різних типів у творах Д. Одії (відділені сегменти – домінантні типи перетворень)

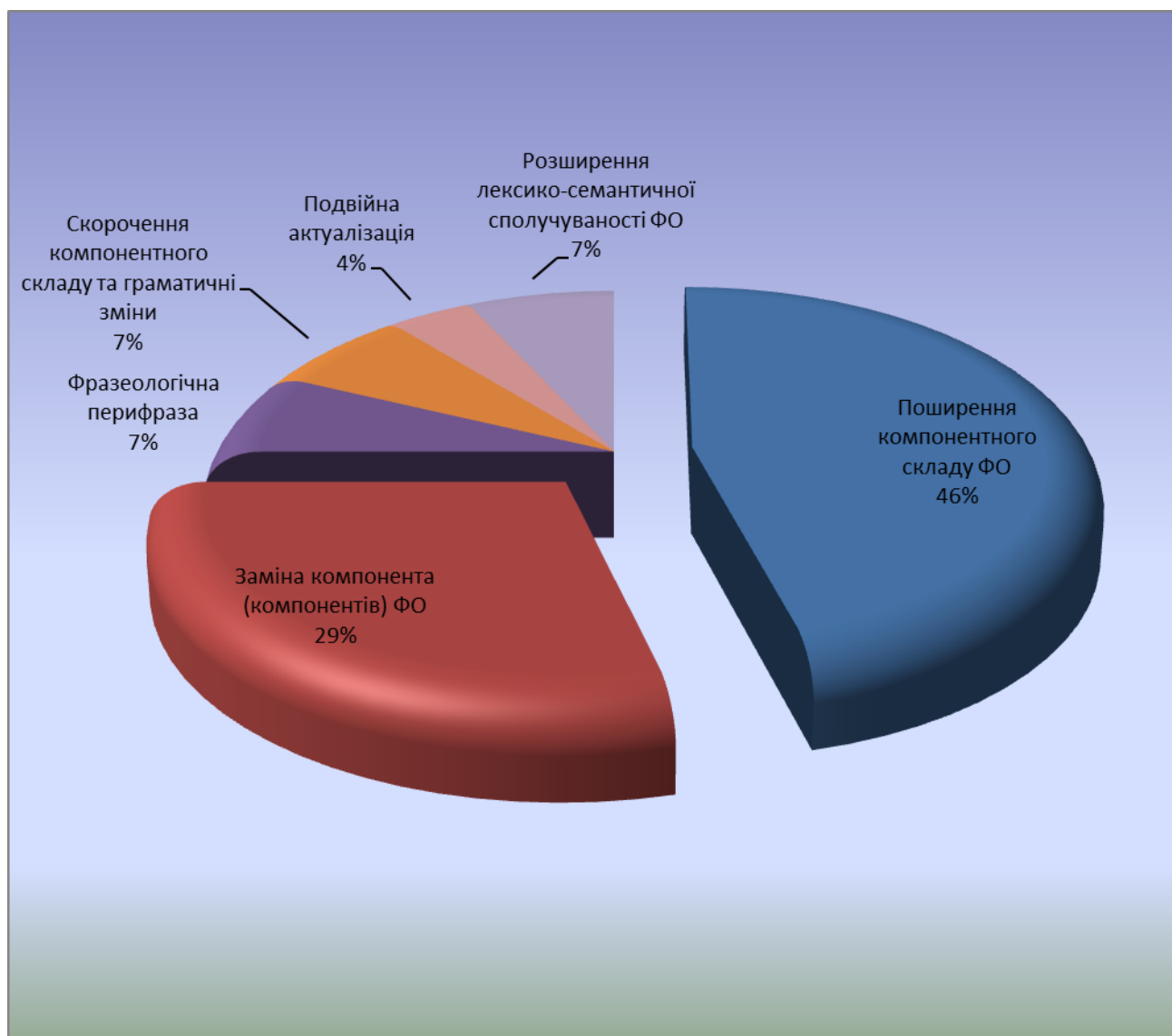
Діагр. А.29. Кількісне співвідношення ФО, вжитих згідно з нормою, та фразеологічних інновацій у творах Д. Одії

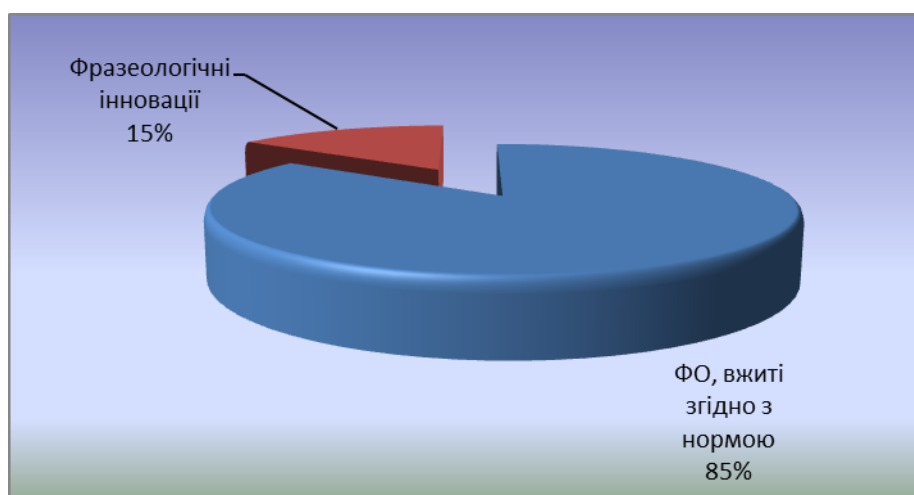
Діагр. А.30. Кількісне співвідношення фразеологічних перетворень різних типів у творах Т. Пйонтека (відділені сегменти – домінантні типи перетворень)

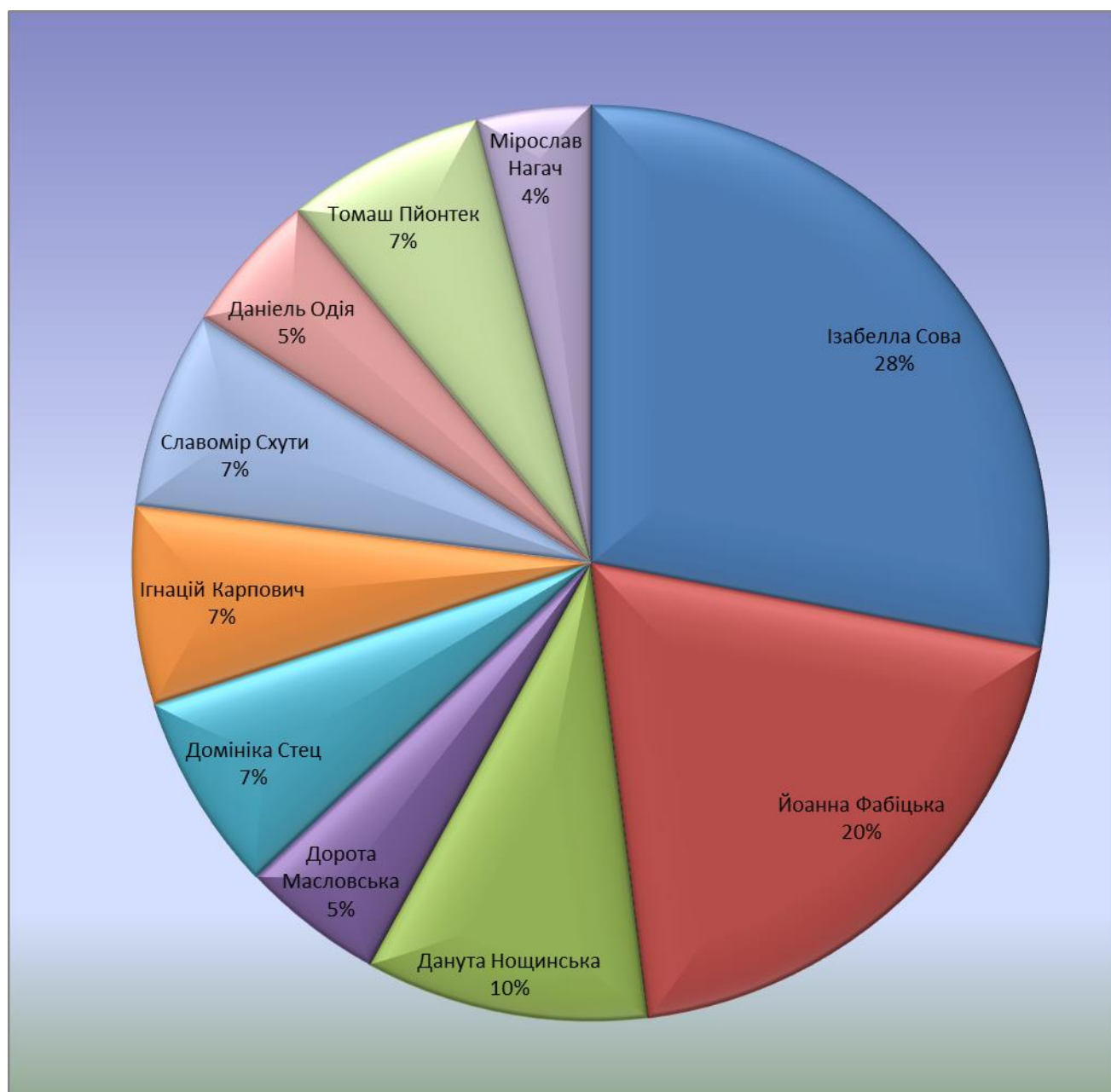
Діагр. А.31. Кількісне співвідношення ФО, вжитих згідно з нормою, та фразеологічних інновацій у творах Т. Пйонтека

Діагр. А.32. Кількісне співвідношення фразеологічних перетворень різних типів у творах М. Нагача (відділені сегменти – домінантні типи перетворень)

Діагр. А.33. Кількісне співвідношення ФО, вжитих згідно з нормою, та фразеологічних інновацій у творах М. Нагача

Діагр. А.34. Кількісне співвідношення фразеологічних інновацій, що вжиті у текстах кожного з письменників, у загальному реєстрі виявлених ФО із відхиленнями від фразеологічної норми польської мови